

André Albel

Európai szivárvány

Jó szívvel és szeretettel ajánlom könyvemet mindazoknak, akik egy határok és előítéletek nélküli, sokszínű Európában hisznek. A szűkebb családi és tágabb közösségi környezetemben történeteket elmesélve vezetem végig az olvasót Európa tájain, beleszimatolva kontinensünk másfél évszázados történelmébe és bepillantva családi otthonokba. Öt generációt „hantolok ki” azért, hogy közel hozzam őket a ma élőkhöz és az utánunk következőkhöz.

André Albel

Európai szivarvány

Szerzői kiadás

Copyright © Albel Andor, 2011

Minden jog fenntartva. A kiadvány egyetlen részét sem szabad reprodukálni – sem mechanikus, sem elektronikus, sem egyéb módon – a kiadó írásos engedélye nélkül.

ISBN 978-963-8168-39-9

Felelős kiadó: Albel Andor
E-mail-cím: datermalklaster@t-online.hu

Lektorálta és szerkesztette: Reviczky Béla

Készült az Innova-Print Nyomdában 2011-ben.
Felelős vezető: Komornik Ferenc ügyvezető

Tartalom

HORIZONT.....	7
A MONARCHIA GYERMEKEI	9
LEUVENTŐL IWANFELDÉIG	9
1. Értsétek a harangok szavát	9
2. Lélekharang	12
ÉLET A 20. SZÁZAD ELEJÉN	15
3. Szászok – svábok, morvák, boémik	15
4. Karácsonytól vízkeresztig	18
5. Szerencse le, szerencse fel.....	19
6. Rózsalány és a remetei zárandoklat	23
NÉMETALFÖLDI ŐSEINK	25
7. Gyógyító források városa.....	25
8. Vigyünk csillagokat az égre?	27
9. Csapkeország madonnái.....	29
10. Leuven, a történelmi diákváros	31
11. A németalföldi családfa	32
12. Töredékek Fritz dédapánk naplójából	35
13. Évszázados Lyceum	41
14. Liverpoolból a kontinensre	43
PAUL CSALÁDOT ALAPÍT	47
15. Búcsúban a semmi	49
16. Szent Borbála segítségével.....	50
A DUNA MINT GÉNFOLYAM	52
17. Duna mint Bildungsroman	52
18. A históriás Duna.....	56
19. Duna Gát (Gate).....	62
HAVASALFÖLD ÉS AZ ORTODOXIA	65
20. A nyugati kereszténység és az ortodoxia találkozása	66
HUNGÁRIA ÉS ERDÉLY.....	70
21. Partium és Délvidék	70
22. Lefelé az Olt folyón	71
A PÓ ÉS A DUNA TALÁLKOZNAK	73
23. Pogányok és törökverők	73
24. Ernesto házassága	78
CSALÁDI ANZIXOK.....	80
25. Romániai kiküldetés és Paul házassága	81
26. Trianon után	85
27. „A házban karthauziak, odakint apostolok”	88
28. Kalksburgi iskolaévek	90
AZ ELBA FOLYÓ EREDÉSÉRŐL	92
DOMBRÓL MESSZIRE SZÁLL A HARANGSZÓ	95
29. A Monarchia Magyarországaiban	95
30. Viharsarki krónikás	98
31. Réti Ráth birtoka	102
32. Csúzlíkavics és hárembasa.....	105
33. Találkozások és elválások	110
GÉNJEINK ÉS ÉNJEINK, 1920	112

HÁBORÚ ÉS HÁBORÚ	115
HÁBORÚS START KELET-EURÓPÁBAN.....	116
34. Gyilkosság vidovdan napján!.....	116
35. A Duna-flottilla	118
EURÓPA LÁNGOKBAN	121
36. Belgium lerohanása és megszállása	121
37. Fritz és Eduard a háborúban	125
38. Öldöklés nyugaton.....	129
39. Lövészárkokban: szemtől-szemben, hóban-sárban	133
40. Menekülés és visszatérés	135
ISMÉT VILÁGHÁBORÚ	138
41. Gazdaképzés a Hargita alján	141
42. Akik itt éltek s haltak	144
43. A kis „Cuki”	153
44. Magyar hadifogoly az Ural tövében	156
45. A „Budapest” tisztje és kishúga	163
CSILLAGOK ÉS ŐRANGYALOK	167
ELNÉMULT SZIRÉNÁK, MEGSZENTELT GYERTYÁK	167
BOCSÁSS MEG A TE ÜGYNÖKÖDNEK!.....	169
46. A hét és a másik hét sváb	169
47. Miképpen mi is megbocsátunk	173
48. De szabadíts meg a gonosztól	176
49. Lazaristák anyaháza Párizsban.....	180
50. Caritas Sacerdotalis Internationalis	185
51. A csenkeszeket csempésző cserkészfiúk	188
52. Maradt öt sváb	190
53. Congregation Missionis	192
GAZDÁSZ ÉS TANÍTÓ	195
54. Fluviare necesse est!.....	199
55. Mendőlőtől – Mendelig	200
56. Sajtótudósítás, 1950	206
SZIVÁRVÁNY A FOSZLADOZÓ „VASFÜGGÖNY” TÚLOLDALÁN	213
57. Portyázás Nyugaton	213
58. Én és a szimmentáliak	214
59. Párizsba beköszöntött: Apánk	215
60. Fekete-erdő és fehér csipke.....	218
61. Ott, ahol zúg az öt folyó	220
62. Barangolás a Felvidéken	226
63. Egy elmaradt és egy megvalósult látogatás.....	228
KORTÁRSÁK ÉS GENERÁCIÓK	233
OLVASZTÓTÉGELYBEN EURÓPA KÖZEPÉN.....	235
64. Németek: szászok, svábok és osztrákok.....	239
65. Hungaricum	240
66. Nem magyarok a magyarokról	244
GÉNJEINKTŐL ÉNJEINKIG	247
67. „Ember lesz az én kis unokám”	247
68. Szocialista életünk kellékei	249
69. Ergo Conclusio	255
70. A génáramlás	256
ISTEN VELETEK!.....	258

Horizont

„... főleg az időben tesz utazást ez a könyv, az egyéni és a történelmi időben, a rohanó időben, amely egyformán magával sodorja az egyes embereket, a városokat és a birodalmakat. Az utazó a valóság régésze, aki megpróbálja feltárni a környező valóság különböző rétegeit, mindazokat a történeteket, amelyek nyomot hagytak a tájon, ugyanúgy, ahogy kinek-kinek a saját története is belevésődik az arcvonásaiba.”

Claudio Magris a *Duna* című könyvét vezette be így, és nem tudok jobbat bevezetőnek. Köszönöm.

Könyvem három nagy fejezete (A Monarchia gyermekei; Háború és háború; Csillagok és őrangyalok) 5 generáció történetét öleli fel, és benne az európai térséget át meg átjárva igyekszem jelentőssé tenni valóban jelentős és egyébként jelentéktelen dolgokat, eseményeket. Nehéz megítélni vagy eldönteni, hogy egy-egy ember, egy család életében mi volt a valóban jelentős, vagy mi válik később azzá, vagy mi süllyed jelentéktelenségbe! Két példát hozok: a biológiai egyén számára egy génjeiben hordozott betegség jelentős, de jelentéktelen, ha nem manifesztálódik; egy család életében jelentős veszteség a háborúban lebombázott házuk, de jelentéktelen lesz (pótolható) a veszteség, ha mindenki túlélte a bombázást.

Az első könyv az 1854 és 1914 közötti 60 évet, a második a világháborúkat és a békeéveket, vagyis az 1914 és 1944 közti 30 évet, majd a harmadik a hidegháborús évtizedeket és a keleti blokk felbomlását, tehát az 1945–2005 közti 60 éves korszakot öleli fel. Az időtáv tehát másfél évszázad; a földrajzi keret Európa térképén Bruggétól – Budapesten át, erdélyi kitérővel – Ferraráig tart, vagy az Északi-tenger partjaitól a Fekete-tengerig és a Boszporuszon át az Adriába ömlő Pó torkolatáig, vagy az Elba eredetétől a Pó folyó torkolatáig, de mindenképpen a Duna adja a tengelyét.

Könyvem „hősei” átlagemberek, olyanok, akik nélkül nem létezhetek volna birodalmak, nem épülhettek volna piramisok, várak és katedrálisok, vasútvonalak, és nem épült volna ki a folyami hajózás. Olyan emberek, akik részvétele nélkül nem indulhattak volna csatába a törökverő hadak és a keresztes lovagok, nem küzdhettek volna egymással kurucok és labancok, és nem nézhettek volna farkasszemet egymással hónapokon át a világháborús lövészárkokban. Urak és szolgák, arisztokraták és jobbágyok, tőkésék és munkások, polgárok és parasztok: vagyis egy nagyobb földrajzi egység, vagy birodalom, vagy egy ország népe! Valójában nem hősök, de ők alakították a történelmet. Vérségi rokon családok története adja a keretét – és többnyire a tartalmát is – mindannak, ami Európában az elmúlt 150 év történelmét, az eseményeket és az emberi sorsokat érzékelhetővé tette számomra. Generációk történetét mesélem el és dokumentálom, szüleinktől visszatekintve szépszüleinkig, de mégsem családtörténetet vázlok fel, hanem a tőlük örökölt naplók, levelek, okmányok és fotók alapján igyekszem belelátni, beleérezni a korba, a korszakos eseményekbe, s megérteni a mának szóló üzeneteket. Dokumentumregényt írtam, igaz, kódoltan, de könnyen megfejthetően.

Mindhárom nagy fejezet elején Hemingway *Halál délután* című könyvéből idézek intelmeket (bár utólag visszatekintve megfelelni aligha tudtam neki, elsősorban azért, mert nagyon kevés, úgyszólván csekély az az ismeretanyag, amelyet csak én tudok, tudtam megírni), de intelmei nem engedték, hogy messzire elkalandozzam.

A monarchia gyermekei

„Az a nagy dolog, hogy túléljed és elvégezd a munkád, láss, hallj, tanulj és érts, és írd, amikor van valami, amit csak te tudsz, de nem bamarább, és aztán se fene sokat. ”

(Ernest Hemingway)

LEUVENTŐL IWANFELDÉIG

1. Értsétek a harangok szavát

A harangszó elkíséri az embert a bölcsőtől a sírig, és áthatja mindennapi munkáját is. Imára és munkára szólít, délben rövid pihenőre, este pedig imádságra és pihenésre hív. Tűz- és vízkár esetén, tatár és török fosztogatók érkezésekor is zúgtak (zúgnak) a harangok – segítséget kérnek és riasztják az embereket. Az emberek az alkalomnak megfelelő értelemmel, érzelmekkel ruházták fel a harangok nyelvét. A harangok szava másként érintette a nép lelkét örömmünnepeken, mint veszély esetén, vagy szomorú gyászszertartások alkalmával – a harangszó mindig az összetartozók érzelmeivel telítődött. De vajon hányan értik manapság a harangok kondulását? És egyáltalán: kit érdekel még, hogy miért és kiért szól a harang?

Keresztapám és a környék lakói szerint: „Gyere a templomba! Gyere a templomba!” – mondják a harangok, amikor misére hívnak.

A kis lélekharang a mennybe induló lelkeket kíséri: „A halott, az halott marad” – ezért gyászos a harang hangja, amikor a halál hírének kongatja.

Vajon hányan tudják még megkülönböztetni a nagyharang zúgását és a kisebb kondulását? Melyik, mikor, kiknek és mit üzen? Nincs két egyforma harangszó – miként két egyforma öröm és bánat sincs. Brugge és Brăila harangjainak üzeneteit a tenger felé sodorja a szél. Ferrara harangjainak zúgása megtörik a vár falán. Iwanfelde harangjainak szavát a környező hegyek verik vissza. A Pannón Alföld sík vidékén messzire elhangzik a harangszó, majd eloszlik, mint halottaink emléke.

Emlékszem, hogy egyszer Mártont, a templomszolgát kérleltük: engedjen már harangozni minket. Egyik nap aztán megengedte, hogy barátommal, ketten mi húzzuk a levesnótát. Húztuk? Függeszkedtünk és himbálóztunk a kötélén. Ezért aztán ebéd előtt nagybátyánk, a plébános úr számon kérte Márton bácsitól: „Ki harangozott az imént?”

– Megengedtem a gyerekeknek.

– Gondoltam, hogy nem te voltál. Úgy húzták, mint Franzl az árokparton a kecskét. Hát tanítsa meg őket rendesen harangozni! Én majd ebéd után kioktatom a pu-

pákokat a harangozásból. Így is lett! Néhány ministránssal együtt kora délután az üvegezett verandán, az ebédlőben kaptuk meg az elméleti képzést.

– Figyeljete, pupák! (Ezek mi voltunk, de egyikünk sem tudta, csak sejtette, hogy kik azok a valódi pupák.) – kezdte az oktatást Ernst bátyánk, a plébános. – Az Úr imadására szólítjuk a híveket reggel, délben és este. Ekkor 30 húzást harangoztok a nagy haranggal. Harangozással hívjuk az embereket a templomba, a misére is. Nagymisére a mise kezdete előtt egy órával, a nagy harang 90-szer való meghúzásával hívunk. Tudtok addig számolni, pupák?

– Tudunk! Hogyne tudnánk! (Pupák vagyunk, de nem hülyék – gondoltuk, meg aztán ki számol utána?)

– Hát akkor, eddig rendben. A második harangozás fél órával a misekezdés előtt kell: kétszer 25 húzás a középső haranggal. A harmadik harangozás az összeharangozás, ekkor mind a három harangot egyszerre húzzátok 15-ször! Ha nem ministráltok éppen a nagymiséken, akkor sem bambultok ott fenn a toronyban, hanem figyeltek, hogy az átváltoztatás előtt és alatt a középső harangot meghúzzátok. Na, eddig rendben volnánk! De kivételes alkalmakkor is harangozunk: a körmeneteken és a könyörgő napokon. Emlékeztek, hogy a nagyszombati feltámadási körmenetnél, az úrnapi körmenetnél, az úrnapi után vasárnapon és búcsúkor a kis körmenetnél is kell harangozni. Húshagyókedden este 11 órakor be kell harangozni a böjtöt, ezért akkor a nagy harangot 90-szer kell meghúzni.

– De nagycsütörtöktől nagyszombatig a Krisztus szenvedése fölött érzett gyász jelül elnémulnak a harangok! A „harmadnapon Krisztus feltámadott”, ezért a mennybemenetele előtti három könyörgő napon tartott körmenet alatt a harangok megszákítás nélkül szólnak. Na, erre aztán készüljete, mert oda aztán kraft kell! Nem azért, hogy „Húzzátok, húzzátok, holnapra megforgatjuk...”, dehogy forgatjátok! ... Se ők, se ti!

No, ezt a meditációt mi akkor nem értettük. Rémlott ugyan valami a templomkerttel közös iskolaudvaron nemrég lezajlott évzáró ünnepségen elhangzottakból.

– Tudtok követni? Vagy már elaludtatok a harangozás közben.

– Hogyne, persze! – biztattuk az atyát.

– És harangozni fogtok – mondta, mintha máris harangozóvá kent volna fel bennünket – a mindenszentek ünnepén és halottak napján is. Mindenszentek alkalmával az esti harangszó után 15 percig a nagy haranggal, utána 45 percig az összes haranggal egyszerre harangoztok.

Kaján vigyor jelent meg a képén, amint végigmérte karizmainkat. Volt humora, annyi szent!

– A halottak napján csak reggel kell harangoznotok, egy órát. Persze ahhoz korán kell felkelni – és megint elvigyorodott, majd ismét komolyra váltott: – Ha valaki meghal a faluban, akkor a legkisebb harangot húzzuk meg. Vékony hangja *báromszor* egyenként 20 húzással szóljon, ha férfi hunyt el, viszont ha nő távozott el, akkor *kétszer* 20–20 húzással harangozunk. A kiskorúak és gyerekek halálakor csak *egyszer* 20 csendítéssel. Minden halottért négyszer harangozunk a lélekharanggal. Mindent megjegyeztetek? – kérdezte keresztapám, mintha már el is fogadtuk volna a harangozói megbízatást.

– Meg hát! – vágtuk rá, csak hogy minél előbb kint lehessünk a templomkertben, és játszassunk már a többiekkel. – Dicsértessék! – kiáltottuk oda, és futottunk ki a templomkertbe. Vívunk, botoztunk, és körbe-körbe karikába futkároztunk a lányokkal együtt. Vidám rigmusokat skandáltunk, de persze szomorú mondókákat is mondogattunk, még ha a tartalmukba igazán sohasem gondoltunk bele:

*„Katicabogárka, szállj el / anyukád meghalt,
apukád meghalt / ég a házad.”*

És a katica elszállt, és vele elrepült nagy része a mi frissen szerzett harangozási tudományunknak is.

Másnap délután a litánia előtt két barátommal vártuk a sekrestye ajtajánál Mártont, aki nemsokára előkerült – éppen a szemközti kocsmában felhajtott korsó sör habjait törülgetve bajszáról. Márton mögött felmasíroztunk a toronyba, ő felmutatott a harangokra, elmondta, hogy melyikről melyik kötél lóg alá – és hogy miért van görcs a köteleken, persze az ő magasságához, karjának hosszához igazítva. Aztán megfogta a nagyharang kötelét, meghúzta, de csak annyira, hogy a harang nyelve ne érje el a palástot, majd kivárt egy kicsit, aztán elengedte a kötelet. Így gyakoroltunk mi is helybéli kis barátaimmal. Aztán eljött az igazi próba, a harangozás ideje. Márton mint a hajdani római gályák evezőseit vezénylő legionárius vezényelt nekünk: „Húzd, kitartod, engeded, kivársz... Húz, kitart, enged, vár...”. Megtanultatta velünk a vékony hangú lélekharang kezelését is, és hogy a veszély esetén miként kell vagy lehet félrevernünk a harangokat. Szerettem harangozni, de csak a naggyal; a lélekharangot, ha tehettem, másra hagytam, a halál hírnöke nem szerettem lenni. Ha a faluban meghalt valaki, a rokonai jelentették a plébánián és a községházán. Ekkor meghúzták a lélekharangot, de ha egy csecsemő halt meg, azért nem harangoztak. Ha egy gyermek halt meg, akkor a harang megszakítás nélkül szólt. Egy ilyen eset nagyon megmaradt bennem, de az nem ebben a faluban történt. Lent a román határ menti poros alföldi faluban, ahol akkor óvodába jártam, de inkább tartózkodtam, minthogy a nagynéném volt ott az óvónő. Egyik délután, amikor hazafelé indultak helybéli társaim, az egyik – amúgy igen eleven, ma inkább rossznak mondanám – pajtásom kiszaladt a kocsútra, és felkapaszkodott egy elhaladó traktoros vontatóra. Onnan vigyorgott vissza a kis vagány, de egy hirtelen zökkenőnél kicsúszott markából a deszka, hátrahanyatlott, és a feje a macskakövrön koppant. Érte sírt a harang – velünk együtt.

Visszatérve a tanultakhoz, a harangszó megkülönböztette nemük szerint is az elhunytakat. Amikor a harangozás közben egy rövid szünetet tartottak, akkor női halottért, ha pedig két szünetet tartottak, akkor férfi halottért szólt a harang.

Emlékszem, a tanításért a templom csengőinek, a réz kilincseknek, a foglalatoknak szidolozásával fizettünk Márton bácsinak. A csengettyűket sem lehetett csak úgy rázni, „mint Krisztus a vargát”, mondta valamikor nagybátyánk nekünk, gyakorló ministránsoknak. De apánk is ilyen szavakkal fenyegette a gyermekeit, bennünket. Bár arra már nem emlékszem, hogy miért is rázta meg Krisztus a vargát! Később úgy rémlett nekem, hogy csalással és sumákolással, hazudozással, de inkább az igazság elhallgatásával kapcsolatban hangzott el a fenti fenyegetés.

2. Lélekharang

Az idősek még emlékeznek a két fekete ló húzta, fekete-ezüst halottas kocsira, amint Iwanfelde, a kis bányászfalu templomától a meredek hegyoldalon a temetőbe szállította halottaikat. A halottat utolsó útján a lakásától a temetőig, majd a ravatalozótól a sírig minden harang együtt kísért. 1945-ig a halottakért minden délben harangoztak egészen addig, amíg el nem temették őket.

A lélekharang adta hírül 1922. július 9-én, szombaton a kora esti órában, hogy a bánya főmérnökének feleségét utolsó útjára kísérik. A vékony hangú harangszót szemből a Kevélyek, hátulról a Fehér-hegy verte vissza, majd azután a Templom-hegy oldalába simuló temető sírjai elnyelték, amint teszik azt tisztas halottaikkal is. Nagymamánk teste két napig feküdt felravatalozva a háznál. A két nagynéni, Berta és Emília, Kathy, a szolgálólány és nagyapánk a közeli barátokkal együtt s felváltva virrasztottak a ravatal mellett, és imádkozták a rózsafüzért.

Szombaton délután indult a gyászmenet a temetőbe, amit a hozzátartozók, rokonok, ismerősök és szomszédok kísértek. Elöl a fűvös zenekar haladt, akkortájt kijárt ez a halottnak és a gyászolóknak. A halottas kocsit két csillogó szénszőrű fekete ló húzta, szomorú terhét a bányatiszti lakásban vette fel. A kocsi két oldalán bányászok, kedves ismerősök bányászlámpákat vittek, mögötte közvetlenül a megözvegyült főmérnök és András a plébános haladt, mögöttük pedig Berta és Emília. A halott asszony nagynénjei kézen fogva kísérték a kis félárvaikat: az alig nyolc éves Mimit, az ötéves Fritzet, majd Kathy, a gyermekek nevelője vezette kézen fogva Ernestint, és karján vitte a kétéves Leót. Utánuk a kedves ismerősök, a bányászcsaládok tagjai.

A temető kapujából a ravatalozóhoz kézben vitték a koporsót; a lemenő nap végigsimított a feliraton: *Clotilda Caselli élt 35 évet*. Igazában két test pihent a koporsó fedele alatt, mert egy meg nem született gyermeket is eltemettek az asszonnyal együtt. A templomi kórus búcsúztatta Ómamát:

*„Nyugodjatok meg, gyermekek, ne sírjatok, / nyugalmamban ne zavarjatok.
Az anyai szív most megszakadt, / a balál lezárta szemeimet.
Az utolsó könny, amit a balállal vívott küzdelemben ejtettem,
értetek való imádság volt, ó gyermekek, / mert gondozótok oly korán kerül sírba.
Szeretetedért, kedves férjem, / fogadd el utolsó üdvözetem!”*

Kislánya, aki abban az évben tanulta a betűvetést, egy hónappal azelőtt édesanyjának neve napjára írta első levelét, melyre egy havasi gyopár préselt virágát ragasztotta. Ez volt az első levél, amelyet neki írt, de az utolsó is lett:

*„Liebe Mama!
Mütterchen, ich bringe Dir
meinen schönsten Glückwunsch hier:
Will Dich immer herzlich lieben,
Hab dies Verschen selbst geschrieben,
Möchte es Dich doch erfreuen,
Künft'ges Jahr soll's besser sein.
1922. június 3.”*

A tragédia néhány napja történt. Nagymamánk, Tiluta, és férje, Paul, ötödik gyermeküket várták. Este a késői órákban kezdődtek a fájások; elő volt készítve minden, a bábaasszony is hamar megérkezett. A nyugodt, de örömteli várakozással terhes estén a gyerekek már talán az új kistestvérről álmodtak a szomszéd szobában. A főmérnök dolgozószobájában ült az íróasztalánál, hivatalos levelet fogalmazott, így telve el figyelmét, aggodalmát. A bábaasszony kopogott be hozzá:

– Mérnök úr! Nehezen megy a szülés, segítség kellene, hívja ide az orvost!

Paul vette a kalapját, fogta botját, és az orvosért sietett.

A doktornál kártyaparti folyt, vidám borozással. Az orvos a baráti kérésre azonnal fogta táskáját, percek alatt a bányászkolóniába, a mérnök házához érkezett.

A vajúdó asszony ereje akkor már fogytán volt – imára kulcsolt kezei a hasa fölött nyugodtak –, a világra készülő magzatának szíve egyre gyengébben dobolt alatta.

– Minden rendben lesz! – mondta nyugtató szándékkal az orvos, miközben a bábának kifőzésre átnyújtotta eszközeit.

– Főmérnök úr! A gyermek nem képes magától világra jönni, segíteni kell – közölte Paullal, s megkérte, hogy a dolgozószobájában várakozzon.

Az orvos nem volt gyakorlott sebész. A metszés valószínűleg eret talált, mert erős vérzés kezdődött, amelyet csillapítani próbált, de sikertelenül. Ópapa most már András papért sietett. Ómama reggelre elvérzett, s a baba is vele halt.

Anyánk később másként idézte fel a történeteket. Nyilván úgy, ahogyan az akkor hétéves kislánynak, vagy később a félárva érdeklődőnek mesélhették. Ő az orvost hibáztatta – de lehet, hogy csak az életre szóló veszteség miatt –, szerinte a kártyaasztaltól, a borozástól elhívott doktor szikéje megszaladt, rossz helyen vágott. Nagyapánk gondolataiban talán vádolta a doktort, de beletörődött, hiszen a történeteken már nem lehetett változtatni. Anyánk szerint a szülés éjszakáján még megpróbálták beszállítani a mamát a közeli főváros Segítő Szűz Mária Kórházába. Félúton sem jártak, amikor a vérvesztéstől teljesen legyengült Ómama arra kérte férjét, hogy álljanak meg az autóval, mert ereje végére ért. Ott, egy út menti kis kápolnában ért véget anyai nagymamánk rövid élete. Valószínűleg volt valamilyen összefüggés a kápolna és a nagymama halála között, mert édesanyánk és nagybátyáink később bármikor elhaladtak a kápolna előtt, keresztet vetettek (bár ezt megtették minden kápolna és út menti feszület előtt is), sőt ide, ha volt idejük, betértek egy-egy imára is, hogy édesanyjukra emlékezzenek. Én mégis inkább Ópapa titkáranak – a dédszüleinkhez írt – tényszerű közlésére hagyatkozom. Domingó úr, a főmérnök titkára a következő levelet írta Paul nagyapánk Németországban élő szüleinek:

„Fiuk megbízott egy nagyon szomorú hír közlésével. Felesége a tegnap óta tartó szülés fájdalmaiba ma reggel belehalt. Az Úrnő, mindvégig megőrizve tisztánlátását, ma reggel meggyóni és felvette az utolsó kenetet. A temetés valószínű holnap, szombaton délután lesz. Iwanfelde, 7 juillet 1922”

A szombati temetést követően, a vasárnapi német nyelvű szentmise után Paul elindult három nagyobb gyermekével fel a temetőbe. A sírnál imádkoztak az elhunyt édesanyáért, majd Kathy, a nevelőnő hazavitte a gyereket. Paul ott maradt egyedül a frissen ácsolt kispadon ülve, s a múltba tekintve, filmszerűen lepergett előtte élete, benne házasságának hét boldog éve.

Ópapa negyvenéves ekkor, két éve főmérnöke a Kőszénbánya Társaságnak; Péter és Pál napja, keresztnevének ünnepe közeledett. A hagyomány szerint Péter-Pál napján, június 29-én fogadja fel az aratókat Szent Kilián. Ezen a napon, „Péterpálkor a gabona töve megszakad” – tartja egy régi mondás. Ez a nap a parasztok számára új reményt és új bátorságot hoz. Ezen a napon fejeződtek be az aratási előkészületek. A kaszát és a sarlót már kikalapálták, elővették a kaszaüllőt a kasza és a sarló élesítéséhez, kimosták az ivóvizet hordót. Másnap a munka már napkelte előtt kezdődött. Öreg és fiatal egyaránt korán kelt. Ellátták a lovakat, minden a kocsin van már, a lovak megindulnak a dűlőutakon a búzatáblák felé. A földön aztán megkezdődik a munka; reggeli után rövid pihenőt tartanak, majd dolgoznak ebédig. Akkor van egy óra pihenő, majd aratás tovább. Este a kévéket kereszttekbe rakják. Így megy ez napról napra, amíg be nem fejeződik az aratás. A kévéket hosszú kocsikon bevitték a parasztudvarokba, egymás mellé fektették, és a lovakat járatták rajtuk. Régen a búzaszemeket feldobálták a levegőbe, hogy a pelyva elváljon a magtól – még én is dobáltam a szomszéd ház udvarán.

1922-ben a Klotild és Pál névnapi köszöntések helyett a gyász napjai keserítették a feleség, az édesanya nélküli családot. November elsején a halottak tiszteletére az egész temető virágdíszben pompázott, a faluból is látszottak a pislogó gyertyafények, és fent a hegyoldalon az elhunytakért mondták imáikat a helybeliek. 1922-ben először imádkoztak ott saját halottjaikért a főmérnök és gyermekei:

*„Hier in diesem Trauergarten, / werde ich mein' Mann und Kinder erwarten.
Kniet euch nieder und betet für mich! / So bitt' ich auch bei Gott für Euch.”*
*’Itt ebben a gyászkerthben, / várok gyermekeimre és férjemre.
Térdeljetek le és imádkozzatok érettem! / Akkor én is imádkozom Istenhez értetek.’*
(Részlet az ott élő svábok gyászkerthi fohászaiból)

Egy év múlva, 1923 nyarának egyik délutánján, amikor kissé már enyhült a meleg, ismét szomorú menet vonult a hegyoldalon felfelé. A főmérnök ötévesen elhunyt kisfiát kísérte a temetőbe, mellette Ernestin és anyánk, Mimi, a kisebb fivérének, Leónak kezét fogva, hogy anyja mellé fektessék testvérüket. Egyszer harangoztak a kis haranggal, és háromszor egyszerre szólt a kicsi és a középső harang. Halottakért, akik még nem voltak elsőáldozók, így harangoztak akkor a faluban. Szomorú estéjük és nehéz éjszakájuk volt az álomba szenderülő gyerekeknek. Nem tudom, a gyermekek nevelője esténként milyen meséket mondott a félárvának, de ha egy sváb altatót felidézek, abba most is beleborzongok:

*„Schlof Kindal, schlof...
Aludj gyermekem, aludj, az anyád a sírban fekszik, az apád külföldön van.
Aludj gyermekem, aludj, az úton jön az ördög, megbarapja a lányokat.
Aludj gyermekem, aludj, a kertben vannak a fehér és fekete bárányok,
megbarapják a lányokat.”*

Beleborzongok, mert édesanyánk kisgyermek korában tényleg előfordult, hogy apja pár hétre szüleihez, rokonaihoz utazott Németalföldre, tehát valóság volt, hogy „az anyja a sírban, az apja külföldön”. Az ördögtől is biztosan félt, talán csak a fehér és fekete bárányoktól nem, hiszen – miként összekulcsolt kézzel számtalanszor suttopta – az mind az „Isten báránya, ki elveszi a világ bűneit.”

ÉLET A 20. SZÁZAD ELEJÉN

3. Szászok – svábok, morvák és boémik

Magyarországon élő nemzetiségek társadalmának helyzetével kezdem, a svábok lakta falvak életével (akik közé mindkét szülőnk és rokonaik tartoztak). A magyarországi németiség nagy csoportjai a szászok és a svábok voltak. Sokan a szász nációt csak erdélyi szászokként, a Szászok Földjének betelepített lakóiként képzelik, pedig a tatárjárás után települtek be az ország középső részére a felvidéki, a szepességi szászok. Nemcsak Szászországból települtek be németek, hanem sokan érkeztek Flandriából is. Városalapítók, bányászok, iparosok. A török uralom kevéssé sújtotta az itt élő németeket, hiszen a Felvidéken, illetve az Olt és a Nagy-Küküllő közén éltek. A svábok a harmadik német betelepülési hullámban érkeztek a Rajna és a Duna felső folyásának vidékéről. Derék földművelők és fegyelmezett, takarékos emberek voltak. Az 1867-es kiegyezés utáni negyedik betelepítési hullámban az ipar és a közlekedés szakemberei, valamint német katonatisztek érkeztek (a hadsereg vezényleti nyelve a német volt!). Ezek a németek már Morva-földről és Csehországból (Bohémiaiból) jöttek, a Bach-korszak tisztviselői pedig Ausztriából. Így kerülhettek morva-szlovák területről Klosterneuburgba, majd Keszthelyre az első Elbek (apai szépszüleink), Bohémiaiból pedig Újpestre anyai szépszüleink, a Schmeltzerek. (Moráviát a Dunától északra, az északi Morava folyó tájára képzelem a cseh-morva elmélet szerint, bár egyes történészek Magyarországtól délre helyezik el.)

Boémi eredetű szépszüleink tehát katolikus svábokból lettek magyarok, míg a Belgiumból érkező és családjával a svábok között élő anyai nagyapánk német katolikus volt. Trianon után a németiség Magyarország legnagyobb kisebbsége lett – több mint félmillióan maradtak –, mivel Csonka-Magyarország lakosságának hét százalékát tették ki. A második világháború után szinte mindtől meg akarták szabadítani az országot: űzték őket német földre (haza, de hát nekik itt volt a haza!), vitték őket a Szovjetunióba, végül alig százötvenezen maradtak.

A 20. század elején az életviszonyokat alapvetően meghatározta, hogy valaki városban vagy vidéken (falun vagy tanyán) élt: a villanyvilágítás éppúgy a városi létformához tartozott, mint a vízvezeték és a csatornázás. A második világháború kezdetén már mintegy 16 ezer személyautót tartottak nyilván. Nagy részüket Budapesten, ahol főleg taxizásra használták őket, a magántulajdonban lévő személyautó a legnagyobb luxusnak számított. A kerékpár nemcsak a városokban, de a falvakban is megszokott látvány volt. A telefonhálózat kialakítása is erre az időszakra esett: a világháború kezdetéig több mint 130 ezer távbeszélő-állomás működött az országban, zömük magánvonal volt. Az életviszonyok javulásában nagy szerepet játszott az egészségügy szervezeti fejlesztése, az egyre szélesebb körű megbízott-sítási hálózat, a szervezett anya- és csecsemővédelem, az iskolaorvosi hálózat kiépítése, a kórházi betegágyak, valamint az orvosok számának növekedése (1938-ban ezer lakosra 117 orvos jutott, ami európai összehasonlításban is kiemelkedő-

en magas volt). Emiatt némileg visszaszorult az addig jellegzetesen magyar betegségnek számító tüdőbaj. Anyai dédanyánkat és az ő édesapját, ükapánkat is a tüdőbaj vitte el (igaz, ők román földön, Turnu Severinben, azaz Szörényvárt, illetve Craiovában éltek). A népesség lakáviszonyai nemcsak az anyagi helyzetet, de a lakosság társadalmi tagolódását, életstílusát is jól tükrözték. Kőből és téglából főként Budapesten és a vidéki városokban építkeztek, míg a falvakban a vályogházakat legfeljebb kő- vagy téglalapra helyezték. A tisztos városi középosztálybeli léthez legalább kétszoba-hallos, központi fűtéses lakás tartozott, cselédszobával – egy liftes házban. Paul nagyapánk az 1914–36 közötti időkben családjával a bányakolónia mérnöki lakásában lakott egy emeletes kőház földszintjén, ahová a bánya jóvoltából be volt vezetve a víz, és ahol a pestiekkel közel azonos időben vált lehetővé a villanyvilágítás is. A bányászfalu és a főváros közelsége, továbbá jövedelme valószínűleg az átlag fölé emelte nagyapánkat. A közalkalmazott tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek, a jól fizetett vezetők köreiből illett cselédet tartani. Tucatnyi házicselédet (házvezetőnőt, szakácsnőt, cseléd lányokat, inasokat, sofőrt, kertészt és másokat) csak a leggazdagabb arisztokraták, földbirtokosok és nagytőkések engedhettek meg maguknak, így a Ráth család is Dumiratoson, ahol apánk apja szolgált. Egy középosztálybeli általában egy-három cselédet tudott megfizetni, az anyai nagyszülői házban is egy cseléd volt, és amikor nagyapánk megözvegyült, esetenként két segítője is akadt, de egyikük mindig valamelyik nagynéni volt, Emília vagy Berta.

A külső megjelenés, az öltözködés főképp a városokban közelítette egymáshoz az egyébként nagyon eltérő társadalmi rétegeket. A hölgyek, részben munkába állásuk miatt is, elhagyták a fűzőt, és feladták a hosszú haját. Kalapot kezdtek viselni, a falvakban azonban megmaradt a fejkendő, a többrétegű szoknya. Az ápolt külső a nőknél természetes módon, de a férfiaknál is egyre fontosabb szerepet kapott. Egy köztisztviselő, de még egy bolti eladó sem engedhette meg a borostát, nem hagyhatta el az öltönyt, nyakkendőt, mellényt és kabátot. A polgári öltönyt nemcsak a középosztálybeliek, de a szakmunkások nagy része is megengedhette magának, míg a közéletben és a politikában szereplők frakkot, szmokingot, kivételes alkalmakkor díszmagyart viseltek. A fizetett szabadság elterjedésével a szabadidő eltöltése társadalmi méretűvé vált. A sport és a turisztika nem volt többé a kiváltságosok privilégiuma. Az egyesületi élet virágzása a társadalmi önszerveződést segítette. Minden harmadik magyar állampolgár tagja volt valamilyen társadalmi, szakmai, hazafias vagy sportegyesületnek. A fiatalok körében nagyon népszerűek voltak a római katolikus legény- és leányegyletek (KALOT, KALÁSZ) és a református Soli Deo Gloria-egyesületek. A városi társasági élet elképzelhetetlen volt kávéház és kisvendéglő nélkül. Néhány kávéház az oda rendszeresen járó írók, költők, lapszerkesztők miatt élénk irodalmi és politikai viták színhelye lett. Korabeli fotóinkon jól követhető a főmérnök és családjának öltözködése, amely egyedi jegyeket is hordozott. Egyrészt azért, mert Paul ópapa (a verseci svábok még az ótata kifejezést is használták) egy viszonylag fejlett polgári társadalomból érkezett ide, emiatt – és főmérnöki beosztásánál fogva is – szürke és sötét öltönyöket hordott. Másrészt azért, mert felesége a craiovai középosztály tagjaként nevelkedett, így megérintette a szász és a román népviselet is (van róla olyan fotó, mely népví-

seletben ábrázolja), de a sváb bányászfalu is megőrizte népviseleti kultúráját. A falu lakóinak nemzetiségei és bányásztársadalma, a helyi kolónia szokásai is befolyásolták társas életüket, benne a katolikus egyházi ünnepek megtartását is. A természetjárás, amely komoly ismeretszerzéssel is párosult nagyapám esetében – gondolom, bevonta ebbe a gyermekeit is –, bizonyára fontos része volt a hétköznapoknak.

Nagy változást jelentett a szórakozás terén a rádió és a film megjelenése, noha a „magasabb kultúra”, az operába, színházba, operettre, komolyzenei koncertekre járás a társadalom előkelőbb rétegeiben továbbra is meghatározó maradt. Az 1925. december 1-jén induló rádióadásokat kezdetben csak a fővárosiak élvezhették, de hamar eljutott a Buda környéki falvakba (így nagyapánk házába, ahol a színpadon már autó is állt), és tizenöt év múltán az egész országban foghatóak voltak. A rádió politikai és közérdekű információkat közvetített, sokféle zenét szóltatott meg, valamint néprajzi, irodalmi műsorokat is közvetített. A viszonylag olcsó jegyek miatt a mozi is elérhető volt a tömegek számára. Moziba járni vidéken is nagy divat lett, mert a filmek sokszor olyan világban játszódtak (nagyvárosokban), ahová a parasztság jó része sohasem jutott el. A népszerű filmek slágerbetétei az egész országban hamar elterjedtek, a filmeket megelőző híradókból pedig a lakosság bőséges információhoz jutott a világeseményekről. Emlékszem, az én gyerekkoromban még valamilyen élő produkció (például artistaműsor) is volt a vászon előtt. Minden réteg társadalmi helyzetének, foglalkozásának megfelelően megtalálta a társas élet és a szórakozás formáját. Nemcsak a középosztálybeliek (ipartestületek, műegyetemisták, jogászok, orvosok és mások) rendeztek bálakat, ahol gyorsan terjedtek az Európában akkor divatos új táncok (charleston, angolkeringő, tangó, rumba), de a bányász- és munkásotthonokban is, sőt, a falvakban is rendszeressé váltak a táncmulatságok. Az otthoni zsúrokon, ötórai teák alkalmával is táncra perdültek a fiatalok. Ópapánk levelezéseiből, beszámolóiból arra következtetnek, hogy sokat olvasott, természettudományi és szépirodalmi műveket egyaránt. Szerette a zenét; ha tehetett, eljárt koncertekre, szívesen hallgatta a templomi kórusokat, a sváb zenekarokat, és egyszer elmentek az öccsével, Kelemennel együtt egy amerikai jazzegyüttes (Flamingo) budapesti koncertjére, ami azután „katzenjammer”-t, komoly fejfájást okozott neki. Szeretett biciklizni, teniszezni, sakkozni, még idős korában Bruggében is versenyszerűen sakkozott; örökök is erről egy újsághírt.

A legnépszerűbb sportág, a futball a társadalmi felemelkedést is szolgálta: egy jó futballista már akkor is nagy karriert csinálhatott. Elterjedt a hét végi kikapcsolódás; a Balaton, a Mátra vidéke, a Dunántúl gyógyfürdői, a Budapest környéki hegyek ekkor lettek a középosztály kedvelt kirándulólhelyei. Ópapa és gyermekei nyaranként autóval járták az ország neves kirándulólhelyeit. Képeslapokat küldözgettek egymásnak és külföldi rokonaiknak Esztergomból, Visegrádról, Siófokról, Sopronból, Lillafüredről és más tájakról. A vidéki, falusi turizmusban azóta sem vesznek annyian részt, mint a 30-as években. A felparcellázott és megvásárolt telkeken családi villák, panziók, kisebb üdülők épültek. A budapesti szervezett munkásság kiépítette a főváros körül saját turistaház-hálózatát, és az egyházaknak is voltak hasonló szállásaik.

4. Karácsonytól vízkeresztig

Természetesen sok minden meghatározhat egy-egy karácsonyi ünnepet. Alapvetően a vallás, hiszen minden egyház másként viszonyul Jézus születéséhez (hát még ha azt is beszámítjuk, hogy azért kellett éppen akkor érkeznie a földre a Messiásnak, mert a hold állása...), és árnyalják az ünnepet az idő- és térbeni eltérések, vagyis a földrajzi környezet is hatással van az ünnepre. Mindehhez jönnek a társadalmi szokások és elvárások, és nem utolsósorban az egyén, a családok szociális helyzete, esetünkben a Monarchia, illetve a Trianon utáni Magyarországon élő német családjaink helyzete, szokásai. Édesanyánk őrizte az iwanfeldei és a ligeti karácsonyok emlékét, és minél többet megpróbált átadni belőle nekünk, a gyermekeinek.

Talán azt is, amit ő soha nem kaphatott meg. Milyen is volt egy karácsony ott a bányászfaluban? Idejében kellett útnak indulni éjszaka, ha az éjféli misén a kisdéd születésére emlékeztek. Egy megsárgult fotó egy iwanfeldei karácsonyestén készülhetett. A képen már csak három gyermek van. Szép ruhában feszít anyánk, mellette Ernestin biciklin, Leó hintalovon. 1923-at írtak akkor, és az ajándékokból arra lehet következtetni, hogy gazdag karácsony volt. Édesanyjuk és a kis Fritz nincs már a képen: agyhártyagyulladásban elhunyt testvérüket akkor pár hónapja fektették anyja mellé. Édesapjuk a mesés ajándékokkal kívánta elterelni figyelmüket és örömtelivé varázsolni az ünnepet. Bizonyára boldogan szenderedtek el, nagyapánk pedig Kathyra, a nevelőjükre bízta őket, majd az éjféli misére siethetett.

Saját emlékeimben is él az oltár egyik oldalán a nagy karácsonyfa, vele szemben a mellékoltár alatt a názáreti jászol, melynek közepén a bölcsőben a kisdéd, mellette Mária és József, köröttük pedig az istálló állatai. Őrzök is egy ilyen, keménypapírból készített, széthajtható jászolt ezekből az időkbelől. A pap és a ministránsok bevonulásakor felbúgott az orgona, köszöntve az Úr születését. Megható és szép misék voltak, különösen az éjféli. Talán az utóbbi azért is, mert a megszokott lefekvés időhöz képest órákat kellett várni, és ezalatt beszélgethettünk szüleinkkel, vagy játszhattunk. Arra is emlékszem: apánkat sem érdekelt ilyenkor, hogy ki látja, és ki sugja be – mentünk együtt. „Ó, gyönyörű szép, csodálatos éj” – főként akkor, amikor kellemesen hideg, csendes éjszaka volt, és hullt a pelyhes fehér hó.

Ópapa és gyermekei a karácsony mindkét napjának délelőttjén templomba mentek, délután pedig vagy hozzájuk jöttek, vagy ők mentek látogatóba rokonokhoz, ismerősökhöz. A karácsonyi miséket mindig a *Stille Nacht, heilige Nacht* / „Csendes éj, szentséges éj” kezdetű szép énekkel fejezték be. Azóta is – másokhoz hasonlóan – mindig reménykedve figyeljük az időjárást, hogy vajon lesz-e szép, fehér karácsonyunk? Ismerős karácsonyi jóslatok: „Zöld karácsony, fehér húsvét.” Vagy pedig: „Karácsonykor lóhere, húsvétkor hópehely.”

Nagyapánk szívesen készített és küldött fotós képeslapot családjáról, így a karácsony utáni üdvözlőlapon látható a családi karácsonyfa és a gyereksereg a Jézuska ajándékaival. Anyánk kisgyermek korában német, többnyire sváb környezetben ünnepelte a karácsonyt. Igazából nem is tudom, hogy Szörényvárról haza tudott-e menni az ünnepekre? Télen, a fagyos Dunán jártak-e a hajók? Vagy vonaton érkezett haza az Orsova–Temesvár–Budapest útvonalon? Nincs róla emlékem, nincs róla fotó, amelyen a serdülő nagylányt láttam volna. Többnyire hajóval jött s ment Pestről

Berta néni kíséretében a szörényvári intézetbe, a Santa Maria Institutba. Arra emlékszem – mesélte egyszer –, mennyire félt ezeken a hosszú hajóutakon az utazóktól, a kiabálásoktól és a motorzajtól. De ha ott, távol a családtól várta és ünnepelte Jézus születését, az még nehezebb lehetett neki és apjának is. Meglátogatta-e valamikor nagyapja, Ernesto, a hajóskapitány: a szentesten vagy húsvétkor, pünkösdkor? Ez soha nem került szóba. Életének utolsó egy-két évében tulajdonképpen megtehetette volna, hiszen 1928 táján hunyt el, igaz, a távoli Brâilában. Caselli dédapánk másik gyermekével, annak feleségével (nagynénjével, nagybátyjával) tartott kapcsolatot anyánk, erről fotók és levelek tanúskodnak.

Most már keverednek bennem a karácsonyi emlékek, a helyszínek: a falvak és templomok, a betlehem-i jászok. A régi fotókon a testvéreimet megszámlálva tudok az évekre következtetni. Nem tudom, hogyan csinálták szüleink, de nekünk mindig „gazdag” karácsonyunk volt. Valószínűleg a „gazdagság” tartalma is változott az idők során. De mintha puhábbak lettek volna később a szaloncukrok, meg fényesebb papírban voltak, talán több is jutott belőlük – ki tudja már? Arra viszont határozottan emlékszem, hogy a kalács és a kakaó (vagy a „reggeli ital” márkanevű barnás por, mely köszönőviszonyban sem volt a kakaóval) a legínségesebb időkben is hozzátartozott a karácsonyi vacsoránkhoz! A fáról a szaloncukrot csak vízkeresztkor – amikor bontottuk a karácsonyfát, amit nagyon vártunk! – lehetett leszedni, majd pontosan megszámlálva porciózni, hogy mindenkinek egyenlően jusson. Azért mindig volt egy-két üres sztaniolpapír is a fán, ezen akkor jót nevettünk – aztán meggyóntuk.

Vízkereszt: a három királyok napja. Ezen a napon indultak útnak a három királyok, Gáspár, Menyhért és Boldizsár. Iwanfeldén, de emlékszem kastélyainkban (sic) is, az volt a szokás, hogy eljött a pap (vagy az éppen ott lévő valamelyik nagybátyánk), beszentelte a lakást, és a bejárati ajtó fölé szentelt krétával felírta a három király nevének kezdőbetűjét, közük egy-egy keresztet tett: G+M+B. Ezen a napon egy ideig az is szokás volt, hogy a gyerekeknek szenteltvizet vittek haza a templomból, melyből ittak, ittunk egy kortyot, hogy ne kapjunk torokbajt. A parasztesaládok szentelt sőt is vittek haza, és az állatoknak adták.

5. Szerencse le, szerencse fel

Iwanfelde, a község, egy 1401-ben kelt irat szerint már a középkorban lakott település volt. A község templomának tornyában ma is működő, félmázsás lélekharangnak a felirata: ANNO DOMINI 1665. Az ezerhatszázas évek elején egy Iwan nevű szerzetes telepedett a patak mellé, és ennek a szerzetesnek nevét őrzi a település.

Majd száz év múltán kezdett benépesülni a Vadász-patak völgye, az Ágoston-rendi atyák birtoka. Az ekkor elsőnek letelepedett öt német családot fél évszázad múltán félezernél is többen követték; mind katolikusok, de beköltözött néhány zsidó család is. Az első öt német család és követőik a középnémet vidékről jöttek, és a keleti frank nyelvet beszélték, a Rajna vidékéről később érkezők a rajnai középfrank tájszólást hozták magukkal eredeti lakóhelyükről: Köln, Trier és Mainz környékének településeiről. Ez a vidék volt Paul főmérnök német eredetű családjának lakóhelye is. Édesanyjának családja Köln és Trier környéki, míg az apai ágon nagyapánk roko-

nai többségében Bonn, Aix la Chapelle és Leuven településeken, vagy azok környékén éltek.

Persze Iwanfelde környékén is voltak régi települések, és megjelentek ott is a betelepülők. A három közeli bányászfalu – az egyik Iwanfelde, a másik a Fehér-hegyen túl, a harmadik a Krautgarten-dűlőben – együttélését egy gúnyos mondóka is érzékelteti: *„Akit Scholomaron nem hazudtolnak meg, / Iwanfeldén nem csapnak be és Wereschwaron nem vernek meg, / az bátran beutazhatja a világot.”*

A betelepülők elsősorban mezőgazdasággal foglalkoztak, bár termőföldjük gyenge volt, igásállatuk kevés, szántójukat kapával művelték, szőlőt már ők telepítettek ide. Iwanfelde határában, a grófi birtokon 1850-ben kezdtek szemet fejteni, az ebben az évtizedben érkező bányászok közül többen Bohémiából jöttek. Ekkor került Schmeltzer építőmester (architekt) a családjával Újpestre (Csehországból, Prágától északra egy bányászfaluból, Pomeislből). Nem találtam nyomát, de, gondolom, az újpesti hajógyárban dolgozhatott, vagy mint építőmester házakat is építhetett a városban. Az is lehet, hogy anyai szépapánk, az Újpesten lakó Schmeltzer család feje, az építőmester itt, a bányászfaluban is dolgozott, a Schmeltzer nővérek ugyanis Iwanfelde temetőjében, unokahúguk mellett nyugszanak. Apai őseink, az Elbek, a környék településein éltek, és a bányákban, a bányavállalatnál vezető tisztségekben dolgoztak. A bányászatot a Zwierzina morvaországi bányatársaság 1881-ben a régi bányától nem messze kezdte újra. Morvaország területéről egy Zay nevű (horvát származású) birtokos falujából, Zayugrócra került a Monarchia idején „magyarhonba” a szépapánk, akinek fiai és unokái évtizedeken át a bányákban dolgoztak. Kőművesek, ácsok, asztalosok és egyéb szakemberek is érkeztek, akik szintén dolgoztak az aknák mélyítésén és egyéb építkezéseken.

1898-tól a belga érdekeltségű Budapest-vidéki Kőszénbánya Részvénytársaság kezelésében a bánya határozott fejlődésnek indult. A századfordulón nagy számban érkeztek bányászok Brennbérgből, Stájerországból és Alsó-Austriából. 1900 és 1910 között, tíz év alatt majdnem megduplázódott a község lakóinak száma. Jöttek Nagy-Magyarország régi bányászvidékeiről, így többen Krassó-Szörény megyéből, valamint Stájerországból, Horvátországból, Ausztriából, Krajnából és külföldről is: néhány Olaszországból, Lengyelországból, Galíciából, Cseh-morvaországból. A bajor földről érkező bányászok a dunai bajor nyelvjárást beszélték, s mivel ők lettek többségben, a helybeliek eredetileg frank beszédje hamarosan hozzájuk idomult. Természetes ezért, hogy a szakkifejezéseket csak németül használták, és az is természetes, hogy a magyar bányászok magyarítottak a német szavakon. A magyar kiejtéshez igazítva használták, így lett a műszak fogalmából (die Schicht) *sikta*, a légvezető csövekből (die Lutten) *lutni* és így tovább. Nagyapánk bizonyára számtalanszor ellenőrizte a *lód* (a laden igéből), a robbantótöltetet elhelyezését, és követte a *súzdrót* (der Schießdraht), a robbantáshoz használt huzal vonalát.

A falvak bányászainak munkát adó szénmedence a 20. század elejétől vált igazán jelentőssé, amikor a belga érdekeltségű részvénytársaság megkapta a szénkutatási jogot. A község déli részén mélyített aknát a belga tröszt vezérigazgatójáról nevezték el Lipót-aknáknak. A Budapest-vidéki Kőszénbánya Részvénytársaság belga vezetéssel indult, később magyar szakemberek vezették, de mindvégig belga érdekeltségű maradt. Az első világháború kitörése előtt és alatt nagyon sokan jöttek a

Habsburg-birodalom szomszédos országaiból. A bajor és sváb bevándorlók népdalai is őrzik ezeket időket:

*„Lent voltam Magyarországon,
Zsinóros a kabátom, / Magas karimájú a kalapom.
Magyarországon / Megégette a nap beve,
Hogy idefent a Duna partján / Senki fel nem ismer, bizony ám.
Ha szemem kék nem lenne, / Ha bajam szőke nem lenne,
Bárki gondolhatná, / Hogy idegen a fajtám,
De ha szóra nyitom ajkamat, / Bárki meghallja majd,
Nem vagy te magyar, / Igazi sváb vagy, az.
...Svábországban legyek a sírban majd.”*

1908-ban érkezett ide Belgiumból az első munkahelyére nagyapánk, Paul, a friss diplomás elektromérnök. Az újonnan érkező bányászokat barakkokban szállásolták el, később felépült egy bányászkolónia is, mely otthont adott a munkásoknak és Paulnak, a mérnöknek is. A kolónia minden házában nyolc lakás volt, négy a földszinten, négy a tetőtérben. Paul nagyapánk és felesége, Klotild, igyekeztek minél jobban megismerkedni a bányászfalu történelmével és beilleszkedni a falu közösségébe. De a szerencse – hát az nemigen szegődött anyai nagyapánk mellé. Alig több, mint tíz éve élt ebben a „senemnyugat-senemkelet” országban, távol szüleitől és rokonaitól, amikor véget ért az első világháború, megélte a Tanácsköztársaságot, majd amikor az ország Trianont gyászolta, ő elvesztett feleségét és elsőszülött kislátát. A falu megszerette őt, tisztelték, befogadták és segítették. Édesanyánk nemsokára elszakadt a szülői háztól. Apja, teljesítve feleségének a halálos ágyánál tett ígéretét, anyánkat a szőrényvári nevelőkre bízta. Iwanfelde, a szülőfalu élete, az ott lakó bányászok küzdelme folyt tovább. A műszakok kezdete előtt egy órával megszólalt a dudu, és egy rövid fűjás jelezte: „Keljetek fel, és készüljétek a munkára!” Fél órával később két rövid fűjás azt jelentette: „Induljatok útnak!” Pontosan 6, 14 és 22 órakor leadott hosszú dudaszó jelezte a munka kezdetét.

A fővárost és a bányászfalvakat összekötő vasútvonal megépítését az Esztergom–Almásfüzitői Gőzmozdony-vontatású Helyérdekű Részvénytársaság finanszírozta, és a Karl Neuschloß és fiai, Friedrich Horschitz és a torinói Giovanni Masaglia építőmunkásai építették meg. Ez még a Monarchia idején volt, amikor a millennium megünneplésére készült az ország. Tschawa és Wereschwar között egy kilométer hosszú alagutat is építettek, ami három olasz munkás életébe is került. Az első vonat 1895. november 17-én haladt át Wereschwaron, és Óbudáig ment. Az Esztergom–Budapest vasúton testvéreimmel többször is utaztunk gyermekkori nyaralásainkra. A vonat akkor már a Nyugati pályaudvarról indult – az ifjabbik Zitterbarth Mátyás tervezte „ősfűtőházból, az indóházból” (apai dédanyánk, Czitterparth Mária, Czitterparth Leander lányának vezetékneve rokonságot sejtet a tervezővel). Leszálltunk Wereschwaron, átbattyogtunk a hegyen Iwanfeldébe. A környéken bányászott barnaszén is évtizedeken keresztül ezen a vasúton szállították Budapestre.

Amikor kitört a világháború, fejlődésnek indultak a környék bányái. Az aknáktól délnyugatra lejtaknát mélyítettek, elkészült a főszállítóvágat, de a bányavíz ekkor

már elérte a percenkénti ötezer litert. Több villamos energia kellett, ezért felszereltek még egy 3000 lóerős gépegységet tartaléknak. Megalakították a Buda-vidéki Villamossági Részvénytársaságot, amely a bányától kapta az energiát, és 1923-tól ellátta a környék falvait árammal. Gondoljunk bele, hogy Dumiratoson, ahol apai nagyszüleink éltek, csak 1950-ben (Sztálin születésnapján) gyulladtak fel a villanylámpák – 27 évnyi lemaradással!

1928-ban a környékbeli bányászokkal együtt magasabb bérért és emberségesebb bánásmódért sztrájkoltak a bányamunkások. Pár nap múltán a sztrájkolók kétezres tömege „éhségmenetben” vonult családotul Budapestre. Abban az évben nemcsak a nagy sztrájk okozott gondot a belga tulajdonosoknak, hanem egy országgyűlési interpelláció is. Az 1898 tavaszán alakult Budapesti Kőszénbánya Rt. ugyanis csak 30 évre kapott jogokat Magyarországon, és ez a jog 1928-ban lejárt. A hatályos kereskedelmi törvény szerint a részvénytársaság feloszlik azon idő elteltével, amelyre a társaság megalakult. A magyar országgyűlésben e törvényre hivatkozva interpelláltak, kijelentvén, hogy a Budapest-vidéki Kőszénbánya Rt. 1928. május 24-én jogilag és de facto megszűnt létezni. Ekkor Brüsszelben hirtelen fúzióra léptek egy másik magyar társasággal, majd a budapesti céghivatalban bejegyeztették a céget, és így termelhetek tovább.

A két világháború között számos német – értelmiségi, iparos, kereskedő – választotta azt az utat, hogy nem fordul szembe a magyarokkal, hanem gyorsan asszimilálódik. Voltak azonban olyanok, akik a Habsburg-oldalon állva ellenségeként tekintettek a magyarra, már az 1948–49-es szabadságküzdelmek miatt is. Körükben élt egy harmadik irányzat is, amely a magyar nemzeti mozgalmat támogatta; közéjük tartozott később a parasztok és a vidéki nagygazdák, földbirtokosok és bérlők nagy része. „Aki magyar kenyeret eszik, az beszéljen magyarul!” Apai nagyapánk járta ezt az utat, belenevelve fiaiba is a nemzeti érzést, az erős magyarságtudatot, a trianoni döntés után pedig Erdély elvesztésének fájdalmát, s vele talán a reváns vágyát is.

A határok átszabása miatt alig maradt nemzetiség Magyarországon. A Horthy-korszakban mégis – vagy éppen emiatt? – az erőszakos magyarosítás színterei lettek a nemzetiségi falvak. A Lex Apponyi hatására már az évszázad elején a felére csökkent a nemzetiségi nyelven tanító iskolák száma. A két világháború közötti magyarosító kampányhoz a leventemozgalom is hozzájárult. Az oktatók legnagyobb része a bányatelepek tisztviselőiből került ki, akik nem túrték a német beszédet. Gyula nagybátyánk is Dorogon volt leventeoktató, de aligha hiszem róla – hiszen ismertem kedves és közvetlen természetét –, hogy élen járt volna ebben, mivelhogy édesanyja, Kuncze nagyanyánk is német származású volt. A leventemozgalom a katonai előképzést szolgálta, a cserkészlet az erkölcsi nevelést vállalta, a hazaszeretet, a természet szeretete elmélyítésén fáradozott, számos egyesület pedig a vallási nevelést tűzte zászlájára. Apánk se nagyon kedvelte a németeket. Hogy a Mama fele részben német volt, de talán inkább belga – az más! A „drótos tót”, a „bocskoros oláh” és a „büdös sváb” gúnyszavak, a lenézés és a félelem miatt inkább magyarnak vallották magukat az itt élő nemzetiségiek. Mivel éltem tótok, oláhok és svábok lakta településeken, tudom, mit jelent ez.

6. Rózsalány és a remetei zarándoklat

A legenda szerint 1882-ben (Paul születésének évében) Iwanfelde földesura, grófja egy új ünnepet kezdett el meghonosítani, a *rózsauünnepet*, amelyből hagyományt teremtett. Hallotta ugyanis, hogy a Párizs melletti Enghienben La Coussaye márki minden évben kitünteti egy erényes szüzet „az év rózsalánya” címmel. A díjat önmaga vigaszára létesítette, a leánya ugyanis letért az erény útjáról, ezért a márki kitagadta, és úgy döntött, hogy ezután más ifjú hölgyek erényeit fogja tekintélyes summával jutalmazni. A díj továbbélt, és a jutalmazás keretében a francia Medárd püspök évről-évre megrendezte a „rózsauünnepet”, az erkölcsi tisztaság, a tisztaéletű lányság megjutalmazásának ünnepségét. Ezt a gesztust vette át a magyar gróf. Negyvenezer koronás alapítvány kamataiból minden esztendőben hozományt adtak a legerényesebb hajadonnak. Az utolsó rózsauünnepély 1914-ben volt.

Miért éppen rózsá? És miért nem rozmarin? Lehetett volna leander is, hiszen a kis falu szinte minden házában és az utcán ott díszlegtek a leanderfák. A törpenövésű leanderfák hajtása ott, ahol egy pohár vízbe teszik, és az ablakba állítják, hamar gyökeret ereszt, és jó talajban hamarosan virágzik is. Mámorító illata a mediterrán világ, a földközi-tengeri nyári éjszakákat idézi, és talán Szörényvár hangulatát jelentette Clotild nagymamánk számára. A néphit azt tartja, hogy leander csak olyan házakban pompázik, ahol az ének és a nevetés is otthon van, ahol a szívekben a szeretet, tisztaság és szorgalom lakozik. Ahová viszont gyűlölet, irigység és önzés fészkelte be magát, ott az egyébként hosszú életű leander is elszárad.

A környező bányászfalvakból Máriaremetére zarándokoltak a legtöbben, de sokan a csobánkai szent kúthoz is, és számosan Szentkeresztre. Július 2-án Csobánkára, július 26-án és szeptember 8-án Máriaremetére vonultak. Máriaremetével kapcsolatban a következő hit élt és ma is a hívőkben: a betelepülés idején, 1760-ban, egy Thalwieser Katharina nevű fiatal leány jött a svájci Einsiedelnből (Remete) Hidegkútra. Úti csomagjában egy Mária-képet hozott magával szülőfaluja templomának főoltáráról. A kis fatemplom oltárára helyezte a képet, és néhány év múltán már zarándokok érkeztek ide, hogy imádkozzanak a kép előtt, Máriához fohászkodjanak. Az iwanfeldei hívek az istentiszteleten, a templomkertben gyülekeztek. Majd egy erős ifjú a menet élére állt egy feszülettel, utánuk a férfiak, a pap és a ministránsok, és vonultak Solymáron át Hidegkút felé. A kegytemplom előtt a processziót egy pap harangszóval fogadta, majd a püspök ünnepi nagymisét celebrált. Ezután előkerült a zarándokok batyuiból, a kosarakból az otthonról hozott elemózsia, és leültek a fűbe, ebédeltek. Persze „vásárfiát” innen is illett vinni, ezért mézeskalácsból készült rózsafüzért vásároltak az otthon maradóknak.

Amikor a zarándokok este visszaértek, a menet énekelve a templomhoz vonult:

*„Einen schönen Gruß den bringen wir,
Von Maria-Einsiedel kommen wir, / Von Jesus, Maria und Josef.
Wir danken Gott für jene Gnade, / Die unsere Seele empfangen hat.
Gelobt sei Jesus Christus!
Szép köszöntést hozunk,
Máriaremetén voltunk, / Jézusnál, Máriánál és Józsefnél.
Megköszönjük Istennek a kegyelmet, / amit lelkünkbe öntött.
Dicsértesse a Jézus Krisztus!”*

Közösségi, de egyben személyes lelki erőt adó élmény volt egy-egy menet. Ritkán az ausztriai Mariazellbe is szerveztek zárandoklatot, nagyapánk és fiai többször küldtek onnan anixot barátaiknak, szeretteiknek.

Iwanfeldén és Wereschwaron 1938 és 1940 között megszűnt a bányászat, a Budapest-vidéki Kőszénbánya Társaság kivonult az országból. A belgák nem akartak egy velük hadban álló országnak termelni, de az is igaz, hogy a víz alá került, kimerülőfélben lévő aknákból a szenet már nem lehetett gazdaságosan kitermelni. A háborús események közeledtével az itteni bányákban a széntermelést szüneteltették.

Ez volt s lett Iwanfelde, ahová 1908-ban nagyapánk friss diplomával zsebében megérkezett a belgiumi Leuvenből, és évek múltán főmérnöke lett a belga-magyar bányavállalatnak, ahol felvette a magyar állampolgárságot, ahol 1940-ben nyugdíjazták. Nagyon szerette ezt a vidéket; apjától, Fritztől örökölhette a természet, a kutatás iránti vonzalmát. Amikor tehette, kirándult a környéken, ismerkedett a növényekkel, gyűjtötte a lepkéket. Valószínűleg ez volt a gyógyír lelki sebeire. Járt a környező hegyek sasbérces, dolomit, homokkő és márga kőzetekből felépülő hegyvonulatának völgyeit, ismerkedett a sovány, redzina és erdős talajú földekkel, a lápréttel, ahová a vizet egy kis patak csorgatta, amely a természet ritka kincseit őrizte és őrzi ma is. Iwanfelde hegye a „pannon flóra bölcsője” – a jégkorszakot itt átvészelő ritka növények menhelye, ma is európai diplomával fokozottan védett táj. Erdőrezervátum, amelyben a „kopárok”, rétek a helyi mikroklimának köszönhetik évezredes fennmaradásukat. A hegyek kopasznak tűnő déli lejtőin virít május közepén a sárga virágú len, lent a réten pedig számtalan orchideafajt ismert meg nagyapánk, köztük a püspöklila vitézvirágot, a tarka kosbor, a nőszőfüvet és a fekete kökőrcsint. Messziről felismerte a gyeperdőt „magyaros” növényeit: a fehér és illatos virágú Istvánkirály-szegfűt, a csinos árvalányhajat és a magyar gurgulyát. A rétszéi félcserjéket, a naprózsát és társát, a fehér varjúháját és a szemhatáron a dolomitgyeper alacsony fái, a borókákat, a molyhos tölgyeket, a virágos kőris és a fekete fenyők felfelé vonuló erdőit.

Nem tudom, hogy Fritz, a kémikus és botanikus dédapánk mikor járt e tájon – talán 1910 körül –, de fia, Paul, a nagyapánk biztosan szerelmese lehetett ennek a vidéknek. Szerette a természetet, és egy régi, talán az első szörényvári utazásának emlékeit őrző képeslap hátoldalán lelkesen írt a Kárpátok déli lejtőit már kora februárban beborító színpompás virágpázsitról. Számtalan fotó és visszaemlékezés emlékeztet a család környéken tett sétáira, de édesanyánk és testvérei elbeszéléseiből testvéreimmel mi is őrizzük a régi kirándulások emlékeit. Minket, akik a nyári szünidőket felváltva ott töltöttük, gyakran elvittek nagybátyáink a falu „kiscserkészeivel” együtt a környező hegyekbe. Sokszor volt félelmetes úti célunk a Sántátorony. Ismerkedtünk az erdő gyümölcszeivel, a szamóccával, néha málnabokorra is leltünk, és felmásztunk a vadkörte- és vadalmafákra. Az esők után a rétek és az erdő gombáit gyűjtöttük: köztük az ízletes kucsmagombát, a szegfűgombát, de igazán a nagy őzlábgyombrákra vadásztunk, és az erdő félelmetes belsejében néha óriás pófetre is leltünk. A nyári napsütésben kergettük a rétek pillangóit: a citromlepkéket, tűzlepkéket, a vörös rókalepkéket, és nagyapám tudta volna megmondani, mennyi más lepkefajt háborgattunk. Ő nemcsak ismerte, de gyűjtötte, rendszerezte is őket. Talán ő vagy az apja hozottak Dél-Amerikából is több száz érdekes és szép lepkét, amelyeket rendszereztek, gondoztak, melyeket később még az államvédelmi hatóság is „leltárba vett”, s melyeket mi, az unokák és dédunokák, megörököltünk, széthordtunk és nagyrészt tönkretettünk.

NÉMETALFÖLDI ŐSEINK

7. Gyógyító források városa

Németalföldi gyökereivel, a rohamosan iparosodó Belgium gazdasági kultúrájával, polgári, katolikus neveltetésével érkezett Magyarországra Paul nagyapánk.

„Akkoriban már tudtam arról, hogy Nagy Károly miként győzte le az avarokat, és szomorúan vettem tudomásul, hogy e lóháton megtett útszakasszal majd véget ér az utazásomnak az a része, amely a nagy császárhoz köthető. Mindeddig az egész út valamiképpen az ő jegyében telt. Átkoztam a tudatlanságomat, ami lehetővé tette, hogy úgy haladjak el Aachen mellett, hogy nem is tudtam: ez Aix-la-Chapelle! Károly hús-vér történelmi alak volt, valóság, yorki Alcuinnak és tudósainak körével, nevezetes dátumaival, hadjárataival, mondásaival és törvényeivel együtt, s még a hónapok megnevezésére használt furcsa szavait is ismerjük: Hornung, Ostarmonath s a többi, mégis utolérte és beburkolta őt a legendák köde.” Leigh Fermor, az *Erdők s vizek közt* című könyvében írt így Aachenről.

Az Erzsébet-nővérek kolostorainak története Aachenben kezdődött. Ekkor, 1622-ben vállalta el Apollonie Radermecher az 1336-ban alapított kórház vezetését. Felöltötte a ferencesek ruháját, és Árpád-házi Szent Erzsébet pártfogását kérte a beteg-ápolással foglalkozó közösségére. A ferences rendhez tartozó közösségről van tehát szó, melyet Assisi Szent Ferenc alapított 1209-ben. A rend kisebb testvérei a minoriták és a kapucinusok. Európai terjeszkedésében nagy szerepe volt a ferences rendi barátnak, Kapisztrán Szent Jánosnak, akit „törökverő” történelmünkben is ismerünk. Kapisztrán, az obszerváns – a regulák pontos betartását követelő ferences – Hunyadi János seregét segítette győzelemre Nándorfehérvár alatt.

Anyai águnk nyomai Aix-la-Chapelle-ben a 17. századig visszakövethetők; a legrégebbi ismert ős, Wilhelm R., 1640-ben született. A családban több orvos és katolikus pap volt, így dr. Peter R. fia, Heinrich Joseph R. (1815–1870) is orvos lett. H. Joseph R. doktor az Aachen/Burtscheidben lévő Mariahilfs-kórház és árvaház főorvosa és tanácsnoka esetenként Liszt Ferencet, a „zongorázó abbét” is gyógyította. Liszt Ferenc 1811. október 22-én a Sopron megyei Doborjánban született, a német jobbagyszármazású List Ádám fia, Liszt Ádám juhászati számadónak és Lager Mária Anna, egy kremsi kereskedő leányának gyermekeként. Bécsben Czernynél tanul, majd Párizst hódítja meg. 1847-ben a Duna-menti országokban koncertezik, majd Kijevben megismerkedik Sayn-Wittgenstein Karolina hercegnével. 1854 év nyarán Hollandiában, Belgiumban és Észak-Németországban koncertezik. Rövid ideig kezelte magát Aachenben, a gyógyforrások városában, a Mariahilfs kórházban Joseph R. főorvossal, az ükapánkkal. 1860 ősztől Liszt Ferenc római évei következnek: 1865-ben, a Vatikánban Hohenlohe bíborostól elnyeri a tonzúrát, s attól kezdve ő a „zongorázó abbé”. 1867-ben, a kiegyezés évében a budapesti Mátyás-templomban I. Ferenc József és Erzsébet császárné magyar uralkodókká váló megkoronázására írja a *Koronázási misét*. Egyre jobban elhatalmasodik rajta betegsége, kezelte magát vízkúrákkal, de már ez sem használ. 1886 nyarán, július elején még meglátogatja Mun-

kácsyékát a luxemburgi Colpachban, de még abban a hónapban meghal Bayreuthban.

Amikor az örökölt családi fotógyűjtemény egyes darabjait próbáltam beazonosítani, került kezembe az „abbé” képe. Akkor még nem tudtam, hogy a nagy zongoravirtuóz Liszt Ferenchez – a művein, a megőrzött kottáin kívül más, bár igen szerény, de mégis emberi – különös kapcsolata volt ükapánknak, jelesen Joseph R. orvosnak. Később André elküldte a kép mellé Liszt Ferencnek Joseph doktorhoz írott levelét. A neves magyar zeneszerző ivókúrákkal enyhítette gyomor- és idegrendszeri panaszait Aachenben. Barátnőjének, Sayn-Wittgestein hercegnének így írt erről levelében:

„1857. 7. 22. Szerda. Pillanatnyilag a Nuellus Hotelben szállásoltam el magam. Igen tele van, csak egy kicsi szobát kaptam a földszinten. Közel az udvarhoz. R. doktor tegnap este 9 órakor megnézett. Azt mondta, hogy a kúrám, amelyet ma reggel kezdtem el, jó eredménnyel járhat, ha naponta megiszom két pohár kénes vizet. 11 órakor elvisz a fürdőbe, és elküldöm majd Önnek a doktor rendelkezéseinek részleteit. Valószínűleg engedélyezve lesz, hogy egy kis mennyiségű kávéfogyasztbassak, mivel a fürdővendégek nagy része fogyaszthat, sőt még egy kevés Moselle-i bort is megengedne, amitől én viszont óvatosságból tartózkodom. H. Josephen kívül még nem találkoztam más ismerőssel. Betegségemre és gyógyító kúrámról vonatkozó érdeklődésére válaszolva, meg fogom kérni a doktort, hogy röviden foglalja össze Önnek kúrám lényegét.”

Előző nyáron ellátogattam Liszt Ferenc szülőfalujába, a ma már ausztriai Raidingba. A faluban, ahol születésének bicentenáriuma az Európai Unió támogatásával felépült a Franz Liszt Konzertsaal, már érezhető volt a „Lisztománia”. 2010 őszén a szintén kétszáz éve született Erkel Ferencet ünnepeltük, őt ugyan nem igen ünnepelték a szomszédok, sem Bécsben, sem Pozsonyban – de talán mi sem igazán. A magyar nemzeti opera megteremtőjét, szomorú himnuszunk zeneszerzőjét, Erkel Ferencet szinte csak a magyar operarajongók és szülővárosának szűk tábora ünnepelte.

Édesanyánk igen erősen szorgalmazta zenetanulásunkat; talán a később született gyermekei zenei képzésére már kevésbé koncentrált. Nagybátyáink otthonában, a plébániákon ott volt a kis harmónium, és figyelhettük a templomi orgonán játszó papok, kántorok gyakorlását. Édesanyánk zongorája legendás darab (sic!). A pianínót – melyet a polgári, az úri világ jelképének tekintettek – az orosz katonák bosszúból gázolajjal lelocsolták és felgyújtották még 1945-ben, Ligeten. A kedves hangszert azután úgy, égett-feketén cipeltette anyánk a család városról városra való költözései során. A pianínót az anyukájától örökölte, az Ómama pedig a nagypapánktól, a férjétől kapta, aki Bécsből hozatta neki nászajándékkul a számozott hangszert. Az eredetileg barna pianínó, amely a „tűzvész” után (szorgos kezek azonnal pokrócokat dobáltak rá, mihelyt a szoldátok kiszaladtak a házból) a ráöntött tankolajtól kormos-feketésbarna lett, majd később valaki fekete zománccfestéssel „restaurálta”; „körmei” itt-ott lepattantak, a hangja viszont gyönyörű maradt. 1993-ban, szüleink 50. házassági évfordulója tiszteletére hozattam rendbe. Az eredetileg barna pianínó fekete maradt ugyan, de szép lett, és a hangja ma is csodálatos (ha fel van hangolva). Két

réztábla őrzi a fedél alatt az igazi tulajdonosok, Caselli Clotild és leánya, R. Mária nevét. Kastélyainkban (?) mindig a vendégszobában állt, és az ünnepeken nagy unszolásunkra (mert anyánk mindig tiltakozott: „Nem érek én erre rá! Még mosogatnom kell! Még teregetni kell! Elfelejtettem már mindent!”) mégis odaült a hangszerhez, és ahogy egyre jobban belemelegedett, úgy bámultuk őt, és hallgattuk a prelűdöket, a *Tavaszi zsongást*, a *Wächterliedet* és a többi népszerű darabot. Olykor fejből, kotta nélkül is játszott, máskor Liszt-, Grieg-, Brahms-kottákból. Volt még egy remek hangszerünk, az a cselló, amelyen Fritz bácsi játszott. Ernst nagybátyám őrizte, és szívesen játszott rajta, aztán én gyakoroltam vele, majd „áldozatul esett” az 56-os magyar forradalomnak.

8. Vigyünk csillagokat az égre!

„Az egész Világ ismeretes immár, bisz nagy általánosságban számos könyv leírja, mégis nehéz dolga vagyon annak, ki közelebbről akár csak egyetlen Provinciát is leírni kényszerül...”

Amedeo Grossi: *Architetto Misuratore ed Estimatore*, 1791

A fenti idézet nem lelkesít túlságosan, de mégis megpróbálkozom a feladattal. Hiszen örökölt génjeink töredéke ide, a polgári világ, a polgárosodó Európa bölcsőjéhez vezet. A független Belgiumról csak 1830 óta szól a történelem, érdekes módon azonban a belga népnév – a görögök és taljánok után – talán a legrégebbi Európában (már Julius Caesar *Belgae* néven említi az ott élő népet a gall háborúról szóló művében).

Belgium városai sajátosan fejlődtek. 170 esztendeig tart a burgundi korszak, melynek során felvirágzik az ipar és a kereskedelem. Antwerpen kikötője olyan forgalmat bonyolít le, hogy az akkori Európa pénzpiacának központja lesz, a burgundi uralkodók, akik a „Nyugat nagyhercegei”-nek mondatják magukat, pártolják a tudományt és a művészeteket. 1555-ig ez az itteni „aranykor”: a burgund udvar pompás épületekkel gazdagítja a városokat, a flamand iskola művészien magas rangú mecénásoknak éppúgy dolgozik, mint a tehetős polgároknak. A németalföldi tartományokból Európa leggazdagabb állama jött létre, de 1477-ben ezt az államot a szomszédjai feldarabolták és felosztották egymás között.

V. Károly Gent (franciául Gand) városában született Szép Fülöp és a spanyol trónörökös, Johanna házasságából, 1500. február 24-én. Károlynak, aki később német–római császár és spanyol király lett, birodalma kiterjedt az egész Németalföldre, Spanyolországra, Nápolyra, Szicíliára, Lombardiára, a német birodalmi területekre és a már felfedezett újvilágra. Tőle származik a mondás: „Az Istenhez spanyolul szólok, a nőkhöz olaszul, a férfiakhoz franciául, a lovamhoz pedig németül.”

Gent, a Lys jobb partján, vízfolyások által formált huszonhat szigeten terül el. Ha Brugge Észak Velencéje, akkor Gent Észak Firenzéje. A 14. században Párizs után a legnépesebb európai város. A takácsok teszik gazdaggá, akik állandóan hadakoznak a szomszédos urakkal, Flandria grófjaival és a francia királyokkal. V. Károly szülővárosának gazdag patríciusai és polgárai őrizték kiváltságaikat, de Károly császárral

szemben meghátrálnak. A császár megtörte a város akaratát, és ezzel hanyatlásra is kárhoztatta. Károly a hűgát, a mohácsi vész során megözevegyült Magyarországi Máriát nevezte ki később németalföldi helytartójává. 1530 és 1556 között kormányzott a magyar Lajos király özvegye, akire ma a belgák úgy tekintenek, mint a reneszánsz idők nagyasszonyára. Majd II. Fülöp leánya, Izabella és férje, Habsburg Albert kormányozza egy ideig a belga tartományokat. Izabella halála után az ország a Habsburgok és a Bourbonok küzdőterévé válik. Az 1648-as vesztfáliai béke kettészakítja Németalföldet. Északi része Hollandia néven független állam lesz, a déli, a katolikus Vallónia Habsburg-uralom alá kerül. Az 1713-as utrechti béke a spanyol Habsburgok kezéből az osztrák Habsburgoknak adja a belga tartományokat. Mária Terézia nevéhez fűződik 1772-ben a mai Belga Tudományos Akadémia megalapítása, II. József nevéhez pedig a belga kikötők újrainyitása a világtengerek hajóforgalma számára. Gent város is fellendül kétszáz évi megtorpanás után; ekkor épül meg a Lys folyót és a bruggei csatornát összekötő vízi út, és ekkor – 1802-ben – hozza el egy genti polgár Amerikából a mechanikai szövés technológiáját és egy szövőgép darabjait. A gyapjút felváltó gyapot fonásán tíz év múltán már tízezrek dolgoznak Gent (a „flamand Manchester”) gyáraiban. Kis kitérő családunk történetéhez: így tehát nem egészen véletlen, hogy osztrák származású gyapjúkereskedő fivérekkal kötöttek házasságot a már említett Joseph doktor lányai. A család mindvégig ápolta a kapcsolatot az Ausztriában, főként Bécsben és Sigmundhersbergben élő rokonaikkal.

Visszatérve a belga történelemhez: II. József reformjai sértették a belga nemesség és a patríciusok érdekeit, és az ellenállásuk miatt „kalapos királyunk” feloszlatta a belga tartományok rendi gyűlését, a Brabanti Tanácsot. A napóleoni háborúk végén a francia császár belga földön, Brüsszeltől 16 kilométerre, Waterloonál szenvedett döntő vereséget. 1815-ben a bécsi kongresszus az Egyesült Németalföldi Királyság létrehozásával gyakorlatilag Hollandia alá rendeli Belgiumot, így akar a Szentszövetség erős és nagy államot létrehozni Franciaország szomszédságában. A holland korszakot nem sokáig tűrik, az ifjúság felkel a holland katonaság ellen. Magyarországon Petőfi versei és Erkel operája, a *Bánk bán* lelkesíti az osztrákok ellen tüntető fiatalokat, Brüsszelben a francia Auber *A portici néma* című új operájának dalaival mozgósítanak a hollandok ellen. A magyarok kimondják a trónfosztást és kikiáltják a köztársaságot, a belga fiatalok életre hívják a Nemzeti Kongresszust, 1830. augusztus 25-én kikiáltják a függetlenséget, és létrehozzák a Belga Királyságot. Ott óriási léptekkel halad előre a polgárosodás, Magyarországon a megtorlás és a feudális viszonyok konzerválódnak.

„Vigyünk csillagokat az égre” – Rotterdami Erasmus jelmondata volt ez. Az Európai Unió „fővárosa” ma Brüsszel, és ott vannak Erasmus csillagai az Unió zászlaján. Erasmus városa, Anderlecht, ma a főváros része, melyben édesanyánk rokonai éltek, élnek. Európa első modern gondolkodója, aki „ex rure Anderlaco” (‘az anderlacumi mezőről’) származott, itt érezte magát legjobban. Ebben a valamikori kis faluban, a fogadó kertjében – a lába nyomán – 200 év múltán csodatévő növények teremnek. A tudós férfi innen szabadon elnyargalhatott Leuvenbe, ahol gazdag könyvtár várta. Gazdag és európai jelentőségű a város történelme. 1047-ben II. Lambert herceg a szigettel szemben megépülő Szent Mihály-templomban helyezteti el egy szentté avatott nő, Gudule hamvait, amelyek addig a várkastély kápolnájában nyugodtak. A

templom, amely most már Mihály és Gudule szentek nevét viseli, zarándokhely lett. A város terjed és gazdagszik, négy kilométer hosszú, két méter széles városfalat emeltek a fa- és kőházak köré – a fal maradványai itt-ott még ma is láthatók. 1383-ban megépítik az új városfalat, melynek 74 tornya és hét függőhidas kapuja van, és szív formájú, 450 hektárnyi területet kerített be. A burgundi fejedelmek, „Nyugat nagyhercegeinek” székhelye a város, majd 100 év múlva a „spanyol korszak” következik. V. Károly 1531-ben fővárossá teszi Brüsszelt, de 150 év múlva XIV. Lajos marsallja, Villeroi foglalja el, majd osztrák uralom alatt szépül és fejlődik.

9. Csipkeország Madonnái

Brugge, Észak Velencéje is távoli rokonaink lakóhelye. Amikor nálunk Közép-Kelet-Európában a feudalizmus kezdődik, és a magyar állam belső rendjét Szent László király törvényekkel, a jog eszközeivel erősíti, a flandriai kikötőváros hajóépítői, foltozók, posztókészítők és más mesterei a piactér kocsmáiban már együttműködésről tárgyalnak, és 1066-ban életre hívják a világ első céhszövetségét. A szövetség alapokmánya szerint biztosítani kell a kereskedelem, a munkavállalás és a munkáltatás szabadságát, a nyersanyagokhoz való egyenlő hozzáférést mindenki számára. Alapelveiket azóta átvette a 2. világháború rombolása közepette született Atlanti Charta, majd az Európai Unió Maastrichtban elfogadott Nyilatkozata is. Brugge a tőzsde szülőhelye. Van der Burse flamand fogadós és francia királyi futár mellékállásban pénzváltással foglalkozott, így az ő kocsmája lett az első börze. Brugge a kézművesek és kereskedők városa; itt cserélt gazdát az orosz káposzta, a magyar marha, az angol szövet és a számtalan gyarmatáru. Brugge a 15. században minden szempontból versenytársa lett a művészetek, a szellem európai fővárosának, Firenzének. A flamand kikötőn át jutott Európába az egész korabeli világ, nyomukban a különféle hódítók, miközben aranykorok és nyomorúságos évtizedek váltották egymást. Flandria csodája, Brugge (ejtsd: brühe), franciául Bruges (ejtsd: brűzs), németül Brügge, Európa utóbbi 1500 évének esszenciájának tekinthető. Az angolszász, a francia és a német, a spanyol és az olasz civilizáció talaján született, sokszor átalakult, és tökéletesen európai, mégis összetéveszthetetlen flamand szellemiség hatja át. Ez a szellemiség megnyilvánul az épületekben, kertekben, ételekben és italokban, valamint a ruhákban, melyekben az évezredek divatjai, irányzatok és nemzeti hagyományok elképesztő változatossága érzékelhető – és nem utolsósorban a világhíres bruggei csipkében. A világ első céhszövetségének megalakítása után ötszáz évvel ide, ebbe a városba érkezik a nagy szigetről Mary, egy liverpooli iskolaigazgató felesége, két gyermekével, akik a később megszülető Belgium angolul és flamandul, majd franciául is beszélő polgárai lesznek. A két gyerek, Josephine és William Leuvenben ismerkedett meg Paul nagyapánk nagynénjével, aki később feleségül ment Williamhez – de erről majd később.

Nincs szándékomban belga-holland bédekkert írni, de a rokonaink és a történetek helyszínei miatt néhány várost mégis említenem kell. A belga-holland Limburg tartomány is szerepel a család történetében; ma is élnek anyai ági távoli rokonok a holland Maastrichtban. Belgium északkeleti részén, a holland határ mentén fekszik

Limburg megye kedves flamand városkaival. A belga tartománnyal szomszédos holland Limburg székhelye Maastricht, melynek a Maas folyó túlsóparti városnegyede szintén a Limburg nevet viseli. Maastricht neve a Traiectum ad Mosam ('átkelő a Mosa/Maas folyón') latin névből eredeztethető, püspöki székhely volt, Szent Szervác püspök sírja ma búcsújáró hely. A város alatt Sint Pietersberg 5 km hosszú barlanghálózatát Voltaire és Emile Zola, valamint Alba hercege és Napóleon egyaránt megcsodálta. A folyosók átvezetnek Belgium földjére, itt találták meg a *Mosaurus* tengeri őshüllő koponyáját. A nagy vasipari város belvárosát példaértékű turistalátványossággá, központtá alakították. A várost az itt kötött európai uniós szerződés miatt emlegetik ma szerte a világon, de leginkább Európában, mert napjainkban (megint egy gazdasági világválság idején) nem kis fejtörést okoz az Unió országainak a szerződésbe foglalt „maastrichti kritériumok” betartatása.

Antwerpen (franciául: Anvers). A legenda szerint valamikor egy óriás élt ezen a tájon, aki megvámolta a Schelde vizén evező hajósokat, s aki nem fizetett, annak kezét kitepte: „hand werpen” – innen kapta volna a város a nevét. Ősi flamand város, melyet 1008-tól jegyeznek a krónikák, mégsem a középkori virágzó Flandria része, hanem a német-római császárságé. Ahogyan csökkent Brugge szerepe (az ottani csatornák eliszaposodása miatt), úgy nőtt Antwerpené. A 15. század közepén Lisszabon után itt volt a világ második legnagyobb bors-, fahéj- és szegfűszegpiaca. A reneszánsz itt is a felvirágzás kora, Rubens városa, a gyémántművesség központja. A Schelde folyó menti város lakosainak álmát védőszentjük, a Madonna szobrainak százai vigyázzák.

Malmedy kedves kisváros az ország keleti csücskében. Ma a karneváljáról híres, ahol mindenkinek kötelező a maskara, és ahol egyaránt jól szórakoznak a helybeliek és a vendégek. A történelem során sokáig osztrák kézen volt, ezért nem szeretik a kétfejű sast. A világháború után kapta vissza Belgium. Az 1775-ben épült apátsági templomának plébánosa volt anyai rokonunk, R. Franz.

Valkenburg csodás középkori belvárosával számunkra a „Strátek városa” Aachen és Maastricht között félúton, ahol Hollandia legnagyobb idegenforgalmi attrakciói, a romok, katakombák, barlangok, minibánya, állatkert és a Valkenburg-várkastély romjai láthatók.

Weert városka Maria S. lakóhelye, kinek nagymamája, Laura, a nagyapánknak, Paulnak unokatestvére volt.

Bár szervesen nem kapcsolható a történetekhez, azért a balneológus dédapánk miatt is illik néhány szót ejteni a belga Spa városkáról. A város ezer éve híres gyógyhely, de már a római Plinius is ismerte. Nevével mint előnévvel illetik ma az angolok a fürdővárosokat. Két angol orvos, Andrews és Paddy tanulmányozta az 1600-as években az itteni források vizét, és hazatérve az otthoni ásványi vizeket is „spa” beütőszóval kezdték jelölni. A városka mindegyik forrásának más és más gyógyerőt tulajdonítottak, így a Sauvenièrre forrása gyógyította a reumát, a Szent Remacle lábnymába állva pedig termékennyé váltak a nők. Lehetett az egész napot forrásról forrásra járva eltölteni, és közben a források vizét inni, állítólag az is használt. Mára még szélesebb értelmet nyert a kifejezés; a kisváros neve talán egy latin kifejezés, a „sanus per aquam”, azaz a „víz által gyógyultán” rövidítése. A *spa* kifejezést ma már ott is használják, ahol nincs gyógyító víz, így Amerika is átvette, majd a wellness-szel jól

„megkeverte”. Azért Európában máig megmaradt a balneoterápiás fürdőkúrákat végző fürdők és az ivókúrákat szolgáló, gyógyító vízzel bíró helyek és intézmények, szolgáltatások megjelölésére. A Monarchia utolsó császára és királya, Habsburg Károly, 1918 augusztusában itt próbált megegyezni a németekkel a monarchia megmentésére reményt adó fegyverszünet megkötéséről, de nem járt sikerrel.

10. Leuven, a történelmi diákváros

Anyai nagyapánk ebben a belgiumi kisvárosban, Leuvenben látta meg a napvilágot 1882. június 10-én. Leuven a flamand neve (franciául Louvain, németül Löwen). Vasútállomásától a Bondgenotenlaan vezet a főtérre, a Grote Marktra. A középkori gótikus városháza és mellette a gótikus templom, a – mindkét világháborúban tönkrebombázott – Szent Péter-templom, a brabanti építészeti iskola kiemelkedő ékességei.

Leuven büszkesége, az 1425-ben létesített, egyik legrégebbi európai egyetem a 16. században élte fénykorát. Az egyetemi nyomda készítette Morus Tamás *Utópiá*-ját, ott tanított Erasmus, Justus Lipsius, Vesalius és a földrajztudós Mercator, a botanikus Dodoens. A maiak közül említtem Lámfalussy Sándor közgazdász professzort, a közös európai pénz, az euró megalkotóját, aki a Louvain-la-Neuve-i Katolikus Egyetemen az Európai Tanulmányok Intézetének vezetője. Dédapánk, dr. Fritz is dolgozott az egyetemen, és kémiai eszközök gyártásával is foglalkozott. Valószínűleg a botanika és az állatvilág iránt is érdeklődött, amire fiának, Paulnak adott könyveiből és a lepkegyűjteményéből következtek.

Az egyetem a flamand Brabant szellemi központja, ahol két nyelven, flamand és francia nyelveken tanítottak, tanítanak ma is neves tudósok, köztük magyar professzorok is. Az egyetem több tízezer diákját valamikor közel félszáz kollégium segítette, a Naamsestraat sorakoznak a híres kollégiumok, köztük a Mária Terézia Kollégium, a közelben pedig a Mindszenty bíborosról elnevezett diákothon. Itt a leuveni egyetemen tanult és doktorált Habsburg Ottó, IV. Károly utolsó magyar király és Zita pármái hercegnő fia, aki – mint trónörökös – 1961-ben lemondott a magyar trónról. Az 1948-ban létesített Magyar Kollégium (Collegium Hungaricum Lovaniense) 1950-ben magyar jezsuiták vezetése alá került, a diákothonnak 1957 után másfélszáz magyar lakója volt, de számuk a kilencvenes években is elérte a százat. 1998-ig Muzsly István jezsuita állt a kollégium élén. Ő alapította meg 1962-ben a Közép-európai Kutatóintézetet, indította el az intézet francia nyelvű folyóiratát, és alakította ki gazdag könyvtárát. A kollégium és a Katolikus Egyetem ma is fontos szerepet játszik a Belgiumban élő, vagy odakerülő magyar fiatalok képzésében. Az ottani Paridaens Intézetben ismerkedett meg Josephine R. Máriával, Paul nagyapánk nővérével, akit később Josephine fivére, William feleségül vett – de erről is majd később. A keleti városrészben van a híres egyetemi könyvtár, melynek egymillió pótolhatatlan kötete vált semmivé, amikor 1940-ben leégett a könyvtár. A Savoyestraaton a Mertens Múzeumban őrzik a flamand festők – Roger van der Weyden, Dirk Bouts, Jacob Jordaens, Pierre-Joseph Verhagen – legszebb képeit. Ugyancsak itt őriznek egy híres, 9000 darabos numizmatikai gyűjteményt is, melyet egy magyar, Cervia város híres numizmatikusa, az akadémikus nyelvész Réthy László is nagyra értékelt.

A 13. századi Leuvenben kezdték el gyártani a kiváló belga sörök között is – szerintem – a legjobbat, a Stella Artois-t. Ott jártamkor figyeltem fel a csatorna partján egy kikötői gabonasiló falán egy domborműre, rajta az árpakalász, s alatta Hungaria felirat. Tehát a sörgyártás nélkülözhetetlen alapanyagát magyarhonból szállították ide, valamikor úgy száz-kétszáz évvel ezelőtt. Szerencsénkre az első világháború befejeztével az a kódex is Leuvenbe került, mely első magyar versemlékünket, az *Ómagyar Mária-siralom* címűt tartalmazza (mert 1982-ben visszaadták Magyarországnak).

Az egyetemhez tartozó Arenberg kastély Leuven déli elővárosában, Heverleeben van, mellette a premontreiek óriási apátsága. Leuven egy másik elővárosa Wilsele: itt volt az a műtrágyagyár, amelyet Fritz, a dédnagyapánk vezetett egy ideig. Tőle északra van egy másik kisváros, Diest, melynek főterét egy 1346-ban épült vásárcsarnok, a Halles uralja. A közelben Montaigu városka templomát november első vasárnapján évről-évre zárandokok tízezrei lepik el. A Demer folyó vizét az 1200-as években épült hercegi malmok duzzasztógátja emeli meg, partján fekszik a csendes kisváros, Aarschot, melyről anyánk unokatestvérei tesznek említést 1. világháborús „kalandjaik” során. A Brüsszelbe vezető út során, amelyet (úgy huszonöt kilométert) Fritz dédapánk fiai sokszor gyalog is megtettek, átvonultak Vilvoorde elővárosán, ahol ma is élnek rokonok, de sajnos a „család egyik jegyzője”, André, ma már halott. Híres temploma a Leuvenstraaton az Église Notre-Dame de la Consolation, amelyben azt a csodatévő Madonna-szobrot őrzik, melyet a magyarországi Szent Erzsébet lánya, Zsófia adott 1248-ban az itteni begina-nővéreknek, és melyet a pünkösdi utáni harmadik vasárnapon körmenetben visznek végig a városban ma is.

Ennek a tájnak, a városoknak, falvaknak levegőjét és történelmét őrizte és hozta magával nagyapánk. Ide, ehhez a vidékhez kötődik az a sok esemény, melyekről két unokatestvére, Meggy és André – már Paul nagyapánk halála után – feljegyzést készített, mely leírás fontos forrása mindannak, amit nagyapánkról és rokonairól elmesélek. Az ő génjeiket, amely nagyrészt meghatározta életüket, és hatással volt viselkedésükre, társadalmi életükre (negyedtől a harmincketted részig) őrzi a mi génállományunk, szaknyelven a genomunk. Ezért igyekeztem megismerni az életüket meghatározó eseményeket, fordulatokat, viselkedésüket, örömeiket és bánataikat. A kort és azt a környezetet, amelyben éltek, hogy fellelhessem a töredékrészt is. Mindezt nem öncélúan teszem: ez a személyes kapcsolat is egy aprócska távolságot jelent azon az úton, melyet Magyarország Európához való közeledésekor eddig – a századok során – megtett.

11. A németalföldi családfa

Az itt élő rokonok és édesanyánk megismerhető családfája, mint már említettem, 1640-ig vezethető vissza. Az akkor született Wilhelmmel kezdődik, kinek első feleségétől, Mairától, az Aachen részét alkotó Burtoscheidben 1670-ben született a fia, Balthasar. Balthasar Belgiumban, Aubel környékén, Liège tartományban telepedett le. Kétszer nősült, és a két házasságában – kilenc meg hat – összesen 15 gyermeket nevelt fel. Balthasar R. Margaretha S.-szel kötött második házasságából született kilenc gyermeke közül az egyik Joseph. Josephnek és feleségének, Ida B.-nek szintén kilenc gyermeke volt, közülük a későbbi sebész orvos, dr. Peter Joseph. Vele kez-

dődnek a család orvosi hivatást választó tagjai, leszármazottai. Orvos lett az 1784-ben született fia, Henrik Joseph, a szépapánk, és az ő fia is ükapánk, aki szintén dr. Peter Joseph, mint a nagyapja. Dr. P. Joseph és Katharina K. házasságából született 1847-ben dédapánk, dr. Friedrich R., aki szintén orvosnak tanult Berlinben, és az 1870-es porosz–francia háborúban katonaoorvosként, sebészként dolgozott, de akkor elege is lett az orvosi pályából. Utána a természettudományokkal kezdett foglalkozni, elsősorban kémiával, de a növényeket és a lepkéket is nagy élvezettel gyűjtötte, tanulmányozta. A családban (akikről az előzőekben és a továbbiakban is írok) Friedrich (Fritz), a dédapánk, és Margaret, a dédanyánk 1877-ben kötött házasságának 45 éve alatt öt gyermek született. A legidősebb fivér, Joseph (1878–1946) katolikus pap lett. Először Malmedybe nevezték ki vikáriusnak. Malmedy 1918-ig Poroszországhoz tartozott, és a kölni püspöktől függött. 1918 után belga terület lett, ott franciául beszélnek, és mivel németül és franciául is egyaránt jól beszélt, francia nyelvet területen kapott parókiát. Később a kölni egyházmegye papja lett: Höningenben, majd Bensbergben plébános. Nagyapánk folyamatosan levelezett vele is. Egyetlen lánygyermekük, Maria (1881–1972), feleségül ment William M. R.-hez, és 6 gyermekük született.

Paul, az anyai nagyapánk, 1882-ben Leuvenben született, hatévesen a jezsuiták fiúiskolájába kerül a turnhauti Saint Joseph Kollégiumba. Tanul retorikát, latint, görögöt és franciát, és flamandul is itt tanul meg. Tanult mennyiségtant, mértant, elemi algebrát, logaritmust és geometriát, régi és modern földrajzot a világról és külön Belgiumról, történelemből is régi és újkori történelmet, valamint külön tanulta Belgium történelmét. Elvégezte a 6+4, tehát összesen tíz osztályt, eredményesen maturált, majd beiratkozott a leuveni Katolikus Egyetemre, ahol elektromérnöki diplomát szerzett. Diplomájában felsorolják, hogy vizsgát tett elektrotechnikából, telefóniából, telegráfából, ezért ért az általános elektrotechnikához, a gépek elektromos működéséhez, tervezéséhez. Diplomáján 1907. július 31-ei dátum szerepel, de még ellenjegyezte Brüsszelben a Királyi Minisztérium. Apja tanácsára Budapestre utazott, és egy nagy bányavállalatnál kapott mérnöki állást, és – mint később kiderült – ott is fejezte be pályáját. 1914-ben feleségül vette Clotilde C.-t (Bude^oti, 1887–Iwanfelde, 1922), négy gyermekük született, közülük egy fiú korán meghalt. Gyermekai között a legidősebb Mária, az édesanyánk volt, aki 1915-ben született. Apánkkal együtt kilenc gyermeket neveltek fel; fivérei, Ernest/Ernő katolikus pap lett, Leó pedig lazarista szerzetesként novíciusokat tanított Budapesten. Paul nagyapánk tehát belga polgárnak született, és később vette fel a magyar állampolgárságot, 1946-ban repatriált, majd immáron ismét belga állampolgárként 1958-ban visszatért meghalni Magyarországra.

Testvére volt Fritz (1884–1963). Felesége, Laura R. (1897–1986); két gyermekük közül az egyik pár hónapos korában meghalt, Hélène lányuk 1931-ben született. Nagyapánk következő fivére, Edouard, aki 1886-ban Bonnban született, családot nem alapított, 1975-ben halt meg. A legkisebb fiú volt Clément, aki Simpenfeldben látta meg a napvilágot 1890-ben, és 85 évesen hunyt el Honnefben. Villamosmérnök volt, és az August Thyssen műveknél dolgozott a Ruhr-vidéken, Duisburg/Hambornban. Hatvanéves volt, amikor feleségül vette nagynénje nevelt lányát, Katherinát; egy gyermekük született: Edward. Anyánk két unokatestvére, André és Meggy így emlékeznek:

„Anyai nagyapánk, akit Fritznek hívtak, orvosi tanulmányokat kezdett Berlinben 1870-ben, amikor a porosz–francia háború kezdődött. Az egészségügyiekhez sorozták be, a sebesültek ápolására, és a borzalmak miatt, amelyeknek tanúja volt, bátat fordított az orvostudománynak, és a természettudományoknak szentelte életét.”

Azt már én teszem hozzá, hogy dédapánk a kémiai tudományokból doktorált Kekulé professzor keze alatt a berlini Humboldt Egyetemen. A cseh származású német kémikus Kekulé a szerves kémiát a szénvegyületekből származtatta, a négy vegyértékű szénatomhoz kapcsolódó kötések, a szerkezeti képletek, a benzolgyűrű megalkotója. R. Fritz a cimol, az oxictimol izomerjeinek képletét határozta meg. Megjegyzem, hogy a neves professzor fia, Stephan, a róla elnevezett genealógiai számozással a származástan matematikai alapjait rakta le. Dédapánk pályáját így írják le anyánk unokatestvérei, Meggy és André:

„Azt mesélik róla, hogy szinte minden növénynek tudta a nevét. Nem tudjuk, milyen kapcsolat révén egy műtrágyagyár igazgatója lett a Leuven melletti Wilselében. A gyár tulajdonosának bibájából ráfizetett az üzletre, és akkor Leuvenben telepedett le, ahol laboratóriumi eszközöket gyártott és kereskedett velük. Ellenezte a porosz revansista-militarista politikát, következtetésképpen nem regisztráltatta magát a belgiumi német konzulátuson (bár szívében német maradt). Emiatt elvesztette német állampolgárságát, és bontalanná vált. Gyermekai, akik Leuvenben születtek: Joseph (1878), Maria (1881), Paul (1882), Fritz (1884), Eduard (1886) belga állampolgárok lettek. A legidősebb, Joseph, aki Németországban pap lett, később megkapta a német állampolgárságot. A legfiatalabb, Clément (1890), Simpleveldben egy német–holland határ menti településen született, német állampolgárként, de ő is Leuvenben tanult, majd a középiskola elvégzése után Aix-la-Chapelle-ben a Technische Hochschule-ra járt. Családunkban ő volt az egyetlen, aki német zászló alatt harcolt az 1914–18-as háborúban, a Somme-nál és Flandriában.

Az első világháború vége felé 1917-ben nagymamánk, aki nem tudta tovább elviselni, hogy Leuvenben úgy tekintsenek rá, mint németre és mint ellenségre, úgy, hogy amikor a pap a prédikációban a megszállókra tett célzást, és a templomban minden szem ellenségesen felé fordult, úgy döntött, hogy Németországba költözik. Az első időkben a sógornője, Maria fogadta be őket Kölnben. Maria Kölnben egy magániskolát tartott fenn és vezetett, a D. Töchtereschule-t, a D. Lyceumot, melynek utódintézménye, a Hildegard von Bingen Schule nemrég 100 éves jubileumát ünnepelte. Később anyai dédszüleink Bad Honnefben a Bismarckról elnevezett utcában laktak, egy szegény gyerekek számára fenntartott ház egyik emeletén, ott tudta őket elhelyezni dédanyánk testvére, Joseph, aki az idő tájt az aacheni Szent Péter-templom plébánosa volt.

1922-ben anyám ragaszkodott ahhoz, hogy 1914 óta először viszontláthassa szüleit, ezért Georges-zsal, Meggyvel és velem odaautazott; apánk otthon maradt, hogy vigyázzon húgaimra, Agnesre és Beth-re. Mesélték nekem, hogy papa nagyon baragudott Németországra, és semmiképpen nem volt bajlandó odaautazni. Akkor ott Honnefben ismerkedtünk meg Fritz bácsival és a nagynénikkel: Mariával, Matbiddal, Berthával és Christine-nel. A nénik közül csak Maria beszélt franciául.

Unokatestvérem, Clemens, későbbi feleségével, Katrinchen-nel is találkoztunk, akit Maria néni öt éves korában hivatalosan gyermekéül fogadott, vagyis adoptált. Legjobban a nagyapámra, Fritz bácsira emlékszem, aki többet beszélgetett velünk, mint Margarete, a nagyanyánk.

Dr. Friedrich R. és felesége, Gretchen, Honnefben baltak meg 1923-ban, először a dédnagymama, aztán néhány hónap múlva – azt mondják, bánatában – követte őt Fritz dédapánk.”

12. Töredékek Fritz dédapánk naplójából

A naplóból nem is a történések időrendje érdekelt, hanem egy (bár valójában rokon) 19. század végi belga polgári-értelmiségi család mindennapjainak megismerése vonzott felé. A naplóíró Fritz (pontosabban Friedrich), a dédapánk, a naplóírás elkezdésekor negyven felé közeledett, egy jó nevű aacheni orvos fia volt, egy wilselei műtrágyagyár mérnöke, menedzsere volt, a kémiai tudományok doktora; feleségének neve Margarete volt, akit Gretchennek becézett. Margarete Bonnban született, szintén értelmiségi családban, aki a naplóírás elején 35 éves; velük, a környezetükben élt – akkor még két évig – Fritz édesanyja, Catherina, akit mamaként említ. Gyermekük ekkor a születésük a sorrendjében 18–14–13–11–9 évesek; Paul, a nagyapánk, 13 éves. Fritz dédapánk két lánytestvére egy fiú testvérpárhoz ment feleségül, akik posztógyártással és -kereskedéssel foglalkoztak. Dédapánk családjának lakhelye ebben az időben Leuven, illetve egy rövid ideig egy akkor még különálló település (mára Leuven elővárosa), Corbeek. 1895–1896 között Leuvenben, a Rue Marie Therese 34. szám alatt laktak, majd 1897–1899 közötti időben Corbeekben, később ismét Leuvenben, a Lents utcában bérelt házat a család.

1895. január 2. (szerda)

Ma délután birtelen egy rövid ideig tartó erős hóvihár jött. A Vanbieroliet házaspár a két gyermekével, Máriával és Paullal együtt újévi köszöntésre látogatott el hozzánk. Dél előtt Mellaerts abbé újévi látogatását készítettem elő a Raiffeisen kasszáznál, erről Ratinger atyával fél órát tárgyaltam. Hazatérve Gustav Veriesttel várt rám otthon, aki megérkezésemig a gyerekekkel játszott az ebédlőben. Gretchent erős fejfájás gyötörte, ezért már a vacsora előtt lepihent.

Február 26. (kedd)

Ma reggel mínusz öt fok volt. 9 órakor a Hotel Suede-ben Jungmann úrral találkoztam, aki Münsterből látogatott hozzánk. Déután fél ötkor a Collège Saint Pierre-ben az Irma kisasszony által betanított daljátékot néztem meg, melyet a diákok adtak elő – köztük gyermekeink is. A bemutatott darab – egy belga néphistória – nagyon tetszett. A belga történelem korszakait jelenítették meg dalokban és táncokban elbeszélve, korbű öltözékekben. Fritz a római időket felelevenítő csoportban szerepelt, Paul a keresztények között. A Cappellen die Hauptrollen kórusa énekelt, és mint mindig, most is igen jól. Az egész előadás színvonalas volt. Hazaúton a Stationsstrassén megnéztünk egy nagyon látványos álarcos karnevált.

Március 1. (péntek)

Joseffel és Paullal a körút fölött, az Eigelsteinthornál lévő múzeumba mentünk. Ott egy egzotikus kiállítást láttunk. Bemutattak többek között egy trópusi lepkecsaládot. Érdekes ásványokat is kiállítottak. Láttunk fossziliákat az üledékes kőzetekben, valamint üvegekben kételtűek és puhatestűek is voltak formalinban tartósítva, és mikroszkóp alatt preparátumokat is: egy- és többsejtű élőlényeket is néztünk. Josef és Paul ezután hazamentek. Én a körúton találkoztam Gretchennek, egy kávéházban ittunk egy kávé. Ezután a Hochstrassén a Henkelben vettem egy kést Clemensnek. Esti ájtatosságon meghallgattuk Joseph nagybácsi szentbeszédét. Kilenc órakor együtt értünk haza, és még fél tizenegyig beszélgettünk.

Március 8. (péntek)

Körülbelül mínusz 6 fok van. Reggel 8 órakor a Mária-templomba mentem misére. Hazamentem, és az ebédlőben vártam Franzra. Csak tíz óra után érkezett meg, majd együtt kerestük fel Offergelt közjegyzőt. Megbeszélésünk után, 6.35-kor Franzcal együtt indultunk Kölnbe. Joseph nagybácsi a déli a vasútállomáson várt ránk. Este fél tizenegy tájban érkezünk meg, és a restiben egy igazi és frissen csapolt Salvatorbiert ittunk.

Március 19. (kedd)

Reggel fél hétkor Joseph és Maria a Szent József Társaságba mentek. Gretchen még mindig ágyban maradt. Fritz felkelt ugyan az ágyból, de a hálószobában maradt, annyira gyenge volt, nagyon fájt a füle is, és ráadásul a hallásával is bajlódott. A Paridaensban ma nem lesz tanítás.

Március 25. (hétfő)

Együtt kávéztam a mamával, beszéltem vele a kis Friciről. Majd írtam egy levelet Innsbruckba. 10 óra tájban vásárolni mentem a városba, úgy száz frankot kötöttem. Délben együtt voltam Clemensszel. Délután három órakor indultam Kölnbe. A kölni vasútállomás kijáratánál várt rám Joseph. Egy kicsit sétáltunk együtt a főutcán, azután beültünk a vasútállomási váróba, és főleg Frici sükettségéről beszélünk. 6.25-kor indultam Frankfurtba, valamivel tizenegy előtt érkeztem meg a városba. A hordár vezetett végig a Kaiserstrassén és a Zeilen keresztül (a Friedberger utcában lévő) Drexel Szállóba. Az első emeleten vettem ki egy kis szobát. Vacsora nélkül feküdtem le, nem tudtam jól aludni a kivilágított utcáról beszűrődő fények miatt.

Április 3. (szerda)

Sokan jöttek Fricit meglátogatni. A mamát az ebédlőben találtuk. Frici már Elizettel volt a második emeleti játékszobában, az ajándékba kapott katonákkal játszott a földön. Megérkezett Helén nagynéni, akinek nagyon megörült. Nemsokára megjött Natali kisasszony is, Sándorral és Alidával együtt jöttek Fricit meglátogatni. Úgy tűnt, hogy a kicsinek kezd elege lenni a látogatóiból. Elvittük őt a mamához, de akkor megérkezett Paul, Mariával és Paulával. Dél körül Helénkével és kicsi Fritzcel megebédeltünk, majd elindultunk az állomásra. A kis Fritz akkor lett igazán bol-

dog, amikor Helén nagynéni a Stollwerk-automatából 1.32-ért bevásárolt neki. A kölni vonaton Helénke a kis Fritzcel a hölgyek kupéjában foglalt helyet. Elise és a Mama vásároltak egy mikroszkópot Josephnek. Aachen–Leuven között a vonaton összefutottunk Ficheln lekipásztorral, aki a sógora temetésére igyekezett Leuvenbe. Amikor megérkeztünk, elkészönt, és a Ferencesek templomába ment győnni.

Április 24. (szerda)

Ezen a reggelen a Szent József-templom lekipásztorával, néhány dominikánus szerzetessel és egy paptársával Turnhoutba mentünk a főiskola évfordulójára. A pap, aki még velünk tartott, Héverlé káplánja (igen fiatal, és csak két hete nevezték ki). Aarschoiban találkoztam Gustavval és Elise Veriesttel. Körülbelül hét órakor érkeztem vissza, Joseph megint otthon volt, de reggel már visszautazott Kölnbe.

Május 15. (szerda)

Bonnhoz közeledve nagyon elkezdett esni az eső; 2 órakor érkeztem meg. Senki sem várt az állomáson, meglepődtem ezen, de elindultam a Bornheimer utcán. A kapun belépve, a kertben Klemens futott elém, azután jött Gretchen a kis Fricivel. Úgy negyedórát ültünk, beszélgettünk a tanulószobában, amikor táviratot kaptunk. Körülbelül négy órakor elindultunk Gretchennel gyalogosan Duisdorfba. Az úton rettenetes felbőszakadás, erős vihar kapott el bennünket, a ruháink alatt bőrig áztunk. Amikor Endenichbe, Hartzheim (jezsuita szerzetes, iskolaalapító) iskolájába értünk, addigra majdnem teljesen megszáradtunk.

Május 16. (csütörtök)

Hideg és esős időben fél tízkor a Mamával és Gretchennel a katedrálisba mentünk, a misén kevesen voltak. Azután Johanneshez indultunk, de nem találtuk otthon. Felesége, Gretel a házi teendőkkal volt elfoglalva, a legkisebb fiú, Theo, lázasan feküdt, csak Minna volt egészséges. 2 óra múlva Gretchen kikísért az állomásra, elindultam Kölnbe. Kölnben a Dom Hotelben felkerestem Master Youngot. Egy tolmácsbölgy segítségével beszélgettünk. Nem találkoztam a kicsi Jozeffel és Paul Drionnal sem. Ersternek testnevelés órája volt. Onnan Josephhez siettem, a nagybácsi szobájában ittam egy csésze mokka kávé, majd kikísért az állomásra az Aachenbe induló vonathoz.

Május 17. (péntek)

A reggeli plusz 5°C-ban, hideg és bőséges esőben a ferencesek templomába mentünk a hétórás misére. Utána a Mamával és a nővérével ittunk egy kávé. Részt vettünk Joseph-fel az igazgatóság tájékoztatóján. 10.48-kor Leuvenből Simpelfeldre indultunk Meentz úrral. Hartmann gyárára vonatkozó terveket hoztam onnan, melyeket visszatérve este nyolc óráig tanulmányoztunk.

Július 13. (szombat)

12.45 órakor Kölnbe mentem; Hartmann már csütörtöktől ott tartózkodott. Az angol üzletemberekkel tárgyaltunk egy szerződéséről. Ezután Josephhez mentem, együtt ebédeltünk. Ebéd után ismét Hartmannhoz siettem a Saint Paul szállodába, ahol ve-

le és Illerttel együtt az emeleti szalonban tárgyaltunk Kaulen úrral és Kamp doktorral (az utóbbi a breslaui leányvállalat menedzsere); később csatlakoztak a tárgyaláshoz az Euskirchenből érkezők, Ran úr és Cremer, valamint Koch menedzserek.

Augusztus 15. (csütörtök)

10 órakor Valkenburgban együtt ebédeltünk, Maria, Paul és Franz. Ebéd után a Gartenbe mentünk megnézni egy bélyegkiállítást. Három órakor Paullal és Franzcal az állomáson kávéztunk. Én öt órakor elmentem a jezsuita atyákhoz üdvözölni Raszewill apátot. Franz Toelen apáttal jött misére a kápolnába, az atya igen jól énekelt. A meghitt vallási esemény után Nagant úrral és feleségével találkoztunk. A vacsora előtt Paullal és Franzcal sétáltunk egy nagyot, végig a Land utcán, majdnem a Houthem-templomig. Megnéztük azt a házát, ahol a Kulturkampf idején Paderborn püspök élt. A vacsora után a Koncert Hallban Beethoven 2. szimfóniáját, majd egy Haydn-szimfóniát hallgattunk meg.

Augusztus 19. (hétfő)

Meleg van. Joseph, Paul és Eduard reggel gyalog mentek Hamme-Mille-be, oda és vissza is gyalog. Délután negyed négykor Antwerpenbe utaztam. Nagyon fülledt volt az idő az egész út során. Antwerpenben Bauss ügyvéddel adózási ügyekben konzultáltam. Idejében sikerült végeznem, és még elértem a fél hétkor Leuvenbe induló vonatot.

Augusztus 21. (szerda)

Nagyon fülledt meleg ez a nap. Délután hat óra körül Karl D. érkezett meg, kellemesen meglepett minket. Előtte voltam Veriestéknél, ahol mindenki ott volt – Veriest asszony kivételével: Gustav, Minne, Elisabeth, Léon, Lissi és egy angol kisasszony, valamint a mi Jozefunk.

Szeptember 1. (vasárnap)

Éjjel hideg, nappal igen meleg van. Reggel hat órakor a Szent József-templomba mentem. Negyed nyolckor Valkenburgban együtt volt mindenki, találkoztam Paullal és Mariával, a gyerekekkel, Sträter nagymamával és Laurával. Nagyon fülledt volt az idő, ezért nagyrészt a szobában ültünk. Ebéd után a kis kert fájának árnyékában pihentem egyet. Később megjött Fischer atya is. Julchen körülbelül öt órakor indult Aachenba Elizzel. Én fél hat körül indultam Mariával baza Leuvenbe. Ott minden rendben volt, Paul és Karl a tűzijátékot nézték a városi parkban.

Október 2. (szerda)

Kora délután otthon keresett Hartmann úr. Elmentünk együtt a gyárba, körülnéztünk, majd velünk ebédelt; sietett, mert egy órakor indult Brüsszelbe. Később, este felé, úgy hat óra tájban ismét kimentem a gyárba, mert tűz ütött ki az egyik részben; a tűz több mint egy óráig tartott.

1896. január 13. (hétfő)

Reggel, úgy 11 óra körül Kölnbe utaztam, ahol közvetlenül Josephhez mentem. Ebéd után elmentem a nagybácsival és Paul Drionnal Rodenkirchenbe, Hermannhoz és Mat-

hildhoz. Találkoztunk mindkettőjükkel és elbeszélgettünk egy kávé mellett. Kölnben ismét a Pferdebahnmal (lóvasúttal) utaztunk a Passzázsba. Valamikor már jártam ott Hermann-nal és Joseph-fel, a fizikai kabinetben Edison Kinetoscopja különösen érdekelt.

Április. 6. Húsvétbélő (Ostermontag)

Február közepétől 250 tonna ammóniumsulfátot csomagolt a gyár, és szállítottunk ki a boltokba. Márciusi közepétől április 30-ig 4000 tonna foszfát érkezett Floridából Hamburgon át a műtrágyagyár számára.

Október 20. (kedd)

Promóciós céllal, kipróbálásra megérkeztek a gyárba a gőzgépek. Grandnak, a Carel fivérek mérnökének segítségével üzemeltük be. Ma látogatóba érkezik prof. Kossinsky Moszkvából.

December 2. (szerda)

Dr. Wernerrel és Friederichbel együtt érkeztünk baba a lakásomba, Gretchen rögtön az ebédlőbe, a vacsorához szólította társaságunkat. Meglepetésemre már ott volt Kaulen és Meller. Friederich egy-egy fogás közben Wagner-darabokat játszott a zongorán.

December 25. (péntek)

Karácsony. Előző napon megérkezett Joseph és Maria is a karácsonyi ünnepekre (Weihnachtsferien). A karácsonyfát a tornác melletti szobába állítottuk fel. A szép fákat Joseph Schulte úr szállítja nekiünk évről-évre.

December 27. (vasárnap)

Joseph-fel és Mariával délután bementem a gyárba elintézni egy-két dolgot. Megnyitottam egy 150 literes savas hordó csapját, a teli hordóból kiömlő füstölő sav megdöntötte a tartályt. Nagy baj történetetett volna, ha az emberek nem jönnek segítségemre, de velük a helyére tudtam illeszteni, majd el tudtam zárni a csapot.

1897. Március 31. (szerda)

Költöztünk Corbeekbe. Az első bútorszállító kocsival nyolc nappal ezelőtt a bútorok nagy részét már elküldtük, a néhány itt maradt bútort ma viszik el. A gyerekek reggel Weynants kisazonnyal elmentek Aachenbe. Fritz Valkenburgba ment. A költözést teljes egészében a Möbelsvagen Peeters-Bastin cég bonyolította le 260 frankért. Kaulen eljött hozzánk Kochbal, hogy megszervezze a gyár igazgatótanácsának ünnepi ülését; én ma nem mentem el a gyárba.

1898. augusztus 3. (szerda) Corbeek

Reggel egy keveset a kertben ültünk, pibentünk, beszélgettünk, majd elindultam Leuvenbe. A Szent Jakab-templom lelképásztorát, Booler atyát kerestem fel, együtt ebédeltünk. Corbeekbe visszaérkezve, bazafelé menet összefutottam Gretchennel és Paulával. Paul és Eduard már otthon volt, akik ma előbb érkeztek baba a turnbo-uti iskolájukból, ahol Paul a másodikat, Eduard a hatodik osztályt végzi.

Másnap, csütörtök reggel Paula Antwerpenbe indult, Gretchen elkísérte őt a leuveni állomásra. Én egy corbeeki atyával, Felix Lievensszel ebédeltem, és délután a környékbeli atyák összejövetelén társalogtunk.

Szeptember 15. (vasárnap)

Kellemes az idő, 23 fok van. A reggeli után Franz, Paul, Edward és Clemens Pellenbergbe ment. Délután együtt mentünk Leuvenbe: Franz, Gretchen, Joseph és Fritz. A St. Jacques téren találkoztunk Vanbieroliet professzorral, együtt sétáltunk a Botanikus-kertben. Öt óra felé érkeztünk vissza Corbeekbe.

(A naplóban ennek a napnak leírása után a család tagjainak magasságát rögzítette dédapánk, tehát 1898. szeptember 15-én: Clemens 116, Maria 151, Eduard 149, Mama 164, Paul 151, Papa 167, Franz nagybácsi 170 centiméter magasak.)

November 28. (hétfő)

Paul és Eduard hétfő reggel visszautaztak Turnhoutba, az iskolába. Kora este eljött Franz bátyám és André, valamint Placid, Boller és Rattinger atyák. Az esti vacsora után örömről Franz és Maria Mozart egyik zongoraszonátáját és Gounod prelűdjét játszották el a társaságnak.

1899. május 28. (vasárnap)

Joseph nagybácsi pappá szentelésének 25 éves jubileumát ünnepeltük meg Bonnban. Szeptember 5-én, kedden Joseph és Fritz Lourdes-ba utaztak.

Megszakításokkal öt évet ölel fel dédapánk naplója, melyből töredékeket idéztem, még egy-egy napon belül is elhagytam a részletező leírásokat. A családban – miként más polgárcsaládokban is – az évek során renddé, szokássá vált visszatérő események ismétlődnek. Esetünkben majd minden reggel a közeli templomban vagy kápolnában ájtatossággal kezdődött dédapánk napja, és többnyire esti litániával vagy misével végződött. Igen erős és szerteágazó kapcsolatrendszere volt a családnak az egyházi és iskolai berkekben. Ez természetes, hiszen mind az anyai, mind az apai ágon számos tiszteletreméltó papot találunk. Az oktatás, a pedagógiai tevékenység is fokozottan jelen volt a családban és környezetükben: Fritz dédapánk dolgozott az egyetemen is, feleségének, Margaretének nővérei pedig iskolaalapítók, pedagógusok voltak. Úgy tűnik, hogy a gyerekek nagyfokú önállósággal bírtak, de fegyelmezettek és kötelességtudóak voltak – ugyanakkor apjuk megfelelő figyelemmel irányította is őket. A naplóból élénk társadalmi élet tárul elénk, a művészetek, a zene és a festészet iránti lelkesedés. Mindenki játszott valamilyen hangszeren, és az otthoni közös muzsikálás gyakori volt. Az sem véletlen tehát, hogy ólomüveg ablakokat festő mester, művész is kikerült a családból. A közvetlen rokonságukban ott vannak a posztót gyártók, és az azzal kereskedők is: egy jó kelme igazi művészi munka. Mindez egy évszázaddal ezelőtt, akkor, amikor Magyarországon még alig láthatók a polgárosodás nyomai; azokban az években, amikor országunk a honalapítás ezer éves jubileumát ünnepli. 1900-ban Paul és Eduard változatlanul a turnhau-ti Collège Saint-Joseph tanulói, Paul abban az évben végzi el az iskolát, majd kezdi mérnöki tanulmányait a leuveni Katolikus Egyetemen.

Az unokatestvérek, André és Meggy így emlékeznek a rájuk köszöntő új századra:
„A huszadik század elején az emberek sokkal igénytelenebbül éltek, mint manapság. Nem volt még elektromos áram, sem autók, sem társadalombiztosítás stb. Anyai nagyszüleink Leuvenben egyszerű életet éltek. Nagyapámnak, azt hiszem, többször is voltak szakmájával kapcsolatos problémái, nehéz ügyei. Nagybátyáinknak, hogy Leuvenből Brüsszelbe menjenek, sokszor kellett 25 kilométert gyalogolni. A családi levelezés egyszerű levelezőlapon folyt, az olcsóbb volt, és mindkét irányban írtak rá: vízszintesen és függőlegesen is! Gyakran zenéltek a családban, és többségükben német dalokat énekeltek. A nagypapa begedült, nagymama zongorázott, Franz bácsi csellózott, amikor együtt voltak, esténként, szívesen zenéltek. Fritz nagybácsinak nagyon szép hangja volt, de sajnos egy betegség szövődményeként bétéves korában megsüketült. A gyerekeik közül valószínűleg senki sem tanult zenét – talán túl költséges volt. Ernest, a Paul bácsi fia, aki haláláig egy magyarországi bányászfalu plébánosa volt, örökölte meg Franz bácsi csellóját, de a hangszer, sajnos, elveszett az 1956-os magyar forradalomban.”

Számunkra (az 1944–57 között született testvéreknek és korosztályunknak), akik az „1956-os ellenforradalomról” tanultunk, sőt gyermekként átéltük vidéken a forradalmat, szívet melengető érzés, hogy emlékező nyugati rokonaink véletlenül sem ellenforradalmat említenek – igaz, ők a belga, holland, (nyugat!) német rádióadókat hallgatták akkoriban. Franz bácsi csellójának igaz története az, hogy nekem kellett rajta tanulnom, de nem sok sikerrel húztam a vonót. A hangszer nem vészett el, csupán nem volt szüleinknek pénze élelemre, sem tűzifára és szénre azon a télen, így eladták a kiváló hangszert az iskolai zenekar csellistájának. Amit viszont a 20. század elejéről írtak, az innen nézve talán kevésbé vonzó. De mégis akkortájt, azokban az évtizedekben születik az Otto motor, a Nicolaus Otto által kifejlesztett belső égésű motor, Rudolf Diesel megalkotja a benzinmotort, minekután már Gottlieb Daimler elkészíthette autóját, tehát voltak már autók, amire mondhatta André nagymamája, hogy tőf-tőf, és hogy utálja. Szintén a nagymamájára utalok, akinek viszont volt már gramofonja (azt viszont szerette), annak feltalálója Emile Berliner. Igaz, azt a lemezejátszót még fel kellett kurblizni, de a villanyvilágítás fontos kellékét, az izzót már feltalálta Edison. Heinrich Hertz jóvoltából folyik már a rádiózás, és Bell telefonjai is működnek már – Puskás Tivadar telefonközpontjából irányítva. Röntgen készülékén már az emberi test belsejébe lehet látni. 1913-ban Ford elindítja a futószalagos gyártást, Bohr elkészíti az atom modelljét. Marx a kapitalizmus (bibliai) Paradicsomának nevezte Belgiumot. Thomas Mann a készülődő háborúra figyelmeztet a *Halál Velencében* című regényével, és a színházrajongók tapsolnak G. B. Shaw *Pygmalionjának*. Megjelenik Ady Endre *Magunk szerelme* című verseskötete. Amerikában megszületik a jazz, és nemsokára feltűnik Párizsban, majd Pesten is Josephine Baker. Azért volt mivel ismerkedni száz évvel ezelőtti nyugati rokonainknak!

13. Évszázados Lyceum

Vér szerinti dédanyánk, Margarete családja a hajdani Krajnából (a mai Szlovéniából), pontosabban Gronabitzból került Bonnba, Valentin D., a szépapánk révén. Valentin, aki 1784-ben született, egy bonni hotel tulajdonosa volt, Katharina B.-t vette feleségül, és 1848-ban, Bonnban hunyt el. Fiuk, dr. Joseph D., Helene E.-vel kötött házasságából

tíz gyermek született. Köztük Margarete, a dédanyánk, aki 1877-ben dr. Friedrich R.-hez ment feleségül. A tíz gyermek közül a legidősebb Johannes, akinek fia, dr. Carl D. 1914-ben feleségül vette Johanna C.-t. Négy gyermekük közül az 1917-es születésű és pappá szentelése előtt katonának behívott Wolfgang a 2. világháborúban Olaszország területén eltűnt, haláláról vagy sírhelyéről rokonai nem tudnak.

Érdeemes külön szólni Maria D.-ről, édesanyánk nagynénjéről, azért is, mert a papok, orvosok és mérnökök mellett a család tanítói is fontos részei annak értelmiségi közegnek, mely inkább német, de egy kicsit francia és flamand is, azaz belga, meg aztán persze apai águnkon – a „keleti blokkban” – jól el voltunk látva tanítókkal.

Maria 1855. decemberében dr. Josef D. kereskedő és Helene E. hatodik gyermekeként született egy Rajna-vidéki porosz városban, Bonnban. Ki gondolta volna akkoriban, hogy majd száz évre rá a kisváros Nyugat-Németország fővárosa lesz majd fél évszázadon keresztül? Hogy miért akart tanárnő lenni, annak egyik oka az lehetett, hogy a család hat leánygyermeké férjhez adásának terhét a szülők aligha tudták volna vállalni. Másrészt mivel a tanári képzés drága volt, így elképzelhető, hogy a két testvér, Christine és Maria, a tanári hivatást a városi hölgyek rangjához illő munkalehetőségnek vélték (az is volt!), és ezzel biztosították személyes fejlődésüket, függetlenségüket.

Maria tizennyolc évesen kezdte meg tanári tanulmányait, két évig a trieri ferences rend Tanárképző Intézetébe járt. (Trier a Mosel folyó partján, a mai Luxemburg határán fekvő város. Itt született 1824-ben zsidó családban Karl Marx, de lutheránusnak keresztelték.) Az eredetileg Hollandiából 1825-ben oda települt rend mindeneke előtt világi – az egyházi vagy világi felhasználását szolgáló tevékenységgel és a napóleoni törvények mellőzésével – karitatív munkát végzett, és a vidéki, falusi fiatal lányok képzését karolta fel. A ferences rendház már 1854-ben virágzó tartományi intézményrendszert igazgatott. Az anyaház a kápolnával Gelderben volt. 1871-ben tíz lányiskolát alapított, és két tanári szemináriumot indított – ide járt Maria is –, melyek közül a legismertebb a Rajna-vidéki Tanintézet és Lyceum volt.

1875-ben kezdődött Poroszországban az a „kulturharc” (Kulturkampf), amely a rendek által irányított lányiskolák ellen is irányult, így a kolostorok iskoláit bezáratták. A kultuszminiszter felszólította a városokat és a magánintézmények fenntartóit, hogy alapítsanak lányiskolákat, vagy vállalják át az egyháztól az állami fenntartást. Ezt a kínálókozó lehetőséget ragadta meg Maria, aki 1884–88 között Telgtében, egy korábbi rendi iskolában iskolaelnök volt. Testvére, Josef tanácsára – aki a Szent Apostoloknál, majd később a blanki kanonoknál tevékenykedett – Kölnben megpróbálkozott magániskola létesítésével. Feladta iskolavezetői állását Telgtében, és egy katolikus magániskola engedélyezését kérvényezte a kormányzósági iskolafelügyeletnél. Az engedélyt 1888 februárjában megkapta, és megalapította az iskolát, amelyben ma már több mint száztíz éve tanítanak. Az otthonként is működő intézmény húsvétkor nyitotta meg kapuit. Egy év multán az iskola a Hohenstaufenring 53. alá költözött, majd néhány évvel később a mellette lévő ház is megvásárolta, összekötötte a két házat, így már egy igen komoly épületegyüttes szolgálta az intézmény céljait. Egyre több jómódú család bízta kislányának nevelését a Lyceumra: kétszáz diák járt az iskolába. Tantervük megfelelt a berlini követelményeknek: vallást, németet, tornát, éneket, történelmet, földrajzot, természettudományt, fizikát, angolt és franciát tanítottak. 1904-ben megvásárolták, és tanítás céljaira alakították át a szomszédos sarokházat is. Az átalakításhoz sok adomány, pénz gyűlt össze, így még egy

új ének- és tornaterem is létesült. Az avató ünnepségen a diákok előadtak egy mesedarabot „Az otthon melege” címmel. A vendégek között ott voltak Köln újváros előkelőségei, a családból pedig Joseph és Christine mellett más rokonok, kedves ismerősök is. Az ünnepi ebéden finom ételeket és jó zamatú száraz vörösbort szolgáltak fel (Maria kisszorongó étkezéseihez szívesen fogyasztott egy-egy pohárka száraz vörösbort).

1913. március 5-én nagy ünnepséggel köszöntötték a negyedszázados Drammer leányiskolát. A jubileum alkalmával a „Pro Ecclesia et Pontifice” arany érdemkereszttel tüntették ki Mariát. Kopp bíboros közbenjárására a Szentatya áldásában és saját kezűleg aláírt levelében fejezte ki jókívánságait az igazgatónőnek. Ez a magas kitüntetés és megbecsülés élete végéig nagy büszkeséggel töltötte el Maria nénit; számára ez volt a negyedszázados küzdelem és fáradozás igazi jutalma. Egykori diákja így írt az iskoláról: „Az utca szép díszes házai közül is kitűnik az intézmény épülete, amely szép parkjával együtt a boldogság érzését nyújtja. A politikai helyzet azonban kicsengett az ünnepi himnusz soraiból: a német felsőbbrendűség gondolata, egy világméretű keresztény kultúra fölénye és egy jól körülhatárolt ellenségkép.”

Az 1. világháború alatt Maria belefáradt a küzdelembe, a sok munkába. A háború után szeretne volna eladni az iskolát, és nyugdíjba kívánt menni. Tervei megghiúsultak, az iskolát nem tudta eladni, ezért egy iskolafenntartó egyesületet hoztak létre, melynek kuratóriuma katolikus szülőkből, tanárokból és az iskola barátaiból állt. A tartományi iskolaszék a Drammer Lyceumot bejegyzett egyesületként elismerte. Köln városa megkapta az iskola épületeit, így az intézmény további működése biztosították. A kölni főpolgármester a város nevében köszönetet mondott Mariának sikeres munkásságáért. Maria a kapott pénzből vett egy házat Honnefben, és ápolásra szoruló testvérével, Martával odaköltözött. 1921-ben örökbe fogadott egy hároméves kislányt, Katerinát, aki felnőve az unokatestvérének, Kelemennek felesége lett. A gyermekek nevelését, segítségét mégsem tudta abbahagyni, néhány év múltán már egy árvaházat működtetett házában. Megmaradt pénze – amelyből idős korában meg tudott volna élni – 1923-ban értékét veszítette. Ezután a város kiutalt számára egy kevéske nyugdíjat. Majd bérbe adta a házat azért, hogy a testvérének, Aachen főplébánosának, Josephnek segíteni tudjon gondozásra szoruló beteg gyerekek ellátásában. Szellemileg és fizikailag teljesen frissen ünnepelte 80. születésnapját, melyen több újság is tisztelettel köszöntötte. Kevés nyugdíját a nemzetiszocialisták még tovább csökkentették, így utolsó éveiben meglehetősen szerény körülmények között élt. 1944. december 22-én halt meg, Honnefben van eltemetve, miként a család és rokonság számos más tagja is.

14. Liverpoolból a kontinensre

Korosztályom gyermekéveit a Grimm-mesék, majd Robinson kalandjai, később ifjúságunkat a liverpooli gombafejű Beatleselek zenéje határozta meg – az enyémét jelentősen.

Liverpool ezeréves város; Daniel Defoe, a *Robinson Crusoe* írója így írja le az 1700-as évek kikötővárosát: „Londont kivéve nincsen város Angliában, amely utcáinak finomságát, épületeinek szépségét tekintve felérne Liverpoollal. Sok ház teljesen kőből épült, falai simák, s a többi (ezen a város új részét értem) téglából épült, s olyan szépen, mintha csak Londonban volna.”

Innen, Liverpoolból – a Cavern Clubból – indultak világhódító útjukra a gomba-fejű fiatalok, a Beatlesek. Ma a város repülőtere John Lennon nevét viseli, a Performing Arts csoportot pedig Sir Paul McCartney alapította. A várossal majdnem szemben, az Ír-szigeten van Dublin, melynek egy közeli falujából származott John Robinson. Az 1840-es évtizedben tömegével vándoroltak ide az írek, menekülve a nyomor és a munkanélküliség elől. Tíz év múltán Liverpool lakosainak negyede már ír volt. Érdeklődéssel olvastam ezért is André és Meggy feljegyzéseiből Johnnak és családjának útját, sorsát Liverpoolból Bruggén át Leuvenbe, és találkozásukat az ottani rokonainkkal. Igyekszem a lehető legpontosabban idézni feljegyzésükből, de felhívom a figyelmet arra, hogy anyánk generációjáról van szó – az oldalági nagynéni és nagybácsi mesél –, ahol a mama a mi nagyapánk testvérének, Mariának az anyósa, és így tovább időben egy generációval lejjebb és feljebb. Lássuk hát, honnan jöttek és hová kerültek, hogyan éltek, mit hagytak az oldalági rokonok nagyapánkra, annak gyermekeire és – valamelyest már a személyes ismeretségünk során – ránk is?

„Kedves Cecile!

Az őseink történetét kérted tőlem. Azt hiszem, a legegyszerűbb, ha leírom, amit a témáról tudok. Ismereteim csaknem teljesen szóbeli hagyományokra épülnek, mivel gyakorlatilag nem maradtak írásos nyomok. A családfa a birtokomban van, de ez nem mond semmit a személyek történetéről.

Apám, Matthew William R., 1877. október 25-én született Liverpoolban. Johnnak és Marynek a fia volt. A Hendersonok yorkshire-i eredetűek, és egyik-másik közülük vagyonos, jelentős birtokkal rendelkező ember volt. Josephine nagynéném, apám nővére szintén (a liverpooli) Waterloooban született 1881-ben, és hosszadalmas és súlyos betegség után 1932-ben hunyt el Bruggében.

John ír volt, szülei a liverpooli Waterloooban telepedtek le a Mount Pleasanton. A papa édesapja Waterloooban végezte az iskoláit, ahol később iskolaigazgató lett. Alkohol iránti vonzalma megélhetési gondokat okozott a családban, és nagyszüleim válásához vezetett, mikor a két gyerek – apám és nővére – még kicsi volt. A család baráti köréhez tartoztak Adamsonék, ők mutatták meg nekem papa szülőbázát és a waterlooi iskolát is. Mrs Adamson minden bizalommal ismerte nagyszüleink elválásának történetét, de soha nem beszélt nekem róla. Igaz, én nem is kérdeztem erről, mivel úgy tudtam, hogy nagymama özvegyen hagyta el Angliát. John nagyapa 1919 után egyedül élt, valahol Liverpool környékén. Papánk, miután megtudta, hogy él az édesapja, időnként elment meglátogatni. Volt idő, hogy papa át akarta őt hozni Bruggébe. A mama elszállásolta volna, de a nagymamánk tiltakozott ellene. Kétségtelenül kényes helyzetbe került volna, mivel itt a városban özvegynek tekintették. Nagyapámról a pap azt mondta a temetésén, hogy szent ember volt: egyházközségének legjobb tagja.”

Aki megismeri Liverpool 19. századi és a 20. század eleji életét, annak nem lesz meglepő az erősen italozó tengerészek, dokkmunkások és polgárok serege. Nem meglepő, de egy család életét megkeseríthetik (akkor is, ma is). Mint ahogy ez történt Johnnal és családjával. A népesség nagy része volt akkoriban az alkohol rabja, 1892-ben kezdték korlátozni az alkohol árusítását. Bódították és mérgezték magukat ginnel, rummal, erős sörökkel, és persze boroztak is (inkább az asszonyok). Csupán

érdekességként említem, hogy a város lakóit nem liverpooliaknak, hanem *liverpudlik*nek nevezték, azaz *scouserek*nek, egy vagdalthússal készített főzelék után.

Ebből a környezetből ragadta ki gyermekeit Mary asszony, és küldte Vilyt a kontinensre tanulni, majd lányával, Josephine-nel együtt maguk is Bruggébe költöztek.

Néhány részlet a család levelezéséből:

„James, a nagyanyám fivére Liverpoolban gyümölcskereskedelemmel foglalkozott. Mivel segíteni akart a nővérén, azt javasolta neki, hogy apámat küldje el Franciaországba, hogy nyelvet tanuljon, és esetleg később segítsen neki a cégénél. Így is történt: a papa bétéves korában bentlakásos diák lett a Maristes fivérekénél, a Lille melletti Beauchamps-ban. Neki is, édesanyjának is nagyon nehéz volt ez az időszak. 1888 októberében a következőket írta édesanyjának:

Kedves Anyukám!

Remélem, szerencsésen bizaértél, és nem lettél rosszul, amikor átkeltél Dovernél! Valójában a batórás vagy a tizórás komppal mentél át? Miután elváltunk egymástól az Armentiers állomáson, ugyanazon a peronon vártuk Devaux barátommal együtt a fiúkat. Azután mindnyájan elmentünk vacsorázni, mint legutóbb húsvétkor. Itt esős és hűvös idő van, reggel ötkor, amikor fel kell kelnem, kegyetlen a hideg. Igazán megengedhetnék, hogy legalább fél órával tovább maradhassunk ágyban. Ilyenkor még sötét van, így lámpafénynél öltöztünk fel. Bárcsak egy kicsit gyorsabban jönne el a születésnapom: úgy szeretnék már egy nagy szeletet enni a tortámból! Megkaphatnám esetleg a tortám a születésnapom előtt? Olyan boldog lennék! Jött a kollégiumba három új angol fiú: Alinson, Carey és Leidig. Viszont McGuiness, Devenport, King, Ellis, Wheeler, Hepburn és Lynam elmentek, így Gregorynak meg nekem új testvérünk van: Leidig. A második osztályban mi hárman vagyunk csak fiúk. Más hírem erről a hétről nincs.

Maradok szerető fiad, William.”

A levél hátoldalára ceruzával valaki – valószínűleg a Williamért felelős idősebb „testvér” – azt írta, hogy Willi jókedvű a játszótéren, és jól érzi magát az otthonban.

Ide kíváncznak azok a levelek is, amelyek a két család rokonságának kezdetéről, William és Maria házasságának előzményeiről adnak hírt.

William anyja végül elhatározta, hogy eljön a szigetről, és Bruggébe költözik, ahol aztán apám a Xavéri Szent Ferenc Intézet angol tagozatán folytatta tanulmányait. Nővére, Josephine, később Leuvenben a Paridaens Intézetbe iratkozott be, ott találkozott anyámmal, Mariával, és jó barátnők lettek. Így ismerkedtek meg szüleink, William és Maria. Édesapánk a megismerkedést követően sokáig, évekig halogatta a lánykérést. Amikor aztán elment Leuvenbe, hogy megkérje nagypapától lánya kezét, anyám bemenekült a szobájába, és az apjának kellett utánamenni és rábeszélni őt a házasságra, mondván, hogy egyszer úgyis férjhez kell mennie – írták krónikásaink.

„1910. november 3. Brugge

Kedves Fritz R. Úr!

Köszönöm az örömteli hírt, amelyet levelében közölt velem, hogy leánya abban a megtiszteltetésben részesít, hogy nekem nyújtja a kezét. Megkérem, adja át neki tiszteletteljes bódolatomat. Remélem, hamarosan személyesen is kifejezhetem bálá-

mat, és biztosíthatom őt arról a szeretetről, amelyre részemről mindig is számíthat. Jövő vasárnap ellátogatok Leuvenbe, tizenegy óra körül tudok Önöknél lenni. Anyám és nővérem megbíztak, hogy adjam át üdvözlőiket Önnek és Margarete asszonynak, akinek én is tiszteletteljes üdvözlőtem küldöm.

Tisztelettel: William R.

Aztán a terv módosult, és Willi édesanyja a következő levélben hozzájuk invitálja leendő menyét és annak szüleit:

„Nagy öröm lenne számomra, ha fiam vasárnapi leuveni látogatása helyett Önök jönnének el vacsorázni hozzánk Bruggébe. Ez alkalommal megmutathatnánk azokat a lakásokat, amelyeket bérletre vagy megvételre ajánlunk, remélve, hogy valamelyik megfelel majd Mariának. Nagy örömmre szolgált lányuk beleegyezése a házasságba. Meleg fogadtatásra számíthat nálunk. Második leányom lesz, Josephine-nek pedig nővére, hiszen ő lesz a ház úrnője, mivel én teljesen visszavonulok a háztartás vezetéséből.

Tisztelettel: Mary R.”

A pontosan dokumentált családtörténet így folytatódik:

„Apám és anyám 1911. május 16-án házasodtak össze Leuvenben. Robinson nagymama, aki rosszul érezte magát, nem vett részt az esküvőn. A fiatalok először nála laktak, Bruggében, a Marécage utca 36-ban, aztán a Ramoneurs utcában (Schonwaterstraat) egy kis házban, aztán a Barin sáncon, nem messze a kikötőtől, egy szép homlokzatú házban. Azután a család Antwerpenbe költözött, de nem tudom, miért, és azt sem, hogy pontosan mennyi időre, csak azt tudom, hogy apám az első állását egy antwerpeni társaságnál kapta. Később apánk a bruggei Tengerbajózási Felszerelések Társaságában előbb mint titkár dolgozott, később igazgatója lett a cégnek. Georges 1912-ben a Marécage utcában született, Meggy pedig a Barin sáncon lévő házunkban 1914. július 14-én.”

Megjegyzem, hogy Meggy születése előtt két héttel lőtték le Szerbiában a Monarchia trónörökösét és feleségét, amelyből *casus belli* („háborús ok”) lett a háború ki-robbantására. A németek 1914. augusztus 4-én benyomultak Belgiumba, és októberben már elfoglalták Bruggét. Az Elbától keletre, a magyar–román határon, két hónappal az említett Meggy születése előtt köszöntött a világra apánk.

PAUL CSALÁDOT ALAPÍT

A messzi Németalföldről 1908-ban érkezett Magyarországra, pontosabban Budapestre R. Paul, a nagyapánk. Az első írásos emlék, egy anxi ebből az időből, 1899. május 13-án van keltezve, amit Paul anyai nagybátyja, dr. Joseph, a kereskedő írt Budapestről. Egy Nyugati pályaudvart ábrázoló képes levelezőlapot küldött Bonnba, az Albertinumba unokaöccsének, Josefnek: „Szívélyes üdvözetem küldöm még a magyar fővárosból, de kedden fél hatkor már Bécsben leszek.” Tehát az ő kapcsolatai hozták Pannóniába nagyapánkat. A következő nyom egy postai levelezőlap 1848–1908 évszámokkal, amely I. Ferenc József császárt ábrázolja, a kép hátoldalán két bélyeggel, az egyiken Franciscus Josephus 1848-ban, a másikon szintén a császár negyven év múltán, 1908-ban. Paul írta a lapot apjának Fritz R.-nak Leuvenbe, a Lents utcába címezve: „Holnap már Pesten leszek. Paul.” Valószínűleg az első Pestre vezető útja közben írta a lapot Bécsből, és a lap dátumozása szerint 1908. november 12-én érkezett először Magyarországra. A leuveni városházán október 22-én személyazonossági levelet és egy „útlevelet” is kiállítottak számára, melyen az úti cél így volt feltüntetve: Autriche – Hongrie, Budapest. Budapest Székesfőváros Tanácsa 1908-ban lakhatási engedélyt adott számára, és akkor a Visegrádi utcában bérelt lakást.

Budapest a 19. század végére Magyarország igazi fővárosa lett. A század utolsó évtizedében szinte megduplázta nagyságát a város. A dunai kereskedelem a fővárosba csábította a görögöket, szerbeket, németeket (nagyapánk kereskedő bácsikáját is, aki vagy posztót adott el, vagy gabonát vásárolt, vagy ki tudja?) és a zsidókat. Létrejöttek a Duna partján a kiszolgáló létesítmények: kereskedőházak, raktárak, malmok, hajógyárak, és klasszicista paloták épültek a parcon. Megépült a Tudományos Akadémia, az Árutőzsde, a Műszaki Egyetem. A forró ásványvizes forrásokra fürdőpaloták épültek.

Itt kezdte felnőtt életét nagyapánk. 1910-ben kiköltözött Wereschwarra, majd Iwanfeldébe, és megnősült. Szörényvárról hozta a vérében olasz és német, de már román földön született nagymamánkat, kinek szülei valamikor Újpesten laktak. Az esküvőt követő évben, 1915. október 26-án, szerdán este megszületett első gyermekük: Mária, az édesanyánk.

Milyen lehetett a keresztlő ott és akkor Iwanfeldén? Abban az időben a csecsemőket már néhány napos korukban megkeresztelték. Clotild nagyanyánk valószínűleg már fel tudott kelni a „gyerekágyból”, és részt vett vasárnap délután a templomi ájtatosság utáni keresztlőn. Valószínűleg így volt, mert az anyák is fogadalmat tettek ekkor, nem csak a keresztanyák. Azon a boldog napon anyánk pólyájára ünnepi huzatot, azaz *laungpuisztát* húztak, abban „feszített” az örömteli családi ünnepen. Valószínűleg Schmeltzer Berta nagynéni, az egyik keresztszülője (kaul) és a bába-asszony szorgoskodtak a keresztlő megszervezésén. Berta keresztanya tartotta a szentelt vizet őrző kút alá a gyermeket, ahol Rösler káplán úr a homlokára csorgatta a keresztvizet. A keresztapja, dr. Fritz biztosan nem vett részt a keresztlőn, és nem volt ott Caselli nagyapa sem. De ha nem így történt, akkor Berta néni, a keresztanya egyedül vitte anyánkat a keresztlőre. A kolónia főmérnöki lakásából végigsétált a patak mentén a pár száz méterre lévő templomba. Anyánk a Mária, Margit, Fri-

derika nevet kapta a szent keresztség felvételekor, mely nevek apja családjának tagjaira utaltak. A pólya díszes huzata volt a laungpuisza, melyben a következő években Frigyes, Ernőt és Leót, a három fiútestvért is megkeresztelték, hiszen azt ilyen ünnepi alkalmakra őrizték.

Anyánk emlékei között éltek a gyermekkori ünnepek, amikor a húsvétvasárnapra virradó éjszaka a falu lakóival együtt gyertyákkal és fáklyákkal mentek fel a Kálváriára. Mint a bibliai asszonyok, akik Jézus sírjához mentek, hogy bebalzsamozzák a megváltó holttestét, de a sírt üresen találták. Húsvétvasárnap ezért zengik a hangok az örömhírt: „Üdvözítőnk feltámadt, alleluja!” A feltámadás új fogalmakat adott az emberiségnek, megadva az első lökést a nyugati kultúra világtörténelmi szerepéhez. A Feltámadott szabadságot hirdet, de saját szenvedésén keresztül akarta megmutatni, hogy az ember csak önuralom és engedelmesség által válik méltóvá a szabadságra, ugyanakkor minden ember egyenlőségét és a testvériséget is hirdette. A reggeli misén megszentelték a húsvéti kalácsot, a sonkát, a tojást és a bort. A kalácsra, tojásra, de leginkább a sonkára emlékszem, mert legalább egy szép hátsó sonkát mindig megőrzött apánk húsvétra az évenként megnyuvasztott disznónkból. Az mindig jól volt pácolva (à la Ridegbácsi), kellemesen füstölve és szaftos is volt; „jó mangalicasonka” – dicsérte apánk. Aztán jött a gyerekek által várt húsvéthétfő, amikor a lányok otthon vártak bennünket, a locsolkodó fiúkat. Mi maradt az emmausi kirándulásból, amikor Jézus tanítványai az Emmausba vezető úton szembetalálkoztak a megfeszített Krisztussal, aki „Béke veletek!” köszöntéssel üdvözölte őket? Hiszen erre az eseményre emlékezve ment ki a szabadba, fel a Kálváriára – akkor régen – Paul nagyapánk a gyermekeivel. A húsvét ünnepe anyánk életében a hétköznapi napokból kiemelkedő esemény volt. Igyekezett minket, a gyerekeket is a nyuszin, a tojásokon és a locsoláson felülemelni. Megvívta harcát az ötvenes években az ezüst Kossuth-ötösöket gyűjtő fiaival, és a tojásokat tojó nyulakkal. Egy erre utaló vicc:

A tanító néni, aki húsvéti meglepetést akar szerezni tanítványinak, cipős dobozba zárva egy kis nyulat visz be az osztályba, és megkérdezi a gyerekeket:

– No, mit gondoltok, mi lapul ebben a dobozban?

– Cipő, kalács, sok-sok tojás – mondták, sorolták lelkesen a gyerekek.

– Nem, nem! – így a tanító néni. Majd így igyekezett rávezetni tanítványait a megoldásra: – Egész évben sokat emlegettem nektek, a képét is többször megmutattam!

Mire egy lelkes kislány felkiált: – Tán csak nem személyesen a Lenin elvtárs!

Fehérvásárnap, a húsvét utáni első vasárnapon járultak a gyerekek első áldozásra. Gazdagon feldíszített templomban, gyertyákkal a kezükben álltak az oltár elé, hogy életükben először magukhoz vegyék Krisztus testét. A templom és környéke ilyenkor virágba borult. A rozmaring szinte minden ünnepen és gyászbán ott virít, virág vagy ágacska formájában. Ez a növény a németek életében a bölcsőtől a sírig fontos szerepet játszik. Ugyanúgy, mint az alpesi emberek számára a havasi gyopár, a magyaroknak a tulipán, a németek számára a rozmaring a nemzeti virág.

Így történt ez változó helyszínekkel ugyan – Iwanfeldén, majd a közeli Liget missziós templomában –, ahol a mérnök gyermekei (1923-ban Mária, 1927-ben Ernst, majd egy év múlva Leó, amikor elérték „az értelem használatának korát”) meg-

kapták az „új élet eledelét”, Krisztus testét és vérét. Azután Ópapa és a nagynénik, Berta és Emília néni kíséretében a plébánia ebédlőjében, jó idő esetén a kertben az ünnepélyesen megterített asztaloknál együtt reggeliztek tanítóikkal és a plébánossal. Hasonlóan történt ez a bérmlásaik alkalmával is, amikor pünkösdi napján a püspök úrtól megkapták a „Szentlélek lelki pecsétjét”: – „Accipe signaculum doni Spiritus Sancti” (katekizmus). Bérmaszülőt (*firkaul*) is kellett választani, de róluk nem maradtak feljegyzések. Anyánk e jeles napja, konfirmációja 1923. május 20-án volt. Fejét ekkor érintette meg a fehervári püspök keze, és bekente krizmával, illatos olajjal a homlokát. Ellátván őt a püspök a Szentlélek ajándékának jelével: anyánk „krizmával fölkent” lett, azaz Krisztus.

Pünkösdi a kezdődő nyár ünnepe, az a nap, amikor lezárul a rügyező tavasz 49. napja, amely húsvét és pünkösdi között eltelt. Amikor beköszönt a pünkösdi, a paraszt már lassan az aratásra készülődik. Vallásos embereknek a pünkösdi ünnepe az emberiség végleges megváltását jelenti (pünkösdi napján küldte el a Megváltó tanítványa-inak a Szentleket), amely a Megváltó születésekor kezdődött és az ő mennybevitelével fejeződött be. Ekkor búcsúzik a tavasz, és köszöntik a közelgő nyarat. A Szentlélek, amely pünkösdi vasárnapján elárasztja az egész természetet, a sokasodás és megtermékenyülés erejét adja az egész emberiségnek. Úgy emlékszem, testvéreimmel együtt mindnyájan (akkori kisdobosok és úttörők) bérmlákoztunk.

15. Búcsúban a semmi

Apánk sokszor mondogatta, amikor valami csekély adományra lelt a család (pl. penkavásárlási utalványra vagy hasonlókra), hogy „többet ér ez, mint búcsúban a semmi!”. Ott, a sváb falvakban nagy jelentőségű események voltak a búcsú. A kalendáriumok előre jelezték, melyik faluban mikor következik az ünnep. Ment a búcsújárás. A mama emlékei, a rokonság, elsősorban nagybátyáinkkal közös búcsújárásunk a hegy túloldalára, az így szerzett saját emlékeim a wereschwari búcsút őrzik. Augusztus 15-én, Mária mennybemenetele ünnepén, édesanyánk neve napján ünnepelte és ünnepli Wereschwar a *khiritogot*. Jézus anyja egyben a templom védőszentje, ezért van ezen a napon itt a búcsú. Mindig a tűzórás nagymise, az istentisztelet volt a búcsú fénypontja. A búcsúra meghívták a szomszéd falvakból a rokono-kat és az ismerősöket, sőt a munkahely, régen a bányatársaság vezetőit is.

Már előző este a régi futballpályán elárúsítóbódékat állítottak fel. Körhinták, hinták, céllövölde, mutatványosok és egyéb szórakozási lehetőségek vártak a felnőttekre és gyerekekre egyaránt. Mivel rokonaink a közelben, a sportpálya felett laktak, elengedtek minket, gyerekeket egyedül is játszani és bámészkodni a búcsúba. A legények és a lányok este a vendéglőbe igyekeztek, a nagy táncterembe. A bált megnyitó keringő után a fiúk felkérték a lányokat, és jó hangulatban járták a polkát. Az asszonyok a háttérben ültek, és mustrálták a táncolókat, figyelték az udvarlókat – volt mit később az utcán, a kapukban megbeszélni!

Úgy kétszáz kilométerrel délebbre, apánk falujában, Dumiratoson a búcsú mindig Anna-napon volt, mert az 1906-ban épített templomukat ezen a napon szentelték fel. Így ír erről Tóth Béla, a falu regőse: „A szomszéd községek barangszóval fo-

gadott búcsújárói már korán reggeltől érkeztek, templomi lobogójukkal, énekekkel, hangos szóval mondott imádsággal. A templom környéke teli százig menő bazáros, árus sátrakkal, pörgőhintákkal, céllövöldével s a hozzájuk verbuválókat trombitáló zenészekkel. A kocsmák kibővítették ülő-, ivőhelyeiket. Idegen falu zenekarai működttek bennük. A kocsmákban estefelé tetőfokára hágott a bejebuja, zajába beszüremkedtek az asszonyi sikoltozások. Az egész évben esett sérelmekért a legények ilyenkor vettek elégtételt egymáson. Úgy öt és hat óra körül, amikor a bátorság és az esztelenség már magas fokra hágott, elkezdődött az irdalás. Bicskával szurkáltak. De rafinált módon. A bicska hegyét egy centire elfogták. Az emlékezet balálos szúrásról nem tud.” A leírásból két következtetés vonható le; az egyik, hogy írója nem éppen a vallási értékekre figyelt, hiszen a búcsú igazi értelme helyett a mulatozásról és a verekedésről ír; a másik, hogy valójában kétszáz mérföld választotta el egymástól a két település búcsúját, egy viszonylag módosabb sváb falut és egy roppant szegény délalföldi magyar település társadalmát.

16. Szent Borbála segítségével

Ezen a nyáron országszerte nagy volt a munkanélküliség, forró és aszályos a nyár, Budapest szomjazott, a fővárosban hiányzott a víz. A bányatársaság Súlyom-aknáját 1933. június 28-án elöntötte egy vízbetörés, az iszapban 11 ember hosszú napokra lennrekedt a lezúdult víz mögött, és csak kilencüket tudták kimenteni. Paul, a nagypánk éppen a névnapját ünnepelte Iwanfeldében. Végre együtt volt a család, Kalksburgból hazajöttek a fiúk, és Szörényvárról a leánya, sőt néhány belga rokona is eljött. Az ünnepi hangulatba belesüvített a veszélyt, a tragédiát jelző gőzduda. A szörnyű hírre nagypánk rohant együtt küzdeni a bányamentőkkel a tizenegy bányász életéért. A falu lakói reménykedtek és imádkoztak:

*„Heilige Barbara, du edle Braut,
Mein Leib und Seel' sei dir vertraut,
Sowohl im Leben als im Tod
Komm mir zu Hilf' in meiner Not;*

és mondták tovább a fohászt.

Szent Borbálához könyörögtek. A bányászok mindennap elmondták ezt az imát, mielőtt lementek a bányába. A baleset miatt 85 órát töltöttek lenn a bányászok, mire felszínre tudták hozni őket; kettőt, sajnos, már csak holtan.

Az élet ment tovább. A harmincas években nem volt kitelepítés Wereschvar és Iwanfelde községekben, mert szükség volt a szénre, a bányászokra. A bánya 1940. december 1-jén mégis leállt, nagypánkat nyugdíjazták. A belga érdekeltségű bánya nem akart a világháborúban olyan országnak termelni, amely Belgiummal hadiállapotban állt. Nagypánk ekkor nyugdíjasként a „Manát”-nál folytatta mérnöki munkáját. 1932 óta már ligeti villájában élt, és ott voltak körülötte gyermekei: Mimi, Ernest és Leó. 1938-ban Basch megalakította a Magyarországi Németek Népszövetségét, a Volksbundot. A német nemzetiségű parasztok és a katolikus egyesületek tagjai sem

igen tudtak megbarátkozni ezzel a szövetséggel. Igaz, hogy ekkor már nem volt hátrányos számukra a német eredet, élhettek nemzetiségi jogaikkal, sőt, rájuk is erőszakolták a jogokat, talán el is várták, hogy érvényre juttassák őket. A fiatal férfiakat elkezdtek a német SS-be toborozni. Nemigen mentek, de 1944. április 14-e után már kényszersorozásokat tartottak. Minden 60 év alatti férfit behívhattak a német alakulatba; a besorozottak közül sokan nem tértek vissza. Édesanyánk 1943. március idusán férjhez ment, és apánkkal nemsokára a székelyföldi Csíkba költöztek. Az idők egyre nehezebbek lettek. Ópapa gépkocsiját lefoglalta a hadiüzemnek minősített Manát, nagyapánk elszámolt a céggel, és 1945 karácsonya előtti napon egy csoport sváb kitelepülővel elhagyta az országot; Ausztriába távozott.

A bányászat 1946-ban állami kézbe került – Ópapa ismét, most már véglegesen visszatért Belgiumba –, de még tíz év múltán is, amikor nagyapánk visszajött a faluba meghalni, ezernél több bányász dolgozott itt és a környéken. A bánya miatt a bányászfalvak német ajkú lakóit nem telepítette ki az új hatalom. A pilisi bányavidéken közel száz év alatt öt millió tonna szenet termeltek ki. A bányavidéken a magyar energiaésszerűsítési program következményeként 1969 szilveszterén mégis megszűnt a szénbányászat.

Scholmar, Iwanfelde, Wereschwar, Tschaba és a többi sváb község plébánosai évszázadokon át híven szolgálták a rájuk bízott gyülekezeteket. A 2. világháború után pedig a belső elhárítás által megfigyelt, „7 sváb pap” néven emlegetett atyák óvták a főváros körüli bányászfalvak katolikus közösségét. Iwanfelde 1919-ig Wereschwar egyházközség filiáléja volt. Első plébánosa, Reichard András temette Ómamát és a kis Fritzet, majd Nagy és Kotzó tisztelendők után nagybátyánk, Ernst szolgáltatta 23 éven át a község híveit.

A DUNA MINT GÉNFOLYAM

Képzeletben elindulunk az Elba eredetétől, s elkísérjük a folyót az Északi-tengerig, majd a 300 mérfölddel arrébb, a La Manche-ba ömlő Rajnán a folyással szemben haladva haladunk Amszterdamtól a Majnáig, s onnan tovább a Duna–Majna-csatornán, és így Bamberg-től délre, Kelheimnél érkezünk a Dunába. Aztán hogy a Fekete-tengerből a Boszporusznál kijutunk a Földközi-tengerre, s onnan felhajózunk az Adrián, ahol elérve a Pó folyam torkolatát, felfelé haladunk a folyón Ferraráig – ez mintegy 7000 kilométeres vízi út! Nos, ezt kellene megtennünk ahhoz, hogy az Elba-parti (eredetű) őseinktől vízi úton eljussunk a Pó folyó menti Ferrarába (onnan egy kis csatornán juthatunk el San Egidióba). De miután e sorsfolyam mindkét végéről elvándoroltak elődeink a Dunához, számukra mégis csak az lett a Duna: génjeink folyama. De indulhatunk fordítva, mint azt olasz dédapánk tette: a Rubicontól, ahol Caesar elvetette a kockát, mondván: *Alea iacta est!* Az ifjú Caselli a Póról kihajózott az Adriára, Triesztben hajóisztüi oklevelet szerzett, és meg sem állt Bécsig. Vagy esetleg megállt Budán vagy Pesten.

17. A Duna mint Bildungsroman

„A Duna bizonyos értelemben Bildungsroman, ahogy a németek mondják, az alakulás, az identitás regénye. Nemcsak Közép-Európán, hanem a modern történelemben, a mi mai világunk Babelén is végigkalauzol. ... A főszereplő azt kutatja, hogy lehet-e úgy átutazni az életen és a történelemben, hogy közben fejlődjön, alakuljon a személyisége, hogy értékeket fedezzen fel, hogy rátaláljon önmagára a világgal való állandó szembesülésben, hogy meg lehet-e ragadni a világot a maga valóságában vagy sem, hogy merő útvesztés-e az ember élete.”

Claudio Magris: *A Duna*

Igen, valami ilyen remény mozgatja elmém, de nem is igazán magam miatt, hanem az utánam jövőkért, s főként azokért, akik még érthetnek ebből, hiszen génjeik valamit elraktároztak belőlünk. Persze a környezet, az út és az állomások fontosak. Ezért akartam többet megtudni a Dunáról, de mivel személyes ismeretem kevés (bár partjait nagyrészt bejártam), ezért több alkalommal idézek zseniális íróktól, nagy elbeszélőktől, elkerülni igyekezvén minden plagizálást, és az általam legbecsesebbnek ítélt leírásokkal érzékeltetem a környezetet, ismertetem a kort, és idézem fel a kapcsolódó eseményeket. Megkímélem így olvasóimat a „kötelező irodalmaktól”, de az érdeklődés felkeltését vállalom. Jules Verne *A dunai hajós* című regénye gyermekkorunk kedvenc olvasmánya volt, és a sikeresen filmre vitt regény is izgalmasan mutatta meg nekünk a kort, az embereket, a tájat és a folyót. Kiragadok egy-két részletet a regényből, hogy a családjában történtek is jobban megérthetők legyenek:

„...Dragos Károlynak esze ágában sem volt megtekinteni a várost, amint Borus Demeter gondolta. Ő nem azért utazott, hogy városokat, országokat lásson. A híd közepé-

ről tekintete egyszer csak a regensburgi csonka tornyú dómra esett, de csak futó pillantást vetett a 15. századból származó érdekes főkapura. Nyilván nem szándékozott megcsodálni a Thurn und Taxis hercegek palotáját, a gótikus kápolnát s a csúcsíves kolostort sem, amelyben a város egyik furcsa nevezetessége, a pipagyűjtemény van. Nem teszi be lábát a Rathausba sem, amely valamikor a birodalmi gyűlés palotája volt, de ma csak közönséges városbáza, amelynek nagytermét régi-régi szőnyegek díszítik.

...Útközben Jäger és Borus megpillantotta a Thurn und Taxis hercegek nyári palotáját Donaustauf városka felett, s a regensburgi püspökök ősi kastélyát, majd pedig a Salvator Berg tetején a Walballát, a „kiválasztottak örök pihenőhelyét”. Ezt az attikai égbolttól bizony nagyon elütő bajor ég alá tévedt Pantheont Lajos bajor király építtette ide.

...Hosszú az út Regensburg és Bécs között a kanyargó Dunán. De a csaknem 475 kilométeres vízi út mentén alig van említésre méltó város. Csak Straubingot, Bajorország gabonaraklárát említhetjük meg, ... Passaut, ... s végül Linz városát. E két utóbbi városnak van némi hadászati jelentősége, de egyiknek sincs 20 000 léleknél több lakosa. A Dunának ezen a szakaszán nincs is több említésre méltó város...

...Néhány kilométerrel Passau előtt át kell jutni a vilshofeni zubatagon, százötven kilométerrel lejjebb pedig, valamivel Grein, Felső-Ausztria egyik legnyomorúságosabb kisvárosa alatt, a Strudel és a Wirbel még félelmetesebben örvénylő vizein.

Passaunál, amely a Duna, az Inn és az Ilz összefolyásánál épült – az első kettő Európa legfontosabb folyói közé tartozik –, elhagyjuk Németországot, és a jobb parton közvetlenül a város alatt, a bal parton pedig néhány kilométerrel lejjebb kezdődik a Habsburg-birodalom. Ezen a parton a folyómeder alig kétszáz méteres völgykattanná szűkül, és ebben a völgyben folyik tovább a Duna egészen Bécsig.”

A Duna hajósa így folytatta útját Zimonytól a Vaskapuig:

„Már reggel nyolc óra volt, amikor megint csak a jobb parton karcsú, magas tornyok tűntek fel, a Duna mentén lejjebb pedig, valahol távolabb, egy másik város körvonalai is kibontakoztak a látóhatáron. ...Ezt a két várost már jól ismerte. Az első Zimony volt, az Osztrák–Magyar Birodalom utolsó Duna-parti városa, a másik pedig pontosan Zimonnyal szemben Belgrád, a szerb főváros, amely pedig szintén a jobb parton fekszik, ott, ahol a folyó a Száva torkolatánál hirtelen kanyart ír le.

...Ez a város egy domboldalon fekszik, melynek tetején a Konak, vagyis a fejedelmi palota emelkedik. Előtte fekszik a hatalmas forgalmú külváros. Óriási tömegekben özönlik ide az áru. Belgrád után bősüink már se nem látott, se nem hallott. Nem látta sem Szemendriát (Szendrőt), Szerbia bajdani fővárosát, melyet most a környező szőlők tesznek híressé, sem Colombalt városát (Galambócot), melynek határában egy barlangot mutogatnak. A monda szerint Szent György ide vitte be a megölt sárkány tetejét. Nem látta Orsovát sem, melyen túl a Duna két, azóta független királysággá alakult, volt török tartomány között folyik. Nem látta a Vaskaput, ezt a híres szorosot, ahol a Duna partjait négyszáz méter magasba nyúló meredek sziklafalak szegélyezik.”

A Duna, amely sokunk számára több, mint Európa leghosszabb folyója, hiszen emberek évezredes élettere: bölcsője, élelmezője, védelmezője és pusztítója. Számkra családi folyam is.

Claudio Magris, trieszti olasz író 1986-ban megjelent, *A Duna* című regényében írja:

„A vasfüggöny, mely Ausztria és Magyarország batárán a két féltekét, a két világ-szuperhatalom befolyási övezetét választja el egymástól, kedvez a nagyvonalú, pofonegyszerű, politikán túli megállapításoknak, az olyan magvas, világtörténelmies kijelentéseknek, amilyen a Metternich hercege is volt, hogy tudniillik a Rennwegen, ezen a Bécszet átszelő országúton túl mindjárt a Balkán, Ázsia kezdődik.

Ez a mélységes, önmagát ideológiákra érzéketlennek hirdető pátoasz nagyon is ideologikus csinálmány. Aki azt hiszi, hogy Ausztriától keletre valamiféle bizonytalan, ázsiai anyaöl kezdődik, térjen csak be egy pesti cukrászdába vagy könyvesboltba. Az persze tény, hogy a magyar síkságra érve az ember egy valamelyest másfajta Európában folytatja az útját: ez a föld nem ugyanazokból az anyagokból gyúródott össze, mint a Nyugat talaja. A nagy, buszadik századi magyar poéta, Ady Endre költészetére súlyosan nehezedik a már említett, sok százados magyar átok, vagyis a Kelet és Nyugat közötti – olykor lehetetlen – választás szükségse. A magyar történelem során gyakran megesett, hogy ez valójában nem is választás volt, hanem – a török bódoltságtól kezdve a Habsburg-igáig és a szovjet tömbig – erőszak vagy kényszerű döntés.

Az igazi gyarmatosítást azonban a németek bajtolták végre, akik Mária Terézia és II. József kezdeményezésére jöttek ide a 18. században: elsősorban Svábföldről érkeztek, meg Pfalzból és a Felső-Rajna-vidékről. „Ulmi skatulyáikon” lehajóztak a Dunán ezek a szívós és szorgalmas parasztok, és virágzó területté varázsolták az egészségtelen, mocsaras vidéket. A régi Németország egyik központja, Svábföld tehat áttelepült a Bánátba, és a romániai részen néhány faluban még ma is sváb vagy alemann dialektust hallhat az ember, mintha csak Württembergben vagy a Feketeerdőben volna. Megjegyzem: a svábok katolikusok voltak, a szászok protestánsok.

De nemcsak németek települtek ide. Voltak szlovákok, főleg protestáns vallásúak, a szerbek hullámokban érkeztek, attól függően, mikor fenyegetett török veszedelem, és jöttek a Bánátba más népcsoportok is. Népek bukkannak fel, reszket a világ a hatalmuktól, de hamarosan ők is megfizetik a mulandó földi lét vámját, írja a tudós Schwicker. Mindenki mindenkitől félt, a törökök a birodalomtól, hogy elfoglalja Belgrádot, a birodalom a törököktől, hogy visszafoglalják Belgrádot. Az évekkel, évtizedekkel és évszázadokkal persze változnak a városok státútumai, és a nemzetiségek meg vallások száma sem maradandó, de az olvasztótégely örökösen fortyog, beolvaszt, összeötvöz, feléget és elhamvaszt.”

A Jugoszlávia 1974-es alkotmányában rögzítettek szerint a Vajdaságban öt fő népcsoport él együtt: szerbek, magyarok, szlovákok, románok és rutének, kisebb létszámban németek, bolgárok és cigányok is voltak.

Anyai dédapánk többször megjárhatta ezt az utat a torkolattól Bécs felé és vissza, kikötve Turnu Severin jellegzetes monarchiabeli stílusban épült kikötőjében. Édesanyánk Pestről Szörényvárig utazott, az út legnehezebb, de talán legszebb részét – mint egykor a regénybeli Tímea – valószínűleg ő is a kabin ablakából szemlélte, melyet Verne így írt le:

„Mikor a nagy Sterbec begyitett a szerb parton eltűnik, következik ismét egy új sziklafolyosó, mely a Dunát ötszáz tíz lábnyi mederbe szorítja össze. E bércfolyosó neve a „Kazán”. Két-három ezer lábnyi meredek sziklafalak mind a két oldalán,

miknek kanyarulatai opálszín ködökbe mélyednek el. Az egyik meredek fal oldalából ezerlábnyi magasról esik alá egy barlangból kilövellő patak, mint vékony ezüst-sugár, mely köddé törve ér alá, mire a Dunába jut. A két sziklafal szakadatlan; csak egy helyen válik kétfelé a bérc, s az alpesi völgyborongásból e szakadékon át egy virányos táj dereng keresztül, a távolban egy karcsú fehértorony. Az ott a Dubova tornya, az ott Magyarország.

Tímea le nem vette szemeit e látványról, míg a hajó el nem haladt előtte, s e bércek megint összecsukódtak a szép táj fölött, s ismét az alpesek árnya takarta be a mély szakadékokat. Csak a kis kabin ablakából nézte, hogy vonulnak el egymás után a part mentében az omladozó vártornyok, az ódon, tömör, magányos őrlakok, a Klisszura-völgy erdős sziklái, hogy jönnek szembe a Duna közepén felmeredő sziklaóriások, a zubatagképző treszkováci kő, a harminc-öles Babagáj hasogatott oldalaival. Azt se kérdi, mi története van annak a nyolcszegű vártorony, három kisebb torony szomszédjában, miket párkányzatos bástyával fut körül. Pedig meghallaná akkor a szép Rozgonyi Cicelle történetét, magyarok királya Zsigmond veszedelmét, magyarok romlását. Az ott a galambóci vár. Végül végig egy egész hosszú katakombában, mely száz meg százezernyi hősnek csontját őrzi.”

Arany János megénekelte Cecília történetét, és irodalmi példa lett a Cecíliából fordított Cicelle:

*„Hej! Ki bozza, kormányozza / Ide azt a gályát?
Vagy már senki meg nem menti / Magyarok királyát?”
„Én, én hozom, gyöngé asszony, / Hajómat az éjben:
Ülj fel, uram, Zsigmond király, / Te is, édes férjem!”
Majd a költő így fejezi be a költeményt:
„Egy árva szó sem beszéli / Zsigmond győzedelmét:
Mind a világ, széles világ / Rozgonyi Cicellét.”*

Ezek a hajóutak a hajós számára sem voltak veszélytelenek; Jókai Mór *Aranyemberéből* a dunai hajóút leírásának részleteivel pótolom azt, amiről nem mesélt anyánk, s amit én már abban az állapotban nem láthattam:

*„Aztán elmarad a völgy, s ismét más templomi kép következik, a többenél még nagyobb, még rettenetesebb: a két fal száznegyven ölnyre közeledik már egymáshoz s háromezer lábnyira az éghez; az a messze kiálló szikla a tetőn a Gropla lui Petro: a Szent Péter sírja, mellette kétfelől a másik két titáni kőalak két apostoltársa.
S e két fal között foly alatt a kömederben a Duna.*

A nagy, fenséges folyam-ős, mely megszokta a magyar sík lapályon ezer ölnyi mederben haladni méltóságos csenddel, partjain a belehajló fűzfákkal enyelegni, kilátogatni a szép virágos mezőkre s csendesen keleplő malmokkal beszélgetni; itt összeszorítva száznegyven ölnyi sziklagátba, hab, mily baraggal tör rajta keresztül! Akik idáig jöttek vele, nem ismernek reá. Az ősz óriás szilaj bősé ijjul, bullámai szökellnek a sziklás meder felett, egy-egy roppant bérctömeg ül ki néhol medre közepébe, mint valami rémoltár; az óriási Babagáj, a koronás Kaszán-szikla; azokat

fenséges haraggal ostromolja, rájuk zúdulva elől, s mély forгатagokat örvényítve mögöttük, feneketlen árkot vájva a sziklamederben; s aztán csattogva, zúgva rohan alá a kőlépcsőkön, mik egyik sziklafaltól a másikig nyúlnak keresztül.

...A sziklák, a szigetek több ágra osztják a folyamatot, mely Ogradina és Plaviszovica között már óránként tíz mérföldnyi sebességgel rohan, s a szűk folyamágakat ismerni kell a hajósoknak; mert az emberi vaskéz csak egy csatornát vágott a meder sziklapadjaiban, melyen nagyobb hajók járhatnak, a parthoz közel csak apró hajók számára van út.

...A Vaskapu öblén felül a két part sziklamederéje száz ölnyi szűk torkolatába szorítja össze az óriásfolyót, a kettős fal között rohan alá a veszedelmes ár, néhol huszonnyolc lábnyi eséssel. A bérctfalak rétegekre látszanak osztva, mik sárga, vörös, zöld színekben váltakoznak, s a legfelső párkányaikon, mint bozontos zöld üstök, koronázza őket az őserdő minden fája. S egyszer aztán kijutott a sötét sziklásírból. S amint a kettős sziklafal széttágult, a sötét boltozat is eltűnt a magasból. A bóra, amely gyorsan hozta, oly gyorsan továbbsólt a barna fergeteget, s az utazók előtt egyszerre kitárult a gyönyörű Cserna-völgy. A két part hegvei szőlőkkel, gyümölcsfákkal fedve a tetőt; az alkony nap melegeztette zöld távolban fehér házak, karcsú tornyok, pirosra festett tetőkkel, s átlátszó kristályesőcseppeken keresztül tündökölt a szívdarvány.

A Duna megszűnt félelmetes lenni; méltóságos terjedelmében foglalta el ismét a megillető medret, s a nyugat felé elterülő zafírkék víztükrében meglátzott az utazók előtt a szigetre épült Orsova. A csónak nemsokára odaért a hajóhoz, s a három fegyveres férfi átlépett a hajópárkányra. Az egyik a vámfelügyelő, az inspiciens, akinek feladata a hajóterhet átvizsgálni, nincs-e közte dugáru, vagy tiltott fegyverszállítmány, a másik kettő pénzügyőr, akik fegyveres segélyül vannak, s egyúttal ellenőrzik az inspiciens, hogy rendben hajtotta-e végre a vizsgálatot; a tisztító, a félhivatalos kém, aki leskelődik a két pénzügyőrről, hogy jól ellenőrizték-e az inspiciens? Amazok hárman viszont együtt a hivatalos tribunál, akik kivallatják a tisztítót, hogy nem találta-e az utasokat valami dögvészes keveredésben. Nagyon rendszerezsen van az elintézve: egy hivatalbeli ember ellenőrzi a másikat, s valamennyien egymást. Az inspiciens kiadta az engedélyt a hajónak a továbbmehetésre, minek jelül egy fehér-vörös zászló egy fekete sassal húzatott fel a hajó árbocára.”

18. A históriás Duna

Pár évvel ezelőtt feleségemmel és Gazsi barátommal jártunk e tájon. Mellbevágó volt, amikor a százszáz évvel elhagyott, lepusztult román falvak, most üresen álló, vagy mások által lakott, de egyaránt elhanyagolt házai után – a Cserna völgyének öblén – megpillantottuk a Dunát, a Vaskaput. Orsovára értünk, amely Trianon előtt a Monarchia legdélnyugatibb határállomása volt. Az akkori falu 1849-ben beírta magát a magyar történelembe: Kossuth és társai ugyanis itt rejtették el a magyar koronát és a koronázási jelvényeket, nehogy Ferenc József királlyá koronáztathassa magát. A falu határában lévő mezőn ásták el a koronát, azután átkelve a Dunán, török területre menekültek. Magyarország gyászolta koronája vesztét, ám amikor szükség volt rá,

megtalálták, és a császárt mégis Magyarország királyává koronázták. Fejet hajtottunk a korona és a szabadságharcosok emléke előtt a korona búvóhelye fölé emelt nyolcszögű kápolnában. Akkor is tisztelegtünk, ha például én magam a Kossuth–Görgey-„csatában” a felkészült és jeles hadvezérnek adok igazat. Az országból elmenekülő Kossuth Lajos 1949 szeptemberében kelt vidini levelében írta Görgey Artúrról: „...a hazának gyáván hóhéréjévé lőn”. Sőt, azzal fejezte be levelét: „...ha Görgey mesterkelt árulással nem lép közbe, megtörjük a fél világ erejét is győzhetlenül”. Úgy írta le mindezeket, hogy tudta: 140 ezer szabadságharcossal szemben ugyanennyi orosz katona és még 120 ezres osztrák, aztán még a Jellasics vezette horvát sereg is állt. Talán arról nem értesült, hogy az akkor 31 éves Görgey repeszvágta arasznyi koponyasérüléssel hozta meg a tízezrek életét megmentő, számára is igen nehéz döntést.

Így aztán nem csoda, hogy gyermekkori számháborúzásaink során senki sem akart Görgey csapatában harcolni. Utólag feltehetjük sorban a kérdéseket:

– Volt értelme Mohácsnál sírba vinni többszörös túlerővel szemben 40 ezer magyart? (Zrínyi Miklós méltán nevezte vakverébnek Lajos királyt.)

– Volt értelme ezreknek elpusztulni a Donnál, Voronyezsnél Werth Henrik vert seregében?

– Volt értelme az 56-os magyar forradalom sok áldozatának?

Innen, a 21. század elejéről visszatekintve, aligha. De úgy gondolom, mégis az a helyes, ha becsüljük a nemes törekvéseket, az áldozatokat, és emlékezünk rájuk. Ha évről-évre elhelyezzük koszorúinkat a Csele-patak melletti réten, tisztelegünk a szabadságharcban elesettek előtt a városainkat díszítő Kossuth-szobroknál, s viszünk virágot a Don-környéki katonasírokra és 1956 hőseinek kopjafáihoz. Tisztelettel emlékezünk rájuk, mert ők nemes eszmék áldozatai, persze esetenként politikusaik és vezéreik áldozatai is. Meghagyva a történészeknek a fenti gondolatok igazolását, cáfolatát, visszakanyarodok a Kárpátok gerincén áttörő Dunához.

Fentebb említettem a Babakáj-sziklát, melyről Bedő István írta:

„Nos, a szép Babakáj úrbölgy sziklája, mint egy gonosz, jégkorszakbeli szörnyálat öklelő feje emelkedik ki az örvények közül – ennek ellenére közel mertünk mellette vitorlázni, mivel megmondták a hajósok, hogy kúp alakú, de vigyázzunk, mert van rejtett víz alatti sziklapadja. A szájhagyomány szerint valamelyik féltékeny pasa szép feleségét elszerette egy magyar barcos. A pasa bosszúból a kőszálra rakatta ki a bűtlent, ébhalálra ítélte bűnéért. Az asszony szomorúságában, egyedüllétében vágyakozva énekelni kezdett, akár a Lorelei (ez is azt bizonyítja, hogy a téma sosem tűnik el, csak átalakul). A jószívű parti szerbek megsajnálják az epekedő szerelmeseket, akik addig éltek, amíg az írók és kritikusok meg nem alkották a happy endet.”

Aztán egy-két évtized alatt sokat „faragtak” a Dunán. Bizonyos részeket fokozatosan rendbe lehetett hozni, és viszonylag tiszta utat biztosítottak, megépült a part mentén az a vasútvonal, melyen gőzmozdonyok kábelek segítségével vontatták a hajókat. Ezek a gépi módszerek azért már ugrásszerű fejlődést jelentettek a sok évszázados, emberek és lovak vontatta gályákhoz viszonyítva. Viszonylagos béke volt

a térségben 1890-től az első világháború kitöréséig, 1914-ig. Létezett még az Osztrák–Magyar Monarchia, és a balkáni államok törökmentes, nemzeti létüket kezdték alakítani (1912–13-as Balkán-háborúk). Ebben a periódusban 31 és fél millió aranykoronát fordítottak pusztán arra, hogy a Vaskapuban aránylag biztonságos legyen éjjel is hajózni! Ha alacsony volt a vízállás, kilátszottak a szirtek, olyankor szünetelt a hajózás. A gőzgépek még gyengécskék: az árral szemben felkapaszkodni képtelenek voltak a hajók, a mozdonyok nélkül nem ment az átkelés, s ez roppant mértékben lelassította a teljes menetidőt.

Itt – és ha pontosak akarunk lenni – 1963-ban, Orsova eltüntetésével kezdődött a Duna megzabolázása. A duzzasztás révén háratolódó és megemelkedő víztömeg belepert, sőt el is tűntetett sok olyan vidéket, ahol azelőtt békés emberek éltek. Ilyen sorsra jutott a romantikus szépségű Ada-Kaleh is, a Senki szigete, ahová Jókai fantáziája álmodta Tímár Mihály és Noémi földöntúli szép szerelmét. Víz alá került Ó-Orsova és több kis település. Az emléktáblákat nem hagyták pusztulni, kiemelték, és áthelyezték magasabb részekre, ahol ismét bámulhatják a vízi vándorok. Így mentették meg a Trainanus-táblát is. A Széchenyi-tábla és a Baross-tábla jó helyen volt, azokat nem kellett feljebb helyezni.

Patrick Lee Fermor így írta le a változást:

„Ma már az új, jellegtelen tavon veszélytelen a hajózás. A búvárrubás utazó a mocsot helyén csak egy kerek üreget találna odalent: a tornyot darabokra szedve elszállították, a törökök új lakhelyén újra összerakták, és újra fölépítették. Azt hiszem, ugyanez történhetett a falu másik templomával is. Az irdatlan pusztítás enyhítésére tett erőfőle jóravaló erőfeszítések a titokzatosság utolsó foszlányait is föllebbentették e kísértetjárta vizekről. A fantáziadús és romantikus lelkületű utazót nem fenyegeti többé a veszély, hogy azt képzele, az imára szólító kiáltás a víz alól barsan, és nem lesz már többé olyan illúziója, hogy elstőllyedt barangok kongását hallja, mint a cathédrale englo-utie barangszava Ysben, a breton partoknál, vagy a Volga középső folyásánál, Kityeys legendás városában, nem messze Nyizsnij Novgorodtól. Ottani költők és elbeszélők szerint a barang Batu kán támadásakor merült a víz alá, később pedig egy tó nyelte el, és a szerencsés kiválasztottak néha hallhatják a kongást az elmerült tornyokból.

Itt sajnos nem így van: mítoszt, néma barangszót, történelmet, mendemondát egyként elsöpörtek, és semmi sem maradt belőle ebben az árnyak völgyében. Szó szerint megfogadták Goethe tanácsát: „Bewahre dich von Räuber und Ritter und Gespenstergeschichten! (Óvakodj a rablótól, lovagtól és kísértethistóriától!)”

Bedő István leírása:

„Az 'első változat' szerint a Vaskapu Orsovától Turnu Severinig húzódik. A szakasz elejére esik az elárasztott Ada-Kaleh sziget, a másik részére pedig a 4 km hosszú, az 'igazi' Vaskapu-szakasz. Orsova és Turnu Severin között mindössze 25 km, tehát nem túl nagy távolság van. A 'második változat' szerint ehhez hozzátartozik még az egész 9 km hosszú Kazán-szoros, és a kettőt összekötő, kevésbé veszélyes folyamszakasz. A Kazán-szoros a Felső- és Alsó-Kazán elnevezésű szakaszokból áll. A Felső-Kazán bejárata és Turnu Severin között a távolság 44 km. A 'harmadik változat' szerint

a 'Vaskapu-szakasz' a Babakáj sziklánál kezdődik, és szintén Turnu Severinnél végződik. Összesen 110 km hosszú hajózási és földrajzi egység."

Felkészültünk arra, hogy a Vaskapu után valami egészen más kezdődik, de Turnu Severin kellemesen meglepett bennünket. Ragyogó napsütésben autóztunk végig a kanyargó Duna-parti úton, és érkeztünk Szörényvárra. Óriási volt a meglepetésünk, amikor a Regát első dunai kikötővárosa pálmafás, leanderes, a rendszeres locsolástól zöldellő, ápolt, rózsás parkokkal és egy kellemes Duna-parti szállodával fogadott bennünket. Dédszüleink, Alexandrina és Ernesto évekig éltek ebben a kisvárosban, lányuk, Clotild zongorát tanított a Santa Maria líceumban. Bár Ernesto mint hajóskapitány állandóan úton lehetett, dédanyánk többnyire egyedül nevelte a gyerekeket, Clotildot és Alfredot. Édesanyánk, miután elvégezte Ligen az elemi népiskola két osztályát, majd a másik kettőt Törökbálinton a Miasszonyunk polgári leányiskolában, Turnu Severinbe került. 1927-től 1932-ig az Institut Santa Maria néven M. Edburga Kuhn, majd M. Ang. Bassendoroska igazgatóhölgyek által vezetett iskolába járt. Hat éven át tanult itt: német és francia nyelven tanult nyelvtant, számtant és mértant, történelmet, földrajzot, fogalmazást és szépírást, rajzot és persze éneket, zongorát, kézimunkát és külön angolt. 12 évesen kezdte, és 18 éves korában fejezte be tanulmányait. Akkor és ott a tízes volt a legjobb érdemjegy, s ő rendre, szorgalomra, figyelemre mindig tízeseket kapott. Nem okozott csalódást ritkán látott édesapjának. Nagypánk nyolc éven át évről-évre szeptember elején Bécsbe vitte fiait, édesanyánk pedig hajóra szállt – gondolom a Lánchídnál lévő hajóállomáson –, és Turnu Severinbe indult nagynénje, Berta néni kíséretében. Mesélte, hogy nagyon félt ezeken a hosszú, több napig tartó utakon. Az éjszakákon bezárkóztak kabinjukba a nénivel, de még oda is lehallatszott a részeg kereskedők ordibálása. Persze így kora ősszel és derűs időben a Duna nagyon szép volt, emlékezett vissza némi félelemérzéssel a hangjában.

Megkerestük régi iskoláját, amely ma Decebál Szakmunkásképző Iskola. Meglepetésünkre – főleg Gazsi barátom aggódott, pedig diplomatarendszer volt a kocsiján, vagy tán épp azért, mert ő többet tudott a romániai viszonyokról, mint én – kedvesen, készségesen fogadtak az intézményben. Az igazgató helyettese, egy történelemtanár, aki igen megörült a bemutatott dokumentumoknak, és azonnal le is másolta őket, végigvezetett az intézményen. Több helyen megmaradtak a régi osztály- és előadótermek, megmaradt a díszterem a kis színpaddal, ahol valószínűleg többször szerepelt nagymamánk és a lánya is. A nagymama a közeli katolikus templomban is játszott orgonán, azt is megnéztük, és közelében egy valamikori panziót. Mint ha Leuvenben vagy Bruggében lettünk volna, olyan volt az épület, melyben akár nagypánk is megszállhatott. Emeletes házról van ugyanis szó, és Paul azt írta első severini látogatása során, hogy ablakából átlát Szerbiába – ez egy földszintes, de még emeletes belvárosi házból aligha sikerült volna. Megnéztük a megmaradt híd pilléreit, lesétáltunk a kikötőbe, ahol a 90 évvel ezelőtti, monarchiabeli, vörös téglából épült vám- és egyéb irodaépületek ejtettek ámulatba. Még egy dolog fontos számomra ebből a városkából, mégpedig az, hogy a románok jeles költőjét, Cesar Boliacot Turnu Severin költőjeként emlegetik. Boliac 1813-ban Bukarestben született, és a bojárok híres Szent Száva kollégiumában tanult, a polgári demokratikus átala-

kulás harcosa volt, „a román Victor Hugónak” nevezik. 1845-ben Bukarestben is fellépett Liszt Ferenc. A főváros előkelőségei közül vagy háromszázan tapsolták a művészt az Olasz Színházban – fejenként két arany belépőért. Ebből az alkalomból Turnu Severin forradalmár költője, Cesar Boliac a *Curierul Românesc* újságban „Ne árulják pénzért Liszt Ferenc művészetét” címmel a következőket írta:

„Játszik a szíveddel, rabul ejti, meggyötri, magával ragadja, összetöri, tetszése szerint. Ha nem tudod, mi a szerelem, ha nem tudod, mi az isteni és pokoli, ballgasd meg Lisztet. Az Ön tehetségét sobasem lehet pénzzel megfizetni és ennek az árunak a valódi ellenértékét majd akkor kapja meg Ön, amikor bangversenyének belépti díja nem baladja meg a két bűszast... ne tűrje el Liszt Úr, hogy a román ifjúság így emlékezzék meg Önről: „Liszt volt nálunk, de nem hallgathattuk meg, mert nem volt rá pénzünk.”

1849-ben Boliacnak is menekülnie kellett; Bălcescuval együtt Párizsba emigráltak. Ők ketten, valamint Kossuth voltak az aláírói annak az egyezségnek, mellyel a magyar és román nép együttes szabadságvágyát szolgálták, és a Dunai Konföderáció tervét dédelgették. Boliac 28 év múltán tért vissza hazájába, és Szörényváron újságíróként dolgozott, majd 1881-ben betegen és elfeledve ott is halt meg.

Este kellemesen megvacsoráztunk a szálloda Dunára néző teraszán, ahol a zenekar kellemes melódiákat játszott – igazi gasztronómiai és meghitt esti élmény volt. Bár gasztronómiából másnap egy, a Vaskapura néző motel szakácsa vizsgázott jelesre: a kis szálloda kertjében, tíz méterre a folyótól, szépen megterített asztalon rostonsült pisztrángot szolgáltak fel, hozzá kiváló fehér majd vörös borral, végén egy fagyaltos gyümölcskehellyel. Gazsi, a barátom – aki régóta él és dolgozik Romániában – felszisszent ámultában: „Csípjetek belém, hogy felébredjek!”

Másnap reggeli után Traianus hídjának maradék pillérjeit néztük meg, ugyanazzal a szándékkal, mint egykor P. L. Fermor:

„Azért jöttünk ide, hogy megnézhessük a Római Birodalom legnagyobb hídjának, Traianus lenyűgöző építményének romjait. Építője, Damaszkuszi Apollodórosz, szíriai görög volt, és a román oldalon még álltak a híd két hatalmas csonka pillérének romjai, egy harmadik pedig a túlparton, egy szerbiai réten állt. A víztükr fölött fecskék cikáztak, vörös lábú vadászsólymok lebegtek és le-lecsaptak a valabai bűsz hatalmas pillér e három megmaradt hírmondója körül. Egykor ezek rendkívül magasra nyúltak, és több mint egy mérföld hosszúságú, boltozatos gerendaépítményt bordoztak, amelyen átkapatott a lovasság, és végignyikorgott az ökör vontatta hadiszekerek sora, mikor a 13. légió Decebalus ellen Sarmizegethusa ostromára indult. Ott helyben csak e három pillér maradt meg, de a fölszentelési ceremóniát teljes részletességgel ábrázolja Traianus római oszlopa. A Forum Romanum galambjai, ha csavarmenetben körülrepülik az oszlopot, domborművű ábrázolásban szemlélhetik ugyanezeket a pilléreket, a balusztrádos bíd mű épen ível át a folyam fölött, és a köpenyes generális maga is ott várakozik az áldozati bika s az oltár lángja előtt, legionáriusai pedig sisakkal kezükben állják körül, sasos hadijelvényeik alatt.”

Itt, a maradék pillérek előtt állt a középkorban Szörény vára, amely az 1200-as években a johannita lovagok székhelye volt. A vár hol a magyaroké, hol a törököké volt, 1492-ben Kinizsi Pálnak még sikerült elűzni falai alól a törököket, és a legenda szerint a csata után jót táncolt – „szájában” a törökkel. Ma a Gradina Publica parkban áll a vár megfigyelőtornyának maradványa: ide kirándultak a Schmeltzer lányok – köztük dédmamánk, Alexandrina, és kirándulásukat meg is örökítették egy fotón. Tehát a város neve származhat a román *turnu*, magyarul torony szóból és Severus római császár nevéből, de a települést a „Rózsák városa” névvel is illetik. Valószínűleg ezt igazolnák a főtér és a Duna-parti sétány, egy hatalmas park gondozott rózsakertjei. Jól szerkesztett, négyzetes utcahálózattal város, két sugárúttal a körüttől a Dunáig. A városközpontban a Traian parkban áll Traianus és Decebal mellszobra. Ebben a Republicán utat szegélyező parkban találhatjuk a Felszabadulási emlékművet, amely azonos lehet a Mehedinți Hősök emlékművével, melyről édesanyám képeslapot küldött 1935-ben nagybácsijának, Joseph plébánosnak Kölnbe. Több mint száz éve, 1881-ben a helyi Archeológiai Társaság hozta létre a Vaskapu Múzeumot, a Portile de Fiert, ahová Cezar Boliac kezdeményezésére bekerültek a régi római őrhely maradványai.

1851-ben épült dunai kikötője, majd egy hajójavító üzem is, ahol később kisebb folyami hajókat is gyártottak. 1882-ben megépült a Turnu Severin–Bukarest közötti vasútvonat, tehát innen Bukarestbe vonattal utazott tovább nagyapánk. A Vaskaputól Szörényvárig terjedő vidék szubmediterrán jellegű, enyhe éghajlatú, ezért néhány világszerte ritka növény élőhelye. Ezért létesült itt egy 300 hektáros természetvédelmi terület. Ez a magyarázata a rózsáknak, és ezért számolhatott be – februárban – nagyapánk a földből mindenfelől előbújó crocusokról (sáfrányfélékről).

Itt, Severinnél végződött a nagy szoros. Innen keletre a Kárpátok roppant lánc húzódik délkeleti irányban, a folyam pedig délnek, majd keletnek kanyarog, miáltal egyidejűleg jelöli a valachiai (havasalföldi) síkság peremét, Bulgária északi határát és a Balkán kezdetét. Claudio Magris odafigyelt a hajózást, a kereskedelmet kiszolgáló hivatalok működésére is:

„Lom városkában volt a császári és királyi Dunai Gőzhajózási Társaságnak egy irodája, amelyet egy Rojesko nevezetű ember, a társaság képviselője vezetett. Ez a Rojesko beteken át nem nyitotta ki a folyóra néző ablakait, hogy ne érezze a betegek és a halottak szagát, amely a cserkeszek tifuszától fertőzött hajóiról húzódtott volna be a házba. Ezen a bizonytalan geográfiai vidéken, végig a Duna mentén sok ilyen ember élt, kereskedelmi ügynökök, konzulok, orvosok, kalandorok, a rend előfutárai és elővédjei, akik kissé túl messzire merészkedtek, és a rendezetlenség felszíppantotta őket. Ilyen volt a prózai természetű Rojesko, aki az osztrák hivatalnokok pontosságát egyesítette magában egy eszelős felfedező találékonyságával, vagy ilyen volt Barozzi doktor, akit hivatalosan küldtek ki a Samsunból induló, cserkeszekkel megrakott hajókhoz, avagy Alexander Tedeschi, a „spanyol”, illetve szefárd zsidó, aki később Vármában az Osztrák–Magyar Monarchia és Franciaország konzulja lett, ilyenek voltak a Lloyd Triestino alkalmazottjai és kapitányai.”

Nagy a valószínűsége annak, hogy dédapánk, Ernesto Caselli hajókapitány is kezdetben a Lloyd Triestino alkalmazásában állt, és így került a Dunára. Dolgozott a

Dunai Gőzhajózási Társaságnál, Szörényváron a Dunai Kereskedelmi Társaságnál, majd lehajózott a Duna-deltába, amit így írt le Magris:

„A régi deltában, Chilia felé megkötött az iszap, lassan szárazfölddé lesz, a sűp-pedékeny ingovány szilárd talajjá válik, amelyre lebet építeni, s amelyen lebet ültetni-velni, aratni, a folyó ágai és csatornái deltát képeznek a deltában. Fűzek és nyárfák magasodnak a szeder- és tamariszkuszbokrok fölé, nagy, fehéres és sárga tavirózsák terülnek szét, mint a régi kozmográfiaiban a szárazföld az ósóceánon, a szovjet batár közelében jól kivehetők Chilia Vecse templomának magas tornyai, amelyet Oskar Walter Cisek regényében, a harmincas évek végén írt „A vég nélküli folyó”-ban oly nagyon megcsodáltak a lipován halászok. A város egykor görög kolónia volt és a genovaiak kereskedelmi lerakata, ahol a 14. században Antonio de Ponzo notárius szőnyegek, bor, só és tizenkét esztendő rabszolgai eladásáról vezetett könyvelést, és ahol Niccolo Barsi szerzetes a 17. században felfegyverzi, hogy naponta kétezer tokhalat fogtak ki a vízből.”

19. Duna Gát (Gate)

Pest vagy Bécs a Duna közepe – ahogy vesszük, ki hogy gondolja. Nekem és őseimnek minden esetre a fővárost Budára és Pestre kettéosztó Duna képe a legkedvesebb. Nem véletlenül küldtek rokonaink számtalan anizot a folyó, Buda és Pest, a Duna-hidak, Visegrád és Esztergom látképeivel a messzi Németalföldre. A folyóval együtt élő millenniumi főváros Európa élvonalába került: ebben az évben használni kezdték a Fekete-tengerbe torkoló vízi utat. 1856-tól minden állam számára szabaddá vált a dunai hajózás, ezzel Budapest a nemzetközi kereskedelem központja lett. Megjelentek a görög kereskedők, a szerbek, a zsidók és persze a németek. Sorra épültek a Duna-parti kereskedelmi intézmények, a tőzsde, a kikötői raktárak, a parti szállodák, és természetesen a polgárok és kereskedők palotái is. Budapest a hajó- és vasútvonalak csomópontja lett, s így a gabonakereskedés és a gabonát feldolgozó malomipar központja. Csodás források eredtek a folyó mentén, sorban épültek a gyógyfürdők, Európa fürdőfővárosa lett a Kék Duna-keringőre táncoló Budapest. Az európai polgároknak életükben legalább egyszer el kellett ide jönnie. Tehát nem véletlenül érkeztek Pestre németalföldi mérnök-, orvos- és kereskedőrokonaink.

Budapest Magyarország közlekedési hálózatának központja; mint a csillag fény sugarai, úgy indulnak innen az ország legjelentékenyebb vasúti és közúti közlekedési vonalai, a Duna ide hozta és vitte hátán a hajókat. A magyar királyi államvasutak összes fővonala innen indult ki az ország minden szögletébe (Trianon után ez végképpen igaz lett, hiszen például a nagyváradi, fiumei vasútvonalat elvágták), valamint külföldre is. Nyugatra és északra felé: Bécs, Berlin felé (a pozsonyi, ruttkai, kassai vonalakon), keletre Lemberg (mai Lviv), délre Bukarest, Belgrád és Trieszt városok irányában (az aradi és brassói, a szegedi, zimonyi, a pécsi, fiumei vonalakon) gyors és közvetlen kapcsolatot teremtve. A családunkat is érintő, akkor még csak tervezett esztergomi vasút is innen indul majd. A közúthálózat nulla kilométerkövétől Bécs, Temesvár, Kassa irányába vezettek a közutak. De a 19. században még igen

fontos folyami hajózás, az áru - és személyszállítás központja a Duna-gőzhajózási Társaság budai és pesti hajóállomásaival, melyekről a hajók Bécs és Orsova felé közlekedtek. A kőpartok mentén mint gyöngyfüzerek kötöttek ki egymás mögött-előtt a személyszállító és tehervontató gőzhajók, az uszályhajók s a magánhajók százai, köztük számos külföldi hajó is.

A magyar fővárost érintő összes közlekedési vonal személyforgalma 1880 előtt alig volt több másfél millió utasnál, de tíz év múlva megközelítette a nyolc milliót. 1890 táján a Magyar Királyi Államvasutak hat és félmillió, a Duna-gőzhajózási Társaság közel háromezer személyt szállított, a többi a helyi érdekű vasutakon utazott.

Mindegy, hogy kék vagy zöld, csak tiszta legyen a Duna – írta ifj. Johann Strauss 1866-ban. Ez ma is érthető Bécsből nézve, és érvényes kell, hogy legyen az egész folyóra, de miért nem lehet összeegyeztetni a környezet megóvását, az öntözést, az árvízvédelmet és a hajózást a folyón?

Magyarország számára az említett négy szempont együttes érvényesítése igen fontos, és akkor még az energiatermelésről és a paksi atomerőmű vízellátásáról nem is tettem említést. A folyam szabályozását évszázadokkal ezelőtt már Széchenyi is szükségesnek látta. Ahhoz, hogy Hamburgtól a Fekete-tengerig folyamatosan hajózható, 2800 kilométeres vízi útvonal jöjjön létre, a Duna magyarországi szakaszát ki kéne építeni. Ma a 378 kilométer hosszú magyar Duna-szakaszon több mint ötven hajózási akadály, gázló található. Utalok Széchenyire, aki 1830-ban a következőket jegyezte le:

„Magyar Ország felemelésére csak három eszköz van. Nemzetiség. Közösülés és végre Más Nemzetekkel való kereskedés, összekapcsolás. Ezeket kötöm nektek szívetekre. Emellyétek az első tehetségek szerént fel, 's ennek elérése végett a Duna vizét hajókázásnak, 's kereskedésnek nyitni kell.”

Nincs más megoldás, vízlépcsőket kell építeni a Dunán. Mosonyi Emil professzor vezetésével már 1942-ben, Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt kijelölték az erőmű helyét, tehát nem a „kommunisták barbár terve” volt. 1992-ben ezt a hamis álláspontot törvényre emelték, és hiába marasztalta el Magyarországot 1997-ben a hágai Nemzetközi Bíróság, hiába a számtalan ellentétes nemzetközi szakvélemény, a tények halmaza – hiszen Budapest felett a Dunán több mint harmincöt vízlépcső van, alatta kettő, és épülőben még kettő –, a meg nem épített vízlépcsők a mi szent teheink maradnak. Az „ancien régime” utolsó évtizedében az erőmű terve elkészült, a megállapodásokat megkötöttük az osztrákokkal és a szlovákokkal. Az osztrákoktól 5,7 millió schilling kölcsönt vettünk fel az építésre, amit az új erőmű által termelt árammal fizettünk volna vissza, s amit most a többi kapacitás rovására törlesztünk. A bőszi erőmű egyébként annyi energiát termelt az elmúlt 18 évben, hogy hat évig ingyen áramhoz jutott volna az ország.

Így természetesen az ügy nyertese Hágában Csehszlovákia, későbbi nagy nyertese Szlovákia lett. Idézem: *„Tizennégy szavazattal egy ellenében megállapítja, hogy Magyarországnak nem volt joga felfüggeszteni, majd később 1989-ben teljesen leállítani a nagymarosi berubázás munkálatait és a bőszi berubázás ráeső részét, amiért az 1977. szeptember 16-án aláírt szerződésben és egyéb abhoz kapcsolódó do-*

kumentumokban felelősséget vállalt.”

A napokban, amikor könyvemen az utolsó simításokat végzem, óriási földrengés rázta meg Japánt. A tragédiában megsérült a fukusimai atomerőmű, és radioaktív víz ömlik a tengerbe. Felmérhetetlenek a következmények! Más oldalról viszont megnöveli az esélyt a természetes energiák, köztük a vízi energia magyarországi felhasználására.

Claudio Magris a következőket írta könyvének 1992-ben megjelent, magyarországi kiadása végén *Duna után* címmel: „*Közép-Európában megint csak elbagyott vagy betoldott kötőszavak és kötőjelek okoznak feszültségeket, fenyegetnek kegyetlen konfliktusokkal. A már megszűntnek hitt német és balkáni probléma újraéled, és mindez elpusztíthatná az új Európát.*”

HAVASALFÖLD ÉS AZ ORTODOXIA

Severus Torny, vagy Turnu Severin csak egy helyszín – bár fontos időszak – volt anyai nagyszüleink és édesanyánk életében. Dédanyánk Craiovában nevelkedett, és szülei életük nagy részében ott éltek. Craiova a Regát, Órománia egyik legrégebbi városa, nehéz úgy beszélni róla, hogy röviden ne tekintenénk át Havasalföld történetét.

Mindenekelőtt el kell oszlatnom néhány olyan tévhitet, melyek a mai Romániára vonatkozóan a régmúltból zavaróan kerülnek elő. Románia ma három nagy országrészből áll, az egykori magyar Erdély, azaz Transilvania területéből, a Țara Românească-ból, azaz Havasalföldből, és Moldovából, azaz Moldvából. A Kárpátok hegyvonulata elválasztja az ország nyugati és keleti felét. A Kárpátok nem csak földrajzilag választotta el az országot, hanem a nyugati felén lévő Erdély történelmi, kulturális szempontból Közép-Európa részének tekinthető, míg a keleti országrészeket történelmi és kultúrája Kelet-Európához, és délebbre, a Balkán területéhez sorolja.

Nagyobb, különálló részei még az országnak: Dobrudzsa a Fekete-tenger partján, valamint az a két nyugat-romániai alakulat, melyeket ma „zsigerből” Erdélyhez sorolnak: az egykori Partium (magyarul: Részek) és a (Temesi) Bánság, melyek nem tartoztak a történelmi Erdélyhez. Erdély voltaképpen a Kárpát-medence délkeleti része, vagy a mai Románia nyugati részének hegyektől körülvett belső medencéje. Ma azonban az egész valamikori Nagy-Magyarországhoz tartozó területet Erdélynek emlegetik. Havasalföld és Moldva területe sztyepei nomádok birtoka volt, besenyők, majd kunok birodalma, míg a tatárok el nem foglalták. Havasalföldnek két nagy történelmi egysége van: Olténia és Munténia.

Catherine Durandin történész, író segítségével ismerkedtem meg behatóbban a román nép történetével, elsősorban azzal, hogy mi történt évszázadokkal ezelőtt a Vaskapun túl. A román megnevezés a magyar forrásokban csak a tatárjárás után jelenik meg, ez a nép a Havasalföldön, Moldvában és Erdély egyes részein élt. Eredeti elnevezésük *vlach*, vagy valah volt, amelynek alapján régen a magyarok az *oláh* szót használták megnevezésükre. A bizánci birodalom lakói előszeretettel nevezték magukat „rómaiaknak”, azaz *rumannak*. Egyes történészek a rómaiak leszármazottjainak, pontosabban a római provincia, Dacia romanizálódott lakóinak tartják őket. Ezt a román álláspontot követik a nyugati ismeretterjesztő munkák is. Magyar tudósok ezt vitatják, szerintük a Balkán belsejében alakult ki a román nép. A magyarok egészen az 1920-as évekig oláhoknak nevezték a románokat, ma ez csúfnévnek számít. Miért? Eredetileg az „oláh” szó az újlatin nyelveket beszélő embert jelentette – az „olasz” szó alakváltozataként.

2008 őszén, amikor Brassóban egy konferencián vettem részt, feleségemmel és barátainkkal kirándultunk Tölcsvárra, megnéztük a hírhedt Drakula, de most már csak Mária királyné emléket őrző kedves kis várat. Vlad Țepeș 1456–1462 között ült Havasalföld trónján, majd négy év múlva meggyilkolták. Az ő apja volt, akit a Zsigmond magyar király által alapított Sárkány-rendről Vlad Draculnak is neveztek. Vlad fejedelem 1460-ban pápai felhívásra hadjáratot indított a török ellen, de nem segítette sem Mátyás király, sem az erdélyi főurak, sem a kereskedővárosok. Ezért megbün-

tette Brassót, sok főurat karóba huzatott. Két évvel később a brassói kereskedők nyomására Mátyás király elfogatta a vajdát (tizenhárom évig volt a király fogja), aki ezután beállt a király seregébe, de vitézi helytállásáért sem helyezte vissza őt Mátyás Havasalföld trónjára. Vlad Ţepeş harcha indult a trónjáért, de a törökkel szövetséges Basarab legyőzte és megölte. A Drakula-legenda első szövegei Ausztriában születtek – Mátyás követi révén –, majd a 20. században egy ír szerző, Bram Stoker és számtalan horrorkönyv és -film tette világhírűvé a vajdát. Várában ma semmi sem utal rá, a vár berendezése és legendája Mária román királynő emlékét idézi.

A Habsburgok uralták a Balkánt az 1800-as években. Az oroszokkal szemben még egy osztrák–magyar–román szerződést is kötöttek, ha Romániát megtámadja Oroszország, akkor Bécs segít. A Földközi-tengeri „status quót” egy angol–olasz–spanyol egyezmény biztosította.

1866-ban Hohenzollern Károlyt, a porosz Hohenzollern-Sigmaringen Károly fiát választják meg fejedelemnek. Károly anyja, a francia Joséphine hercegnő, apja pedig porosz. Károly, a porosz tiszt kereskedőnek öltözve utazik Orsovára, majd Turnu Severinbe, hogy megismerje az országot. Onnan továbbutazik Konstantinápolyba, ahol a szultán beiktatja székébe. I. Károly király tehát török alattvaló, aki porosz tisztből lesz a román államiség megteremtője, aki Belgium példáján kíván államot létesíteni a Balkánon. 1880 táján Mahmud szultán birodalma arany-, ezüstkincseinek bányászatára észak-magyarországi (felvidéki) bányászokat toborzott. A bányászok vezetője a selmeci Knechtel János volt, akit a szultán később tábornoki ranggal (pasa) ruházott fel, és kinevezte a pénzverde igazgatójának. Knechtel egy előkelő latin család lányát, Foresti Máriát vette feleségül. Keleten, különösen magában Perában és Galatában igen sok latin van még most is, akik a római birodalom idejében származtak oda leginkább Itáliából, hét és fél századon át megtartották úgy nemzetiségüket, mint vallásukat, mert azok ma is mind katolikusok, s ma is mind olaszul beszélnek, és olasz eredetükre nagyon büszkék. Akkor miért is van itt, Brăilában eltemetve anyai dédapánk: Ernesto Caselli?

20. A nyugati kereszténység és az ortodoxia találkozása

„Miután az oroszok legyőzték a törököket, összeültek Berlinben Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Olaszország, Ausztria–Magyarország és az Oszmán Birodalom képviselői és közösen elismerték Szerbia és Montenegró függetlenségét, az autonóm Bulgáriát Oroszország saját csatlósává teszi, Ausztria–Magyarország engedélyt kap Bosznia-Hercegovina és a Novipazári szandzsák megszállására, Oroszország visszakapja Besszarábia déli részét. Románia 1878-ban elnyerte függetlenségét, 1881-ben az országot Károly a királyság rangjára emeli. Az 1901-es romániai választások már az örökletes monarchia szellemében, a konzervatív-liberális váltókormányzás jegyében zajlanak.

1897-ben a Balkánon érdekelt két nagybatalom, a Habsburgok Ausztria–Magyarországa és Oroszország megegyeztek a helyzet fenntartásában. Az egyezményben Bosznia-Hercegovinát és a Novipazári szandzsák egy részét Bécs annektálhatja, a Balkán többi részét az ott lévő államok között eloszthatták, Konstantinápolyt

és a földközi-tengeri szorosokat pedig európai érdekszférának nyilvánították. Szerbiában 1903-ban megölték Obrenovics Sándor királyt és feleségét, véget ért az osztrákbarát politika, Karagyorgyevics Péter uralkodása kezdődött. Az osztrákok 1908 őszén annektálták Bosznia-Hercegovinát.

1912-ben egy év alatt két balkáni háború követte egymást. A második balkáni háborúban az adriai kikötő nélkül maradt Szerbia bulgár területeket akart megszerezni, hogy kijusson az Adriára, és Görögország is követelte a bulgárok által elfoglalt területeit. A szerb–görög szövetséghez Románia is csatlakozott, legyőzték Bulgáriát. 1913. augusztus: bukaresti békekötés. A legnagyobb területeket Szerbia szerezte meg, területe majdnem megduplázódott. A Balkánon a következő helyzet alakult ki: Szerbia és Görögország – később Románia is – antantbarát, Németország megjelent a Földközi-tenger térségében, ezáltal Anglia és Franciaország is az oroszokhoz közeledett. Már csak a Gavrilo lövései biányoztak egy európai háborúhoz, mely az első világháborúvá terebélyesedett.”

(Részletek Ormos Mária – Majoros István *Európa a nemzetközi küzdőtéren* című könyvéből, Osiris, 1999)

Úgy tűnhet, történelmi tananyagot vázolok a Balkánról, de ha valamelyest is bele próbálom képzelni magamat és magunkat „családi véreink” balkáni múltjába, nincs más választásom. Érzékelttem ugyanis, hogy korosztályomban (tisztelet a kivételnek, az átlagon felüli érdeklődőknek) igen sematikus kép maradt meg az érettségizetűkhez vezető „történelmi úton” a déli tájakról szerzett ismeretekből. Görögország az ókort jelentette, az antik kultúrát s valami ködbevesztett demokráciát, Törökország a szultánokat és janicsárokat, és magyar vitézeink erejét és bátorságát, feledtetve Mohácsot az egri várvédekkel, Bulgária a kolostorokat, de főként a tengerparti nyaralásokat idézte sokak számára, Boszniáról, Hercegovináról jóformán semmi sem maradt emlékezetünkben, Albánia agyunk rejtett zugában Szkander béget, illetve Enver Hodzsát, Sztálin nagy barátját jelentette. Horvátországról, Szlavóniáról a Zrínyiekre, főként mint törökverőkre, és Miklósról, az osztrákok által felbérelt gyilkos vadkan áldozatára gondoltunk. A szerbek számunkra Titó Jugoszláviájának polgárait jelentették, egyaránt gondoltunk a magyar trónörökös gyilkosaira és Titó felmagasztalt partizánjaira (még nem jött el a *Hideg napok*, sem az újvidéki bosszú feltárásának ideje). Ha gondoltunk egyáltalán? Románia sokak számára Erdélyt jelentette, valamint a homályba vesztett (elhallgatott) Trianont, a Regát csak elmaradottságot, a Balkán sötétjét jelentette. Elnézést kérek e sematikus, elnagyolt történelmi tudattérképért, mentségünk lehet, hogy a megszerzett ismereteink időszakonként feleződnek és elhomályosulnak. Nehezítve egyesek számára mindezt a tanítottak s tanultak helyességébe vetett bizalmatlansággal. Azért merészelek még néhány bekezdésben a román gazdaságról szólni, hogy bemutassam: nem véletlenül vándoroltak oda és találtak munkát, települtek le ott Mária Terézia ösztönzésére sokan, köztük családunk őseinek egy része is.

Románia éghajlati adottságai, jó minőségű termőföldje, földje mélyének gazdag kincsei (vas, szén, nemesfémek, kőszó, olaj) potenciálisan egy gazdag és boldog országot ígértek. Az 1. világháború küszöbén európai utazók és mérnökök járkák ezt a tájat, busás jövedelmeket ígérő beruházások reményében. Az 1895-ös bányászati

törvény kedvezett a beruházóknak, a külföldi befektetőknek. A tőkeszegény ország a külföldiektől várta a talajkutatás, kitermelés, szállítás és raktározás megoldását. A törvény korlátozta az állami beavatkozást, itt koncessziót 75 évre is lehetett szerezni, és a kitermelési koncessziók elkülönültek a föld birtoklásától. Elsősorban az amerikaiak és a németek nagy olajtársaságai versengtek a jogokért, de más országok, így a belgák is jeleskedtek a nemesfém- és a kőszénbányák megszerzésében. A háború előestéjén a holland részesedés 31%-os volt, míg a német és osztrák tőke finanszírozta a termelés 27%-át, az amerikaiak 18%-ban, a franciák és a belgák 18-18 %-ban, az angolok 5%-ban voltak érdekeltek.

Ezért érkezett ide, és vállalt munkát egy belga részvénytársaságnál 1912-ben nagyapánk, Paul is: belga rokonaink feljegyzése szerint ivóvíz után kutatott. Az akkor harmincéves nagyapánk a menyasszonyt innen „csábította” Magyarországra.

Anyai águnkon az olasz és osztrák állampolgárságú katolikus ősünk Romániában a Regát határvidékén telepedtek le, ahol az ortodoxia kevésbé nyomta el őket. A több mint 90%-ban ortodox lakosság között mintegy 150 000 katolikus, többnyire magyar kivándorló élt. Az első oktatási intézményeket a katolikusok alapították, Bukarestben a ferencesek, Jászvásáron (Iași) a francia apácák, más városokban a jezsuiták. Szörényváron a francia jezsuiták leánynevelő intézete működött, ahol férjhez menetele előtt a nagymamánk zongorát oktatott, és ahová édesanyánkat tanulni küldte halálos ágyán.

A német katolikus Hohenzollern Károly királyt és a francia befolyást okolták a pátriárkák a katolicizmus terjedése miatt, és persze a katolikus érsekséget és a kongregációkat erőszakos propagandamunkájuk miatt. Iorga román történészprofesszor és politikus, a román nacionalizmus erjesztője, az ortodox identitás erősítője, a katolikus missziók és intézmények befolyásának csökkentését szorgalmazta. Ezen a gazdag földön volt már nagy birodalom, a Római, az Oszmán, a Habsburg-, és itt született meg a Nagy Szláv Állam eszméje, ábrándja, amely a trianoni békeszerződéssel nagyrészt teljesült: Erdély Romániához csatolásával létrejött Nagy-Románia. Bratinau kormánya hozzákezdhetett a nagyromán állam kiépítéséhez. 1927-ben meghalt Ferdinánd király, és mivel utódja, II. Károly herceg már két évvel előtte lemondott a trónról, uralkodó nélkül maradt az ország. Károly herceg viharos szerelmi kalandokkal dústott ifjúkora után feleségül vette Helena görög hercegnőt, akitől 1921-ben fiúgyermek született, Mihály, aki az utolsó királya lett az országnak.

A század első felében a kelet és a nyugat ütközik itt mindenben, még az öltözködés és viselkedés is a kulturális megosztottságot tükrözi: egy családon belül az apa bojárviselő, a fiú francia módi szerint öltözködik. Az építészet is erről árulkodik: „Bukarest fura egyvelege kunyhóknak, bódéknak és olyan palotáknak, amelyek Párizs előkelő negyedeibe is beleillenek” – írja róla a francia Thouvenel. A gazdasági fellendülés a Duna kikötővárosait is elérte: Brăila az egész Havasalföld tengeri kereskedelmének központja lett. Szintén Thouvenel írja, aki éppen Brăila kikötőjében nézte, amint egy osztrák hajóról leszállt egy moldovai hercegnő:

„E jeles hölgy öltözködését egyenlő mértékben kölcsönözte Európától és Ázsiától. A turbán csillogó szövetét Brüsszel állította elő és Bécsből származott a lombminta, mely a rubához, melynek l'imbécile stílusú ujjai elárulták, hogy viselője 1938-ban a 1932-es év párizsi hóbortjait szeretné utánogni.”

Paul Morand 1935-ben az újjáépített Királyi Palota felavatásán jár Bukarestben: „*A város szívében egy sugárút, a Calea Victoriei mutatja az eleganciára való törekvést élénk forgalmával és elegy-belegy világok jeleivel, a bécsi kávéházaktól a cigányzene-
nekarokig, a török cukrászatoktól Niculescu Dragomir üzletéig, aki apró kaviáros
szendvicseket árul. A kérészéletűség a fényűzésre vágyó csiricsáréságban lakozik.*”

1939-ben egy angol író, Hector Bolito csak németeket – és egy roppant elegáns kémnőt a Reichből – talál egy bukaresti szállodában. Európa ismét háborúra készül, Németország kereskedelmi egyezményben biztosítja magának a román kőolajat. Románia a németek oldalán vett részt a 2. világháborúban, a keleti fronton több román hadsereg harcolt. 1940-től az Antonescu-rezsim uralkodott az országban, amely szabad kezét adott a román náciknak, a Vaszárdának, akik pogromjaik során és haláltáboraikban több százezer lakost (többségükben zsidókat és románokat) gyilkoltak le. Károly király lemondott a trónról fia, Mihály javára. Antonescu csapatai elfoglalták a Dnyeszter és a Bug közötti területeket, és Odessza székhellyel új román tartományt hoznak létre Transznisztria néven. Románia egy részét 1940-ben a Szovjetunió ismét magához csatolta, ez a terület lényegében ma a Moldovai Köztársaság, illetve kis része a mai Ukrajnához tartozik. A bécsi döntés 1942-ben visszaadta Észak-Erdélyt, benne a Székelyföldet Magyarországnak. 1944. augusztus 23-án Románia kiugrott a háborúból, Mihály király elrendelte Antonescu marsall és Mihail Antonescu kormányfő letartóztatását, majd fegyverszüneti megállapodást kötött az oroszokkal, aminek fejében visszakapta Erdélyt. 1945 márciusában Petru Groza megalakítja kormányát, 1947 decemberében Mihály királyt lemondásra kényszerítik, aki pár hónap múlva elhagyja az országot. Röviden ennyi, és mégis mennyi gyötrelme és szenvedés, és milyen kevés béke, nyugalom és boldogság adódik az ott élőknek.

HUNGÁRIA ÉS ERDÉLY

21. Partium és Délvidék

Erdélyről és azokról az erdélyi városokról írok, melyekben az Elbek elődei, a Schmeltzerek és Casellik éltek, és anyai nagyapánk, apánk is dolgozott, valamint azokról a városokról is, melyekkel anyai rokonaink kapcsolatba kerültek. A felületes elkerülésére és a máig tartó sok félreértés miatt – mielőtt háborúznánk az „Unió Erdéllyel” és „Erdélyt vissza” jelszavakkal –, a történészek és a földrajztudósok segítségével tekintsük át, mit érdemes tudni erről a szép és gazdag vidékről.

Erdély történelmi nevei: Transilvania, Siebenbürgen, Erdőelve, Ardeal. A Kárpát-medencében több mint egy évezreden át a Magyar Királysághoz, azaz Hungáriához, a Szent Korona országaihoz tartozó politikai-irányítási egységek léteztek, nem a medence teljes területén, hanem a Kárpátok gerincét és a Nyugati-Alpok keleti lejtőit határoló részen.

Nagyvonalúan két részre is osztották: az Alsó-Magyarországra, amely a Dunántúlt és a Dunán inneni területeket, illetve Felső-Magyarországra, amely a Tiszán túli és a Tiszán inneni területeket foglalta magába. A történelem során az anyaországhoz tartoztak még: Erdély, Szlavónia, Határőrvidék, valamint a társországok: Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Szerbia, Havasalföld, Moldva, Bulgária, Galícia, Lodoméria – változó időben és terjedelemben. Erdély és Szlavónia szorosan az országhoz tartozott, az erdélyi vajdák és a szlavón bánok közbülső irányítási szintet képeztek. A szűkebb magyar haza a Királyhágóig terjedt, míg azon túl az önállóan igazgatott Erdély adta a másik hazát – így éltünk „két hazában, egy igazságban”. Ehhez jöttek a kapcsolt Részek, a Partium, amely többnyire az erdélyi fejedelmek uralma alá tartozó magyar megyéket foglalta magába. *„A mohácsi csatavesztésig Erdély a Magyar Királyság integráns részét képezte. Ezután viszont olyan fejedelemséggé alakult, amely viszonylagos függetlenségét a török portának fizetett adókkal vásárolta meg. Az 1690. évi Diploma Leopoldinum Erdélyt Magyarországtól elkülönített Habsburg-nagyfejedelemséggé nyilvánította. Az 1699-es karlócai béke értelmében nem a magyar királyság része volt, hanem a Habsburg-birodalom koronatartománya lett, amelyet legfelsőbb szinten közvetlenül Bécsből igazgattak. A Magyar Királyság régi egysége – „Unió Erdéllyel” – csak 1867-ben állt helyre”* – írta Romsics Ignác történész, elemezve az erdélyi magyar revíziós törekvéseket. Trianon után viszont Erdélynek nevezték a Magyarországtól Romániához csatolt egész területet, így a Máramarostól az Al-Dunáig húzódó karéjt is, melyet a református egyház Királyhágó-mellék elnevezéssel illet. Transzilvánia belső határai a Nyugati-Kárpátok, más néven Erdélyi-középhegység, vagy régiesen Erdőelve gerincvonalát követték, majd a Vaskapu-hágó előtt átszelve a Bisztra völgyét, a Ruszka-havason át Zámnálnál érte el a Marost.

A másik nagy területi egység a Délvidék volt. Harcokban és békekötésekben – az osztrákokkal, a törökökkel – állandóan változott itt a helyzet, mire kialakult a Mária Terézia Katonai Határőrvidéke az Adriától a Keleti-Kárpátokig. A Partium legnagyobb kiterjedését Bethlen Gábor és a két Rákóczi György fejedelemsége alatt érte

el: Kassától Szörényvárig terjedt. Szörényvárnak, román nevén Turnu Severinnek mindig sajátos és változó szerep jutott. A Bánság (német eredetű nevén Bánát) déli határán fekvő Szörényvár a három bánsági megye közül a Krassó-Szörény megyéhez tartozott (a másik kettő Torontál és Temes volt), majd 1873-tól polgári közigazgatást kapott. Ekkor alakult meg Szörény vármegye, mely a Mehedinți megyéhez csatolt Orsova nélkül Fehértemplomot és Ómoldovát is magába foglalva a Dunáig terjedt. Majd 1881-ben egyesítették a Lugos székhelyű Krassó megyével, ahol E. Alajos apai ősünk volt egy időben jegyző. A Bánságot a katonai közigazgatás idején sváb, román, szerb, bolgár, szlovák, cseh, ruszin, francia és majd később magyar telepésekkel népesítették be.

A Szörénységben a román falvak között tiszta etnikumú német és cseh telepesfalvak is voltak, amíg a Balkán felőli román bevándorlók el nem özönlötték a vidéket.

22. Lefelé az Olt folyón

A csehországi Pomeislből kitelepült Joseph Schmeltzer építőmester (architekt) Budapestről (ahol feleségül vette Theresia Stainiust) továbbment Nagyszeben, majd Râmnicu Vâlcea (Rimnic) érintésével Craiovába. Râmnicu Vâlcea város római katolikus plébániájának anyakönyvébe jegyezték be az 1887. február 27-én Budeřtiben Andreás Cuczka plébános által megkeresztelt Caselli Clotildot. Azt, hogy anyai nagymamánk, Clotilda, miként születhetett a Râmnicu Vâlcea melletti Budeřti faluban, azt apjának folyami kereskedelmi munkáival tudom összefüggésbe hozni. A városban van a püspöki templom és rezidencia, egy régi, külsőfreskós kápolna, és a városi parkban a Boldogasszony-templom (Buna Vestire). A város a faipar központja volt. (A fa mint építőanyag Schmeltzer építőmester számára volt fontos, míg Caselli hajókapitány a fa- és szállításban egyaránt érdekelt lehetett – talán emiatt kerülhettek Budeřtibe?) Régen a várostól délnyugatra vezetett az út az Olt völgyébe, Ocnele Mari és Ocnița sóbányái mellett, innen vitték le a sót először Slatinára, majd a dunai kikötőkbe. Pár kilométerre Rimnictől találjuk Budeřti, vagy Buneřti települést, ómamánk szülőhelyét. Ezen a régi úton Hurezi, Arnota, Bistrița kolostoraihoz érünk, és Hurezinél délnek fordulva 125 kilométer megtétele után megérkezhetünk Craiovába.

Craiova eredete a római korra nyúlik vissza, neve a szláv kral ('király') szóra utal. IV. Béla királyunk az olténiai bánság központjává tette. A románok legnagyobb hőse, Mihai Viteazul (akit Vitéz Mihály néven is szoktunk emlegetni) 1593-ban volt Craiova bánja. (Mint érdekességet jegyzem meg, hogy a románok aprópénze, a „bani” a magyar méltóságnévre utal: a szörényi bán által veretett pénz volt.)

Craiovescu olténiai bán székhelye először Strehaiában volt, majd onnan Craiovára telepedett, és végül 1761-től Bukarestbe. A 15. századtól fontos kereskedelmi központot minden pusztította: 1790-ben földrengés tette a földdel egyenlővé, öt év múlva a pestis tizedelte meg lakosait, tíz év múlva a törökök dúlták szét és égették fel a várost. Így aztán nem csoda, hogy 1850 táján alig néhány jelentősebb épülete volt a 20 ezres városnak. Miután felszabadultak a törökök alól, hatalmas fejlődésnek indult a város. A környékén talált jelentős olajmezők miatt a „román Texas” címkét ragasztották rá. Valószínűleg ezen időket követő gazdasági felemelkedés során kínálta jó le-

hetőségeket a város a német építőmestereknek, és így telepedett le itt Joseph Schmeltzer építőmester és felesége, Theresia Stainius. Itt születtek gyermekeik: Alexandrina, Theresa és Berta. Itt élt Caroline Schmeltzer is, aki Stephanus Peternellel együtt Alexandrina keresztszülője lett. Itt kötöttek házasságot dédszüleink, Schmeltzer Alexandrina és Ernesto Caselli.

A Matei Basarab utcában 1826 óta működik a híres Nicolae Bălcescu Kollégium. A Kollégium terén áll az Emile André Lecomte du Nouy tervezte és a Stirbey család által finanszírozott, így 1906-ban felépült Sfinta Treime (Szentháromság-)templom, és nem messze tőle az 1844-ben épült Mindenszentek temploma és a Szent Antal-templom, melyet a craiovai római katolikusok építettek – köztük lehetett J. Schmeltzer építész is. A 87 hektáros városi Népligetet E. Redont francia építész tervei alapján 1903-ban rendezték át, a terv az 1900-as párizsi világkiállításon aranyérmet kapott. A Népparkban akár korcsolyázhattak is a Schmeltzer lányok, de teheték ezt a városszéli Balta Craiovița tavon, vagy a Jiu (Zsil) folyó jegén is, mint az egy fennmaradt fotón is látható. A 20. század elején, 1916-ig magyar iskola is működött a városban, hiszen a Regát területére az azt megelőző másfél évszázad alatt közel 250 ezer magyar iparos és kereskedő települt ki, köztük 1908-ban József Attila apja, Áron is, aki ugyan Amerikába indult (családja legalábbis úgy tudta), de Craiovában „kötött ki”. Ott egy gyárban dolgozott, később megismerkedett egy magyar lánnyal, akit feleségül is vett. Áron soha nem olvasta Attila fia verseit, aki azt írta:

„Csak most értem meg apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának.”

Craiovából nyugatra távozva Filasil községnél tér el az út északra, Țirgu Jiu felé, illetve folytatódik tovább nyugatnak Strehaián keresztül Turnu Severin felé. Strehaiia régen az olténiai, majd a Mehedinți bánság székhelye volt, a Craiovescu család birtoka. A Motru és a Husnița folyók találkozásánál épült település a Motru menti szénmedence feltárásakor lett jelentős város. Kolostora és kolostortemploma 1645-ben épült, oltára 45 fokban dél felé fordulva áll, valószínűleg a régebbi építmény átalakítása miatti kényszerű furcsaság ez. Matei Basarab egy régi világi palotaegyüttest alakított át, és a régi fejedelmi udvarból ma már csak a templom és az udvar bejáratánál emelt torony áll. A két Caselli gyermek útja is elvált, hiszen Clotilda 1914 tavaszán, eltemetvén édesanyját Újpesten, fél év múlva Wereschwaron férjhez ment Paulhoz. Fivére, Alfredo, a temetés után visszatért Turnu Severinbe, vagy Strehaiába, ahol családjával és három gyermekével élt, de hogy velük mi történt később, arról semmit sem tudok.

A PÓ ÉS A DUNA TALÁLKOZNAK

23. Pogányok és törökverők

Minekután egy negyed olasz vért örököltünk anyai dédapánktól, nehéz lenne úgy bemutatnom Caselli hajóskapitányt, hogy ne írjak arról, mi a csudát keresett ő a Dúnán? Turnu Severinben, Budapesten és Bécsben. De még az sem mellékes, hogy mi magyarok mit kerestünk egykor Itáliában? A magyar olasz történelmi kapcsolatok mélyebb megismerésében Jászay Magda *Párbuzamok és kereszteződések* könyve segít. Honfoglaló őseinknek a 10. század végétől ötven évig tartó nyugati kalandozásai következményeként a „legvadabb és legkegyetlenebb nép” látogatásainak emlékét őrzi számos, a mai napig fennmaradt olasz helynév: így a Vicenza melletti Lõngara, vagy a Verona melletti Ongarina, de a magyarokról kapta nevét a Gorizia környéki Vogarisca is. Bologna egyik külvárosát évszázadokig még Ungriának hívták, de előfordultak a taljánoknál olyan elnevezések is, mint „Magyar gázló, kikötő, part és a Magyarok Tábora, Pogányok háza”. A kalandozó magyarok az Appennin-félszigeten tett látogatásaikból nemcsak aranyat-ezüstöt, ékszereket, dísztárgyakat és hímzett szöveteket vittek haza, hanem földműveseket és iparosokat, de még írástudó embereket, szerzeteseket is zsákmányoltak. Az utóbbiak latin nyelvismeretüket a magyar földön tolmácsként és íródeákként kamatoztatták: tőlük ered több száz, a magyar nyelvbe átkerült jövevényszavunk. Később, Szent István korában zarándokként tapostuk Itália földjét, felkeresvén Rómát, a kereszténység központját. Királyunk ezért két városban is zarándokházat alapított: Ravennában és Rómában. Két száz év múltán tanulni is ide, Padova és Bologna egyetemére jártak a tehetősebb magyar ifjak. Aztán közös uralkodóink voltak, Károly Róbert és Nagy Lajos; az utóbbi nápolyi hadjáratán Cola de Rienzo tribunus fogadta Rómában, ezt Arany János is megénekelte a *Toldi szerelmében*. Filippo Scolari – vagy ahogy később nálunk nevezték: Ozorai Pipót – Zsigmond királyunk fogadta szolgálatába; magyarok és firenzeiek egyaránt sokáig emlegették a törökkel vívott harcokban szerzett hadvezéri érdemeit. Pipó nagy vagyonából sokat áldozott építkezésekre is: 180 templomot és kápolnát emeltetett és szerelt fel, de gondoskodott több stratégiai fontosságú hely, így Temesvár, Ozora, Oróva és Belgrád megerősítéséről is. Utolsó sikeres ütközetét 1426-ban Galambócnál vívta. Húszezer halottra rúgott a törökök vesztesége, de két évre rá ugyanott a magyarok szenvedtek súlyos vereséget: ötezer halott és huszonöt hajó volt a veszteség.

Pipó serdülő kora óta nevelte Hunyadi Jánost, aki már a vezetése alatt megvívott sok háborúban hírnevet szerzett. Nem csupán Pipó tanítványa volt, hanem korának legjobb hadvezéreitől, például a cseh huszitáktól is sokat tanult, így lett 30 évesen Európa legnagyobb hadvezére. Származását illetően van vitélkedés: lehetett kun eredetű, vagy Vajk, egy havasalföldi bojár és Morsinai Erzsébet elsőszülött fia, de Vajdahunyadon erősen él az a hagyomány, hogy apja maga Zsigmond király lett volna. Hunyadi 1446-ban lett Magyarország kormányzója, és 10 évre rá Nándorfehérvár hőse. 1456. június végén érkezett a török szultán 150 ezer főnyi seregével,

200 hajóval, ágyúkkal és ostromgépekkel Nándorfehérvár alá. Hajóhadával eltorlaszolta a Dunát, és felkészült az ostromra. A várat Szilágyi Mihály, Hunyadi sógora védte 7 000 emberével. Hunyadi János alig 15 000 emberrel sietett segítségére, a vár alá Kapisztrán János is megérkezett keresztes vitézeivel. Hunyadi és Kapisztrán serege a török hajózár széttörése után a várba vonult. Július 21-én a szultán általános rohamot indított a falak ellen, de a vár magyar kézen maradt, és másnap a majdnem körbezárt török sereg megfutamodott. Callixtus pápa hálaadó ünnepségeket rendelt el, hogy „*János vajda, Krisztus hatalmas bajnoka, a kereszt jele alatt küzdő pórok-kal és rosszul fegyverzett katonák kisedd csapatával*” képes volt visszavetni a török ostromló sereget. (A pápa János vajdáról beszél, de ki is a vajda? A középkori Magyar Királyság különleges területi hatalommal felruházott tisztségviselői voltak a „bá-nok”. A Magyar Királyság déli határterületein, Horvát-Szlavóniában a bánságokban a bánok helyettesítették a királyt, és igen széles jogkörrel rendelkeztek. A német-római közigazgatásban az őgróf (határgrof) volt a bán megfelelője. A báni cím a középkori Magyar Királyság felbomlásával megszűnt, kivéve a horvát bán tisztségét, amely 1918-ig létezett. Az erdélyi vajda ugyanilyen jogokkal bírt, úgyhogy azt is mondhatnánk: erdélyi bán volt Hunyadi János.)

Történelmi tudatunkban úgy rögzült, hogy állandóan tönkrementünk a törököket. Jeles mesélőnk, Gárdonyi Géza egekbe emelte a magyar hősiességet az *Egri csillagokban*. Diplomás barátaimmal nemrég Törökországban a görög kultúra maradványait és a török fürdőkultúrát szemléltük. Az út során társaságunk egy része azzal szórakoztatta török idegenvezetőnket, hogy milyen jól elvertük őket Eger alatt. Bedi mosolyogva jegyezte meg: Jó és szép regény, ő is elolvasta, csak hát mese. Az „Európa védőbástyája” szép címünk is dagasztja magyar keblünket. Igaz, senki nem készített egyenleget a törökökkel vívott csatáinkról: mennyi volt a megnyert és mennyi az elvesztett. Miként arról sem, mely nemzet fiai voltak jeles hadvezéreink: magyarok, szerbek, horvátok, olaszok, osztrákok? Mielőtt deheroizálással vádolnának, bevallo, én is meghatódottan álltam a belgrádi várban lévő kősziklába vésett felirat előtt, és tisztelem a déli harangszót, de tudomásul veszem, hogy végül is a török 150 évig uralkodott hazámon.

Most egy nagyot ugrunk a történelmünkben: Napóleon bukása után a bécsi kongresszus újra a régi helyzetet és rezsimet állította vissza. Velence továbbra is az osztrák örökös tartományok része maradt, ezzel még jobban megnövelte a Habsburg-birodalom hatalmi túlsúlyát a félszigeten. Észak-Olaszország nagyobbik fele – egyazon uralkodó jogára alatt – szorosabb közelségbe került Magyarországhoz. Ekkoriban jósolta az olasz Mazzini: „*Nincs messze a magyar nemzet feltámadásának pillanata, amikor lerázva kényszerű köteleit, amelyek egy idegen államtesthez kapcsolják, elfoglalja helyét Európa szabad népei közt.*”

Jövendölése az európai népek öntudatra ébredéséről 1848 tavaszán valósággá vált. A császári erők az orosz szövetségeseikkel együtt leverték a szabadságharcokat, és a világségi fegyverletétel hírére, 1849. augusztus 23-án Velence is kapitulált. 1867-ben megtörtént a kiegyezés, létrejött az Osztrák–Magyar Monarchia, közel 680 ezer négyzetkilométeren alig több, mint 50 millió lakossal. A dualista állam az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból állt. Az osztrák területek félhold formájában körülölelték a Magyar Királyságot, amely magában foglalta az önálló államiságú

Horvátországot, valamint Erdélyt. Az Osztrák Császárságon belül 36 százalék német ajkú, a Magyar Királyságon belül 48 százalék magyar ajkú lakossal, a Monarchián belül tizenkét nyelvi-etnikai nagy csoport élt, és hét nagyobb vallást gyakorolt.

Claudio Magris a Duna élettéről írott regényében Triesztről is megemlékezik, ahonnan származik, és ahonnan nagy valószínűséggel másik anyai dédszülők, Caselli hajóskapitány hajójával a Dunára „vezett” – talán éppen a Lloyd Triestino alkalmazottjaként. Ernesto, az anyai dédapánk 1856-ban egy Ferrara melletti kis halászfaluban, San Egidióban született Tommaso Caselli és Caterina Strinasacchi gyermekeként. Bolognában a Parrocchia della Metropolitana katolikus plébánia anyakönyvébe jegyezték be a megkeresztelt Ernestót. Mindezeket és még sok más személyazonosító iratot a magyarországi Horthy-éra alatt született, elsősorban a zsidókat sújtó törvényeknek és rendeleteknek, katonai nyilvántartásoknak és igazolásoknak „köszönhetünk” – hiszen szüleinknek és rokonainknak számtalan dokumentumot kellett beszerezniük származásuk bizonyítására, ami az ő esetükben nem is volt egyszerű dolog. Itt jegyzem meg, hogy az akkori lázas dokumentumgyűjtésbe, másolatok készítésébe rengeteg hiba csúszott, ezért nem vagyok biztos a régi, eredetinek vélt családnevekben. Például a kettőzött, vagy elhagyott mássalhangzók sorsában: Caselli vagy Casselli, de a magánhangzókban sem mindig: Elbe, Elba vagy Albl és Alba. A kiejtés során könnyen módosulhattak a nevek, és leírva a politikai kurzusok szerint változó „i”-k és „y”-ok úgyszintén. Alakulhattak a nevek annak a társadalomnak hagyományaihoz híven, ahol éppen megszülettek, éltek vagy haltak, vagy az ottani többség nyelvéhez idomulva, de a kor divatja is formálhatta neveinket.

De térjünk vissza Ernesto gyermekkorához! Nagy valószínűséggel a házuk előtti csatornán – a *canalén* – jutott el apjával a halászokkal a *fluvio*-ra, vagyis a nagy Pó folyamra. Tanult ember volt, képzett hajós; Ferrarában, Padovában vagy Bolognában végezhette elemi iskoláit, és Triesztben vagy Fiumében részesülhetett hajóistizti képzésben a Monarchia idején. A város 1882-ben (Paul nagyapánk születésének évében) ünnepelte a Habsburg-fennhatóság alá tartozásának 500. évfordulóját. Trieszt olasz város, de különleges módon az: ekkor 75%-ban olaszok lakják, csak 6% a németek aránya, a többi szlovén és más, nagy múltú kisebbségi. Az osztrák Tengeremellék örökös tartomány része a város, és 1850-től az Osztrák Hajózási Hivatal székhelye. Figyelemre méltó a német kultúra jelenléte, és leginkább a nagy osztrák múlt. 1918-ig Trieszt a Habsburg-birodalomhoz tartozott, Kelet-Európa kikötője és nyugatra néző ablaka volt. Olyan népek olvasztótégelye, amelyek Közép-Európa különböző részeiből érkeztek oda, és egymástól eltérő kulturális örökségek hordozói voltak. ...Trieszt határváros; néha olyan, mint ha csak határokból állna, máskor pedig határok közé szorított senki földje. Kapu, amelyen keresztül Közép-Európa kultúrája átszivárgott Olaszországba és Nyugat-Európába, gondoljunk csak a pszichoanalízisre. Trieszt olyan hely, ahol azonnal érzékelhető az összetettség, a mindenféle – egyéni, kulturális, nemzeti – identitás ellentmondásossága, a kultúrák, a nemzetek és a nyelvek kereszteződése.” Így festi le Claudio Magris a szülővárosát, ahonnan dédapánk az Adrián, a Fekete-tengeren át Bécsig hajózott, amiről már vannak írásos emlékeink. Következő ide vonatkozó dokumentum Ernst Caselli és Alexandrina Schmeltzer házasságkötését igazolja 1885 szeptemberében, melyen a vőlegény olasznak, a menyasszony osztrák–magyarnak van bejegyezve, tanúik A. Wenner és Carol Bömches voltak, az ifjú párt Julius Hering adta össze.

Ezekben az évtizedekben Bohémiában földet műveltek és kereskedtek a Schmeltzerek. A családból időnként egy-egy fiú elindult a Habsburg-birodalom más tájaira, ahol földet, adókedvezményeket és ezzel együtt jobb megélhetést kínáltak. Az akkori kereskedelmi útvonalon, lehetett Bécs és Pozsony után az útirány Keszthelynek, Pécsnek, majd Belgrádnak, vagy Pozsony után Budának és onnan Szegednek, majd Temesváron át Erdélybe, és még tovább. Szekereken éppúgy haladhattak Magyarország és a Balkán felé, mint a Dunán Bécstől Galacig (Galați), sőt tovább a fekete-tengeri hajókon Isztambulba. 1871-ben megnyílt a Temesvár–Karánsebes–Orsova vasútvonal. Temesvár még inkább a Balkán kapuja lett, és a millennium évére Budapest után a második legdinamikusabban fejlődő magyar város lett, igaz, 15 ezer németajkú és további öt nyelvet beszélő nemzetiségi lakossal. Évekkel ezelőtt felkerestem a mai Csehországban Prága felett (attól 80 kilométerre) lévő Pomeisl, illetve ma Nepoměř városkát, ahonnan Alexandrina dédmamánk nagyszülei elindultak az 1800-as évek derekán. Alexandrina nagyapja (egyik ükapánk, mert hogy abból négynek kell lenni) Franz Joseph Schmelzer vagy Schmeltzer (hol így, hol úgy) Bohémiában (Leitmeritz járásban) született 1814-ben hasonló nevű édesapja (szépapánk) és Teresia Charlott fiaként. Katolikusnak keresztelték, keresztanyja Walburga Müller lett. Az ő fia is Joseph, és foglalkozása szintén építőmester, aki feleségül vette Theresia Stainiust, mindkettőt osztrák származásúnak jegyezték be, születési helynek Josephnél Craiovát, Theresiának Budapestet. A Schmelzer férfiak tehát építészek, építőmesterek voltak, foglalkozásuk latin eredetű megnevezése az architekt, amely mesterség abban különbözik az építőmérnöktől, hogy házakat, tehát emberi tartózkodás céljaira használható létesítményeket épít. Dédapánk Újpesten a dunai kikötőhöz vezető Árpád utcában épített vagy bérelt házat magának. A Theresiával való ismeretség nyilván újpesti, és innen indulnak együtt tovább Erdélybe, a Szászföldre, majd onnan is tovább Craiovába. Itt születik meg lányuk Alexandrina Schmelzer, a dédanyánk. Alexandrina Budapesten és Bécsben is járt, nevelkedett a birodalom Balkán felé utolsó városában, a hármashatáron (osztrák, szerb, török és később román határon) fekvő Szörényváron, azaz Turnu Severinben.

Mária Terézia uralkodása idején erősödött meg az erdélyi határőrvidék; a betelepülő románok is birtokhoz és zsoldhoz jutottak, és a jezsuiták jóvoltából erős katolikus iskola-rendszer épült ki. Szörényvár is ennek, valamint a dunai hajózásnak, a kereskedelemnek köszönhette fejlődését. Schmelzer építőmesternek három lánya volt: Berta és Emília, édesanyánk nagynénjei, és Alexandrina, a dédanyánk. Összefoglalva: a 19. században a három Schmelzer-generáció élt először Bohémiában, majd egy rövid ideig Magyarországon, ezt követően Erdélyben és a Havasalföld határán. Így az egymásra átörökölt építőmesterséget három hasonló nevű Joseph Schmelzer más-más időben és helyszíneken folytatta. Házakat biztosan építettek, de valószínűleg dolgoztak hajógyárban, javító műhelyekben is. Bécsbe, Pestre, Craiovába akkoriban a legegyszerűbben hajóval, a Dunán lehetett eljutni, hiszen szárazföldi útjaink egyes évszakokban járhatatlanok voltak, vasút pedig csak Temesvárról vezetett oda, illetve csak Orsováig. A dunai hajóutat délen a Vaskapu szirtjei jórészt elzárták a keleti államokkal való összeköttetéstől. A nehézségek ellenére a Duna volt ebben az időben Magyarország egyik fő közlekedési útja. Az Alföld terményei nagy kerülővel a Tiszán juthottak el a Dunáig, majd felfelé Pestig és azon túl. A du-

nai vízi út átvezetett a badeni hercegségen, Württemberg és Bajorország királyságaiban, két nagy birodalmon: Ausztria–Magyarországon és az akkori Törökországon, három fejedelemségen: a Hohenzollernen, Szerbián és Románián. A magyarországi gőzhajózás korszerű hajóépítő iparra támaszkodhatott. Az Óbudai Hajógyár mellett Angyalföldön és Újpesten több kisebb-nagyobb hajóépítő üzem, gyár alakult. Az első belvízi gőzhajók még személy- és áruszállításra egyaránt szolgáltak, de rövidesen megkezdtek az alapvető hajótípusok, a személyhajók, a vontatógőzösök, az uszályok, az önjáró áruszállító hajók és a speciális úszóművek építését. Az első csavar-gőzös 1854-ben készült Óbudán. A világháború előtt a magyarországi hajóépítés nemzetközi színvonalat ért el.

Ernesto Caselli a Schmeltzerekkel – valószínűleg mint gőzhajókapitány – Újpesten a hajógyárban, vagy annak környékén ismerkedhetett meg, hiszen Árpád utcai házuk csupán pár száz méterre volt a kikötőtől. De a Bécs–Budapest–Turnu Severin–Brâila útvonalon (oda és vissza) is találkozhattak. Az újpesti kikötőben vagy környékén kereskedelmi és hajózási irodákban ismerhette meg későbbi apósát, Josephet, az építőmestert. Azért valószínűsítem a hajóút során való megismerkedést, mert később édesanyánkat is hajó hozta-vitte Szörényvár (Turnu Severin) és Budapest között, és kísérője a nagymamájának, Alexandrinának a húga, Berta tanti volt. A Schmeltzer és Caselli családok Turnu Severin és Budapest városokban éltek minden napjaikat, miután az édesapát, Joseph Schmeltzert 54 évesen, a harmadik lánya születését követő évben Craiovában eltemették. A dunai hajós Ernst (aki ekkor már nem olaszosan írta nevét) éppúgy otthon volt a dunai hajózási társaságok bécsi irodáiban, mint Pesten, Belgrádban és Turnu Severinben, de tovább lefelé Lomban, Nikápolyban és a folyó torkolatánál fekvő városokban, Brâilában, Galacon és Tulceaában is. Családja, a felesége, Alexandrina, és két gyermeke, Clotilde és Alfredo, valamint anyósa, Therese, Turnu Severinben éltek. Therese Schmeltzer ott halt meg, és ott is temették el Szörényváron. A budapesti, mégpedig újpesti kapcsolatuk az ott élő Schmeltzerekkel folyamatos volt. A két nővér, Berta és Theresa itt, illetve Iwanfeldén éltek (ott is temették el őket, unokahúguk, a mi nagymamánk és nagyapánk sírjához közel), és amennyire lehetett, tartották a kapcsolatot húgukkal, Alexandrinával. Valószínűleg rajtuk keresztül, tehát a Schmeltzerekkel került ismeretségbe Paul R. bányamérnök az unokahúgukkal, Caselli Klotilddal, a nagymamánkkal. Károlyi Sándor felparcellázott birtokán az 1830-as években született Újpest település, melyből – már több mint száz éve – 1907-ben lett város, és egészen 1950-ig önálló település maradt. A Monarchia idején Budapest, Pozsony és Temesvár után az iparilag legfejlettebb és – mondhatnánk – legpolgárosodottabb magyar város volt. Felvidékről a Dunán érkező fát itt használták, dolgozták fel a szintén Felvidékről érkező ácsok, asztalosok, építők. A város egyik régi fafeldolgozója a Minerva Famegmunkáló és Faárugyár volt, legnagyobb üzeme az Újpesti Hajógyár mellett a Tungsram, a Chinoin és a kisebbek: a Cérnagyár, a Pamutgyár, Bakancsgyár és mások. A központban Gróf Károlyi Sándor Kórháza és a szép neogót Városháza állt. A mai városkapu helyén, a Budapest–Újpest omnibusz végállomásánál állt a remíz és az indóház. A Búr-telepen nem dél-afrikai eredetű holland telepesek éltek, hanem a Budapest–Újpest–Rákospalota Villamos Rt. telepe volt; szemben van vele a koleratemetőre épült, ezért szellem-telepként emlegetett új lakótelep, mely alatt dédanyánk nyugszik

24. Ernesto házassága

Elengedhetetlen volt a történelmi ismeretek felfrissítése – ennek egy része nem is frissítés volt, hiszen egy töri (sic!) érettségihez ennyit nem kellett tudni a Balkánról. Én viszont meg kívántam érteni és továbbadni, megosztani más érdekeltekkel, érdeklődőkkel, hogy olasz tengerész, majd folyami dunai hajós anyai dédapánk, Ernesto C. úgy 1875 táján miként bukkan fel a törökök uralta Balkánon, a Regátban? Valószínűleg Trieszten és Fiumén keresztül vezetett az útja. Fiumében a gőzhajóforgalom 1854-ben kezdődött, és csak lassan bővült. Egyébként jellemző, hogy a világ hajóállományának 71%-a még 1870-ben is vitorlás hajó volt. Ekkor már a Lloyd Fiumében is megjelent, és 1881-ben alakult meg az Adriai Magyar Tengerhajózási Rt. Fiumében.

Dédapánk élt Brăilában, Craiovában, Turnu Severinben és Râmnicu Vâlceában, majd a Monarchia nagyvárosaiban is, Pesten (Újpesten) és Bécsben; anyánk úgy emlékezett, hogy Brăilában temették el. A leveleiből tudom, hogy annak a hajótársaságnak, mely őt alkalmazta vagy foglalkoztatta, ezekben a városokban voltak irodái. Tízéves dunai hajózás után adta nősülésre a fejét: 1885-ben vette feleségül Schmeltzer Alexandrinát. Ernesto ekkor közel 30 éves, és még olasz állampolgár. Alexandrina, aki osztrák–magyar állampolgárként Craiovában született, és ott járta iskoláit, ekkor 18 éves. Ernesto beszélt olaszul, németül és románul (az óromán nyelvet és írást gyakorolta, ami nehezítette leveleinek fordítását), Alexandrina románul, franciául és németül biztosan, de – gondolom – magyarul is beszélt, hiszen édesanyja Újpesten született. Mindketten római katolikusok voltak, Ernestót Bolognában, Alexandrinát a craiovai plébániatemplomban keresztelték meg. Ernst (azért váltogatom keresztnevét, mert természetyszerűen az iratokban és levelekben is váltakozik) családjáról semmit sem sikerült megtudni; San Egidio anyakönyvében egy nővérére, Catharinára bukkantam. Alexandrina tehetős polgári családban és környezetben nőtt fel, keresztszülei Stephanus Peternell és felesége, Carolina Schmeltzer voltak, akik gyógyszerésztárat vezettek Craiovában. Egy-két fotó örökíti meg csupán a lányok, Alexandrina, Berta és Emília Schmeltzer craiovai éveit. Az egyik fotón, amely 1899-ben a craiovai tavon való korcsolyázást örökítette meg, felsőiskolai franciatanárunk, Bouberg is látható, jobbán a lányok: Berta, Alexandrina és Emília, majd a barátnők, egy ismeretlen kamasz fiú és a lányok szülei: József és Terézia. Egy másik fotón a három Schmeltzer lány és barátnőjük, Marga de Bier látható; a kép valószínűleg már Turnu Severinben készült 1904-ben.

Osztrák állampolgárként éltek anyai szépszüleink Craiovában, akik ugyan magyar földön át, de Bohémiából érkeztek. Amikor keresztleveleiket, házasságkötési okmányait nézegettem, német és latin neveket olvastam. Dédmamánk keresztlevelében, melyet a Romano-Catolica si Parohia Craiova állított ki, a keresztszülők Stephanus Peternell, Carolina Schmeltzer, a keresztelő pap pedig P. Venceslaus Nebzars. Ennek egy kivonatát 1939-ben dr. Adolf Bachmering plébános írta alá. 1885-ben történt házasságkötésekor Craiovában a katolikus plébániatemplomban a két tanú A. Wenner és Carol Bömches voltak, eskető papjuk pedig Julius Hering. Egyházi középfokú és felsőoktatási intézménye, valamint színháza is volt már akkor a városnak, ahol a család tagjai tanultak, szórakoztak. Az előbbit az iskolai bizonyítvá-

nyok, az utóbbit fotók rögzítik, mint például a téli korcsolyázást a város egyik taván.

Az esküvőt követő másfél év után – 1887. február elején – Buda^otiben megszületik lányuk, C. Clotilda, akit a római katolikus „Sancti Antonii de Padua civit. Ramnic-Valcensis in Romania” nevű (a Páduai Szent Antal-rendhez tartozó templomban) keresztelnek meg. A Turnu Severin-i családi fotók később a Trajan utca 50. szám alatti műteremben és az I. Carol sugárúton, L. Medl úr műtermében készültek, az egyik családi képen fiukkal, Alfredóval együtt. Alfredo 1888-ban született (ebből valószínűsíthető, hogy a fotó 1910–12 táján készülhetett J. P. Kicomban műtermében). Dédanyánkról az utolsó fotó Újpesten, Kozma Gyulának Árpád utcai fényképészeti műtermében készült, valószínűleg 1913-ban. A portrén a betegség, a tüdővész jelei látszanak. Ennek az időszaknak Craiovától Budapestig (és azon túl is) jellemző és halálos betegsége a tüdőbaj – erről tanúskodnak édesanyánk elemi iskolai értesítő könyvecskéjében, a borító belső oldalára írt sorok, melyek a tébécés megbetegedésektől óvják a kisgyermeket.

Paul R., a nagyapánk, aki 1882–1907 között a belgiumi Leuvenben nevelkedett és végezte iskoláit, 1908-ban kezdett Magyarországon dolgozni, és 1912 végén szerződött egy szintén belga vállalatához Romániába, ahol egy évig dolgozott. Ezek a világháború előtti évek mindkét országban, Belgiumban és Magyarországon is még békeidők voltak, a gazdagodó polgárság évei. De nem úgy a Balkánon, ahol 1875–1903 között állandóan háborúztak, és 1912–13-ban úgyszintén. Ernesto kapitány kereskedelmi hajón járta a Dunát, de ha kellett, veszélyes szállítmányt is vállalt, vagy éppen sebesülteket szállított – az utóbbiról Károly király kitüntetése is tanúskodik.

CSALÁDI ANZIXOK

Nem győzők elég hálával gondolni az angol Dobson úrra, aki a 18. század végén először küldött rajzos lapot ismerőseinek. Igaz, majd fél évszázadot kellett arra várni, hogy 1843-ban Mr. Cole megismételje ezt, és a nagyközönség számára – meg a kereskedőknek is – követendő példával szolgáljon. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a lapra ragasztott olcsó, kétkrajcáros bélyeg segítette a lapon küldött üzenetek gyors elterjedését. Az 1869-ben bevezetett új postai szolgáltatás során először csak a lap képes oldalára írtak, később lehetett csak a címzés mellé is írni. Szerencsémre azokban az időkben a levelezés fontos szerepet töltött be a családi kapcsolattartásban. Rokonaink nagy figyelmet fordítottak egymás tájékoztatására. Családi levelezésünkben mindkét formát felleltem, helyenként az utolsó négyzetmillimétert is kihasználták rokonaink. Másik nagy szerencsém, hogy ezek a levelek fennmaradtak. Túléltek még az 1950-es magyarországi éveket is, igaz – mint azt az iwanfeldei sekrestyéstől megtudtam –, a templom tetőzetének gerendái között, több más családi dokumentummal együtt elrejtve. Később, halála előtt nem sokkal, anyai nagybátyám bízta gondjaimra a családi levelezést, nagyapámnak a leuveni diplomazáróján apjától kapott, ezüstfejú sétatálcájával együtt. A Budapestről küldött első két képeslapot már említettem – 1899 és 1908 között írt levelezőlapok –, az egyiket nagyapánk kereskedő nagybácsija, a másikat pedig ő maga írta. Ezek az első emlékek magyarországi jelenlétükről. Tehát a pilisi-dorogi szénmedencék kitermeléséhez koncessziókat szerző belgák megjelenésével, azaz közel egy időben Joseph R. kereskedőként Budapesten járt. Most már innen írja képeslapjait, többségükben Leuvenbe, Aachenbe, Bonnba és Kölnbe. Még abban az évben karácsony előtt egy Klotild palotákat ábrázoló lapot küld, melyet öccsének, Clemensnek címez, de Joseph R. káplán (Aachen, Adalbertstift 12) közvetítésével.

Kért egy határidőnaplót, olyat „amelyet egyszer Soeneckenből hoztál a Papának. Portóval add fel, utánvéttel, hiszen nem tudod mennyibe fog kerülni.” Melegen érdeklődik Franz nagybátyja és Joseph iránt, majd a lap aljára írja lakcímét: Visegrádi utca 17. III. 5., Budapest. Németül levelezik a családdal, többnyire Clemensszel és bátyjával Joseph-fel, aki Németországban él. Apja az első években gyakran meglátogatja és segíti fiát. Tanúsítja ezt, hogy 1909 áprilisában dédnagyapánk ír Budapestről egy képeslapot, mely a Vajdahunyad várát ábrázolja, és áradozik a Vár és a Parlament szépségéről. Szeptemberben megint Pesten van Fritz dédapánk, Franz testvérével együtt, onnan írnak egy képeslapot Clemensnek és Josephnek Aachenbe – a fotón a Váci körút látható a Bazilikával:

„Tegnap óta Budapesten vagyunk, ahol Paul vezetésével már sok mindent látunk. Hamarosan Iwanfeldére megyünk, ahol bétűőig maradunk. Szép és meleg az idő. Szívélyes üdvözlét Clemensnek. Papa. Én is a szívélyesen üdvözöllek: Paul. – Csatlakozom, Franz bácsi.”

Ekkor említik először a kis bányászfalu nevét (illetve én ezen a lapon találkozom először a falu nevével), napokig Pesten és Iwanfeldén vannak, ismét küldenek egy anzixot, melyen a Lánchíd látható, s írják:

„Kedves Clemens! Itt minden nagyon érdekes. Paul a tegnapi ebéd óta mindig velem van, és minden látnivalót meg akar mutatni. Mindjárt indulunk Iwanfeldére. Jól utaztam, bár Münchenben rossz, ködös és esős idő volt. Itt most meleg van. Visszaúton még két napot eltöltök Bécsben az ismerőseimmél. Papa. Minden jót kívánok neked: Paul.” És aláírta a lapot Franz bácsi is.

Gondolom a bécsi ismerősei valószínűleg rokonok is voltak, talán a Gassnerek és Sträterek, de lehettek a Drammerek is. Az Országházat ábrázoló színes képeslapot küld Paul az öccsének, Clemensnek 1910. 03. 22-én Leuvenbe:

„Kedves Clemens! A világ legszebb Parlamentjéről küldök neked képeslapot. Gondolom, ti még szabadságon vagytok. Kérlek, küldd el nekem Karl May könyvét az Inka birodalomról. Ne felejtsd el! Írd meg mennyibe került, és elküldöm neked az árát. Remélem szép húsvétotok volt. Üdvözlöm Máriát és Eduárdot. Szívélyes üdvözléssel, fivéred: Paul.”

May Károly indiánregényei is hozzátartoztak olvasó korosztályom izgalmas olvasmányélményeihez (egy régi, de magyar kiadását őrzöm, tehát nem a nagyapám könyve). Az indiánok világa hatással volt rájuk, hiszen amikor az 1. világháborúban testvéreit német lovaskatonák vették körül, Eduárd az indián regények vad harcosaihoz hasonlította őket. Nem lényegtelenek számomra a fent idézett anizok, mert Budapest dicséretét tükrözik a németalföldi családok ide látogató tagjai részéről.

25. Romániai kiküldetés és Paul házassága

Paul 1912. november 22-én a következőket írta Clemensnek Kölnbe, a Petersbergerstrasse 15/II. címre. *„Kedves Clemens! Szívélyes üdvözléssel Mannensbergből. Azonnal utazom Romániába, ahová holnap, szombaton reggel 4 órakor érkezem. Paul.”* (A levél fontos, mert ekkor jelenik meg ópapa először a Balkánon, Szörényváron, a dátum pedig megint az a november 22-e!)

1913-ban az év elején, Paul nagyapánk először „tudósít” romániai útjáról:

„Ma a romániai karácsony harmadik napján, amikor itt még mindig nem dolgoznak, hajókirándulást tettünk a magyarországi Orsovára. Itt nagyon szép a vidék, sokkal szebb, mint Turnu Severinben. Nagyon örülnék, ha a nyáron eljönnél ide. Szívélyes üdvözléssel: Paul.”

Egy orsovai képeslapon írta a fentieket, melyen kirándulók láthatók egy sajkán, a Vaskapu környékén, amint a háborgó Dunán egy vízből kiálló sziklán igyekeznek kikötni. A romániai karácsonyt az ónaptár, a Julianus-naptár szerint tartották, így 13 napot „csúszott”: január 7-én volt (az ortodox vallás szerint az egyházközösségek számára ez nem kötelező, lehet a Gergely-naptár szerint is ünnepelni). Ugyanez a helyzet a húsvétal, amit viszont szerte Romániában egységesen a Julianus-naptár szerint ünnepelnek, a tavaszi napéjgyenlőséget követő első holdtölte utáni vasárnapon, kivéve,

ha ez a nap egybeesik a zsidó húsvétal, mert ebben az esetben egy héttel elhalasztják. A hírből megtudtam, hogy Ópapa nem rövid látogatásra, hanem legalább egyéves munkára érkezett ekkor Turnu Severinbe. A naponta templomba járó nagyapánknak egy év elegendő volt Clotild nagymamánk megismeréséhez (aki időnként a templomban orgonált), a szerelemhez, melyet a következő évben a házasságkötésük követett. A lapot József plébánosnak küldte Aldringenbe 1913. január 10-én.

Clemensnek is ír Turnu Severinből Kölnbe, a Petersberger utcába:

„Hálásan köszönöm a leveledet. Ma kaptam végre egy olyan képeslapot, amelyet akartam, amelyen több látnivaló is akad számodra. Így a következőkben némi képet kapsz rólam. Különös dolgokat nem élek itt át, kevés történik velem. Néhány nappal ezelőtt egy szép kirándulást tettem a magyar határ mentén, ahol a táj igen vad, és igen nagy begyek vannak arra. Tegnap este tettem egy kis városi sétát, és későn, úgy 9 óra felé értem vissza. Itt olyan szabadon nőnek a nárciszok (Croens-Crocus), mint otthon a pitypangok (gyermekláncfűvek). Tegnap még semmi sem látott belőlük, de birtelen kinőttek, és belepték a tájat ezek a kedves kis virágok.

Szívélyes üdvözzel: Paul.”

A virágok kora tavaszra – talán februárra – utalnak, ez lehetséges a környék mediterrán klímája miatt. Paul valószínűleg Budapestről hajóval utazott Turnu Severinbe, és onnan ment tovább Bukarestbe. (Bizonyos dolgokat már – s még akkor is – csak Bukarestben lehetett intézni!) Ernesto Caselli ekkor a Román Folyamhajózási Hivatal felügyelete alatt álló hajótársaságnál dolgozott hajóskapitányként. Utazhatott Ernesto hajóján, de a szörényvári tartózkodásakor is alkalma nyílhatott a kapitány lányával, Clotilddal való találkozásra (sőt, egy hajón is utazhattak, ha Clotild Újpesten volt látogatóba, és onnan tért vissza Szörényvárra). Mint írta, túl sok dolga nem akadt Turnu Severinben, jókat sétálgatott és kirándult a környéken. Bizonyára kapott meghívást a városka előkelőségei közé, egy teára, egy ebédre vagy vacsorára. A karácsonyi ünnepnapok különösen alkalmasak voltak erre. Kénytelen vagyok találgatni, mert egy sort sem írt erről, még a Caselli névvel sem találkoztam az esküvőjük előtti levelezéseiben. Kapcsolódhat-e ide az a szerencsétlen tény, hogy Caselli dédmamánk tuberculosisban megbetegedett, hazautazott Pestre, pontosabban Újpestre, az ottani kórházban kezelték, majd pár hónap múlva – leánya esküvője előtt fél évvel –, 1914 februárjában meghalt.

Több kérdés is nyitva maradt. Ki volt Alexandrina dédmamánk kísérője az úton, és ki ápolta otthon? A férje biztosan nem, erről egy későbbi levél tanúskodik. Talán a testvére, Berta kísérte, de a gyermekei is ott lehettek, Clotild biztosan, esetleg Alfredo is, vagy mindketten? Clotild biztosan, mert a 26 éves hajadon, akinek termete közepes, fekete a szeme és a haja, arca ovális, 12 évig érvényes útlevelébe a budapesti román konzulátus aláírása és pecsétje az 1913. október 16-át igazolja. November közepén visszatér Szörényvárra, majd az év végén ismét Újpesten van fivérével együtt. A halotti anyakönyvet Erkel Jenő (a neves magyar zeneszerző rokona) állította ki, melyben az áll, hogy Alfréd jelentette be anyjuk halálát.

Visszatérve Paul első regáti útjához: egy hét múlva, 1913. február 13-án továbbutazott Bukarestbe, ahonnan színes képeslapot küldött – a képen a Brâncovenesc sétány – József plébánosnak Aldringenbe:

„Kedves Joseph! Ma korán reggel óta Bukarestben vagyok, ahol hivatalos dolgom van. Itt ugyan szebb, mint Turnu Severinben, de messze nem annyira, mint Budapestén. Köszönöm a lapot, amelyet tegnap kaptam meg. Itt igen hideg az idő, mínusz 12 és 13 fok van. Szívélyesen üdvözl: Paul”

Nyilván bármivel bízták is meg, azt csak a fővárosban rendezhette. Bukarestben akkor jelentős számú német és magyar család élt, erős volt a katolikus jelenlét, elsősorban a ferencesek rendje révén, de tanítottak ott a jezsuiták is. Az ott dolgozó, tanuló lányok számára a ferencesek leányegyesületeket hoztak létre. Otthonba gyűjtötték össze a bukovinai székely lányokat, támogatták, tanították, segítették őket. A szegényebb kislányok nyaralását is megszervezték: Csíksomlyóra, a székházukba vitték pihenni őket. 1916 után betiltották Romániában a magyar nyelvi oktatást, ezért a hittant német nyelvű iskolákban tanították a magyar lányoknak. A tanítóik nyaranként meglátogatták székelyföldi otthonaikban tanítványaikat, például Ottília és Hildegard nővérek felkeresték a lányok szüleit, hogy megismerkedve családi körülményeikkel eredményesebb munkát, nevelést végezhesse nek tanítványaik körében. Német és francia tanárok, nevelőnők, hitoktatók dolgoztak itt éppúgy, mint Craiovában és Szörényváron. A Hildegard név több esetben feltűnik: Kölnben a Drammar Leányiskola névadója, majd Törökbálinton anyánk tanítónője is ezt a nevet viseli, és ez egy gőzhajó neve is, mely az Óbudai Hajógyárban épült 1853-ban. Bingeni Hildegard, a „Rajnai Szibilla”, egy 12. századi bencés apáca, polihisztor, író, zeneszerző, jeles tanító, szónok és a holisztikus gyógyítás úttörője. Hildegardnak hívták azt is, aki Törökbálinton természettudományt és mennyiségtant tanított anyáknak; a Hildegard gőzhajót pedig 1914-ben elsüllyesztették. Édesanyánk egy ideig még levelezett volt nevelőivel, de valószínűleg a zaklatástól félve (apánk eltanácsolása Gyuláról) megszakította a kapcsolatot velük. A 2. világháború után, 1949-ben, Romániában is betiltották a katolikus rendeket, elvetették intézményeiket, így a jezsuiták vidéki intézményeinek (filiáléinak) iratait Turnu Severinből is Bukarestbe vitték. Édesanyánk utolsó leveleit német nyelven Brâilába írta volt nevelőinek, és a tőlük érkezett két válaszevelet őrzöm ma is.

Paul és Clotild az esküvőjüket Wereschvaron, a szomszéd község templomában tartották 1914. november 22-én. Az esküvőn az ifjú párról csak polgári ruhás fotó készült, a szertartáson nem vettek részt a szülők, s a rokonok közül is legfeljebb a menyasszony nagynénjei. Clotild édesanyja egy éve halt meg, apja ki tudja éppen merre járt, és lánya, a menyasszony neheztel is rá, jelenlétét nyilván a háborús viszonyok sem tették lehetővé. (Javában folyt a második szerb offenzíva, melynek során december 2-án a Monarchia csapatai elfoglalták Belgrádot.) Nagymamánk egy apjának írt későbbi leveléből következtettem arra, hogy valami miatt lánya nem kívánta a közelségét, jelenlétét. A házasságlevelükben – melyet az 1939. IV. t.c. végrehajtása céljából illetékmentesen állítottak ki 1940-ben – semmi sem szerepel úgy, mint az egyházi és a wereschvari község anyakönyveiben. Sem a házasságkötés dátuma, sem az eskető pap neve nincs ott, a vőlegény nevét is elírták, a menyasszonyét úgyszintén. A házasulandók lakhelyének egyformán Turnu Severin van megjelölve: *„A jegyesek, mint Turnu Severin-i lakosok rendelkezén hirdettettek és esketés végett ide elbocsáttattak.”* Már említettem, hogy nagyapámnak volt egy útlevele Belgiumból Magyarországra, pontosabban Budapestre. Nagyanyámnak a Regatul României (Román Királyság) 24723. számú, I. Károly király nevé-

ben kiadott román és francia nyelvű paszportja volt. A bejegyzés szerint 1914. szeptember 3-án jött véglegesen Magyarországra. Novemberben férjhez ment Paulhoz, egy év múlva megszületett első gyermekük, édesanyánk, Mária, a keresztszülők Fritz R. leuveni egyetemi tanár és Schmeltzer Berta, a nagynéni.

Klotild és apja, Ernest váltanak egymással levelet, de mintha nem találkoznának. Valami félreértés vagy komoly konfliktus zavarja kapcsolatukat? Aligha tudom már meg. Egy képeslapon, melyen az iwanfeldei kolónián a főmérnök házának fotója van, és melyet apjának, Ernestnek címez (Budapest, VI. kerület, Szekszárdi út 26. 47-es ajtó), érdekli ugyan felőle, de nem említi, hogy áldott állapotban van – első gyermekét várja.

Édesanyánk születése előtt két héttel dédapánk a következő levelet írta lányának:

„Remélem, megkaptad levelem. Nagyon szeretném tudni, hogy mit teszel, hogy vagy? Nagyon vágyom a rólad szóló hírekre, és Paulról is szeretnék ballani. Sokszor arra gondolok, hogy valami baj van, és azért nem tájékoztattok engem egészségetek felől, de arra is, hogy valami véltlen félreértés miatt esetleg nebezteltek rám? Én tudom, hogy semmi rosszat nem tettem nektek, ellenetek sem, de akkor mi lehet az oka annak, hogy ennyire elzárkóztok tőlem? Hidd el, hogy folyton ez a gondolat gyötör, vajon mi lehet az oka, hogy nem írtok olyan sűrűn, mint azt korábban tettétek? Hiszen korábban sűrűn írtatok, vagy Paul felhívott telefonon, most viszont szinte semmit sem tudok rólatok. Nagyon bízom abban, hogy mihamarabb kapok valamilyen hírt felőletek, és akkor minden jóra fordul, ezt szívből remélem. Kérlek, hogy írv nekem! Kérd meg Pault is, hogy telefonáljon, értesítsen engem egészséged felől. Csókjaimat küldöm Paulnak, számtalanszor puszillak téged, szerető szülőd: Ernest.”

Öt napra rá ismételtén Budapestről írt Ernest dédapánk a lányának:

„Drága Tílutám!

Megkaptam leveled, és azt olvastam ki belőle, hogy valamiért nebeztelsz rám, édesapádra. Hidd el nekem, ha nincs is teljesen igazam, valószínűleg neked sincs egészen. Meggyőződéssem, hogy megszűnik az irántam való nebeztelésed, ha tudunk majd találkozni, személyes beszélgetésben biztosan jobban megértjük majd egymást. Hétfőn, amikor megkaptam a leveled, délig az irodámban voltam, sajnos mielőtt Paul megjött, én már elmentem az irodából. Kedden egész nap Lagmaniosznál voltam, ahol ott volt Frid és a bajózási kirendeltség más vezetői is, ők mondták akkor, hogy tegnap Paul személyesen keresett az irodában. Ez igen bántott, mert nagyon szerettem volna találkozni és beszélgetni vele. Nagyon bízom abban, hogy a későbbiekben szerencsém lesz, és láthatlak benneteket, még nem tudom, hogyan, de amint az időm engedi, találkozhatunk. Hidd el, drága Tílutám, igen vágyom a találkozásra veletek, várom, hogy néhány órát együtt tölthessünk. Nagyon szépen kérek, hogy írvál azonnal, írd meg, hogyan telnek napjaid. Csókjaimat küldöm mindenkinek, téged külön puszillak! A te Szülőd: Ernest.”

Dédapánk a leveleit óromán nyelven írta, mely sokat megőrzött a latinból, igen szép betűkkel, külalakkal. Fel is adta a leckét mai fordítóinak. Ezután már semmilyen írásos emlék nem maradt Ernesto Caselliről, a dédapánkról. Az is elgondolkodtatott, hogy ha

nagyapánk, a veje, be tudott menni hozzá Pestre, akkor ő miért nem tudott időt szakítani lánya meglátogatására? Biztosan jó hajós volt és jeles kapitány, mert időskori – számkra utolsó – fotóján számos kitüntetés látható a mellén, de valamit bizonyára elrontott, vagy valami komoly nehézség támadt az életében. Toma és Catharina fia, Ernesto későn nősült (legalább is a mai megítélés szerint), majd 30 éves korában egy nálánál 11 évvel fiatalabb, akkor 18 éves craiovai kislányt vett feleségül, Josef és Terese lányát, Alexandrinát. Akkor, 1885-ben még olasz állampolgár volt, a menyasszony pedig a Monarchia gyermeke. Két gyermekük, született Clotilda és Alfredo. A hajóskapitány Ernesto volt a Balkánon, és Ernestként érkezett hajójával Budapestre, és tovább Bécsbe. Bizonyára sokat volt távol, és a hajósokra a zátonyokon kívül is több veszély leselkedett, akár alkohol képében is. Egyről sincs tudomásom, arról viszont igen, hogy latin műveltségű, vallását gyakorló katolikus ember volt. Igaz, írtam már egy hasonló távoli rokonról, aki ír katolikus volt, „népének legjobbjai közül való”, mint mondta róla temetésén Liverpool egyik plébánosa, de őt alkohol iránti vonzalma miatt hagyta ott a családja (de hát ki nem ivott akkor Liverpoolban?). Alexandrina dédmamánk 30 évet élt férje mellett, majd úgy, mint apja, tuberkulózisban halálozott el, és Újpesten temették. Férjéről, dédapánkról nem tudjuk, miként gondoskodott beteg asszonyáról. Lehetett ez is a konfliktus forrása lánya és közte? Talán soha nem tisztáztázódott a megromlott kapcsolat, hiszen unokái – anyánk és nagybátyáink – sem tartottak vele, a nagyapjukkal kapcsolatot. Dédapánk, úgy tudjuk (a mama említette talán?) 1928-ban Brâilában halt meg, és ott is van eltemetve. Őrzök még egy képeslapot, hátoldalán levéllel, a fotón Alfredo Caselli három fiúgyermeke látható: Alfred, Josef és Umberto. A fotót Emma, a fivérének felesége, a sógornője küldte, a hátoldalára is ő írta: „...Sok éve nem kaptam hírt felőled, küldök egy képet a gyerekekről, minden jót kívánok! Emma.” Egy gyerekírás a kép alatt, valószínűleg fia, a nyolc év körüli kis Alfred írta alá a nevét. Feladási cím nincs, nem tudni mikor és honnan jött a fotólevél, hol éltek, élnek-e még egyáltalán családunk ezen az ágán vérszerinti, távoli rokonaink?

26. Trianon után

Érdekelt, de alig találtam nyomát annak, hogy Ópapa és családja hogyan élték meg az 1919-es „őszi rózsákat”, majd a Magyar Tanácsköztársaságot. Közel a fővároshoz egy sváb községben mint belga állampolgárok német névvel éltek, és német nyelven beszéltek (otthon a gyerekek is németül beszéltek). Nagyapánk iratai között megtaláltam egy levelet, és egy fényképes „menlevelet”. Az első levélben a spanyol konzulátus a Magyarországon tartózkodó belga állampolgárok ügyében hivatalosan eljárva tanúsítja, hogy Paul R. mérnök a háború kezdete óta Magyarországon tartózkodik, és nem vett részt semmilyen ellenséges tevékenységben. Kéri, hogy engedélyezzék számára a visszatérést Belgiumba. A „menlevél” így szólt: „A Spanyol Királyi Konzulátus Budapestén megbízta R. Pál urat, belga állampolgárt, ki hazájába visszatér, hogy hivatalos leveleit a bécsi Spanyol Követséghez vigye. Tekintettel ezen hivatalos megbízatására, a Spanyol Királyi Konzulátus felkéri az illetékes hatóságokat, hogy nevezett szükség esetén támogassa, és utazását könnyítse meg. Budapest, 1919. október 21-én.” Az utóbbit is aláírta a spanyol királyi konzul, majd a november 3-án a bécsi spanyol kö-

vetség is ellenjegyezte, szignózta, valamint az osztrákok rápecsételték, hogy „Magyarországra való beutazásra érvényes”, tehát visszatérhetett, amint lehetett. Itthon maradt viszont felesége a három gyermekükkel.

Mivel nagyapánk útja gyakran vezetett Bécsbe, vagy azon keresztül, és fiai az osztrák főváros határán tanultak (rokonok éltek ott), az 1918 utáni Bécsről pár dolgot érdemesnek tartok megemlíteni. A fiatal Osztrák Köztársaság akkori fővárosa, mondhatjuk, politikai értelemben vörös volt (ellentétben az osztrák királyság fekete színével), és szociáldemokraták kormányozták a várost. Nagy reformokba kezdtek 1919–34 között a szociális biztonság és az oktatás területén; önkormányzati lakásokat, könyvtárakat építettek, megteremtették a gyermekvédelem és más feladatok intézményrendszerét. Aztán elkezdődött az Anschlussig tartó szembenállás és vetélkedés a konzervatív oldallal, amely az ország fasizálódásához vezetett.

Eljátszom azzal a gondolattal, hogy még az 1. világháború kitörése előtt, 1913-ban együtt lehetett Bécsben Hitler és Sztálin. Az év januárjában a két későbbi fővezér találkozhatott Bécsben, mondjuk a schönbrunni kastély parkjában (Hitler portrékat festett akkor fényképekről, turistákról, Sztálin pedig Koba álnéven nyomdai munkák előkészítésére érkezett Bécsbe).

– Uram, egy képet? – így Hitler.

– Anyádról! – sziszegte vissza Koba, a fekete körszakállas, bajszos anarchista.

Ekkor határozhatta el Hitler, hogy 1939-ben Ribbentroppal megszivatja Molotovot.

November 3-án hazaérkezett külföldről nagyapánk, de egy év múlva ismét elmegy Honnefba, meglátogatni a szüleit. 1920. szeptember közepén Ómama írta férjének, Paulnak dr. Fritz, az apósa címére: Honnef am Rhein, Bismarckstrasse.

„Kedves Paul!

Éppen most kaptam lapot és levelet Honnefből. Mennyire boldog és elégedett vagyok! Már megint aggódtam, mert nem győztem kívánni az értesítést arról, hogy épségben megérkezettél szeretteidhez. Annyira örülök, hogy szerencsés volt az utazás, és a kedves szülők is jól vannak. Ewingsné gyakrabban látogat minket, biztosítottam arról, hogy a Papa és a Mama most egészségesek. Töltsd jól az időt, és maradj a szüleiddel, ameddig csak lebet. Mi igazán jól vagyunk, a jó Isten oltalmaz mindnyájunkat. Az ismerőseink, barátaink nagyon kedvesek, gyakran jönnek meglátogatni. Tegnap ismét itt volt a doktor úr a feleségével és a kicsivel. A szolgálok is nagyon szorgalmasak és engedelmesek. A kukoricát rendben leszedtük, már a csűrben van. Nagy munka volt, de holnap a krumplival folytatjuk. Maedi tegnap volt gyónni és ma szent áldozásra ment. Vasárnap lesz a bérnialása. Kathi újra a régi. A gyerekek jól viselkednek, és mindig téged emlegetnek, rólad beszélnek. Ernesti néz ki a legjobban, az udvaron csücsül és a két naggyal játszik. Én is igen jól vagyok, éppen tegnap dicsért meg a doktor Úr, hogy milyen jól kipibentem magam. Most befejezem levelem. Üdvözlöd nevében kedves szüleidet és rokonaidat.

Sokszor csókol Clotild és a gyerekek. PS: Eddig két lapot és két levelet írtam neked.”

1922-ben Iwanfeldén meghalt Paul felesége, Clotild, és egy évre rá az egyik fiúgyermeke, Fritz, és még abban az évben, 1923-ban Honnefben meghaltak Paul szülei. 1924. március 11-én Paul nagyapánk képeslapot küldött bátyjának, Josephnek,

Höningen, Wervelinghoven, Kreis Grevenbroich, Cöln címzéssel. A képeslapon családi fotó van, melyen nagyapánk és gyermekei, lánytestvérei és sógora látható.

„Kedves Joseph!

Megleplek azzal a hírrel, hogy békfőn vagy kedden, 18-án Honnefba érkezem, hogy dolgaimat rendezzem. Valószínűleg 22-én, szombaton megyek hozzád, és békfőig nálad maradok. Lehet, hogy az időpont számodra nem a legjobb, de azt remélem, hogy Clemens is eljöhet, és mind együtt leszünk. Nem jöhetek korábban, mert Honnefben sok dolgom lesz a pakolással. Sajnos már 25-én el kell utaznom. Tehát a viszontlátásra, testvéred: Paul.”

Ugyanerre a címre küldött júniusban is egy lapot, melyen Clemenssel együtt családi körben, a gyermekeivel látható:

„Kedves Joseph! Clemens látogatásának emlékére küldöm neked ezt a lapot. Szombaton érkezett, Budapesten vártam rá, majd együtt mentünk ki a falumba. Visszafelé az osztrák Tirolon keresztül utazott. Remélem, jól érezte magát nálam. Biztosan sokat mesélt neked az utazásáról. Nekem úgy tűnt, hogy Tirolban igen jól érezte magát, és az egész útjával igen elégedett volt. Remélhetőleg te is elhatározod magad arra, hogy Magyarországra látogass, legalábbis addig, amíg én itt élek. Hogy vagy, nincs még házvezetőnőd? Megkaptam a leveledet és a lapodat is. Itt mindenki egészséges, kivéve Mimit, aki most beteg, de már javul az állapota. Gyomorbántalmak gyötörték, magas láza volt. A kép nem sikerült valami jól, de remélem, azért ránk ismersz. És megismered Alit is, a kutyámat, aki már nagyon öreg, aligha él sokáig. Szívélyesen üdvözlök: Paul.”

A levél azért érdekes, mert először említi nagyapánk, hogy vissza kíván menni Belgiumba. 1925-ben a két testvér: Paul és Clemens együtt kirándultak Olaszországba, az útról több képeslapon is beszámoltak bátyjuknak Josephnek:

„Ma együtt vagyunk Paullal itt Budapesten, abonnan írjuk neked ezt a lapot. Holnap utazom Olaszországba. Reggel fél batkor indulok Budára, majd onnan 2 órakor utazok tovább Velencébe.”

Paul útja Gazon keresztül vezetett, és Velencében csatlakozott öccséhez: *„Véget ért a mi itáliai utazásunk. Július 31-én, pénteken már ismét itthon voltam. Nagyon érdekes utunk volt. Clemens részletesen el fog mesélni neked mindent. Ezt a felvételt – melyet küldök – Clemens készítette rólunk, de már itthon.”*

1926 nyarán írta Paul az öccsének: Clemens R. dipl. mérnök, Hamborn 4. (Rhein) Raifen Wiefelonstrasse 94 (Deutschland) címre, amelyben így érdeklődik felőle: *„Hogyan érezted magad Steiermarkban? Én akkor, július elsején, éppen Bécsben voltam.”*

Mint „nyomkövetőnek” fontos ez a két sor! Clemens Steiermarkban a Schladming régióban, az Enns folyó völgyében és a magas dolomitokban kirándult. Ott, ahol Paul nagyapánk 1944 végén, Magyarországnak a világháborúba sodródásakor (Öblarnban) tartózkodik. Ugyanakkor már előzőleg is volt egy-két utalás öccsének, Clemensnek tirioli és más magas hegyvidékeken (Zermatt) tett túráira, öccse tehát szenvedélyes túrázó volt, aki télen és bármely más évszakban is, ha tehette, a hegyeket járta.

27. „A házbán karthauziak, odakint apostolok”.

Paul írta Clemensnek 1928. május végén Hambornba:

„Kedves Clemens! Autóval mentünk Visegrádon keresztül Grazba, oda, ahol tavaly veled együtt voltunk. Innen küldjük üdvözlünket. Megtartottam a te térkép-det. Nem valószínű, hogy július 29-én szabadságra tudnék menni, így nem tudok elmenni az ünnepségre. A dolgot még meg kell beszélnem a főnökömmel.”

Majd rá egy évre ismét Grazból küldött képeslapot Clemensnek:

„Grazba megyünk Ipollyal egy jubileumi ünnepségre, ahol sokan összegyűltünk és ebből az alkalomból üdvözlünk téged. Nem jössz el hozzánk? Nagyon örülnénk neked.” Az aláírók: Paul, Ipoly, Özséb, Gyula, Wagner, valamint a fiúk, Ernő és Leó.

Az utolsó két aláíró Paul fiaitól, nagybátyáinktól származott, akik ez időtájt 11 és 9 évesek, és Bécs – pontosabban Kalksburg – magángimnáziumába jártak, az út alkalmával valószínűleg már nyári szünidejüket töltötték apjukkal. A hír azért is fontos lesz a továbbiakban, mert nagyapánk közli, hogy a pesti minisztériumi tisztviselők, magas rangú katonatisztek, sikeres üzletemberek által kedvelt faluban, üdülőhelyen, Ligeten kezd házat építeni. Ligeten volt a lazaristák magyarországi missziós háza, Graz pedig a Lázár-rend egyik európai központja, az osztrák–magyar tartomány székhelye. Ekkor, de valószínűleg már előbb, nem tudom, özvegy nagyapánk szoros kapcsolatot épített ki a lazaristákkal. Ezért nem érdektelen, mert a későbbiekben fontos és sokáig ható tényező lesz, kicsit behatóbban ismertetnem a lazaristák rend-jének születését és működését.

Janisch Mihály a *Misszióspap* című kis könyvében a katolikus fiatalok számára részletesen leírta a Lázár-rend történetét. Az ő segítségével vázolom a rend létrejöt-tét, működését és főként magyarországi tevékenységét:

A lazaristák magyar földön az első házukat a törökök kiűzése után, Mária Terézia uralkodása alatt, Nagyszombatban alapították, a szemináriumot pedig Vácon. 1899-ben már 46 magyar lazarista dolgozott az osztrák–magyar tartományban. Mikor 1854-ben megalakult Grazban az osztrák–magyar tartomány, több magyar világi pap lépett a tár-sulatba. Noviciátusuk befejezése után az osztrák missziósházakban tartózkodtak, és in-nen tartották misszióikat az egész országban. Sok magyar pap a grazi tartományi ház-ban végezte lelkigyakorlatait, így mindinkább megismerték a lazaristákat, és többen csatlakoztak is hozzájuk. 1898-ban József királyi herceg őfensége többször találkozott Wörishofenben egy magyar lazaristával. A találkozások eredményeként a fenséges úr a szerencsétlenül járt fiának, László királyi hercegnek az emlékére piliscsabai vadászkas-télyát kolostorrá átalakítva a lazaristáknak adta. XIII. Leó pápa közbenjárására a magyar főpapok kívánsága teljesült, mert József királyi herceg felajánlotta piliscsabai kastélyát a missziós papoknak, hogy telepedjenek le Magyarországon. A grazi tartományfőnök elfogadta az ajánlatot, és megkötötték a szerződést, a herceg átalakította a kastélyt a rendtársak számára, és egy kis gótikus templomot is emelt melléje azzal a meghagyás-sal, hogy a missziós papok kötelesek a németajkú hívek lelki gondozását is vállalni. 1903-ban a nagyváradi kanonok anyagi támogatásával elkezdődött Budapesten, a Gát utcában is egy rendház építése. Aztán 1910-ben Budapesten, a Ménesi úti ház épült fel

Medits Nándor vezetésével, aki a ház főnöke lett. Így Magyarországon már három háza volt az osztrák–magyar tartománynak. 1912-ben a Ménesi úton felépült az apostoli iskola is a növendékek számára. 1918-ban, az 1. világháború végén a grazi vizitátor engedélyezte a magyarok számára a noviciátust. A magyar viceprovincia 1920-ban (Leó nagybátyánk születésének évében) alakult, majd 1926-ban már önálló magyar rendtartomány lett. Ezután sorra alakultak a népmissziós házak, a legdélebbben Szeged-Somogyitelepen. Piliscsabán működött előbb a rend noviciátusa, majd a magyar tartomány vizitátora, Áronffy Ferenc 1927-ben a tartományi tanács hozzájárulásával megalapította a teológiai főiskolát. 1926-ban a generális atya engedélyével megalakult az önálló magyar tartomány, melynek központja Budapesten a Ménesi úti ház lett. A belső szeminárium igazgatója Tutz György lett, aki Grazban már vezetett szemináriumot. Az 1930-as évektől a rend feloszlataáig a lazarista atyák vezették a piliscsabai egyházközséget. Piliscsabán aktív missziós munka folyt, és ebben az évtizedben közel száz novícius tanult Piliscsabán. 1940-től a lazaristák Erdélyben is tevékenykedni kezdtek: a nagyváradi egyházmegyei hatóság meghívta a misszióspapokat, és rájuk bízta a Csodásérmű Szűzanya román stílusban épült gyönyörű templomának gondozását, és végezték a Katalin- és Szent József-telep szegényeinek lelki gondozását. 1941 nyarán pedig Kolozsvárra telepedtek le, hogy az Irisz-telep elhagyottait vezessék Krisztus országába. 1942 nyarán a szamosfalvi szóránymissziót bízta rájuk, hogy megmentsek a román görögkeleti tengerbe vesző katolikus magyarságot hitének és nemzetének. Az év őszén Csíkszeredában telepedtek le, és elkezdtek a Székelyföld misszionálását.

Ez a lazarista generáció szenvedte meg a 2. világháborút és azt követő kommunista diktatúrát Magyarországon és Romániában. A kongregáció vértanúinak száma meghaladja a kétszázat, folyamatosak a boldoggá avatási eljárások. Igen sok közöttük a 2. világháború során a németek által kivégzett ellenálló, és Romániában, elsősorban Erdélyben, a kommunizmus alatt bebörtönzött, ott meggyomorított és kivégzett pap. Közülük többen piliscsabai novíciusok voltak. Megemlítem dr. Ébner Jenőt, akit 84 éves korában, Romániában, Marosfőn, 1989. december 25-én, karácsony második napján, Szent István vértanú ünnepén ismeretlenek (?) agyonverték. Jenő plébános Budapesten született, Leó atyával – aki többször megfordult nála Marosfőn – a ligeti missziós házban ismerkedett meg. Leó atyát, aki ekkortájt Budán a Ménesi úti ház főnöke volt, az elhunyt egyik barátja, Frici azonnal tájékoztatta a tragédiáról. Részlet a levélből: *„Este, sötétedés után bezörtettek a paplakba, Gabi néni nyitott ajtót. Öten rontottak rájuk, Gabi néni leütötték, kezeit hátradrótozták, megrugdosták, a telefon zsinórját elvágta, majd valami után kutatni kezdtek, mert minden fiókot kirámoltak, felforgatták az egész házat. Jenő bácsit többen lefogták, majd vallasni kezdték, kiburcolták a házból, át a kápolnába az oltár elé. Hátrakötötték a kezeit, stórával bekötötték a száját, majd addig rugdosták, verték, amíg meg nem halt. Többször volt már nála betérés, a falusiak a Securitate embereiről sutogtak. Halála előtt Önnek írta most már utolsó levelét, amit ma Szabó néni adott át nekem, és mellékeltem megküldöm. Ébner Jenőt december 29-én Bálint Lajos, Erdély segédpüspöke temette, a szertartásra sokan nem mertek eljönni, mert féltek. Végezetül még annyit, hogy Jenő bácsi nagyon boldog volt ezen a karácsonyon, mert megélhette az első szabad karácsonyt.”*

Az atya hívei, tisztelői és barátai nem egyszerű rablásra gyanakodtak. Úgy vélték, a Securitate szélnek eresztett tagjainak bosszújáról volt szó. Bosszút álltak egy szá-

mukra ismeretlen idős magyar papon, annak a napnak az éjszakáján, amikor Targovitében kivégezték a Ceausescu házaspárt.

Pár éve egyik erdélyi utunk alkalmával megálltunk feleségemmel Marosfőn, fejet hajtottunk a sírjánál, megnéztük a templomot, a missziós házat, melynek ebédlőfalán képkeretekben sorakoznak azoknak a papok arcásai és életrajzai, akik a román kommunista rezsim áldozatai lettek – köztük most már ott van Jenő atya portréja is.

A lazaristák osztrák–magyar tartományának székhelye Grazban volt. Graz város 1786 óta püspökség. Nyugati főkapuján négy címerrel: Német császárság, Ausztria, Steiermark és Portugália címerei és AEIOU, melynek magyarázatai közül az egyik az „Austria Erit In Urbe Ultima”, mely szerint Ausztria a világ végéig fennmarad. A város, a valamikori Gradec, magyarul Kisvár, később az osztrák katolicizmus fővárosa lett. Mára egy szép, barokk és modern nagyváros, a Dómban egy 1480-ban alkotott freskó a „Három Istenszapás”-t, a törököt, a saskajarást és a pestis ábrázolja. Mellette a püspöki székesegyház Szent Egyed- temploma, s a dómmal szemben, a Bürgergassén előbb jezsuita kollégium, később egyetem működött. A város gúnyneve „Pensionopolis” volt, mert különösen a monarchia idején igen sok magas rangú bécsi tisztviselő és katonatiszt vett vagy épített itt házat magának öreg (Pensionär) napjaira. A világháború után a lazaristák grazi központja Párizs mellett fontos szerepet játszott a Vasfüggönyön túli szerzetesek életében. A betiltott szerzetesrend számos erőfeszítést tett egy magyar ház létrehozására, ha nem lehet Magyarországon, akkor a közeli Bécsben. Erre a feladatra kérte fel és hívta vissza Kolombiából Európába a Generális Atya Ruzsik páttert. A magyar állambiztonsági szervek, az ÁVH nagy apparátussal, besúgók és ügynökök tucatjaival figyelte és akadályozta az egyházi, elsősorban a katolikus reakció szándékait, cselekedeteit és terveit.

Paul nagyapánk és fiai többször megfordultak Grazban a tartomány székhelyén, elsősorban az egyházi ünnepeken, évfordulókon. 1930 júniusában Joseph testvérel együtt volt a városban, onnan üzentek a legkisebb fivérüknek:

„Kedves Clemens! Kicsit fáradtan érkezünk meg Grazba. Az autót út szép volt. Reggelre kipihenve körülnéztünk a környéken, megnéztük az óvárost, egy szép étteremben ebédelünk. Joseph holnap indul tovább Bensbergbe. Szívvelyes üdvözléssel: Paul és Joseph”

28. Kalksburgi iskolaévek

Tschawán Paul nagyapánk rendszeresen megfordult, már csak munkája miatt is. Hamar megismerkedett a plébániát vezető papokkal. A falu papi vezetőjének három nyelvet kellett beszélnie, így a felvidéki Kizsnében született, szigorúságáról ismert Latyak Nándor atyának is, aki 1940-ig volt pap Tschawán. 1940–1941 között a Romániában később meggyilkolt Ébner Jenő lazarista atya volt a plébános. 1941-től 1945-ig a kedves és népszerű lazarista atya, Janisch Mihály látta el az egyházi szolgálatot a községben. A Párizsban elhunyt Ruzsik Vilmos lazarista atya 1945-től 1947-ig volt ott lelkipásztor, ő játszott harmóniumon szüleink esküvőjén.

1931 szeptemberében a visegrádi úton (bécsi út) Paul és Clemens autóbalesetet szenvedett, és másnap írtak Josephnek:

„Kedves J. Hétfőn este érkeztünk meg a baleset színbélyére. Reggel indulok a gyerekekkel Bécsbe, autó és pénz nélkül. Itt még nagy féjtelenség van. Holnap, amikor visszaérek, ismét írok. A gyerekek is üdvözlőket küldik. Fivéred: Paul.”

Paul szeptember 16-án vitte vissza Bécsbe két fiát, a kalsburgi Collegium Immaculatae Virginis intézményébe. Ernestin ekkor 12 éves, és a harmadik évfolyamra jár, öccse, Leó, egy évvel fiatalabb: másodikos tanuló. A két kislíú, akik három és alig két évet éltek együtt az édesanyjukkal, a szülőfalujukban jártak az elemi iskolába három évig, utána tízévesen kerültek ki a kalsburgi konviktusba. Majd ott folytatták a magángimnáziumban, ahol nyolc éven át tanultak. Ebben a gimnáziumban tanult, majd vett részt később az iskola vezetésében az oroszok által 1945-ben meggyilkolt győri püspök, a nemrég boldoggá avatott Apor Vilmos is. Ernst 1937-ben, öccse, Leó egy évvel később végzett az intézetben. Tanultak német, latin, görög, francia nyelvet és természetesen magyarul is, valamint földrajzot, természetismeretet, matematikát, fizikát, filozófiát és egyháztörténetet. Az első osztályban éneket és kézimunkát is oktattak nekik. Ernst csellózni, Leó zongorázni és orgonálni tanult, ő később kántori oklevelet is szerzett. Emlékszem, szívesen „pumpáltam” neki az orgonát a templom karzatán, és ahogyan visszaemlékszem, szépen játszott, jól improvizált. Tehát nagyapjuk családjának zene iránti szeretetét és érzékét örökölték az unokák. Édesanyánk szépen zongorázott: Liszt, Haydn, Grieg, Chopin műveit játszotta szívesen, de a walzer is szépen szólt az ujjai alatt. Belga mesélőink feljegyezték, hogy a dédszüleink, Fritz és Margarete otthonában gyakran összeült zenélni a családi trió.

Nagybátyáink a bécsi, kalsburgi gimnázium elvégzése után Székesfehérváron beiratkoztak a papi szemináriumba. Ekkor még mindketten – illetve az egész család – belga állampolgárok. 1939-ben tett Paul nagyapánk állampolgári esküt, és lett a gyermekeivel együtt magyar polgár. Ernst a székesfehérvári Hittudományi Főiskolára iratkozott be, öccse a lazaristák tartományfőnökségének papnövendéke lett. Leó mint szobi lakos 1943-ban mint papnövendék kapott felmentést a katonai szolgálat alól. Megjegyzem, a felsőfokú tanulmányaikat végző hallgatókat kérelmükre általában mentesítették a katonai szolgálat alól. Ernőt 1943-ban, Leót 1944-ben szentelték pappá, az okmányokat Schvoy Lajos püspök írta alá. 1945 után Ernő nagybátyánk folytatta a papi hivatást, Leó szerzetesként élt és dolgozott, 1953-ban kántori vizsgát tett, és a továbbiakban kántori tevékenységéből tartotta fenn magát.

1919-ben a hívek kérték az egyházmegyét, hogy az Iwanfeldét ellátó fehérvári káplán a településen lakhasson; eltartását a falu vállalta. A püspök R. Andrást nevezte ki a faluba lelkésznek, aki négy éven át szolgált, és ő temette 1922-ben nagymamáinkat. Önálló plébánia 1925-ben alakult meg, ahol 1948-tól korai haláláig anyánk fivére, Ernő szolgált plébánosként. A településről írt monográfiában dr. Osztheimer tisztelettel emlékezik meg róla, *„aki 23 évnyi szolgálati ideje alatt az önálló plébánia 76 évének közel egybarmadát szolgálta, és tevékenysége mind a mai napig meghatározó az egyházközség élete szempontjából”*. A község szülöttei közül többen választották az egyházi szolgálatot, őket az egyházközség kincseiként tartják számon ma is, így Ernő öccsét, Leót, és paptársát, Istvánt, az akkor wereschwari plébánost.

AZ ELBA FOLYÓ EREDÉSÉTŐL

Az Elba a cseheknek Labe, a németeknek Elbe, s mint említettem már, latinul Albis. A folyó Csehország és Németország területén áthaladva az Északi-tengerbe az ömlik. Az Óriás-hegység déli oldalán a Schneckoppe mellett fakadó Weisswassernak és az Elser pataknak a találkozásánál – ahol a két patak egy ötven méter magas vízest hoz létre – ered Közép-Európa második legnagyobb folyója. Aki régi térképeket nézeget, az így is, úgy is találkozik a nagy folyammal, amely Königsgrätz (a mai Hradec Králové) környékén, a mai Csehország dél-keleti részén ered. A Cseh-medencében veszi fel a Moldvát (cseh nevén Vltavát), mely Prága folyója, illetve az Eger folyócskát, és együtt török át a Cseh-középhegységet és az Érchegységet, ezután átszelve Németországot Hamburgtól északra (Cuxhavennél 15 kilométer széles a folyó) ömlik az Északi-tengerbe. A rómaiak, amint az J. David Köhler és C. Weiget Nürnbergben kiadott térképén olvasható, Albisnak nevezték. Görög Demeter és Kerek Sámuel az 1800-as évek elején Bécsben kiadott térképén is Albis, majd Dóczy József ciszterci szerzetes természetrajzi térképén együtt szerepel a két név, Elbe és Albis, majd az 1939-es atlaszban is Elbe névvel jelölik a folyót, de én már magyarul, Elbának tanultam. Akkor valószínű, hogy a Bohémia és Morvaország határán az 1800-as évek elején élő, majd onnan délre vándorló családunk nevének köze van a folyó latin nevéhez, tehát az Elbe/Elba partjáról származhattak el szépszüleink. Az Elba folyó családunk „vízvázasztója” lett: tőle Nyugatra az anyai őseink, keletre az apaiak éltek, míg nem az akkortájt ezeréves magyarhon fővárosát körülvevő hegyek falvaiban össze nem találkoztak.

Az Elbek a Habsburg-birodalom idején, Mária Terézia korában húzódtak déli vidékekre. A családi legenda szerint az egyik férfi, E. Alajos, Mária Terézia testőrkapitánya volt, állítólag ekkor kapta a „Ritter von Klosterneuburg” előnevet. Ezt nagybátyám mesélte, de erről semmiféle dokumentumot nem találtam – marad tehát legendának. A másik ág már követhető, még akkor is, ha később elírhatták a nevet, ükapánk, Franciscus Elbl vagy Albl néven körjegyző (circularis notarius) volt Zayugrócon. A település a dédapánk születése idején még Nyitra vármegyéhez, a bánovcei járáshoz tartozott. Bán ispán épített itt az 1250 utáni években egy várat, amely később Csák Máté, majd I. Zsigmond tulajdonába került. A falut közel 900 évvel ezelőtt Zay Miklós horvát gróf alapította, ők lettek 1560-tól a közeli vár urai és a környék birtokosai. E. István és felesége, Hazafi Mária – mindketten római katolikusok – az 1855-ben született fiukat Stephanusnak keresztelték. A fiú keresztszülei D. Rédeky Stephanus királyi felügyelő (comissarius regius) és felesége, Heszterényi Anna lettek. Ugróc akkoriban magyar település volt; Fekete Nagy Antal írta monográfiájában: *„Trencsén és Ugróc várak környéke a Szent István halálát közvetlenül követő évtizedekben beletartozott a magyarság települési területébe.”* Királyi birtok volt valamikor, üveggyára működött, és szintén híressé tette a horvát Zay gróf posztóüzeme és Thonet-bútorgyára, ahol E. István, a dédapánk, kitanulta az asztalos szakmát. Nemrég feleségemmel Trencséntelepén jártunk, ez a keskeny völgybe szorult gyönyörű fürdőhely igen hasonlít az erdélyi Herkulesfürdőhöz, ami nem véletlen, hiszen

mindkettő a Monarchia kedvelt fürdőhelye volt. Amiben ma eltérnek, az az, hogy a szlovákok korántsem hagyták úgy leromlani, mint tették délen, a Cserna-völgybéli társával román gazdái. Herkulesfürdő – mint sok más déli, monarchiabeli szép fürdőhely, mely a trianoni határokon kívülre került – ma gyalázatosan néz ki.

Kirándulásunk során gyönyörű mediterrán növényzetű forrásvidéken mentünk keresztül a hegyi úton Trencsénbányára (Bánovce), és onnan pár kilométer után megérkeztünk Ugrócsra. A hajdani templomkolostor alapjaira épített Zay-kastélyt éppen restaurálták; így termeiben az 1944-es partizánharcokra emlékező kiállítást nem tudtuk megnézni. Bőven kárpótolt viszont a kastély alatt az a kis, kétszobás, egyszerű ház, melyben két nagy szlovák férfiú, Ludevít –túr és Alexander Dubček született. A házban megőrzött interiőr, a korabeli berendezés, bútorzat ma a két jeles férfiú életét dokumentáló tárlókkal bővült. Az itt születettek közül Štúr, a szlovákok Petőfije, nyelvőrő és -újító, költő és forradalmár, az 1848–49-es szabadságharc szlovák hőse 1815–1856 között élt. A másik Dubček, aki majdnem 100 évvel később szintén ebben a házban született, 1921–1992 között élt. 18 évesen partizánként harcolt a fasiszták ellen, majd 1963–67 között a csehszlovák kormány miniszterelnöke. Reformokkal próbált javítani a szocializmuson, de 1968-ban a Szovjetunió a lengyel és magyar csapatok együttes részvételével leverte a „Prágai tavaszt”. Szégyen, hogy az akkori magyar pártfőtitkár, akit Dubček a barátjának tartott és nevezett, részt vett ebben az akcióban, magyar katonákat küldött Csehszlovákiába. (Bár ki tudja, volt-e más lehetősége? Teleki Pálnak volt, ő a jugoszláviai bevonulás után főbelötte magát. „Régi vitézségünk, hol ...”). A szülői házban berendezett kiállítás szembesít a történelemmel, így Csermanek Jánossal is. Alias Kádár János már nem élte meg (hónapokkal előtte meghalt), hogy a félreállított Dubček húsz év után, 1989-ben a Vencel téren köszöntötte a „báronysos forradalom” győzteseit.

És hogy kerek legyen a történet, 1949-ben Szemere Bertalan belügyminiszter elfogatóparancsot adott ki a szintén zayugróci –túr ellen. Tárgyalás helyett a horvátokhoz és a bécsi udvarba űzték a szlovák nemzeti mozgalom megegyezésre törekvő vezérét. Most a község valamikor híres üveggyára, ülőbútorokat és sétatálcákat gyártó üzeme közül már csak az üveggyár működik. Elsétáltunk a katolikus temetőbe, ahol még állnak a régi sírkövek is, és rajtuk a magyar nevek őrzik a múltat. Nem találtunk már (vagy nem is volt) őseink nevével, vagy a keresztszülők, D. Rédeky István, sem felesége, Heresztényi Anna, sem az utódjaik nevével vésett sírkövet. A város kulturális központjának vezetője, egy kedves asszony megmutatta a helytörténeti múzeumot, és megajándékozott bennünket egy szép ugróci monográfiával, s mellé adott egy üveg finom ugróci bort.

Ebből a faluból vándoroltak el Albl Ferenc körjegyző és Hazafi Mária fiai, Lajos, Ince és István, amikor a falu már alig tudott megélhetést biztosítani mestereinek; egyikük Klosterneuburgba, másikuk, a dédapánk pedig Magyarországra, Keszthelyre költözött, ahol a Festetics-kastélyban bútorkészítőként dolgozott. Ince pedig kivándorolt Amerikába, majd 1937-ben hazajött Szentendrére, és ott temették el, ahol húgát, Ilkát is.

A klosterneuburgi testvér hasonnevű fia, Lajos Bulgáriába vándorolt ki, és egy Szófia melletti faluban papírgyárat alapított; ott is halt meg. Őt egyik, szintén Lajos nevű nagybátyja segítette, aki Lugoson (a mai Romániában, Temesvár

és Déva között fekvő városban) lett főjegyző, családot nem alapított, és ott is van eltemetve.

Érdeemes az elfeledett régi rokonok, a két Lajos kapcsán kitekinteni ismét a Balkánra, mégpedig a 19. század végi és a 20. század eleji Bulgáriára. Csak következtetni tudok a helyre, ahol a lugosi főjegyző unokatestvére, E. Alajos papírgyártással foglalkozott. A papírgyártáshoz sok víz kell, tehát folyó mellett kellett lennie a falunak, lehetett tehát az Iszker folyónál. A legendás Kovacsevci az Iszker folyó mentén fekszik, ahol az ormótlan mészkősziklák alatt egy 800 éves kolostor található. Ahol valamikor a szászországi bányászok alapítottak itt települést, kolóniát, egy katolikus szigetet a pravoszláv „tengerben”. Eljuthatott ide a lugosi jegyző unokaöccse, bár itt nemigen lehetett a magyarságával büszkélkedni. 1688-ban ugyanis a törökök oldalán harcoló Thököly Imre, a „Tekeli gróf” vérbefojtotta az itteniek felkelését, és felperzselt falujukat. Ha viszont a Sztruma forrásvidékén keresnénk ősrünk papírgyártó műhelyét, akkor a folyó elvinne bennünket Spartacus thrák rabszolga szülőföldjére. Képzeletünk így nagy utat járhat be: az Elbe folyó eredésétől Thrákiáig, a Földközi-tenger pereméig.

Dédapánk 1882-ben megnősült; feleségével, V. Teréziával a Keszthely belvárosi Hanczok utcai lakásukban nevelték fel hat gyermeküket: Gyulát, Margitot, Ferencet, Ilonát, Erzsébetet és Istvánt. A legidősebb fiú, Gyula, a nagyapánk, gazdatiszt lett, Ferenc, a dorogi szénbánya külszíni fűrásait vezette, a legkisebb fivér, István pedig a wereschwari szénbánya tisztviselője volt.

A felsorolásból kitűnik, hogy apai águnkon a férfiak többségükben bányászok, másrészt gazdászok voltak. István dédapánk első fiúgyermeké Gyula volt, a nagyapánk, aki 1883-ban Keszthelyen született. Itt végezte el az elemi iskolát, majd a benecéseknél a gimnáziumot. 1904-ben a keszthelyi Magyar Királyi Gazdasági Tanintézetet okleveles gazdaként bocsátotta útjára. A Károlyi grófok uradalmaiban vállalt állásokat: segédtsízt volt Alagon és Fóton, majd Káposztásmegyeren. 1912-ben megnősült, feleségül vette Kuncze Antal ékszerész és órás iparosmester és Czitterbarth Mária lányát, Gizellát. (Keszthelyen egy kőfaragómester élt ezzel a névvel, Pozsonyban is éltek Zitterbarthok. Máriának volt egy Zitterbarth Kálmán nevű nagybácsija, aki alapítványt létesített unokái számára, amelyből azokat segítette, akik a papi hivatást választották.) Nagyapánk még ebben az évben mint vezető gazdatiszt Tarpára került, ahol 10 000 katasztrális holdas birtokot vezetett. Volt abban 4000 katasztrális hold erdő és 6000 katasztrális hold szántó, rét és legelő is. Tarpán született Gizella lányuk, aki még abban az évben meghalt a beregszászi kórházban, majd 1914. május 14-én megszületett az édesapánk, valamint egy évre rá a húga, Anna. Tarpáról 1916-ban, az oroszok betörésekor nagyapánk a családjával együtt Iwanfeldére, a nővéréhez, Margithoz menekült, ahol megszületett második fiuk, Gyula. 1916 végén Dumiratosra került a család, Gyula nagyapánk a Ráth család birtokának lett vezető gazdatisztje, és 1944-ig kormányozta a család birtokát. A gazdaságról kisebbik fia, Gyula, igen nagy szeretettel, szakértelemmel és szellemesen írt, az iránta érzett tiszteletből nem javítottam bele feljegyzéseibe, így ha ő tévedett, akkor ketten hibázunk (?) egy kicsit.

DOMBRÓL MESSZIRE SZÁLL A HARANGSZÓ

29. A Monarchia Magyarországon

Elkerülhetetlennek tartom, hogy előjáróban ne fűzzek némi, meglehetősen elnagyolt társadalomismeretet a Monarchia végső szakaszáról és a két világháború közötti Magyarországról. Vállalva, hogy Erdei Ferenc forgolódni kezd a sírjában, és gazdatiszt apai nagyapám somolyogni kezd bajusza alatt, úgy gondolom, hogy a két megnyilvánulás kiegyenlítene egymást.

Magyarországra a 19. század közepétől kívülről és felülről tört be a termelés kapitalista rendszere. Nem volt az országnak olyan polgársága, amely ezt a társadalmi forradalmat megvalósíthatta volna. A történelmi nemzeti társadalom alkotói között a katolikus egyház a Habsburgok birodalmi egyháza volt. A magyar arisztokrácia a katolikus egyház vezető papságával együtt a legfőbb támasza volt korábban a Habsburg-birodalomnak, később a Monarchiának. A református egyház a magyarság népi egyháza volt, a liberalizmus hagyományát képviselte, és a nemzeti társadalom kuruc oldalát. Az 1920 után konszolidálódott rendszer keresztény-nemzetinek nevezte magát, és a történelmi-társadalmi rend teljes helyreállítására törekedett, a történelmi osztályok politikai hatalmának visszaadásán túl az egyház befolyásának felújítását is akarta. A trianoni országhatárok a népesség létszámát is meghatározták.

A magyar társadalom belső tagozódására természetesen hatottak a korszak általános európai társadalomfejlődési tendenciái. Megnőtt az alkalmazottak, tisztviselők száma és aránya, bizonyos mértékben nőtt a társadalmi mobilitás, átjárhatóbbakká váltak az egyes társadalmi rétegek határai. A szellemi teljesítmény és a szakmai tudás esélyt adhatott a felemelkedésre. A társadalmi hierarchia csúcsán a nagybirtokosok és a nagytőkések álltak, az ezer hold fölötti birtokok arisztokrata tulajdonosainak a kezében volt az ország földterületének mintegy harmada. Az Esterházy család több mint hatszázezer holddal rendelkezett. Velük együtt a Zichy, Festetics, Pallavicini és Széchenyi családok tagjai óriási birtokaik mellett különféle bankok, vállalatok elnökségében és igazgatótanácsában is helyet kaptak, ami egyfelől magas jövedelmet biztosított számukra, másfelől a nagytőke és a földbirtokos arisztokrácia bizonyos mértékű összekapcsolódását eredményezte. A nagybirtokosság agrárius konzervativizmusa, valamint felsőházi jelenlétük a világválság után vált a rendszer fontos stabilizáló elemévé. A több mint ötszáz arisztokrata nagybirtokosnak tizedét tette ki a félszáz, nagyrészt zsidó családból álló gazdasági elit. Egymáshoz szoros szálakkal kapcsolódtak, befolyásuk és szerepük a magyar gazdasági életben döntő volt, bár a politikai-közéleti nyilvános szerepvállalást többnyire kerülték. A Chorin, Goldberger, Kornfeld, Perényi, Vida, Weiss, Aschner, Fellner és más nevű zsidó családok tőkéjére, gazdasági erejükre a rendszernek szüksége volt. Festetics Sándor gróf 339 ezer pengő éves jövedelem mellett 13,5 millió pengő vagyonnal, Vida Jenő, a Magyar Általános Kőszénbányák vezérigazgatója és Fellner Pál gyáros 250, illetve 230 ezer pengő éves jövedelemmel és több milliós vagyonnal rendelkeztek akkor, amikor az egyetemi tanársegéd havi 170–230 pengő fizetést kapott. A gazdasá-

gi elit legvagyonosabb részéhez csatlakoztak a miniszterek, államtitkárok, vállalatvezetők havi 800–1200 pengő jövedelmükkel, de jelentőségük leginkább döntéshozói pozícióikból adódott. A mezőgazdasági munkások és a kubikosok napi bére pedig 2 pengő körül mozgott. A napi 2 pengős bért csak a tavasztól ősziig tartó időszakban tudták megkeresni, így éves jövedelmük, melyből általában népes családot kellett eltartaniuk, csak a nyomorszintet biztosíthatta. A gazdasági és uradalmi cselédség szerződésben megállapított javadalmazásban részesült ugyan, mely nem maradt el a törpebirtokosok bevételeitől, de ez főként természetbeni juttatásokat jelentett, így földbérletet, gabonát, állatokat, konyhakertet és hasonlókat.

A középrétegek belső tagozódása a földbirtokláshoz, az állami- vagy magánjövedelmekhez, a biztos egzisztenciához kötődött. A valamivel több mint kétezer középbirtokos – 200–1000 hold közötti birtoknagysággal – nagy része 500 holdnál kisebb birtokon gazdálkodott, ami a biztos megélhetéshez mindenképpen, a fölfelé jutáshoz viszont semmiképp nem volt elég. A képviselőházban – többnyire a kormánypárt padsoraiban – mindig több tucat képviselővel rendelkeztek, a vármegyei közigazgatásban és közeletben meghatározó súlyuk volt. Mentalitásukat és anyagi helyzetüket tekintve is a középbirtokos rétegekhez csatlakoztak a hadsereg tábornokai és tisztjei, valamint a vezető köz- és állami tisztviselők. A köztisztviselői karral és az állami alkalmazásban álló értelmiségiekkel ők alkották a keresztény középosztályt, ahová nemcsak tisztviselői családból lehetett bekerülni, hanem az iskolai végzettség alapján megszerzett közszolgálati tisztviselői állással is. A középosztályi lét legalább az érettségit megkövetelte, az értelmiséghez tartozni viszont csak diplomával lehetett. Miközben az érettségizettek száma a háború előttihez képest 1930-ra megduplázódott, a diplomások körében a jogi és államtudományi oklevelet szerzők száma lassan visszaszorult, helyet adva a bölcsész, orvosi, műszaki végzettségűeknek, akik közül egyre többen alkalmazotti státuszba kerültek. A négy elemtől az egyetemig 1938-ban több mint hatvanezer tanár működött jelentős vagyoni, társadalmi és rangbeli különbséggel. Az önálló egzisztenciával rendelkező orvosokon, ügyvédek, mérnökökön kívül (akik anyagi lehetőségeiket tekintve a nagypolgársághoz közelítettek) az értelmiség nagy tömegei rendkívül bizonytalan és rossz anyagi helyzetben éltek. A középrétegekhez tartozott a (száz munkás alatti létszámmal működő) kisebb üzemeket, kereskedelmi vállalkozásokat, (húsz segédnél kevesebbet) működtető középtőkések és nagyobb vállalatok középvezetői, a főmérnökök, osztályvezetők és még egy, mintegy kétezer fős réteg. Megkezdődött a modern polgári társadalom kialakulása. Az önálló magyar kapitalista vállalkozáshoz már a Monarchiában létrejött egy vállalkozói réteg, volt egy vékony szakmunkásréteg is, és mellette egy széles kisiparos-kiskereskedő réteg, és létezett egy jelentős agrárnépfelesleg, amely a vállalkozások nyers munkaerőinek kínálkozott. A polgárság derékhadát, a városi kispolgárok félmillió táborát a kisiparosok és kiskereskedők alkották, akik többnyire egyedül vagy egy-két segéddel dolgoztak.

Az 1929-es nagy gazdasági világválság után, 1933-tól jelentős gazdasági fellendülés következett be. A magyar nagyipari termelés ellátta a hazai fogyasztókat, kivitelben is utolérte az agrárkivitelt, a bankvállalkozás pedig jelentékeny belső tőkekepződést szervezett meg. A korszak végén a háborús fölkészülés követelményei váltak uralkodóvá az ipari termelésben, ami tovább növelte a konjunktúrát. Az agrárról az

egész korszakban érvényesült, különösen a válság idején, ami teljesen alárendelte a mezőgazdaságot az ipari termelésnek és a bankvállalkozásnak.

Anyai nagyapánk, a kőszénbánya főmérnöke, a magyar középosztály felsőbb, gazdagabb részéhez tartozott, apai nagyanyánk szülei a dunántúli, tehát a tehetősebb kisiparosok körébe jutottak, az apai nagy- és dédapánk az agrárértelmiséget erősítette. Az agrárnépességen belül éles határvonal húzódott a földdel rendelkezők és a nincstelenek között. A százholdas vagy annál kisebb birtokkal rendelkezők 1930-ban az ország lakosságának mintegy felét tették ki, ők – mint említettem – négy és fél millióan voltak. Nagyon sokan rendelkeztek 5–20 holdas birtokkal, ami nem volt ugyan elegendő a polgári életszínvonalhoz és felhalmozáshoz, de szerény megélhetést lehetővé tett.

Az agrárnépesség döntő része azonban egyáltalán nem rendelkezett földdel, vagy csak töredékpárcellája volt. Ők voltak a mezőgazdasági cselédek: 600 ezer fő, és duplaannyian a mezőgazdasági munkások. Így érthető, hogy a két háború közötti magyar társadalom legsúlyosabb problémája a parasztkérdés, pontosabban a valódi földreform elmaradása lett. A Nagyatádi-féle földreform, majd az ezt követő földreformtörvény némileg csökkentette ugyan a földnélküliek körét, a paraszti népesség mintegy háromnegyede ezután is teljes létbizonytalanságban élt. A parasztság számára előrelépést jelentett, ha fiaik a városi társadalom alsóbb rétegeibe jutottak. Különösen úgy, ha állami alkalmazottak (közrendőr, csendőr, hivatalsegéd, postás) lettek, mert az ő fiaik a városi iskolákon keresztül (polgári iskola, gimnázium, felső ipari és felső kereskedelmi iskola) magasabbra kerülhettek. A munkanélküliség a mezőgazdasági munkásság mellett leginkább az ipari munkásság körében jelentkezett, bár az 1930-as évek végétől a nehéz- és a hadiipar fejlesztése következtében a munkaerő nagy részét foglalkoztatni tudták. Az iparban többnyire általánossá vált a 8 órás munkaidő, de a mezőgazdasági munkások, a cselédek is a szerződés szerinti időt dolgozták le, ami általában jóval több volt 8 óránál, míg az irodák, hivatalok alkalmazottainak munkaideje csak ritkán érte el azt. A jövedelmet és a megélhetést tekintve az 1930-as években a bűvös határ a havi 200 pengő volt, „mellyel az ember könnyen viccelt”, fölötté az élet tervezhetővé és kiszámíthatóvá vált. Az állam tisztviselői, az uradalom vezetői, az egyház értelmisége alkotta az úri középosztályt. A nemzeti kispolgárság többségében paraszti eredetű vagy vidéki-falusi kisiparosok származéka, az alsó népi társadalom leszármazottja, ez a réteg tartott ki a legszilárdabban a konzervatív rend mellett. Az uradalmi gazdálkodásban dolgozók közül a gazdatisztek uraknak számítottak, és egyre magasabb fokú értelmiségi képzettséggel bírtak, az uradalmi cselédek adták a birtok paraszti munkaerejét, és volt mellettük egy rendkívül vékony szakmunkásréteg. („Gazdatiszt az, aki másnak a gazdaságában a gazdasági igazgatás, kezelés vagy ellenőrzés rend szerinti tennivalóinak fizetésért való ellátására szerződik.” 1900. évi XXVII. törvénycikk. A gazdatisztek nyugdíjra is jogosultak lettek. Megemlítek néhány, a nagyapánk, apám és Gyula bátyám által emlegetett gazdatisztet (később kiváló tanárokat), akik az 1941-es Gazdatiszti Címtárban szerepelnek: Rada Antal erdőmérnök, Zobákpusztá; Alcser Jenő ókígyósi intéző; Ensel Réső József magyar királyi jószágfelügyelő, Mezőhegyes; Gaál Dénes segédtiszt, Bajna; Halápi Ferenc intéző, Kunhegyes. A tanárok közül: Szabó, Regős, Szelényi, Dubay, Vincze, Haffner, Fehér, Száraz, Jeney, Garamvölgyi, Fodor, Dobó, Gajáry.

A társas élet és a szórakozás formája rétegenként, a társadalmi helyzetnek és a foglalkozásnak megfelelően némileg eltérő volt. A középosztályhoz tartozók báloztak: gazdászbálok, ipartestületi bálok, az egyetemisták, a jogászok, az orvosok és a tűzoltók báljain és más mulatságokon, ahol gyorsan elterjedtek az Európában ekkor divatos új táncok. Ropták a tangót, a rumbát, a charlestont, angolkeringőt, a nyitótáncok persze a bécsi keringők, a palotások voltak. Az alsóbb rétegek sem akartak lemaradni: a munkásotthonokban, zsúrokon, ötörai teák alkalmával pörgették a lányokat, és a falvakban is rendszeresek voltak a táncmulatságok. A nemzetiségek lakta településeken a megőrzött népszokások színesítették a mulatságokat. Az életviszonyok, az életmód változásai, az uniformizálódás és a korabeli nyugat-európai mintákhoz való igazodás elsősorban a városi társadalmi rétegeket a szabadidős tevékenységben, sportolásban és a szórakozásban közelítették egymáshoz. A paraszti népesség megőrizte zártságát belső tagozódásában, de nem nyitott kifelé sem.

30. Viharsarki krónikás

Amit a kötet elején a harang szaváról írtam, kevés különbséggel visszaköszön a Vihar sarkából (sic!) is. Apánk kedves kis falujában hajnali négykor az *Úrangyalára* hívta a major a falu lakóit, télen egy óra engedményt tett (lám a harangok is igazították az órát egy kissé előre, majd egy órával hátrább, mintha téli–nyári harangidő-számítás lett volna), és öt órakor kondult három sort. Délben a levesnótát zúgta. Hétközben a középső, ünnepnapokon a nagyharang szólt. A parasztember ilyenkor lekapta süvegét, kucsmáját, a galléros meg a kalapot. A szentebbje, ha tehette, megállt a dolgában, és belül, úgy magában elmondta a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet. A többségnek keresztvetésre futotta, de azt megtette a keresztútnál a kőkrisztus, vagy Dumiratos–Ágotafalva között elhaladva a bádogkrisztus előtt. Hányszor akartam arra vinni apánkat, menet vagy jövet szülei sírjához, de nem engedte. „Fiam, én abba a faluba soha többé be nem teszem a lábam” – így őrizte boldog gyermek és ifjúkorát.

Persze itt is hírt adtak a harangok szomorú eseményekről is, tűzről, s a halál hírért is szétszórták a határban. Tűzvész esetén mindhárom harangot félreverték, és a halál hírnöke kicsit másképpen szólt, mint Iwanfeldén. Az itteni kotta szerint amikor férfiember halt meg, háromszor a nagyharang kondult, majd mindhárom ráköszönt. Megkülönböztette a harangszó a legényembert, mert érte csak a középső kondult hármat, de a hármast is elkísérte. Egy ilyen esetet írt le Dumiratos szülőtte, a szegedi író és könyvtárigazgató Tóth Béla (aki ismereteivel és jóízű írásaival megajándékozott, aki az édesapja szakmáját örököelve, folytatva, asztalosmester volt, és dolgozott a faluban, a kastélyban). A falu krónikása egy legényről írt, aki derűs, népszerű ember volt a faluban, és aki *„valami anyjának nem tetsző leányszemélynek csapta a szelet. Szombat este ment volna a bálba. Anyja a kérő szóval nem tudta visszatartani, ráült a fia egyetlen fehér ingére. A fiú a harmadik utcabeli legénytársától kapott fehér inget. Táncolt egész éjszaka egy korty bor nélkül. Jókedvét nem bírta az inge alá dugni. Kimelegedett, és a kocsmá gémeskútjának felbúzt a vödört, megszívta magát hideg vízzel. Másnap bajnalban csöndítették neki. Kékre festett kopor-*

sóban kísérték társai temetőbe.” Ha asszony nép „tette le a kanalat”, két nagyharangcsendülés és mindhárom együtt. A lányoknak a középső csak kétszer kondult, majd rásimultak hármában a többiek. Fiúgyermeknek háromszor szólt a kisharang, kislányért csak kétszer kondult a lélekharang. Az öngyilkosnak nem járt se pap, se harangszó, olykor még rendes sírhely sem. Mert ők „erőszakkal mentek az Isten nyakára”. Azt, hogy így szólnak-e manapság a harangok az általam idézett két községben, nem tudom. Biztosan órával vezérelt automatika lendíti őket, s nem egy olykor pityókás harangozó. Olyan ez, mint amikor a gangos kocsmában gépzene szól, s Dankó Pista utódai nincsenek sehol, sem ott, sem a messzi környéken. Pedig apánk és nagyapánk is szerették a nótát, nótáskedvűek voltak mindketten: „Fekete szárú cseresznye, rabod lettem szép menyecske...”

Tóth Béla könyve mutatta meg nekem, milyen is volt nagyapánk és apánk faluja, és általában a viharsarki falvak élete a 20. század elején. Ahogyan anyánk bányász-falujában a bánya szirénája, úgy apánk falujában a múlt század elején a dóka osztotta az időt. Az uradalom csőszre két kalapáccsal pengette a vasat. A gőzekevas kondulására először hajnali két órakor a béresek indultak etetni, majd háromkor a kocsisokat, gulyásokat, kanászokat és a göbolyösöket mozdította. A négy órai kondulásra keltek az iparosok: a kovács, a bognár, az asztalos, a molnár és a gépész. Nyolc órakor ismét kondult, a reggeli étkezéshez – asztal mellé vagy a bakóból az árokszékre – hívta népét. Kétszer kondult délben s így szól: etess és egyél! Délután ötkor az uzsonnára is pendült egyet, s végül este nyolckor először az istállóba parancsolt a gondozókat, majd asztalhoz, végül az ágyba, kit hat, kit nyolcórai alvásra. Az uraknak nem parancsolt a dóka, ők az emeletes, félszáz szobás kastélyukban talán nem is hallották meg a harang kondulását. Zsidó bérlők voltak itt az urak, az első Róth, az Izidor, Mária Terézia miatt még a közeli városba sem tehetette be a lábát. Aki utána jött, Ráth-tarti (sic!) lett és református. Később a Ráth nővéreké lett a birtok. Aztán benősült a családba egy aradi fess huszártiszt, aki rendesen koptatta a vagyont, végül főbe lőtte magát. Anna, a másik nővér, tehetségesen rajzolt, festett, és álnéven a Nyugatba írt; férje, aki festőművész volt, 1945-ben az első Sztálin-képet rittyentette a magyar Parlament falára. Gondolom, az Acélról (ez a Sztálin név magyar jelentése) készített művet már az alkalmazkodás szülte, hiszen a felszabadulást követően Ebesen egyelték, kapálták feleségével együtt a répát.

A kastély melletti földszintes tisztartói házban éltek apámék. Az 1900-as évek elején épült kastély földszintjén a rokon családoknak külön lakosztályaik voltak. A kastélyparkra nagy üveges veranda nézett, melyből a nagyszalon, majd az ebédlő és mellette a kisszalon, a tálaló és a folyosó végén a konyha, majd a cselédek szobái. A gondozott angolparkban egy tenispálya is helyet kapott. Gyula, apai nagyapánk 1916-ban került birtokra vezető gazdatisztnak. Apám gyakori feddése volt – ha kötelességünket elmulasztottuk –, hogy „elkanászodunk”. Vagy azt mondta, hogy lókötők vagyunk. A két fogalomnak nem sok köze volt egymáshoz. A kanász a disznók pásztora volt, a bojtár meg a segédje. Kanász nem akárből lehetett, fontos és felelős ember volt a faluban, nem is értem, miért is ne lehetett akkor elkanászodni? A lókötő, az más, ő a ruzsasanyi lehetett, de erről a gazemberről meg olyan filmet készítettek, hogy törökverő vezéreink a poros lába nyomába sem léphettek. Az már elemi iskolai tanítói feddés volt, ha rohantunk ki az osztályból mint a csürhe, vagy a

csorda. No, nem mindegy, mert az első, az a disznóroham, a második meg a marhavágta. Most már azt is tudom, hogy miért akart apánk úgy fültövön vágni, hogy „énekes kúdúsnak sem vesznek be, és körbejár, mint a szőrmotor”. Dumiratoson ez azt jelentette, hogy félig megsiketülök, és majd úgy járok körbe-körbe, mint a vízfelhúzó járgány rúdjaához kötött ló. Annak az uradalomnak közel kétszáz, egész évben dolgozó cselédje volt, köztük úgy ötven asszony. Aztán a summások, a hónaposok és a napszámosok. Az iparosok között a kovácsmester állt az élen a faluban lakó mesteremberek között, aztán a bognár, majd a szíjgyártó és így lejjebb. Az uradalom malma egy évszázad óta ott állt a majorból a faluba vezető út mellett, a molnár a közeli városból került oda, a gépész meg Morvaországból. Az utóbbi felelt a kastély minden motorjáért és a villanyvilágításért is. A községházán a jegyző, a bíró és szolgálk, a kisbíró – aki dobolva hirdetett a faluban – és a rendőr szolgáltak. Félfizetésű alkalmazott volt a kanász, a csordás, a határőrsz, a temetőcsősz meg a sintér, azaz gyöpmester. Manapság sokan felemlégetik a Horthy-korszak bűnüldözőit, a kakastollas csendőröket. Nem jutott minden faluba belőlük, az őrsről indulva járórben, lóháton járták a környéket. Messziről látszott fekete keménykalapjukon a feltaréjozott fekete kakastoll. Mögüle kivillant a hamarmérgesre rögzített szurony. A lopóst vitték a garicsba, a falu börtönébe. Ha a legények összekaptak a kocsmában, beléptek, s az elsőt, a nagyhangút úgy kivágták az ajtón, „mint macskát szarni”. Ezt az utóbbi szólást apánk jól megjegyezte, mert télvíz idején, ha valamelyikünk nyitva hagyta a fűtött szoba ajtaját, arra ő is ezzel mordult rá. A „vagy ki, vagy be” már a nyitott ajtóban tétovázó, jövő vagy távozó kedves vendégnek szólt.

A pandúr, főként ha falubéli volt, el-elnézett kisebb lopásokat, csínytevéseket, főleg ha gyerekről volt szó. Hát még, ha valamelyik haragosa kárára történt. Illés csendőr valamiért nehezelt Lulu bácsira, Gyula nagybátyánk apósára. „Lulu bácsi kertjében sok mogyoró termett, és eltevés előtt párszárítokon süttették a nappal. Illés bácsi minket Sanyi komámmal betett a drótkerítésen, hogy lopjunk mogyorót. *„Utcánk végén uras, rogyadozó sarokházban élt egy százholdas a családjával. Úgy gazdálkodott, hogy a földjének minden porcikáját kisbaszonbérletbe adta. Hivatalosan tekintetes urazták. Háta mögött Lulu bácsinak tisztelték. Hibás szeműnek született. Az újságot az orráig emelte, amikor olvasott. A faluban ő lebetett a világ dolgaiban a legjártaabb. Az esze megtartotta az olvasottakat. Szeretett ismereteiről beszélni. Eredendően dolgos ember volt. Iskoláját, éppen szembaja miatt, nem fejezhette be Aradon, de a vagyona után járó tekintetességre számon tartott. Az én időmben már nagyon takarékra fogott életet élt. A sokszobás kúriából csak egyet használt. Mindben szép bútor, szőnyeg. A dolgos ember vére mozgott benne. Nem tudott kaszálni, kapálni, de a nagybirtokon főhnött fák gallyait, nyesevékeit a nap bizonyos szakaizaiban ő baltázta. Rakta olyan rendbe, ahogy patikában sorakoznak a dobozok. Állandó napszámosuk volt Kótor Gábor újfaluúsi nincstelen, aki a nagya munkát minden nap elvégezte, Lulu bácsi a finomságok maradtak. A kezével, lábával látott. Az utcán úgy ment, mint a vakok. Ismerte a járda minden tégláját, óvatosan közlekedett, akár a búsvéti nyuszi a fölázott mezőn. A földosztás kivette a kezükből, ami csak telekkönyvileg volt az övék. Tanár gyerekeikhez költöztek. Számos szép unokáik köreiben töltötték utolsó éveiket.”* Így emlékezett könyvében Lulu bácsira Tóth Béla.

Lulu bácsira én is emlékszem: gyerekként néha egy-két napot töltöttem nagybátyáméknál, és én is bámultam, milyen ügyesen mozgott saját környezetében. Béla bátyám, a krónikás arról nem írt, milyen fájdalmas volt számára az elválás a szeretett faluból. Nem a kisbirtok, a 47 kataszteri hold elvesztése szomorította őt és feleségét, hanem a kedves faluból való kegyetlen száműzés. Erről a *Kis Újság* nemrég kezembe került, 1944. októberi száma így írt: „*Ez pedig akkor történt, amikor Mokresék készültek megünnepelni Mátyás napját. Tulajdonképpen ez az ünnepelés egy úgynevezett népitéletben csúcsonyosodott ki. Ha büszkélkedni lehetne, Dumiratos büszkélkedhetne az első számú népitélettel. A faluban elsőnek valójában K. Lajos (Lulu bácsi) negyvenholdas kisgazda bánta meg, hogy megalakult a szociáldemokrata, illetve a kommunista párt. Kaposi vak ember, s mivel ráfogták, hogy nyilas, házába beköltözött a kommunista párt. Indíték pedig az volt, hogy Mokresék „találtak” egy nyilas bélyeget az ajtófélfában. Ez elég volt arra, hogy Mokres és K. Antal pártbáznak nyilvánítsa a vak ember házát. Kaposi ma is kegyelem-belyen lakik, szalmán alszik.*” Eddig az idézet, de az újságcikkben leírják, hogy a falu urává avanzsált Mokresnek valamikor itt két hold földje volt, de „azt is elpengette”, Pesten élt azután, két nyilas fiát, akik Budán egyenruhában szembeszálltak az oroszokkal, megölték. Ezután érkezett vissza a falujába, és lett teljhatalmú, zsarnok párttitkár. Olvasom a további R-gárdás népitéleteket, és onnan tudom, hogy Lulu bácsi még jól is járt az egyszeri veréssel és a pajtába történt kilakoltatással. Amúgy nem Mokres volt az egyetlen nyilaslóból kommunistává „fejlődött” káder, nem egy valamikori kisnyilas futott be ennél különb karriert.

Lulu bácsi felesége, Marika néni, óvónő volt a faluban; családja szintén a tehetősebb dumiratosi gazdák közé tartozott. Házasságukból egy kislány, Marika, a későbbi nagynénénk, és egy fiú, Lajos született. A mi nagyszüleink a grófi kastély melletti intézői lakásban éltek, és Lulu bácsi házától egyenesen vezetett az út a Ráth-pusztára, a Csali Csárdához, szemben a Gőzmalommal. Ma már a kastély és az intézői lakások nincsenek meg, csak a Lulu bácsi háza áll még. Gyula nagybátyánk naponta járhatott el a ház előtt, és később az ott felcseperedett kislányt, Marikát vette el feleségül. Marika nagynénénk az egri Angolkisasszonyoknál nevelkedett, majd Szege-den elvégezte a tanítóképzőt, és 1939-ben Dumiratoson kezdett tanítani. Egy évvel a háború vége előtt esküdtek meg Gyula nagybátyánkkal. Nem volt elég, hogy Marika néni fogyatékos apját megverték, házuktól megfosztották őket, a következő év nyarának elején egy közeli város rendőrsére vitték őt, s napokig ott tartották. (Férje ekkor már hadifogoly volt az Ural tövében, és a kihallgatás idejére szüleivel maradt akkor hat hónapos kislányuk.)

Lulu bácsi szülei tanítók, apja igazgató-tanító volt a településen. A kis Lulu nem fogyatékosan született, hanem kisgyermekkori agyhártyagyulladás következtében veszítette el látását, és gyengült meg hallása is. A jó falusi iskola mindenütt a tanítón múlott, aki egyben népművelő is volt, vezette a gazdakört, szervezte az ünnepi előadásokat és egyebeket. Fizetését nem ismerték, de ők, „a nemzet napszámossai jóformán semmit sem tudtak maguknak ragasztani”. A tanítás mindig koedukált (fiúk-lányok együtt) osztályokban folyt. A hatosztályos intézmény megnevezése Magyar Királyi Állami Elemi Mindennapi Iskola volt, két iskolaépülettel, öt osztályteremmel, az igazgatói irodával, a tanítói és a hivatalsegédi lakással, valamint az óvoda és az óvó-

női szolgálati lakás. A falusiak a tanulást nemigen becsülték, de a tudást, a tanítókat tisztelték. A fenti idézet arra utal, hogy a tanítók gazdasági helyzete sajátos volt, hiszen földjük, házuk, gazdaságuk volt. Néhányat közülük megemlítek, hiszen nagyrészt nagynénénk rokonai. Nagypapa Krajzler Lajos, Győri vagy Gyüre Péter a másik nagyszülő és Juhász Gábor. Őrzök egy osztályfotót, melyen Gábor igazgató-tanító előtt apánk ül a földön: „Jó tanító volt. Kemény, szigorú, kopogó öklű. Száz meg száz embert tanított meg írni-olvasni. Mégis vesznie kellett. Földön fetrengenie, hogy amíg mi átállítjuk a világot, s azon mozog ezernyi kezünk, a hátunkba ne szaladjon a kés” – emlékezik rá tanítványa, Tóth Béla. A tanító vétke csupán annyi volt, hogy vezette az iskolát, ahol leventeoktatás is folyt – mint akkortájt minden faluban. Ezért kellett bűnhődnie Balázs főoktatóval együtt.

Egy évre rá, 1945 telén száz taggal megalakult a faluban a földmunkás szövetkezet, erről már az akkori számában írt a *Kis Újság*, ennek is Mokres lett az elnöke. Tönkre is tette, a bevitt gépekkel, az uraság malmával együtt. Így aztán elég nehéz volt itt később megszervezni a termelőszövetkezetet. Erről így írt Tóth Béla: „Amikor birtoklevéllel megerősítve 475 ember között kiosztottak 1300 hold földet, 58 igényjogosult ott maradt nincstelenül. 1949-ben 13 agrárproletár írásban fogalmazta meg, hogy termelőszövetkezetet alapít. Amikor 1950-ben, Sztálin születésnapján, a falu utcáin kigyulladt a villany, az örömmámor mellett a természetesnél nagyobb árnyékot vetett a fény. A csoportistáknak azt vetették oda: Csak azért ég, hogy éjszaka is lássuk, mekkora nincstelenségbe kavarodtunk!” Aztán teltek az évek, 1956-ban krónikásunk édesapja és társai védtek meg az egykor általuk sem szívelt közöst. Tíz év múlva jeles gazdaság lett a termelőszövetkezet, melynek központja Lulu bácsi házában volt. Az már csak „hab a tortán”, hogy a szövetkezet későbbi elnökét apánk tanította a szakmára. Apánk, akinek gazdatiszt apját családotul „számműzték” innen, soha többé nem tette be lábát a faluba. Nem kívánta többé látni gyermekmekkora birodalmát, a pusztát, a Kiserdőt, a Rókást, de a Csalit és a Kupa-parti nádat sem.

31. Réti Ráth birtoka

Édesapánk családja Dumiratoson élt 1916 és 1945 között; erről az időről nagy szerepvel, olykor humorral fűszerezve írta le ismereteit és élményeit öccse, Gyuszkó:

„A dumiratosi Ráth-gazdaság, mikor édesapám átvette, 2000 hold volt két részben. Az anyaggazdaság a község határában terült el 1200 kataszteri holdon. Volt egy külső egység is, a sikondai terület, úgy 800 holdnyi. A törzs, vagyis az anyaggazdaság, eredetileg 1500 hold volt, és lehűződött majdnem Aradig. Ide tartozott a ma romániai Pécska, Tornya, Vinga határa is. Az öreg Ráth János édesapja még a Róth nevet viselte, és mint udvari és hadseregszállító gazdagodott meg, mikor is gabonával és bízómarbával látták el Bécsset és Budapestet. A gazdaságon kívül az övé volt még Budapesten a Béke szálloda, és volt egy versenylóistállója is.

Az öreg Róth bácsi az iratosi jegyzőségen adta be a magyarosítási kérelmét, és mindjárt előnévvel, „réti Ráth” formára magyarosította nevüket. Mint virilistát (aki

nagybirtokosa egy-egy községnek) meg kellett hívni az évi közgyűlésekre. Kunfalva is meghívta annak rendje és módja szerint. Itt Sz. Samu bácsi volt a főjegyző, aki nem kapta meg a magyarosítások okiratait. Beszámolója közben említi, hogy építettek egy kövesutat, melynek kivételéhez nagymértékben hozzájárult „Róth” úr. Az öreg felugrott azzal, hogy 'Főjegyző úr, én nem vagy Róth, hanem lenni réti Ráth', majd leült. Samu bácsi folytatta a beszámolót. Csináltattunk egy bikaistállót, és vetünk két tenyész bikát a Róth úr nagy segítségével. Az öreg Róth ismét felugrik: 'Főjegyző úr, már mondtam, hogy én nem vagyok Róth, hanem réti Ráth, jegyezze most már meg. Samu bácsi imígyen kért elnézést: 'Elnézést kérek, Rete-Rát úr, de mi ezen változásról semmit sem tudunk!'"

(Szellemes szójátékot rögtönzött a főjegyző a Rót-Ráthból a reterátra, amely az udvari, kertvégi budi, finomabban: szabadesű illemhely neve volt. Azt már én jegyzem meg, hogy volt az uraságnak egy Retezár nevű intézője is.)

A jobb megértéshez ide kívánczik Kossuth nemesi statisztikája (*Irataim az emigrációból* – Budapest, 1881), mely szerint a címzetes főnemesség 11 hercegi családjából 4 volt magyar eredetű, a 100 grófi famíliából csak 35, és a 93 bárói család közül 39. A 19. század végére a szavazati joggal bíró nemesek között ott találjuk a németeket, tótokat, horvátokat, szlavónokat, rácokat, görögöket, örményeket, románokat és az egyre több birtokot felvásárló zsidókat. Ezzel együtt még 1914-ben is a felnőtt lakosság hat-hét százaléka szavazhatott. Aki ötszáz hold feletti birtokkal rendelkezett, az már magyar volt. Ráth József a kincstári birtokot 1841-től bérelte, egy részét további bérletbe adta dohánytermelőknek. Az 1900-as évek elején az uralkodó köznemesség, a magyar dzsentrik virtuskodása, magyarkodása megfertőzte az egész társadalmat, a kultúrát és közéletet egyaránt. Ezekben az években sorra adták el – többnyire zsidó bérelőiknek – a földjeiket, s költöztek fel Pestre. Egy részük hivatalnoki karriert épített, más részük elszegényedett, talajvesztett lett. 1906-ban parcellázták fel herceg Ipsilanti örököseinek itteni birtokát. Így lett birtokos és gróf Róth Úr, és mivel nemesi rangot vásárolt, minden ivadéka nemes lett (úgy négyszáz évvel ezelőtt még a katolikus vallás is kötelezően „járt” a kutyaőr mellé).

„Réti Ráth bácsi várható örököseinek igen megtetszett az előneves méltóság, igyekeztek annak megfelelően igen nagy lábon élni, és így rövid idő alatt elverték a vagyon nagy részét: 1200 hold földet, a szállodát és a versenystállót is. Mire az öreg réti Ráth észbekapott, csak a 2000 kataszteri hold többirtok maradt meg neki, a szép kastéllyal és parkkal. Fiának, Józsinak maradt még 400 hold a szomszéd község határában. Maradt még a Tallián rokonnak is valamennyi föld Rácalmásan, Csípkay úr két fia, György és Károly, a Raábék gyámsága alatt nevelkedtek fel. Raáb Ervin valaha ankarai katonai attasé volt századosi ranggal. Jó kiállású, magas férfi. Ráth Annát vette el, és a szolgálat letelte után hazajöttek a dumiratosi kastélyba. Igaz, hogy ott évente csak pár hónapot töltöttek, a többi Budán. Raáb Ervin különben igen jó szemű és jó kezű festőművész is volt.

Dumiratoszt igen kedvelte a két Csípkay fiú is, jó barátságban voltunk velük. György egy évvel volt idősebb a bátyámnál, Károly pedig tőlem volt egy évvel öregebb. Az elemi iskolát magánúton végezték, és már ekkor tanultak német, francia

és angol nyelveket. Felső iskoláikat a gödöllői premontrei gimnáziumban (amely jelenleg az Agrártudományi Egyetem) végezték el.

György volt a jobb fejű, ő Budapesten kitüntetéssel, a „Kormányzó gyűrijével” végezte el a Jogtudományi Egyetemet. Károly a mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiát végezte el. A tűzértséghez vonult be, és ezután megnősült, felesége a budapesti angol követ lánya volt. A háború végén Károly az amerikai nagykövetségen dolgozott, majd kimenekültek Amerikába, és ott élt Kaliforniában.”

A nagyapánk által vezetett gazdaságra és a boldog gyermek- és ifjúkorára így emlékezik kisebbik fia, Gyuszkó:

„Édesapám a dumiratosi gazdaságot mintagazdasággá fejlesztette. A területet 70–80 holdas parcellákra osztotta. A főutakat és határmezsgyéket fásította. Minden két parcella után átkötőutakat létesített, és ezek kereszteződésébe kútakat és remízeket rakatott. Istállókat épített: a két lóistálló és két tehenistálló villannyal és vízzel volt ellátva. Volt ököristálló, göbolyhízlaló, két sertéshízlaló és egy fiaztató. A növendékek szondán nevelődtek, és tenyésztésük kerületük Iratosra. Voltak magtárak, górék, silók, zsombolyák. Műút épült a község központjáig, iparvasút a begyesi cukorgyárig és a kendergyárig. A birtokon villany és artézi kút is volt víztoronnyal. Cséplőgép, malom, villanytelep, traktor, teljes fogatos és traktoros földművelési felszerelés.

A szántóföldeken búzát, kukoricát, árpát, zabot, cirkot, napraforgót, cukorrépát és többféle aprómagvat termesztett. Az aprómagvak, a saláta, takarmánymályva, csicsóka, uborka magvait a Kellner és a Mauthner cégekkel szerződte le. A cukorrépát és a cirkot a közeli gyárakkal kötötte le. Dohányt is termesztett, az utóbbit csak levélre.

Tenyésztettek vadnyulakat és fácánokat, aztán külföldieknek adták el kilövésre, de csak meghatározott számban. Nagyon jó pénzt hozott, általában franciák és angolok jöttek hozzá vadászni. Igen sok bejelentett és sok bejelentetlen vendége is jött édesapámnak. Ilyenkor – ha odabaza voltunk – édesanyánk ránk szólt: *Fiúk, kellenek egy-két fácán és/vagy nyúl a vendégek részére! Legtöbbször vacsorára hívta meg őket. Mi boldogan mentünk ki, és rövid idő alatt, úgy fél óra múlva már kopasztásra készen, vagy megnyúzva és kibeleva a konyhában volt a teríték. A vendégek részére a kastélyban volt fenntartott szállásbely, és a kastély konyháján készítették el az ételeket az általuk kívánt módon.*

A gazdaságnak állandó cselédei voltak, közülük néhányan már ötven éve ott szolgáltak, például Molnár, Kiss és Soós. Egy alkalommal a gazda fiatal rokona felmondott Molnár Miklósnak, aki már ötven éve szolgált az uradalomban. Miklós bácsi szomorúan ment be apánkhoz az irodába elpanaszolni, hogy a fiatalúr őt elkergette, és most kéri a könyvét. Erre Apánk:

– Maga csak menjen vissza a borjaiboz, maga itt nekem kell!

– És a kommcnció is marad?

– Persze, hogy marad, miért?

– Hát csak azért, mer’ úgy gondútam, hogy ha engem valaki leszart, az ne nyaljon le!

Később az öreg Molnár kapott a gazdaságtól a faluban egy házát, egy tehenet, meg egy fiatal kocát. A kommcnció is megmaradt. Az idős Kiss Jani bácsi is, aki

hosszú ideig volt parádéskocsis (parádés, azaz ünnepi alkalmakkor bajtotta a kocsit), az uradalomban öreg korára szintén ki lett staférozva.

Voltak summások minden évben, ők többnyire az aprómagvak termesztéséhez, meg mikor mibe kellett. Voltak dobánykertészek, kukások, külön tanyasoron, a „Csali”-ban laktak, a gazdasági major és a falu között. Voltak molnár, gépész, kovács, bogsnár, kertész mesteremberek, akik családosan külön lakásokban éltek a birtokon. Betakarításra pedig ott voltak a faluból az aratók. 24 főből állt a banda; Pali bácsi volt a vezetőjük. Ők arattak, csépeltek részben. Részes kukoricájuk is volt, és cukorrépat is részlettek (azaz részt kaptak a terményekből a munkájuk után). Ők télen gallyaltak, utat javítottak, ha kellett kerítéseket is, és a kutakat is rendben tartották. Ez a banda, az aratócsapat 35 évig együtt volt, a váltás apáról fiúra szállt. Soba zendülés vagy sztrájk nem volt körükben. Többször mentem be lóháton Hegyesre, répa- vagy círokölőlegért a munkások részére. Sok nyáron én voltam a cséplőellenőr, akkor már mint gimnáziumi diák segítettem be apámnak. Én mérlegettem, állítottam ki a magtár részére a bevételi bárcát. Bizony sokszor nem ízlett, hogy hajnali fél négykor kellett kelni a cséplőgéphez, az aratókhoz, de megértte, mert igen sokat tanultam azoktól az emberektől. Igen közel kerültem hozzájuk, ekkor szerettem meg igazán a magyar parasztembert. Hej, de sokszor megkértek arra, hogy járjam ki: előre megkaphassák az aratópálinkát, részgabonát, a járandóságukat gabonában vagy lisztben. Kértek előleget, mert jött a „búcsú”, a július 26-ai Szent Anna-nap, és akkor meszelni és vendégvárni kellett.

Volt egy emlékezetes esetem:

Cséplés közben időnként megjön a virtus és vele a bátorság, és a munkások fogadásokat kötnek egymás között. Az történt akkor, hogy ketten fogadtak; az egyikük állította, hogy egyszerre megeszik 35 kiló görögdinnyét. Behoztak a dinnyeföldről egy vékás görögdinnyét, lemérték a 35 kilót. A virtuskodó beállt a gép melletti bordókádba (csépléskor az asztalok mellett sok víznek kellett a közelben lenni, ezt tartották a bordókádban), a másik vágta és adogatta neki evésre a dinnyéket. A koma végül meg is ette a 35 kiló görögdinnyét. El is ment a másnapi aratópálinka-része a vesztesnek. (Ebben az időben a gazdaság görögdinnyét is termesztett – magra. A munkások szabadon fogyaszthatták, csak a magokat kellett összeszedniük és beadniuk.)

32. Csúzlikavics és hárembasa

A vadászatokra is szívesen emlékeztek a fiúk, apánk és nagybátyánk egyaránt:

„Mint említettem, a gazdaságban fácánokat és nyulakat is tenyésztettek. Édesapánk szenvedélyes vadász volt, nemcsak a haszonért és a búsért, hanem passzióból is szívesen vadászott. Rengeteg siketfajdot, nyulát, fácánt, foglyot, fürjet lőtt élete során. De nem volt vadirtó, csak a dúvadakat irtotta kíméletlenül. Ezekből mindegy volt, hogy róka, tarka varjú, szarka, kóbor macska vagy kutya. A tarpai területen volt a legjobb lehetőség a vadászatra. Lőtt szarvasokat, pár igen szép agancs még Dumiratoson is díszítette szobái falát. Több vaddisznót is ejtett lesen és bajtásokban is. Iwanfeldén egy éjszakai lesen, egymás után két vadkant is lőtt, ezek agyarait

büszkén mutatta tanulságul nekünk, a fiainak. A rókákat szenvedélyesen irtotta, mi is lőböttünk mindent, de ha róka volt a batárban, azt magának igényelte, és addig járt utána, míg terítékre nem került. Sok szép prém díszítette a szobákat, és lett belőlük boa vagy muff. Lőtt rétisast is: egy szép kitömött példány lesett le kiterjesztett szárnyakkal házunk előtt egy égerfáról. Dumiratoson fő zsákmány a nyúl, fácán, fogoly, fürj volt, ritkábban egy-egy róka, és évente egy-két őz. Vadászserencséje is akadt édesapánknak: egyszer jelentették neki, hogy valamilyen lapátos állat van a kilencedik táblán lévő szalmakazal tövében. Kocsival ment ki a batárcsőssel, és mivel tudvalevően a dánvad elég süket, megpróbálták először meglasszózni, de a lasszó lecsúszott a bika agancsáról. Persze a dām felugrott vackából és eliramodott. Gyorsan elébevágtak a kocsival a dűlőúton, és mikor a bika kiért a mezsgyére, futóban kapta meg apámtól a halálos lövést, és tűzbe esett. Emlékszem, a gerincből és combból kapott a kastély és mi is, a többit elosztották a dolgozók között. Mindenhol hallatszott, hogy a tekintetes úr „vaddámát” lőtt. A dām igen szép „lapátait” (agancsait) kifőztük, táblára raktuk, és sokáig díszelgett édesapám fegyverállványán a többi trófea között.

Mi már kisgyerekkorunkban elkezdtuk vadászni. Volt „dugós puskánk”, meg csúzlival irtottuk a csurinépséget (verebeket) meg a galambokat. Tudom, hogy bátyám egy nyári szünetben véletlenül eltalálta édesanyám magkakasának a fejét. Nagyon megijedt, hogy mi lesz most. Mondtam neki, hogy rá se ránts, messze volt a kakas, legfeljebb csak megszedült. Ezzel fogtam a kakast, és bele az esővízes dőzsába, fejjel lefelé. Azt a fürge csapkodást, amit a rémült kakas csinált, ritkán lehet látni. Bátyám pedig megkönnyebbült szívvel lőtt utána még egy csúzlikavicsot.

Ezekkel a szerszámokkal tanultuk meg a vadászat alapjait. Később volt hatos, majd kilences flóberünk is. Ezekkel is verebeztünk és galambásztunk, de lőttünk azért néha egy-egy fácánt is: „ha éppen élénk állt”. Az első nagy vadászpuskával kilencéves koromban lőttem, egy körvadászaton, mert arról én sem maradhattam le, akármilyen hideg volt is. Mindég édesapám után vagy mellett lépkedtem. Figyelmeztetett édesapám, hogy jól figyelj, és ha jön egyenesen felénk egy nyúl, gyere mellém, odaadom a puskát, és a körmeire célozva lelőbeted. Jött is nemsokára egy öngyilkosjelölt nagy baknyúl. Én elkaptam a duplacsővűt, és mikor a nyúl úgy 30–40 méterre megközelített, jól megcéloztam az elejét, és durr. Meglett az első nyulam. Örömben, hogy én lőttem meg, akkorát bukfencezett felém, hogy majdnem elütött. Édesapám csak azt vette észre, hogy én a földön fekszem. Hát hogyne, mert izgalmamban mindkét ujjamat rátettem a ravaszokra és egyszerre sütöttem el mindkét csövet, illetve lőttem ki mindkét patronát. Természetesen a puska akkorát lökött rajtam, hogy seggre estem. Semmi volt az nekem, hiszen megvolt az első nyulam. Boldogan meséltem el az esetet mindenkinek, talán cifráztam is.

Édesapánknak több vadászfegyvere volt. Az említett kétsővű (London-London) könnyű és pontos fegyver volt. A jobboldali cső közelebbre terített, a bal cső távolra és összébb hordott. Volt ezenkívül egy „vincseszter”, ez egycsővű és héllövetű, bírszas „öbű” vadászpuska. Ezt a fegyvert csak kiváltságos esetekben lehetett használnunk. Azt mi, fiúk, inkább csak vibettük, és ha kellett, apánk azonnal birtokba vette, és ő használta. Nem egyszer voltam tanúja, hogy egy álló helyzetben egymás után lőtt vele két nyulat vagy két fácánt, méghozzá több „toronykakast”. Nem egyszer irigy-

kedve nézték a vadásztársak a körvadászatokon, hogyan bukfenceznek előtte sorra a nyulak, vagy szedi le sorra a fácánokat édesapám.

Volt ezenkívül egy tűzlövetű, maszek iparos készítette, golyós puskája is. Ezt a fegyvert már mi vettük a részére, de mi is sokat használtuk, amikor odabaza voltunk. Igen szerette, és télen-nyáron magával hordta. Könnyű, pontos kis puská volt. Lehetett vele egyenkénti lövést és sorozatot is lőni. Leventetöltény (long rifle) járt bele. Ezzel szerette irtani a dúvadakat, a szarkát, a kálomista varjút, a vetési varjút, elijeszteni őket a vetésekről és a fácánosból. Egy alkalommal tavasszal, amikor odabaza voltam, mert soha nem maradtam el a délutáni batársétáiról, az úttól úgy 80 méterre, a zöld búzából kilátszott egy fácánkakas fekete, taréjos feje. Tette a szépet a háremének.

Kérdezi édesapám:

– Látod?

– Igen!

– El tudnád találni?

– El én! – vágtam rá.

– Na, próbáld meg!

Én egy lövésre állítottam a kispuskát, céloztam, és egy pillanat múlva már a hárembasa halálvergődését figyeltük.

– Na, ezt nem gondoltam! – szólt édesapám. – Jól jegyezd meg a helyét, mert tilalom van! De azért a sötétben megtaláld, és hozd be!

Ki is mentem érte este, és másnap jót ebédeltünk a tilalmi kakasból.

Édesapám volt a községi vadásztársaság „vadászmestere” is – mint egyedüli szakember. Az uradalom területén a birtokosokon és kívülre nem vadászhatott más, csak ha meghívtak valakit vadászni vendégségbe. A falu négy és félezer négyszögöles vadász területét a községi vadásztársaság bérelte. A bérlet meghatározott időre, 4-5 évre szólt. Igen jó vadászterület volt, persze csak apróvadra, mert sok nyúl, fogoly, füri szaladgált a batárban. Fácán azonban csak kevés, és azok is az uradalom mellékén. Az igen sok kis parcellán, a stráfokon, igen jól lehetett passziózni az apróvadakra. Vadászidényben heti egyszer jártak ki falusi területre passziózni, általában vasárnap. Minden alkalommal más-más területre, a Gelcbe, a Kisbérletbe, szőlőkbe, a falu alá, de a kijelölt konyhaterületet nem bántották soha. Oda az orvvadászok, a „rabsicok” jártak, míg el nem kapták őket. Amikor lejárt a bérlet, meghirdették a vadászati árverést, hiszen mások is szerették volna a jó vadászterületet bérelni. Az árverés kihirdetése után a főjegyző (ő is vadásztárs volt) megkérdezte, hogy az eddigi társaságon kívül óhajta-e más is bérelni a területet. Egyszer az idős falubéli vadász beszólt, hogy nekik is volna egy társaságuk, és ők is „affektálnának” a területre. Persze mindenki jót nevetett, és az előző társaság, mivel „reflektált” újra a területre, ők kapták meg a bérletet minden „affektálás” nélkül. Én is, bátyám is sokat kijártunk édesapánkkal vadászgatni a községi területre. Élveztem a stráfölést, persze én soha nem voltam a végen puskás, hanem mint bajtópuskás a bajtolt terület mellett mentem. Oda is jutott azért vad, ami oldalt röppent ki. Legnevezetesebbek a körvadászatok voltak: kétfélét formáltunk. Az uradalomban a bajtók és egy-két puskás megkerült 3-400 holdnyi területet, és azt bajtotta a felállt vadászok felé. Azután átmentek a bajtók a másik oldalra, és újra bajtottak a vadászok felé. Persze

közben a vadászok megtízóraiztak, meg egy kis célzóvizet is magukhoz vettek, hogy jobban lássák a nyulakat, meg azért is, hogy ne fázzanak. Legnagyobb passziózás a kinti, a birtokon túli batárterület utáni részen történő fácánozás volt. A bajtók a „rókást” és a kastély körüli parkot és gyümölcsöst bajtották meg, ez rendszerint az ebéd utánra maradt. A vadászatok végeztével egy-egy napon 200–400 nyúl és 100–200 fácán került a területre.

Egyik alkalommal édesapám engem Purgli Emil méltóságos mellé állított azzal: Csak azt lődd, amit Purgli elenged, elbibáz, ne hogy befelé és eléje lőjél! Én ügyeltem is erre, de bajtás közben hirtelen igen nagy fájdalmat éreztem a bal bokámban, és látom, hogy Purgli puskája felém néz. Én, akkor már fiatalemberként – méltóságos ide, vagy oda – bizony csúnyán leszedtem a keresztvizet az úr fejéről, mert engem sörétezett meg. Aki persze azonnal összepakolt és eltűnt, a többiek csak később tudták meg az esetet.

A községi területen is évi egy nagy körvadászat volt, úgy karácsony táján. Reggel hétkor volt a gyülekező az előre megbeszélt helyen. Ilyenkor meghívott puskás is volt, vagy 15–20 puskás. Összejött 40–50 bajtó is a faluból, valamint két lőbátas a sebzett nyulak elfogására és két felszerelt löcsös kocsis a kilőtt vadak szállítására. A kiindulóponttól 40–50 méterre kiállt egy-egy eligazító, és kért az egyik először egy puskást, a másik meg 50 méterenként egy-egy bajtót. Általában 4–5 bajtó után jött egy-egy puskás. Az elsőnek, puskás és bajtó, tudni kellett, hogy pontosan mekkora területet kerítsenek be, és hol találkozzon a két él. Amikor az első összeértek, a puskás lőtt vagy trombitált, ami azt jelentette, hogy indulhat a kör befelé. Ha előbb elfogyott a létszám a kiindulópontban, akkor bentről lőttek, ami azt jelentette, hogy siessen az él, mert mi már befelé megyünk. Ezután a bajtók kurjongattak és szorították a nyulakat (vagy ha véletlenül akadt, rókát) a puskásokra. A puskás meg irtotta a vadat, ahogy tudta. Persze elég sok tapsifüles kiszabadult lövés nélkül, vagy a rossz vadász miatt, vagy rudliban rohantak egy helyre, és a puskás nem tudta, hogy hova lőjön.

Volt egy-két stréber puskás is, persze az idegenek között, aki vagy „kapuzott”, vagy „zsákol”. A kapuzó általában jó lövő volt, és mindég dicsekedni akart, hogy ő lőtte a legtöbb nyulat, ő a legjobb lövő; az ilyen vadász szeret messziről lőni. A melllette lévő bajtókat messzire küldte, és így a két bajtó között lett egy nagy „kapu”, ezért mondták úgy: kapuzik. Mivel a nyulak csak előre látnak, térközt nem, ide igyekeztek, a nagy részhez. A többi puskás meg leshette, hogy ez passziózik, és sorban engedi el a vadat. A „zsákos”, amikor több, három–négy puskás összebeszél, és a bajtóikkal lemaradnak a sortól, így keletkezik egy „zsák”. A nyulak az előbbieket miatt a zsákba igyekeznek, a szomszéd puskások meg semmit sem lőnek. A kör összeérésekor, adott jelre a bajtók bemennek középre, kiterítik az elejtett vadakat, persze előbb végbélnyomással megpisiltetik és megkakáltatják őket. A puskások bemondják, hogy ki, mennyit lőtt. A vadászmester összeírja, majd megszámlálja a vadakat. Eztán a hátsó lábaikat párosával összekötik, és mehetnek fel a kocsira.

Ha hiba akadt (az említett kapu vagy zsák), a vadászmester vagy figyelmezteti a vétkeket, vagy megköszönve az eddigi részvételüket, azonnal útnak indítja őket hazafelé. Persze az ilyen vadász többé nem jöhet számításba puskásnak.”

Gyuszi nagybácsi nyolc évet szolgált katonaként, és ebből négy évig volt hadifogságban, közben is vadászott, ha kellett, ha lehetett, erről is írt:

„Nekem a fronton is megmaradt a vadászengedélyem. Ha volt pár óra szabadság, mentem ki a begyek közé a „sztarosztától” kapott vezetővel. Ez a vezető a legtöbbször vadászó, partizán vagy olyan ember volt, aki jól ismerte a környéket. Lőttem vaddisznót, szarvast, őzet, nyulat, amik feljavították az ételmezést az alakulatom részére. Lőttem egy farkast és egy medvét is, igaz, hogy ez kicsi volt, inkább boc. Fogtunk egyszer egy aranyos fekete mókust is, amit baza akartam hozni, de Füzér-radvány és Pálháza között meglógott: farkával integetve irányt vett az erdei fák közé. Fogságom előtt az alakulatomnál négy ruszinom is volt, ezeknek az volt a dolga, hogy fogják a rákokat és pisztrángokat. A négy ruszint a Kárpátokon innen szabadságoltam, lehet, hogy élnek még ott, Kárpátalján.

Egy érdekes halászatom is volt. 1944-ben még a tényleges időmet töltöttem a seeregben mint zászlós. Bátyám akkor mint gazdasági tanár Csíkszeredában volt, együtt a családjával. Elmentem meglátogatni őket. A székely atyafiak panaszkodtak, hogy a folyó gyors sodrása miatt nem tudnak halat fogni. Egy hónap múlva már felszerelve visszamentem a székely ismerőseimhez. Megkértem az atyafikat, hogy kasokkal menjenek el vagy hatszáz méterre a folyó alá, én pedig a csíksomlyói hídtól megkezdtem a triketekkel a halászatot, úgy ötvenméterenként robantottam egyet. Az atyafiak lent 35 kas halat szedtek ki a folyóból. Este nekünk is hoztak pár kassal. Még ott voltam, mikor jött egy deputáció, kérlelve: „Tiszt úr, mikor borgásznak esmég?” Nem vállalkoztam újra, de ezután nem tudtam úgy bemenni Szeredába vagy Somlyóra, hogy útközben néhány kedves atyafi be ne invitált volna egy-egy pohárka csújkára vagy sligovicára. Többé ott és máshol sem borgásztam. Tudom, az is törvénytelen volt, de bár borgászhatnék ott még ma is.”

A gyerekek Dumiratoson végezték elemi osztályaikat, majd a fiúk Kalocsára kerültek a jezsuitákhoz:

„Elemi iskoláimat Dumiratoson végeztem, majd Kalocsára kerültem a jezsuita gimnáziumba, hol már akkor ott tanult bátyám, és a városban tanult nővérem, Anna is, a Miasszonyunk zárdában – az óvónőképzőben. Én a gimnázium után a kalocsai tanítóképzőt végeztem el 1937-ben, de akkoriban egy frissen végzett diplomás tanítónak elhelyezkedni nagyon nehéz volt. Megballottam, hogy Kecskeméten van egy gazdasági szaktanítóképző, ami egészen új intézmény. Édesapám példáján érdekelt engem a mezőgazdaság, így jelentkeztem oda. Ezt az intézményt nagyon szerettem, két év után végeztem. A minisztérium azonnal el is helyezett Esztergomba, mezőgazdasági szakoktatónak, „próbaszolgálatos óraadó helyettesnek”, ahol nekem se iskolám, se tanulóm nem volt. Két feladatomból volt csak: vadászni és felvenni a fizetésemet. Ekkor fújta állandóan a néprádió a 'Havi 200 pengő fixszel az ember könnyen viccel' című slágert. Nekem 200 pengő volt a fix fizetésem, és cca. 150 pengő a természetbeli megváltásom, mert ott számomra gazdaság sem volt. Feri bátyám, édesapám testvére – aki Dorogon bányász volt – időnként beüzent nekem, hogy hol lesz vadászás, és én mentem. Hol nyúlra, hol rókára, hol kacsára, még vaddisznóra is mentünk. Szóval úri dolgom volt. Tanulók, iskola, gazdaság nem volt, én csak éltem gondtalanul: vadásztam, átjártunk Párkányba (szlovák nevén –turovóba), és ott levéteket oktattam, mert a levéteoktatói oklevelem is megvolt.

1940-ben főoktató lettem, s akkor itt Esztergomban kaptam meg a behívómat a katonaságához, mégpedig a szegedi V. vonatosztályhoz. Be is vonultam, de előbb haza mentem Dumiratosra, bál' Istennek, mert arra nem is gondolhattam, hogy majd csak 1948-ban szerelek le."

Mint említettem, elemi iskoláit apánk is Dumiratoson végezte, majd Kalocsán, a jezsuiták gimnáziumában érettségizett le 1933-ban. Főiskolai tanulmányait a budapesti Állatorvosi Főiskolán kezdte el, de hamar abba is hagyta; talán másfél évet végzett el. Elmondása szerint inkább ismerkedett Pesttel, környékével, meg a barátokkal. Nagyapánk és fiai is jól és szívesen tarokkoztak. Apánk valószínűleg rendesen költötte nagyapánk pénzét mindaddig, amíg az megunta, és hazarendelte őszünket, mondván: „*Ha nem volt jó tanulni, akkor jó lesz itthon dolgozni.*” Így is történt, be kellett állnia az apja mellé a gazdaságba, és végezni a rábízott munkát, feladatokat. Gondolom, rendesen dolgozhatott, mert három évre rá elengedte apja Magyaróvárra, a Gazdasági Akadémiára. Itt már szorgalmasan tanult, persze otthonról is rengeteg muníciót hozott, és 1943-ban oklevelet szerzett. Őt is a szakoktatás alkalmazta, és egy évre rá elvégezte Kassán a tanárképzőt.

33. Találkozások és elválások

Bár erről szüleink nem igen beszéltek, de megismerve az anyai és apai rokonság lakhelyeit, a foglalkozásait és életkörülményeit, viszonylag könnyen kikövetkeztethető volt számunkra, miként kötötték össze sorsukat. A közel egy hegyvidéken, egy szénmedencében tevékenykedő bányászcsaládok tudtak egymásról; ünnepnapokon, rendezvényeken találkoztak egymással. Mária, az édesanyánk Turnu Severinben elvégezte felső iskoláit és hazatért. A belga útleveléből és tartózkodási engedélyéből arra következtetek, hogy 1934-ben három hónapot nyugati rokonainál töltött, majd 1936 szeptemberében néhány hétig látogatóban voltak apjával együtt német és belga rokonaiknál. Hazatérve Pesten kezdett dolgozni titkárnőként, idegen nyelvű levelezőként. 1938-ban mindnyájan felvették a magyar állampolgárságot. A dátum azért is nevezetes, mert ebben az évben rendezték Budapesten a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust, amely az ország számára jelentős esemény volt, és a gyerekek apjukkal együtt részesei voltak a történéseknek. A görög *eukbarisztia* kifejezés jelentése „hálaadás”, de a misének az Oltáriszentség liturgiája része értendő rajta. Az Oltáriszentség Jézus áldozati teste és vére, a kenyér és bor színe alatt. Templomokban, kápolnáknak az oltáron a tabernákulumban őrzik, előtte állandóan ég az örökmécses. Az úrnapi körmenet során a Szentséget hordozzák körül, az eucharisztiaának tisztelete az ünnepség. Az Eucharisztikus Kongresszusok az eucharisztia megismerését, szeretetét és tiszteletét erősítő, terjesztő összefüggések, mind nemzetközi, mind országos szinten. A budapesti Eucharisztikus Kongresszus évében tizenegy ifjú lazaristát szentelt fel Angelo Rotta nuncius az Irgalmasrendi nővérek Ménesi úti kápolnájában. Május 30-án Kruzslyk plébános és Ernő nagybátyám közösen Joseph R. plébánosnak Bensbergbe képeslapon üdvözlőket küldtek a kongresszusról, és írták, hogy ezen a szép napon Szent István királyra emlékeznek, és hogy a képen a hajóállomás és a Gellért-hegyi Citadella látható.

A család, miután a gyerekek már Magyarországon éltek, tanultak és dolgoztak, sokat kirándult együtt, vagy a fiúk a papával, vagy anyánk kettesben az édesapjával. Paul R. bányafőmérnök fiai, Ernő és Leó, mint papnövendékek, majd később papok, felmentést kaptak a katonai bevonulás alól. Úgy tűnik nekem, hogy apjuk pótolni igyekezett a külön töltött éveket, amikor csak a nyári szünidőkben és a karácsonyokon volt együtt a család. Így aztán Lillafüredtől, Siófokon át Sopronig küldözgették képeslapjaikat külföldi rokonaiknak. Paul nagyapánk valószínű igen megkedvelte Erdélyt, mert a negyvenes évek elején a Gyilkos-tótól, Tusnádfürdőről, Herkulesfürdőről küldözgette anzixait. Édesanyánk itthon megtanulta a gyors- és gépírást, és mivel több nyelven beszélt (mint számomra később vált világossá, mindhárom gyerek anyanyelve német volt), elhelyezkedett Budapesten először egy nagy kereskedelmi vállalatnál, majd az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt.-ben, később a férjhez menetelég a Manát (Magyar-Német Ásványolajművek) pesti irodáján dolgozott. Akkor már Ligeten laktak az apjuk által épített villában. Kezembe került nagyapánk zöld könyvecskéje, a „Lakhatási bizonylat önjogú külföldiek számára”, melyet 1926-ban Pomázon állítottak ki, és évenként meg kellett hosszabbítani. Ebben az szerepel, hogy 1936-ban kapott lakhatási engedélyt Ligetre, ott is élt, amíg el nem hagyta az országot, és ott születtem én is.

Gondolom, édesapánk az egyetemi évei alatt is megfordult a környéken, hiszen rokonai, a nagybácsik és nagynénik mind itt éltek. Többen bányász munkatársai is lehetnek Paul főmérnöknek, így névnapokon és bányászünnepségeken, állami ünnepeken, de akár a templomokban, a miséken is gyakran találkozhattak. Így leendő szüleink is már ifjú korukban ismerhették egymást. Édesanyánk tett említést egyszer arról, hogy apánk egy nyári látogatása alkalmával (a negyvenes évek elején lehetett) megemlítette házassági szándékait nagyapánknak, aki udvariasan közölte vele, hogy először a diplomát szerezze meg, azután majd beszélhetnek lánya kezéről. Így is történt.

Apánkat az oklevele megszerzése után Csíkszeredára nevezték ki, ahol a Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet tangazdaságát és az Ezüstkálászos Gazdaképzőt vezette. Szeredából 1944 tavaszán Gyulára helyezték apánkat azzal, hogy ott egy öntözési szakiskolát hozzon létre. El is küldték áprilistól szeptemberig tanulmányútra, hogy ismereteket gyűjtsön az öntözéses növénytermesztésről. Így aztán megismerte a Tiszántúl számos öntözéses gazdaságát és forrásait, adatokat gyűjtött az öntözéses növénytermesztésről szóló tankönyv megírásához. Alighogy visszatért Gyulára, szeptember 22-én felettese utasítására először Kunszentmiklóstra, majd Pestre irányították. Vele ment a családja (ekkor másfél éves házaspár volt, és egy kislány édesapja). Pestre, pontosabban Ligetre mentek apósához, itt érte 1944 novemberében a behívó, így be kellett vonulnia katonának Tatára, egy újonckiképző gyalogsági ezredhez.

GÉNJEINK ÉS ÉNJEINK, 1920

Nem kell nagyon belemélyedni a genetika, az örökléstan tudományába ahhoz, hogy az átöröklésben résztvevő kromoszómák feleződéseiből némi következtetést levonjunk genetikai állományunkról, a genomról. A Galton-féle ősörökség-törvény írja le a családi közös gének megfeleződését. Elég negyedíziglen folyamatosan feleződni a kromoszómaállománynak, azaz, ha ükszüleinktől egyenként 12,5%-ban örököltünk géneket, akkor az egyes népcsoportokra tekintve a magyarok 25%-a mellett 25% német, 12,5% osztrák-német, 12,5% morvaországi és 12,5% bohémiai német, azaz cseh, továbbá 12,5% olasz vér csörgedezik ereinkben. Ami persze nem csupán csörgedezik, hanem megjelenik termetben, haj, bőr- és szemszínben, lelki tulajdonságokban, vonzódásokban, mozgásbeli tulajdonságokban (sport, gömbérvék stb.), betegségekben, vagy azokra való hajlamban, és ki tudja még mikben. Szerencsémre a négy generációból jelentős számú fotót tudok összehasonlítani, ami a külső tulajdonságok öröklődésére utal, de mi van a viselkedéssel, a gesztusok öröklődésével, a jellemekkel? Mivel egyetlen ősünkkel (már a nagyszülőkkel) sem volt folyamatos kapcsolatunk, így azoktól közvetlenül semmit sem vehettünk át, csak szüleink közvetítésével. Maradok azért a tetten érhető öröklött tulajdonságoknál. Anyánk és kisebbik öccse többségében a németalföldi vonásokat örökölte, míg Ernest nevében sem véletlenül az olasz nagypapa a döntő, ő termetre, arcra és viselkedésre is déli volt. Anyánk olyannyira nyugati, hogy bár édesanyja halálos ágyán tett kérésének megfelelően hat éven át egy francia nővérek által vezetett szőrényvári intézetben nevelkedett, ahol francia, olasz, román hatások érték, mégis a német, francia és belga szellemi örökség határozta meg énjét. A két fivére szellemiségében közös nyomokat hagyott szülőhelyük, a pilisi sváb falu és a jezsuiták kalksburgi gimnáziuma, meg a rögzös papi pálya. Ernesto, aki gyanakvó, esetenként indulatos, olykor szenvedélyesen érvelő és meggyőző volt, és jó üzleti érzékkel is bírt: déli motívumokat hordozott. Öccse egyértelműen szelíd, befelé forduló, de az egyes emberekhez szeretettel és fenntartások nélkül közeledő ember volt. Mindhárom gyerek jó zenei érzékkel bírt. Édesapjuk családjában, Leuvenben heti esemény volt a közös zenélés, és amikor tehették, a koncertekre, zenei estékre is közösen mentek. Talán a legkisebb fiú muzikalitása jobban kitűnt, bár lehet, hogy a kántori tanulmányai segítették ebben. Édesanyánk is szépen zongorázott, de asszonyként a családja, egyre szaporodó gyermekei kötötték le szinte minden percét, és ritkán hallottuk zongorázni. Fritz, a dédapánk nem iratkozott fel Brüsszelben a németek listájára, így azután hontalan lett Belgiumban, és német földben nyugszik Honnefben. Testvérenek, Mariának felerészt ír származású férje angol állampolgárként élt a háború után Bruggében. Leuvenben született fia, Paul, belgként jött és dolgozott Magyarországon, és felvette a magyar állampolgárságot, 1946-ban szülőföldjére menekült, és repatriált, majd visszajött Magyarországra, és belgként itt temették el. Anyánkat testvéreivel együtt belga állampolgárként anyakönyvezték Magyarországon, és apjukkal együtt lettek később magyar állampolgárok. Anyai dédapánk olasz tengerészként érkezett a Dunán, s románként temették el Brăilában. Felesége Bohémiából került Újpestre, majd Craiovába, és hazajött meghalni Újpestre.

Apai örökünk a hun legenda és Árpád fejedelem, anyai örökségünk Szent István hite. Bár mindketten istenfélő emberek, az egyik hitte a Csodaszarvas legendáját, a másik Szent Erzsébettel érzett. Apánk ízig-vérig magyarnak tudott ősei az Elba folyó morvaországi eredetétől vándoroltak délkeletre. Magyarsága szépapánktól és egy, az ő idejében még szintisza magyar faluból, Zayugrócból ered. Űkapánk az ugróci thonet-bútorgyárban szerzett ismereteit már Keszthelyen a Festeticseknek hasznosította: bútorokat készített a grófnak. A Zayugrócból Keszthelyre települt család bányászainak, iparosainak és gazdászainak erős kötődése volt a magyarsághoz, persze az Osztrák–Magyar Monarchiához is, azért vérségi és neveltetési alapon is a közép-európai lét, benne a magyar mivoltuk lett meghatározó. Gyula nagyapámra és fiaira ez mindenképpen áll. Szakmájukat jól értő, határozott, olykor indulatos személyiségük mellett romantikus és igen érzékeny lelkű emberek voltak. Apánk családjában – bár nagyanyánk révén osztrák vér is csordogált ereiben – mégis a magyar vonások voltak döntőek. Az egyik nagyszülői házban a többnyelvűség természetes volt, a másikban csak akkor beszéltek valamelyest németül, ha szükséges volt. A magyar virtus meghatározó volt az Elbeknél: a gazdatiszt vadászott, kártyázott, szerette a nótát, a bort, a vígaldalmat, de egyiket sem vitte túlzásba. Vallásos volt, de korántsem annyira, mint anyai rokonaink. Mindez a korba illő viselkedése lehetett a 19. század végén, és a 20. század elején egy magyarországi gazdásznak, aki ugyan nem volt dzsentri, sem lecsúszott nemes, de környezetében és munkaadóiban a fentebb említett gesztusok jelen voltak, és hatottak rá. Ez úgy általában igaz, de természetesen a két fiútestvér apánk és nagybátyánk az apai és az anyai vonásokban eltérően osztozott. Nem folytatom a sort, leszögezem, hogy otthon soha fel sem merült, hogy nem volnánk tüchtig (sic!) magyarok. Főként amíg apai nagyapánk élt, aki ráadásul még szimpatizált is a revánsra éhező, ébredő magyarokkal. Nohát ha ez mind kiderül rólunk az 1950-es években, és némely dolgot az óvodában, iskolában mi gyerekek elpofázunk, még ma is vándorolnunk kellene. 1945 és 1950 között hatszor költöztünk, és mindig többen és többen voltunk a vagonokban. Igaz, többnyire a magyar Alföld kifosztott kastélyaiban laktunk, és mármár élveztük, amikor a „Bútorokat vagonba, a gyerekeket közéjük” atyai vezényszóra irányt vettünk egy újabb kúria felé. Persze itt-ott azért kiderült rólunk egy s más, ami felkeltette az „elhárítás” figyelmét apánk, és vele a családjunk iránt. Volt tehát mit nem tudnunk, és szüleinknek volt okuk az elhallgatásokra.

Nos, mi ragadt mindezekből át az unokákra, ránk? Az, hogy nagy család voltunk – kilencen testvérek –, egyértelműen a vallásos, katolikus szüleinknek, elsősorban anyáknak volt köszönhető, és az ő egészségének. Megjegyzem, a nyugati rokonságában is több a kilencgyerekes család. Miért nem nyolc, vagy miért nem tíz – ki tudja? Egy nő szervezetében termékeny időszakában négyszáz petesejt érik meg, optimálisan harminchárom év alatt. Anyánk negyvenkét évesen szülte utolsó gyermekét. Bár szerette volna a tizediket is világra hozni, mondván: „Ahol kilencnek jut, ott tíznek is”, ilyet minden várandósság alatt hajtogattak szüleink, de az már nem teljesült. A szaporulat attól sem függött, hogy Kelet-Európában, pontosabban a kommunista Magyarországon a Ratkó Anna névvel fémjelzett korszakban, vagy a kapitalista Németalföld országaiban éltek a rokon nagycsaládok. A látható hasonlóságokat felmennyőnkkel a régi fotók őrzik, szinte gyerekről-gyereke egymás mellé rendelhetők szülők, unokák és dédunokák. Amikor azonos életkorokban készített fotókat teszek

egymás mellé (például az első áldozás képeit, vagy az érettségi tablóképeket és másokat) szembeötlőek a hasonlatosságok. 5:4 arányban apánkra, illetve anyánkra hazajunk. Többnyire a külső megjelenéshez hasonló belső tulajdonságok is párosultak, de ritkábban a fordítottja is előfordul. Az már izgalmasabb, hogy az átöröklést végző ivarsejtek feleződő kromoszómáiban mely gének lapultak meg? A kilenc alkalommal feleződött, majd egyesült kromoszómakészletek mit hordoztak? A szépszüőlőktől feleződő, generációnkénti százalékokból melyek maradtak meg, s öröklődtek tovább? Végére is 32 szépszüőlő és 16 ükszüőlő génjeinek töredékrészeit hordozzuk hat generáción át. Szerencsére komolyabb defekteket nem, mert azok követhetők lettek volna. Enyhébbek igen, például az érzékeny vesék, a köszvény, vagy az időskori enyhe cukorbetegség. Genetikai tapogatózásomat be is fejezem, végére is minden emberben az öröklött és szerzett tulajdonságok együttélése a döntő. Akkor hát mit szereztünk, pontosabban: ki mit szerzett a százötven év alatt? Hiszen az, hogy ki mit szív magába születése pillanatától haláláig, az teljesen egyedi, még akkor is az, ha közös volt (vagy nem volt) a gyerekszoba, a bölcsi, az óvoda, az iskola, a zsúrok és a házibulik, a klubestek és a könnyűzenei koncertek.

„Európa gyakran állt gondolataim középpontjában, és mindig is az volt a meggyőződése, hogy Európa nem csupán Nyugat-Európát, Franciaországot, Nagy-Britanniát, az NSZK-t, Olaszországot stb. jelenti, hanem az úgynevezett „másik Európát”, Közép-Kelet-Európát is, amely alig egy-két éve még az elfelejtett és elnyomott, de néha félelmetes és visszautasítandó Európa volt. Ez a megosztottság, a visszautasítás és a tudatos távolságtartás Európa közép-keleti részével szemben elsősorban a sztálinizmus számlájára írható, de a felelősség egy része az előítéletekkel teli nyugati világot is terheli, amely önhitt tudatlanságában mereven elzárkózott, és egyszerűen nem létezőnek tekintette az európai kultúránk e lényeges darabját. Emlékszem például, hogy gyermekkoromban azt hittem, hogy Prága, mivel vasfüggöny mögötti város, nyilván Béctől keletre fekszik, és ugyancsak meglepett, amikor rájöttem, hogy Prága nyugatabbra van, mint Bécs.”

Claudio Magris

Háború És Háború

Hagyd békén azokat, akik meg akarják váltani a világot. Ha eljutottál odáig, hogy világosan látsd és egységében, akkor ha bármelyik részét csinálod meg, ha igazán meg van csinálva, benne lesz az egész.

Ernest Hemingway: *Halál délután*

Mielőtt elindulnánk a háborúba – ahol aztán semmi értelme biológiai életkorokról szólnokolni –, visszatekintek egy biológiai emberöltőre, azaz 120–130 évre. Anyai és apai nagyszüleink – genetikai állományában talán a 4-es kromoszómájukban hordozott gének alapján – potenciális életkora mostanában ért volna véget. Tehát az 1880-as évek közepétől 2000-ig eléldéghelhetek volna, ha oxidatív szabad gyökeik és a felhalmozódott hibák és salakanyagok által termelt mutáns sejteik nem győznek az egészségesek felett. Ezt most jól elmagyaráztam, pedig egyszerűen csak megöregedtek, és lejárt a biológiai órájuk. Éltek 70–75 évet – anyai nagymamánk kivételével, aki szülésben, talán egy orvosi hiba, vagy ki tudja mi miatt, korán hunyt el. Ez nem is rossz teljesítmény tőlük, főként ha abba is belegondolunk, hogy mindezt nagyobbreszt Közép-Kelet-Európában, Béctől keletre, a Vasfüggönyön innen tették, nagyszüleink ugyanis itt éltek egészen az 1950-es évek közepéig. Bár a tudósok állítják, hogy 40–40 százalék az öröklött és a szerzett tulajdonságok aránya életünkben, úgy együtt sorsunknak hívhatnánk. Tehát egy dolog az öröklött genetikai csomag, az a 30–40 ezer gén (mondhatnám: a hardver), ha különben a szoftverben, az egyén társadalmi környezetében (a mintakövetésben), kultúrában és életmódban (szociokultúrában) bontakozik ki a teljes Én, s benne a veszélyek. Ezt sem érdemes eltúlozni, mert szüleink megélték két világháborút, néhány forradalmat és egy-két – világot rengető – gazdasági válságot. Nemrég olvastam egy francia hölgyről, aki 122 évvel tartja az „élés” világrekordját, de ha egyes tudósok szerint a 21. században a 85 éves kor lesz általánosságban az élet felső határa, akkor szüleink 80–90 földi éve kifejezetten jó teljesítménynek tűnik. A mi családunkon belül az anyai ág női tagjai 90 éves korukat meghaladták, tehát szép kort megélték attól függetlenül, hogy Európa nyugati felén, fejlett polgári demokráciákban, vagy a Szovjet-Közép-Európa egyik országában, egy kommunista diktatúrában éltek-e. Még abban is hasonlítottak ezek a rokon anyukák, hogy mindannyian kilenc gyermeket hoztak a világra (érdemes lenne kigyűjteni a kilencgyermekes családokat, de a nyolcasok és tízesek is ide sorolhatók), ezek szerint gyermekeik nem szopták ki idő előtt csontjaikból a meszet az anyatejjel együtt. Ezért teszek én a mérleg bal serpenyőjébe (hardver) többet, és kevesebbet a jobba, és azon belül is a lelkieknek, a hitnek, az egyéni képességeknek és a lehetőségek helyes felmérésének, a pozitív energiáknak, a szeretetnek a genetikusok által becsülteknél nagyobb arányára gondolok. Anyánk mondaná: „Elég ebből a marhaságból, egészségesnek születtemek, bála az Istennek!, és az Őrangyalotok vigyázzátok, shussz!” Aztán keresztet rajzolna a homlokunkra: „Biztos, ami biztos!”

HÁBORÚS START KELET-EURÓPÁBAN

„Mit lehet tenni egy ilyen (Amerikához hasonlító) szövetség érdekében a bol vallásos, bol misztikus forradalmár szlávokkal, a megszelídült skandinávokkal, az ambiciózus németekkel, a tekintélyükre féltékeny angolokkal, a takarékoskodó franciákkal, a növekedési krízistől szenvedő olaszokkal, a harapós kedvű balkáni népekkel s a barcias magyarokkal? Szegény Európa! Tíz éven belül háborúba, anarchiába fog süllyedni.”

Georges Sorel

Mindazok, amiket rokonaink leveleikben leírtak, aligha követhetők és érthetők az 1. világháborút megelőző helyzet, a háborús események, majd a békekötés felidézése nélkül. Az olvasótól nem elvárható (unokáink valószínűleg meg sem tennék), hogy interneten vagy könyvtárakban utánanézzenek ezeknek, felfrissítvén a tanultakat, ha egyáltalán szereztek erre vonatkozó elegendő ismeretet. Számos forrásra, olvasmányélményre támaszkodom, de leginkább a legrégebbiből, Tolnai *A világháború története* (Budapest, 1928) című könyvéből szemezgetek: *„A magyar hősiesség, az emberi erőfeszítés és elszántság örök időkre szóló hőskölteménye ez a történelmi mű, melyet megfáradt lélekkel, a nagy viharra való édes-bús emlékezéssel olvas végig minden magyar ember.”* A világháborút követően ez volt a háborúról teljes áttekintést nyújtó első könyv, és mert szüleink eszmélésének korában nagyjából így élt a háború a köztudatban, így tanították nekik az iskolában. Fellapozom apám 1926-os gimnáziumi földrajzkönyvét, mert az is segít eligazodni. Néhány fontos kérdésben viszont figyelek, utalok Ormos Mária és Majoros István *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, illetve Romsics Ignác *Magyarország története a XX. században* címmel megjelent munkáira, meg más forrásokra is, hiszen a későbbi kutatások tárgyilagossabb képet adnak az eseményekről és azok következményeiről.

34. Gyilkosság vidovdan ünnepén!

Az európai politikai események – a lázas fegyverkezés, a német kardcsörtetés – 1914 elején már előrevetítette egy háború árnyékát. A lövések, melyek Szarajevóban 1914. június 28-án kioltották Ferenc Ferdinánd és felesége, Zsófia életét, mintegy indítópisztolyként adtak jelet a háború elkezdésére. Azon a nyári délelőttön az „Ifjú Bosznia” nevű összeesküvő csoport kezdett akcióba Szarajevóban. Ferenc Ferdinánd és felesége, Chotek Zsófia a városházára igyekeztek, amikor az Appel rakparton Nedeljko Ćabrinovica bombát dobott a trónörökös autójára, amely azonban leesett az autóról, és a mögöttük haladó kocsiban ülő Erich von Merizzi és Boos-Waldeck tábornokokat sebesítette meg. Az autó folytatta útját; a trónörökös a belgrádi városházán Csursics effendi, a polgármester köszöntötte. A tárgyalás gyorsan véget ért, ezután Ferdinánd és felesége a helyi kórházba sietett, hogy meglátogassák a sebesülteket. Az autó ismét a parton, a Miljacka partján haladt a közeli kórház felé, amikor a tömegből előlépő Gavriló Princip bosnyák egyetemista két lövéssel végzett a

trónörökösrel és feleségével. A halott Ferdinándot és feleségét, Zsófiát a tengerpartra szállították, majd a nyílt vízen a Viribus Unitis páncélos hadihajón Triesztbe, ahonnan a holttesteket Bécsbe vitték, majd az arstetteni kastély kertjében helyezték örök nyugalomra Ferdinándot és Zsófiát. Ott nyugszik szegény Ferenc Ferdinánd, aki jogegyenlőséget követelt a délszlávoknak és a románoknak, aki az említettek bevonásával a dualista monarchiából hármasszövetséget akart létrehozni, és aki így egyszerre volt szálka a magyar uralkodó körök és a Nagy-Szerbiára vágyakozók szemében. Ha jobban belegondolunk, a magyarok által utált Ferdinánd lepuffantása miatt nem kellett volna Szerbiának hadat üzennünk. (Szerényen megjegyzem: azért teszek ilyen megjegyzéseket, hogy ezzel is arra biztassam génjeink örököseit, hogy nem „elsajátítani kell a tananyagot”, hanem tanulni abból is, ebből is, és kételkedni mindenben. Volt egy osztálytársam, aki az ország három legjobb történészdiákja közé verekedte magát, ő nyilvánosan kételkedett valamiben, így aztán nem nyert egyetemi felvételt. No, ezt nem „biztatásnak” szánom. Akkor diktatúra volt, de a hatalom humorérzéke ma is, és talán holnap is, nagyon ingatag!)

Történelmi dátum volt június 28-a, a trónörökös meggyilkolásának napja, egyben a szerbek törökök elleni vesztes csatájának (az 1389-es rigómezei csatának) a napja, és így az első szerb birodalom bukásának évfordulója. A szerbek ezen a napon ünneplik a *vidovdant*, vagyis Szent Vitus, azaz Vid napját, amely azzal a reménnyel tölti el lelkeiket, hogy egyszer visszaállítják Dusán cár nagyszerb birodalmát. Szimbolikus volt tehát, hogy a szerb nacionalisták – akik mögött ott állt Szerbia extrónörököse, Karagyorgyevics György herceg – ezen a napon ölték meg Ferenc Ferdinándot, a dunai monarchia trónjának várományosát. (Abban persze bizonyára semmilyen szimbólum nincs, hogy a trónörökös éppen azon a napon kívánta megsemmisíteni a Monarchia hadseregének erőfitogtató demonstrációját!)

Bár ezekben az időkben nem volt szokatlan uralkodók és trónörökösök meggyilkolása, a szarajevói merényletből világméretű háború keletkezett. Európa nagyhatalmainak uralkodói ekkor: Ferenc József osztrák császár és magyar király, II. Vilmos német császár, II. Miklós orosz cár és V. György brit király. Az említett koronás főek mellett országonként eltérő volt az államfők hatásköre és felelőssége. Az 1. világháború idején a magyar miniszterelnök Tisza István volt, Németország kancellárja Bethmann-Hollweg, Hertling, majd Max von Baden herceg, a francia miniszterelnök Poincaré, majd Briand és Clemenceau, a brit kormányfő pedig Lloyd George. Az orosz Szergej Witte kormányfő mellett megemlítendő a cárnéra nagy befolyással bíró Raszputyin szerepe. Az USA elnöke ekkor Woodrow Wilson. A szembenálló táborok képe a hadüzenetek nyomán hamar kirajzolódott, majd 1917-ig folyamatosan bővültek a csatlakozó országokkal. A Központi Hatalmak köre: Ausztria–Magyarország, Németország, Törökország és egy ideig Bulgária, míg a Szövetségesek az antant hatalmak: Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia, illetve Portugália és Japán, a Balkánon Szerbia, Montenegró, Románia, Bulgária és Görögország, majd 1917-ben az USA és Kína is belépett a háborúba a szövetséges hatalmak oldalán. Harcoltak egymással földön, vízen és – először a történelem folyamán – a levegőben is. Kiváló és kevésbé jeles hadvezérek mérték össze erejüket: Moltke és Falkenhayn, Hindenburg, Ludendorff, Vorbeck, Scheer és Mackensen a német, Frigyes főherceg a Monarchia hadseregének főparancsnoka, Hötzendorf osztrák tábornok és a közös

flottát irányító Horthy ellentengernagy; Joffre, Berthelot, Foch, Nivelle, D'Esperey és Pétain francia tábornokok; az olasz Diaz tábornok, Nyikolajevics, Bruszilov és Krensckij, az oroszok vezérei, Churchill és Lellicoe, Allenby és Lawrence a brit-angol hadvezérek. A háború kezdetekor a németek 2 300 000, a Monarchia 1 400 000, tehát összesen 3 700 000 katonával rendelkeztek, míg az antant hadereje 5 700 000 katonát számlált. A Tolnai „számvetése” szerint a központi hatalmak 3 250 000 katonát, az antant és szövetségesei 5 millió katonát vesztek a háború végéig.

35. A Duna-flottilla

Nagy csaták győztesei voltak a magyar hajók: 1866-ban a porosz–osztrák háború során Wilhelm von Tegetthoff ellentengernagy Anconánál a hajójával meglekelt és elsüllyesztett három olasz vezérhajót, eldöntve ezzel a csatát: legyőzték a verhetetlennek hitt olasz flottát. A Pest–Fiumei Hajóépítő Társaság pesti gyárában 1869-ben készültek a Leitha (később Lajta) és a Maros dunai monitorok. Őket követte 1892–93-ban a Körös és a Szamos, majd megépült Pesten 1902–1904 között a Temes és a Bodrog monitorpár. Az 1. világháborút megelőző években a magyar Ganz Danubius gyárában először torpedónaszádok, majd rombolók készültek, és később ez a gyár építette a világ talán legjobb cirkálóit. Az 1911-ben megkötött szerződés szerint hat rombolót kellett két év alatt megépítenie. A Tátra osztály valamennyi rombolóját ez a gyár készítette. A Danubius fiumei telepén készült el 1914 januárjában az első magyar *dreadnought*, a Szent István, majd a Novara és a Helgoland csatahajók. Ezek a cirkálók –koda lövegekkel voltak felszerelve. Egy „dreadnought”, jelentése magyarul: „semmitől sem rettegő”, 20–25 ezer tonnás páncélozott hadihajó volt. Később az „U” jelű hat tengeralattjárónk is Pesten és a fiumei telepen készült. Magyarországon összesen 13 tengeralattjáró épült, az elkészült naszádokat vasúton szállították Pestről Polába. 1914. július 28-án, a hadüzenet éjszakáján már golyózápor fogadta a dícső Nándorfehérvár alatt elhajózó Duna-gőzhajózási Társaság „Inn” nevű gőzösét, és a magyar monitorok megkezdték Belgrád bombázását. A háború első lövéseit a Duna-flottilla egységei adták le a hadüzenet követő nap éjszakáján. A zimonyi bázison Grund Frigyes fregattkapitány parancsnoksága alatt állomásozó Sava, Temes, Bodrog és Szamos monitorok másnap lőni kezdték Belgrádot. A háború kitört, a szerbek felrobbantották a Zimony és Belgrád közti hidat. A monitorok előtt a Duna-gőzhajózási Társaság „Alkotmány” nevű vontatógőzöse haladt, a hajó orrára szerelt két hídponttal végezték a szerbek által telepített folyami aknáknak semlegesítését. A hajó parancsnoka, Eberling Károly, halálos lövést kapott, mielőtt befutottak volna Zimonyba. A Körös és Leitha monitorok lőtték a Kalimegdánt. A Maros és a Leitha a Száván fedezte az előrenyomuló hadseregünk bal szárnyát, fedezték a folyón történő átkelést. A Temes II, az Enns és az Inn monitorok is bekapcsolódtak a harcba. A francia ütegek folyamatosan lőtték a monitorokat: az Ennst és a Temest harcképtelenné tették. A Leithát találat érte, ezért a Száva menti Brodba került javításra, majd Orsovánál állomásozott, és onnan vezényelték a Pozsony–Vác közötti Duna-szakaszra; részt vettek a monitorlázadásban, ezért a legénységet tisztjeikkel együtt Szendrő várába internálták. A Temes 1914 októberében Grabovicánál kapott talála-

tot, megfeneklett a négyméteres vízben, majd három év múlva kiemelték, és Budapestre vontatták. 1914. december elején a 3. hadsereg elfoglalta Belgrádot, ezután a szerbek visszavonultak a Dunától.

A K. und K. Balkáni Haderő-főparancsnoksága Potiorek Oskar tábornagy parancsnoklása alatt a Száva-csoport, a Duna-csoport és a Pancsovai csoport hajóival rendelkezett. Mivel Szerbia nem készült fel folyami hadviselésre, angol, francia és orosz tengerésztisztek jelentős hadianyaggal érkeztek Belgrádba. Az oroszok folyami aknákat telepítettek, a franciák partvédő ütegeket állítottak fel. A Vaskapu alatti Duna-szakaszt az orosz gőzösök biztosították. A császári és királyi flottilla rövidesen kidolgozta a folyami offenzíva tervét, hogy a Dunát a Fekete-tengerig uralva lőszerszállítmányaikat eljuttathassák a törököknek. Miután a monarchia csapatai elfoglalták Belgrádot, a flottilla a Vaskapuig aknamentesítette a folyót. Az orosz haditengerészet a tengerig vonult vissza a hajóival. Amikor Románia 1916. augusztus végén hadat üzent a központi hatalmaknak, s csapatai betörték Erdélybe, ismét felújultak a harcok a Dunán. A hadműveletekben az I. és II. monitorosztály 17 hajója (monitorok és őrnaszádok) és felfegyverzett gőzösök vettek részt. A román torpedótámadást követően a II. monitorosztály Gyurgyevónál megsemmisítette az ott horgonyzó hadihajókat, elkötötte az uszályokat, majd lefelé haladva elsüllyesztett két román őrnaszádot és egy aknahajót. A Kladovónál álló Álmos nem tudott a konvojhoz csatlakozni, Orsovára hajózott, menet közben lőtte a Turnu Severin kikötőjében álló gőzösöket, a laktanyát, a vasútállomást és a hajógyárat. A Blene csatornában állomásozó hajóink ezután több támadást intéztek román és orosz hajók, valamint a kikötők ellen. A román szárazföldi csapatok október 1-jén hajnalban Rjahovónál hidat építettek, és egy gyalogos hadosztállyal átkeltek a bolgár partra. A Viza és a Barsch őrnaszádok tűz alá vették őket, a Wels, Bodrog és a Körös csatlakozott a harchoz. A Barsch, a Bodrog és a Körös több találattól megsérült, leváltásukra a Szamos és a Leitha indult, majd a Temes II és az Enns monitorok fedezete alatt a Viza és a Balaton felfegyverzett gőzösöknek sikerült uszályokkal és sodoraknákkal szétszakítani a hidat, így a túlsáron maradt román hadosztállyal szemben a bolgárok vissza tudták foglalni Rjahovót. A Duna-flottilla egyik különítménye, amely a Wulff-hajóhadosztág nevet kapta – a Bosna, Bodrog, Körös, Szamos, Barsch, Wells hajók – 1918 áprilisában a Fekete-tengeren harcoltak tovább.

Románia legyőzése után, 1918. szeptember végére a folyó teljes hosszában a Duna-flottilla ellenőrzése alatt állt. Amikor Bulgária fegyverszünetet kötött az antanttal, akkor vonultak vissza a román hajók, és október 30-án IV. Károly király parancsára a hajókat magyar kézre adták. A flottilla magyar zászlók alatt futott be Budapestre. Ugyanezen a napon a haditengerészet Polában (mai nevén Pula az isztriai félszigeten) állomásozó VIRIBUS UNITIS zászlóshajójára felkúszott a jugoszláv zászló, és Horthy Miklós altengernagy, az osztrák–magyar haditengerészet utolsó parancsnoka elhagyta a hajót. (Hogy miért kellett ezt a vezérhajót 1918 végén elsüllyeszteni a polai hadikikötőben, arra nincs magyarázat, vagy éppen van – de minek!) A győztes hatalmak 1920-ban elosztották maguk között a magyar haditengerészet hajóit. Mindezekről részletesen olvashatunk dr. Csonkaréti Károly *Császári és királyi hadihajók és Földi Pál Az osztrák–magyar haditengerészet története* című könyveiben.

Dédapánk, Caselli kapitány az 1. világháború kitörésekor kereskedelmi hajókon járta a Dunát Brailától Turnu Severinen át Bécsig. A kapitány körülbelül akkor, ami-

kor veje, a nagyapánk született, tehát az 1880-as évek elején kezdett hajózni a Dunán és mellékfolyóján, az Olton. Kereskedelmi és személyszállító hajókon, gőzöskön olasz állampolgárként dolgozhatott, nagy valószínűséggel a Monarchia lobogói, majd később román zászlók alatt. 1906-ban a román külügyminisztérium az I. Károly jubileumi emlékéremmel tüntette ki a Román Folyamhajózási Szolgálat segítségével. Feleségét, Schmeltzer Alexandrinát a gyermekei, Clotild és Alfred temették el 1914 februárjában Újpesten. Nem találtam nyomát annak, hogy a kapitány ott lett volna a temetésen. Valószínűsítem, hogy lánya és közte kialakult konfliktus forrása is ez (vagy ez is) lehetett. Az 1. világháború kitörésekor nagy valószínűséggel Szörényváron tartózkodott, ezért sem vehetett részt Klotildligeten a lánya esküvőjén, mert a háborús események miatt 1914. november 22-én bizonyára nem hajózhatott a Dunán. Egy évvel utána, októberben viszont Budapesten tartózkodik, leveleznek is Iwanfeldén élő lányával, de nem találkoznak. Klotild, a nagymamánk, 26-án világra hozta anyánkat, de erről sincs említés a levelezéseikben. Ernesto dédapánk visszatért Turnu Severinbe, valószínűleg ott élte át a magyar Álmos nevű hajó támadását a kikötő és a hajógyár ellen.

EURÓPA LÁNGOKBAN

Térjünk vissza 1914. július 25-ére, amikor a Monarchia követe elhagyta Belgrádot, mivel nem kapott kielégítő választ az átadott jegyzékre, és három nap múltán Ausztria–Magyarország hadat üzent Szerbiának. A monarchia mozgósította csapatait, Oroszországban Miklós cár titokban Galícia és Kelet-Poroszország szomszédságába összpontosította hadosztályait. Mi történt ezekben a napokban Németországtól nyugatra? Röviden felidézem, melyek voltak az előzmények, és mi mozgatta a francia, belga és angol döntéseket, amelyek ott élő rokonaink életét nagyon megváltoztatták.

Amikor az európai hatalmak 1831-ben megteremtették Belgiumot, abban állapodtak meg, hogy az új királyság szerezhethet ugyan gyarmatokat, tengerentúli birtokokat és védterületeket, de Európában örökre semlegesnek kell maradnia. A semlegesség vállalása viszont a többi államot értelemszerűen arra kötelezte, hogy ne tegyék Belgiumot hadviselés színterévé.

Augusztus 1-jén Vilmos német császár elrendelte az egész német haderő mozgósítását, a berlini kormány másnapi jelentésében már hadban állónak tekintette magát Oroszországgal, és még aznap az Augsburg nevű német csatahajó támadást intézett Liepaja hadikikötő ellen. Pár nap múlva a német szárazföldi csapatok elérték a lengyel Czeszohowa székvárost, elfoglalva a magyar pálos barátok egykori kolostorát, ahol a magyar Báthory Zsigmond fejedelem és lengyel király kincseit őrzik. A nagytemplom bejáratánál Szent István és Szent László életnagyságú szobrai, bent a templomban pedig a csodatévő „Fekete Madonna” képe fogadta a katonákat.

Ilyen előzmények után intézett ultimátumot a német kormány Belgiumhoz, mely szerint Németországnak Belgium ellen semmiféle ellenséges szándéka nincsen, ha Belgium hajlandó a közelgő háborúban Németországgal szemben semlegességet tanúsítani, úgy a német kormány a békekötésnél a Belga Királyság teljes területét és birtokait, valamint a függetlenségét garantálja.

36. Belgium lerochanása és megszállása

Mikor az ultimátum határideje lejárt, vagyis 1914. augusztus 3-án reggel nyolc órakor a belga kormány elutasította Németország ajánlatát. Hadiállapot jött tehát létre Belgium és Németország között is, mert a Belgiumon keresztül történő felvonulás a franciák ellen úgyszólván élet-halál kérdése volt a német hadvezetés számára: a leg-rövidebb és leggyorsabb út ugyanis Belgiumon át vezetett Franciaországba, s a németek okultak az 1870–71-es háború tapasztalataiból, ezért ezt az útvonalat választották. A felvonulás és előnyomulás nehézségeit akarta harmadára csökkenteni a német hadvezetés azzal, hogy Kölnből és Aachenből Belgiumon keresztül egyenesen francia területre vezethesse csapatait.

Belgiumban hamar elterjedt a híre annak, hogy a német katonák meg akarják szállni a királyság területét, és hatalmas pánik tört ki az országban. A belga kormány tanácstalan volt, de nem sietett a mozgósítással, hanem utasításokat várt Párizsból és

Londonból. Az első intézkedés az volt, hogy a belga–német határon megszüntették a vasúti forgalmat, ezért rengeteg idegen ember volt kénytelen gyalog átkelni a határon, hiszen aki csak tehette, menekült. Megérkeztek az első németországi jelentések, és nyilvánosságra került, hogy Albert király elnökletével kora reggel ülésezett a minisztertanács. A városban németellenes tüntetések kezdődtek: a felbőszült tömeg a kávéházak teraszán, a vendéglőkben, sőt a nyílt utcán és tereken is megtámadta a németeket.

Anglia azonnal Belgium mellé állt. Sir Edward Grey külügyi államtitkár az angol alsóház augusztus 3-ai ülésén felolvasta a belga király táviratát, melyben Albert király Anglia intervencióját kérte Belgium függetlenségének és területi épségének megóvására. Mivel Anglia így is, úgy is kárt szenved a háború miatt, hiszen külkereskedelme megszűnik, flottáját és hadseregét pedig mindenképpen készenlétben kell tartania, Angliának részt kell vennie a háborúban – döntöttek, és hadat üzentek Németországnak. Valószínűleg nem Belgium megsegítése volt a fő szempont, és az sem volt mellékes, hogy majd a békekötéskor Anglia megvédhesse a saját érdekeit. A német flottatörvény megszületése után, amely a tengeren is félelmetes nagyhatalommá emelte Németországot, kezdte meg VII. Edward angol király azt a „bekerítő politikát”, mellyel az angol érdekek szolgálatába állította Franciaországot és Belgiumot, majd később Japánt és Oroszországot is. Mert a tengereken csak Angliának lehet uralkodnia! Övé a tengeri közlekedésnek stratégiai szempontból majdnem minden fontos pontja: Gibraltár és Málta, Ciprus, Szent Ilona, Réunion és Ascension szigetek, és Port-Szaíd, Áden, valamint Szingapúr. Ennek a tengeri világhatalomnak a megőrzésére szövetkezett hát Anglia az ősi ellenségével, Franciaországgal és új barátaival: Japánnal és Oroszországgal. Az angol háborús párt vezetői Grey, Kitchener és Churchill voltak, ők győzték meg az angol közvéleményt arról, hogy Angliának létérdeke a részvétel a világméretű háborúban.

Nem érdektelen itt és most a viktoriánus Angliára és az európai császárokra is emlékezni. Viktória királynő uralkodása (1836–1901) alatt Anglia a világ meghatározó nagyhatalma lett, elsősorban az úgynevezett „egyensúlypolitika” eredményes alkalmazása révén. Angliának sikerült a krími háború során az oroszok befolyását visszaszorítania. Uralkodásának idején egyesült Olaszország és Németország, és közreműködésével jött létre több balkáni állam, Románia, Szerbia, Bulgária ekkor szabadult meg a török uralomtól. Kulturálisan is sokat fejlődött az ország, elsősorban Albert herceg tevékenysége révén: ő, akinek a tudomány és a művészet mindig a szívügye volt, szorgalmazta a londoni világkiállítás megszervezését. Albert herceg halála után, 1861-től, Viktória sokáig nem lépett a nyilvánosság elé, egy idő után azonban sikerült rávennie őt a londoni kormány politikusainak, hogy vegyen részt a politikában. Olyannyira, hogy sikeres tevékenységével, gyermekei „kiházásításával” joggal viselte az „Európa nagymamája” megtisztelő címet. A királynő India császára lett 1867-ben, és idős korára a brit nagyság jelképévé vált. Alberttel kötött házasságából kilenc gyermek született. A leghíresebbek: Viktória hercegnő, akiből német császárné lett, ő volt II. Vilmos német császár édesanyja, Edward hercegből pedig a későbbi VII. Edward király lett. A királyi család az angol társadalomban mintaértékűnek számított: az ideális család megtestesülése volt, amelyben nem történtek botrányok, még kisebb-nagyobb zavarok sem voltak, hanem szigorú rend, erkölcs és

összetartás uralkodott. Viktória királynő 1901. január 22-én halt meg, és vele a 19. század is búcsúzott. Leszármazottjai részt vettek az 1. világháború „előkészítésében” és megvívásában: így unokája, II. Vilmos, aki Németország császára volt, lányunokájának férje pedig II. Miklós orosz cár. Az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója ekkor Ferenc József császár és király, majd őt követte a Monarchia élén I. Károly császár, IV. Károly néven magyar király. Olaszország királya ekkor III. Viktor Emánuel, Anglia miniszterelnöke David Lloyd George, Franciaországé Georges Clemenceau. Az amerikai részvételt, majd a béketárgyalásokat Woodrow Wilson elnök irányította, és ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Miklós cár és családjának kiirtása után megjelent a színen Vlagyimir Iljics Lenin.

Visszatérve a világháborút az első között megszenvedő belga polgárokhoz, számukra 1914. augusztus 4-e sorsdöntő nap volt. Brüsszelben a lakosság már korán reggel az utcákra özönlött, emberáradat torlódott a Rue Royale és a Rue de la Nation felé. Albert király beszédet olvasott fel a parlamentben, melyben fogadalmat tett, hogy ha a nemzet is úgy akarja, akkor Belgium az utolsó csöpp véréig védelmezni fogja semlegességét.

A német császár ezen a napon a birodalmi gyűlésben mondott beszédet: *„Hívó szóval fordulok a Német Birodalom népeire, hogy védelmezzék meg teljes erővel, szövetségesünkkel való testvéri, vállvetett küzdelemmel azt, amit békés munkával megteremtettünk.”* A lengyel Kalisz, Będzin és Czerstohowa megszállása és Liebaja (lett) hadikikötő megtámadása lelkesítette a németeket, Berlin felzúszlózott utcáin a tömeg a *Wacht am Rheint* énekelte. A birodalmi gyűlésben Bethmann-Hollweg kancellár elmarasztalta Oroszországot Szerbia miatt, és kétszínűséggel vádolta meg Franciaországot:

„Csapataink megszállták Luxemburgot, és talán már belga területen vannak. Ez pedig ellentmond a nemzetközi jog követelményeinek. A francia kormány kijelentette ugyan Brüsszelben, hogy respektálni fogja Belgium semlegességét, ameddig ellenfele is respektálja azt. Mi azonban jól tudtuk, hogy Franciaország készen állott a támadásra. Franciaország tehát várhatott, mi azonban nem.”

A belga hadvezetés célja az volt, hogy az Aachen körül gyülekező német haderőt feltartóztassa a francia csapatok felvonulásáig, és Antwerpenre támaszkodva megállítsák a német inváziót. A német hadvezetőségnek tehát igen fontos lett, hogy minél előbb elfoglalja Liège-t (német néven: Lüttichet), melynek birtoklása után következhet Namur bevétele, és ezzel szabaddá válik az út Charleroi városán át a francia határig. Liège ősi város Belgium földjén, kereskedelmi és ipari központ, vasúti csomópont a Maas (franciául Meuse) és az Ourthe összefolyásánál. Erődítményeit Brialmont tábornok építtette 1888–1892 között. A németeknek híreik voltak arról, hogy a belga kormány már sürgette a francia kormányt, hogy küldjön csapatokat, és hírt kapott arról is, hogy Anglia gyors ütemben fölszerelt 150 ezer angol katonát, és csapatait a Csatornán át Antwerpenbe kívánja szállítani, hogy egyesüljenek a belga és francia csapatokkal. Augusztus 5-én éjszaka indult meg az első támadás, a roham Liège ellen. Liège modern erődjével kiállta az első nagy rohamot. Albert belga király az egész belga nemzet, Poincaré köztársasági elnök a francia nemzet nevében távi-

ratban üdvözölte Liège hős védőit. Az ostromló német sereghez azonban megérkeztek a várt csapaterősítések és a nehéz ütegek – a híres, Kövér Bertának csúfolt, 42 centiméteres mozsárágyú és a 9 méter hosszú nehézágyú –, melyekkel tizenkét kilométer távolságról elkezdtek bombázni az erődöket. A becsapódó tűzmázsás lövegek egyszerűen szétzúzták a legerősebb betonfalat, az acélpáncélokat is átütötték, a légnyomás pedig tűz-hús lépésnyire is eltaszította az embereket.

A város lakói, akik már megélték a külső Meuse-hidak felrobbantását, irtózáttal figyelték, ahogyan a német gránátok lerombolták erődjeiket. Így szállt le augusztus 6-ának éjszakája. Éjjel tizenegy óra tájban furcsa zöreire lettek figyelmesek, és az égen egy óriási szivar úszott elő a felhők közül. A különös alkotmány a német Zep-pelin gróf léghajója volt:

„Még föl se ocsúdtam az első rémületből – írja egy szemtanú –, amidőn ismét megpillantottam a vakító fénykévét, mely ezúttal hozzám sokkal közelebb érte a földet. Most még világosabban láttam a kormányozható léghajót, melyről hosszú kötélen valami kosárféle függött, s ebben egy ember állt. Tisztán kivibtem, amint két kezével fölvet, magasra emelt valamit, s aztán lehajította abba a körbe, melyet a fénysugár megvilágított. Ahogy ez megtörtént, nyomban eltűnt a fénysáv, de én azért tovább is ugyanarra a helyre néztem. Akkor hatalmas fénykéve lövellt fel onnan a magasba, és nagy, sötét tömegek repültek mindenfelől a levegőbe. Aztán irtózatoss robbanás hallatszott. Azt hittem, hogy megreped a dobhártyám, és bódultan megtántorodtam, mert megingott lábaim alatt a föld.”

A német sereg Liège bevétele után még gyorsabban igyekezett szabaddá tenni felvonulási útját Franciaország felé, mert értesüléseik voltak arról, hogy erős francia csapatok nyomulnak előre Namur irányába. Hírt kaptak arról is, hogy Anglia is összevonta csapatait Doverben, melyek egy részét Calais-n át Franciaországba, másik részét pedig Antwerpenen át Belgiumba akarta szállítani.

A németek elébe siettek a Namurtól északra bekerítéssel fenyegető francia seregnek, és augusztus 18-án Pervez-nél útját állták az előrenyomuló franciáknak. Majd még aznap Dinant-ig nyomultak előre; ez a község már csak 23 kilométernyire fekszik Namurtól. Malmedyben, a német határon fekvő belga városkában még borral és kenyérrel vendégelték meg a német csapatokat, de néhány kilométernyire onnan Stavelot-ban már pénzért sem adtak nekik élelmiszert.

A következő napokban a német csapatok elérték Tirlemont községet, ahol megütköztek a belga csapatokkal. Tirlemont elfoglalása fontos volt a németek számára, mert ez a város a Liège-t Brüsszellel összekötő vasútvonal csomópontja. A tirlemont-i győzelemmel Namurt körülzárták a németek. Egy német tartalékos tiszt írta:

„Azt a parancsot kaptuk, hogy induljunk Namur körülzárolására, s e célból kerüljünk át a Maas folyón, Andenne gyárváros batárában. A visszavonuló ellenség felrobbantotta a széles és kényelmes hidat, amely átvezetett a folyón. A gyalogság tűzének a védelme alatt utász csapataink gyorsan új hidat vertek, mely augusztus 20-án délután már készen is állt, úgybogy 5 óra tájban már megindulhattak a csapatok a városon keresztül az új hajóhid felé. Este fél hét lehetett, midőn a lőszerkocsi-

osztály, amelyet én vezettem, mintegy 10 kilométernyire Andenne előtt utolérte a derékbadat. Amikor felkapaszkodtunk arra az erdős dombtetőre, melyről elénk tárult Andenne városa, rémes látványban volt részünk: lobogva égett előttünk az egész völgy. A városka mind a négy sarkán égett. Nem volt kellemes dolog végiglovagolni a lángokban álló városon.”

Ekkor már a német sereg bevonult Brüsszelbe, ahonnan a belga király a kormánnyal együtt Antwerpenbe távozott. A belga főváros ágyúlövés és kardcsapás nélkül a németek kezére jutott, Arnim német tábornok megegyezett a brüsszeli polgármesterrel a város átadásáról. A brüsszeli városházára felvonták a német lobogót, felvonultak a német katonák zenekarokkal, és énekelték a *Deutschland, Deutschland über alles* kezdetű német himnuszt. Beültek a belga kávéházakba, és gondtalanul mulatták a napot. A belga fővárosban látszólag nyugalom honolt, de a csöndes felszín alatt minden forrongott és lázadozott a megszállók ellen. A németek nem sokat törődtek a helyiek gyűlöletével, gyakran egyedül és fegyvertelenül jártak a város leghagyatottabb részein is, ami elég veszélyes volt, hiszen a szétvert belga sereg katonái már polgári ruhákban rejtőzködtek a belga fővárosban is.

37. Fritz és Eduard a háborúban

„Az 1914–18-as világháború alatt a nagymama, a lánya (Johanna néni) és Willy bácsi Bruggében, a megszállt zónában maradtak. Hogy levelezni tudjanak a papával és mamával, akik Hollandiában voltak, a következőképpen jártak el. Paul Str. és legidősebb fia, Eberhard, textiltereskedők voltak. Aix-la-Chappelle-ben (Aachenben), Németországban volt a központjuk (irodájuk), és kezdetben rendszeresen jártak Fauquemont-ba. Brugge és Aix-la-Chappelle között – német ellenőrzés alatt ugyan, de – működött a posta. Eberhard (Evert) bácsi így Aachenen keresztül küldte a postát, amely Bruggéből érkezett Hollandiába, és viszont. Nagymamának ott, Bruggében be kellett fogadnia, el kellett szállásolnia egy német tisztet, akinek a tisztiszolgája időnként bajlandó volt katonai postával is elküldeni a leveleket” – írták naplójukban a testvérek, melyből a továbbiakban is idézek:

„Fritz R. nagybátyámnak (a mesélőnek, Andrénak a nagybátyja, nem a dédapánk, hanem annak hasonnevű unokatestvére) az 1914-es háború elején szüleimhez írott levele. Ő, mármint Fritz, hétéves korában megsüketült, anyanyelve a német volt, második nyelve a francia. Ez magyarázza a nyelvi hibákat, amelyeket a dokumentum eredetiségének megőrzése céljából nem korrigáltam. 1914 augusztusában Fritz bácsi az averbodei norbertinus apátságban élt, mintegy harminc kilométerre Leuwentől. Műhelye volt, ahol üveglakokat gyártott az apátságnak.”

A premontrei szerzetesekkel családunk mindkét ága kapcsolatba került. A franciaországi Prémontrében 1121 karácsonyán tett fogadalmat negyven klerikus, elfogadva az Ágoston-rend reguláját, ezért magukat *Ordo Sancti Augustini* néven nevezve. Elterjedtek Csehországban, Brabantban és Vesztfáliában is, de a francia forra-

dalom felszámolta házaikat. Magyarországra a premontrei szerzetesek Morvaországon keresztül jutottak. Monostoraik előjáróit nem apátnak, hanem prépostnak nevezték. A csornai mellett a szombathelyi és a keszthelyi gimnáziumot vezették 1808-tól 1948-ig. A keszthelyi gimnáziumban apai nagyapánk, Gyula és testvérei tanultak. A függetlenné vált Belgiumban újjáéledt a rend, és többek között Averbodében épített apátságot. Ebben a kolostorban alkotta üvegfestményeit ópapa nagybátyja, Fritz. Egy-két üvegfestménye eljutott nagybátyám, Ernst plébános parókiájára is, amelyből kettőt most én őrzök. Az egyik az alkímia tudósának portréja, a másik pedig egy bruggei utcarészlet a dómmal.

„Kedves Maria és Willy,

Averbode, 1914. aug. 25.

ha ezt a levelet megkapjátok, akkor az csoda lesz, gratulálhattok a 'postásoknak', hiszen az averbodei emberek közvetítésével Verle–Antwerpen útvonalon keresztül megy Bruggébe. Nem sok leuveni hírt tudok írni, arról majd Eduard ír, de itt Averbodében is átéljük a háború borzalmaait. 18-án jöttem el Leuvenből Averbodéba, és ahogy ideértem, vacsoránál mondogatták, hogy a németek közelednek. Elképzelhettek, micsoda pánik tört ki a kolostorban. Egyesek már romokban látták a kolostort, mások, a nyugodtabbak megpróbálták lelket verni a megrémült atyákba.

*Ma délben 500 ulánus vette körül a kolostort. Egy tiszt revolverrel a kezében belépett, és halálbüntetéssel fenyegetőzve kérdezte: vannak-e itt belga katonák? Majd megparancsolta, hogy a csapatának kenyeret és vizet szállítsunk. Egy óra múlva megismétlődött ez a jelenet, később azt gondoltuk, abban reménykedtünk, hogy elmentek, de tévedtünk. Egy egész hadsereg vonult el a kolostor falai előtt. Ahogyan a lovasok elvonultak, majd Aarschot irányába fordultak, jött utánuk a porosz gyalogság, követte őket a könnyű- és nehéztüzérség. Vagy 20 000 ember, katona vonult el egymás után. Nagyon fegyelmezetteknek, fáradtnak és mégis kitartónak látszottak. Mindamellet bárom halottunk és több sebesültünk van, akik az ulánusok közeledtére menekülni kezdtek, és akikre azok rálőttek. Herseltben 28, Kerseltben 6 halott volt, és minden faluban voltak áldozatok. A rendház az apátságot bölcsen vöröskeresztes kórházzá alakította át, de a 40 ágy a mai napig üres. Ezek után természetesen nem tértek vissza Leuvenbe. Megpróbáltam ugyan, de nem számoltam az-
zal, hogy a zichemi hidakat a belgák felrobbantották, így a közlekedés leállt, tehát itt kellett maradnom, ennek már egy hete, és csak bizonytalan híreket kapunk. Információink szerint Aarschotban a németek borzalmas vérengzést hajtottak végre, szinte földdel tették egyenlővé a várost, a megmaradt házakat meg kifosztották.*

Eduard, meglepetésemre, kedden idejött, sikerült neki átvágnia magát a megszállott vidékeken; azért jött, hogy megtudja, mi van velem. Már azt hitték, hogy fogságba estem. Szerencsére idáig nem. Mivel az atyák azt akarták, hogy menjek haza a szüleimhez, amíg nyugodtabb idők nem jönnek, szerdán Eduarddal tartottam.

Forró üdvözléssel: Frédéric”

(A leveleket a Bruggében lakó szüleimnek címezte; ezt a várost akkor még nem foglalták el a németek. Fritz bácsi a leveleiben szeretett túlzásokkal élni, Eduard bácsi a leveleiben ugyanezekről az eseményekről mértéktartóbban nyilatkozik. André

megjegyzése) A levél folytatódott, a két fiú kis eltéréssel külön-külön is leírta, hogy mi történt velük az úton, a folytatást Eduard levelében olvashatjuk. Eduard R. nagybácsi 1914. augusztus 28-án Averbodéból írt levelet nővérének, az én édesanyámnak, Máriának – írta feljegyzésében André.

„Kedves Maria!

Bizonyára meglepődtek, hogy levelet kaptok tőlünk. Leírom, hogyan alakultak a dolgok Leuvenben. Augusztus 18-án Fritz elindult Leuvenből Averbode felé. Ezen a napon a német csapatok már elfoglalták Sichem és Dies városokat, ennek ellenére ép-ségben el tudott jutni Averbodéba. Még azon a napon a német csapatok megszállták Leuvent, a tirlmonti és aarschoti út felől, úgy fél kettő felé értek be a városba, anélkül hogy bármilyen kárt tettek volna a város épületeiben. Ugyanakkor viszont a Leuven környéki falusi házakat szinte kivétel nélkül mindet felégették. Mama és papa nem nyugtalankodtak. Az újságok azt írták, hogy Leuvent is felégették, de ez nem igaz. A csapatok semmilyen kárt nem okoztak. Az egész város nyugodt volt ezen a napon, a polgármestert és a tanács tagjait tűszul ejtették. Mi mindnyájan nyugtalanok voltunk, elsősorban Fritz sorsa miatt, aki Averbodéban maradt, ezért 25-én, kedden, kerékpárral elindultam Aarschoton át Averbode felé. Minden jól ment, sehol nem állítottak meg. Útközben láttam az összes leégett házat. Aarschotot csak félig rombolták le. Az ottani polgármestert kivégezték (helyben lelőtték), mert a fia megölt egy német tábornokot, mondták. Aarschotból Averbodéba menet egyetlen németet sem láttam, az utolsó megálló hely Aarschotban volt – bizony szomorú látvány.

Miután Averbodéba érkeztem, elmentem Fritzhez, aki nagyon jól van. Ott maradtam másnap reggelig, és 26-án, szerdán, nyolc óra körül mind a ketten elindultunk gyalog Leuven felé. Ugyanazt az utat tettük meg, mint tegnap én. Aarschotba érkezvén senki sem szólt hozzánk, de az Aarschot felé vezető úton már megállított bennünket egy járőr, és nem volt nálam igazolvány (csak egy körlevél a főnökségtől). Fritznel volt a müncheni egyetemi igazolványa, erre elengedtek minket. Nem-sokára ismét megállítottak, ekkor már egy egész csapat járőr, és a parancsnok elé kellett mennünk, egy haditanácsféle elé. Sok tiszt volt közöttük, de elengedtek minket, ezután még harmadszor is elfogtak, és ismét elengedtek, de azután már kezdtünk nyugtalankodni. Az egész aarschoti út szomorú látványt nyújtott. Az út szélén belga katonák felszereléseinek maradványait lehetett látni. A településen egyetlen ház sem volt, amely épen maradt volna, minden felégetve. Egyetlen ember sem volt az úton, az utcákon. Állandó ágyúzás hangját hallottam, és az olyan hangos volt, hogy arra következtettem, talán Leuvenben lőhettek. Wilsele felől Leuven közelébe érve ismét megállítottak minket. Ekkor egy altiszt vezetésével közel 25 katonából álló osztag igazoltatott bennünket. Előtte két katona elbújt a fák mögött, és a puskájuk csövét felénk fordítva az egyik katona 'Fel a kezekkel!' kiáltására feltett kezekkel közeledtünk hozzájuk. Átkutattak, hogy nincs-e nálunk fegyver, és mivel nem találtak, elengedtek, de azért követett minket egy katona kiélesített fegyverrel, majd egy parancsnok elé kellett mennünk. Ez a tiszt még elég udvarias volt velünk, és azt mondta, hogy nem mehetünk Leuvenbe, mert Leuven lángokban áll! Ha megkockáztatjuk, hogy továbbmenjünk, az igen veszélyes lehet, mert lelőhetnek azok a katonák, akik már nem engedelmeskednek a feljebbvalóiknak. Azt mondták, hogy

a polgárok rálöttek Leuvenben a katonákra, sőt, meg is öltek batot, ezért dübükben nem ismernek irgalmat. A tiszt azt mondta, hogy 'Ne menjetek Leuvenbe, ez egy jó tanács, fogadjátok meg, ha nem hallgattok rám, megölnék a katonák benneteket!'. Ezek után visszafordultunk Averbodéba, és láttam, hogy a németek összevonták a csapataikat Leuven előtt. Visszafelé még ötször állítottak meg minket a németek. Kétszer a 'balálbuszárok', háromszor a kerékpárosok. A buszárok valóban brutálisak voltak, vágóban jöttek felénk, ránk fogták a szuronyukat. 'Fel a kezekkel! Vegyétek le a kabátot' – mondták. 'Adjátok ide a fegyvereket!' Olyan vadak voltak, hogy azt hittem, valóban meg fognak ölni. A könyörtelen és biztos halál közelében voltunk. Rézbőrű indián lovasokat képzeljétek el lovas vadászat közben, akkor el tudjátok képzelni a vadságukat. Volt nálam egy fehéreneműcsomag, a földre kellett dobnom. Fritznek volt egy doboz festéke, azt is a földre. Az egyik buszár átszúrta a dobozt és a szuronyal a földre szegezte. Azután megparancsolta Fritznek, hogy tartsa meg a lovat, ő átvizsgálta az igazolványát, és rendben találta. Még mindig fel kellett tartanunk a kezünket. Szerencsére egy kerékpáros ellenőrző osztag érkezett, és egy katona közülik azt mondta a buszárnak, hogy nem ölhet meg minket a feljebbvalója beleegyezése nélkül. Ennek ellenére nem akartak minket szabadon engedni, mondván, hogy ők megölhetnek minden embert! Csodával batáros módon menekültünk meg a baláltól. Amikor végül elengedtek, letértünk a nagy útról, hogy most, már ha lehet, ne találkozzunk katonákkal. Felmásztunk inkább a begyoldalra, és az erdőn keresztül Holsbeekbe érkeztünk. Ott csak leuveni menekültekkel találkoztunk. Mind elmenekültek Leuvenből feleségstül, gyerekestül.

Holsbeekből átmentünk egy másik faluba, ott egy iskolában töltöttük az éjszakát: szalmán kellett aludnunk. Másnap reggel 5 óra körül elindultunk Averbode felé, de számos kitérőt tettünk azért, hogy elkerüljük a katonákat, pedig még az eső is esett.

Itt, Averbodében pillanatnyilag nyugalom van. Elmeséltem az egész történetet az atyának. Senki nem tudott semmit a Leuvenben történetekről. Ma, szombaton érkezett meg két menekült Leuvenből. Azt mesélik, hogy a bombázás kedden reggel 8 órakor kezdődött, és hogy valóságos polgárbáború tört ki a katonák között. A katonák rálöttek saját társaikra, mert azt akarták elbírni, hogy a lakosság tette. Hat halott katonát bagytak az utcán. A keddről szerdára virradó éjszaka valóban szörnyű volt. A katonák működésbe hozták a golyószórókat, amelyek golyóesőt zúdítottak a házakra, templomokra. Az emberek igazán a félelem terrorja alatt voltak. Az ágyukat a namuri út felé, a tirlemonti kapu felé állították fel. A lakosok mind a pincékben kerestek menedéket. Szerdán több menekült el akarta bagyni Leuvent. Minden fiatalembert elfogtak, és több mint ötvenet lelöttek az állomás előtt. A sírokat előre elkészítették. Még azt is mondják, hogy a két Declerq fivért is megölték, pisztollyal agyonlőtték D. Fischback urat és a szolgálóját is. Az egész állomásutcat felégették, valamint a Diest utat és a tirlemonti körutat is. Lerombolták a Szent Péter-, a Szent Mihály-templomokat, és majdnem minden templomot, a vásárcsarnokot, a szép könyvtárat, minden egyetemi épületet, állomást, kaszárnyákat, kórházakat, úgy a katonait, mint a polgárit, és a pékségeket. Nem tudjuk, hogy a mi utcánk megmenekült-e? Vasárnap elmegyek kerékpáron, és megnézem, mi van Papával és Mamával? Ők már nem Leuvenben lesznek, mivel szerdán, 2 óra körül mindenkinek el kellett bagynia a várost. Talán egy Leuven

környéki faluban lettek elhelyezve, igyekszem megtalálni őket, és akkor írok nektek róluk. Nem kell félnetek, mi itt biztonságban vagyunk. Ha tudok, elmegyek a szülőkkkel vagy Bruggébe, vagy Hollandiába.

Az utolsó hírek szerint anarchia tört ki Leuvenben, mindenki lőtt mindenkre, borzasztó katasztrófa, és a város romokban van, mondták a menekültek. Megtudtam, hogy a németek elhagyták Diestet, Montaigut, és hogy Namur és Lieze Belfort is elesett. A németek Beaumont-ban vannak Franciaországban. Úgy mondják, 800 ezren vannak.”

38. Öldöklés Nyugaton

A két fiúnak az előző fejezetben említettek leveleihez képest a németeket kedvezőbb színben feltüntetni kívánó tudósítók a következőket írták:

„Augusztus 23-án először békésen átadták a várost, a németek több leuveni polgárt, gondolom vezetőket, az egyetem rektorát, papokat és másokat is őrizetbe vettek, mondván, ha nem éri bántódás őket, akkor szabadon engedik túszaikat. De másnap éjjel előtt állítólag belga 'franc-tireurök', orgyilkosok támadtak a német katonákra. Erősítést vezényeltek a németek a városba, és tizedelni kezdték a leuveni polgárokat. Később kibírdették, hogy mindenki hagyja el Leuvent, majd ők is kivonultak, és szétlőtték a várost.”

Jó pár évvel ezelőtt egy utcasarkon fillérekért vásároltam meg Arnold Zweig *Nyugati Krónikáját*. Arnold Zweig nem tévesztendő össze Stefan Zweiggel, bár mindketten az 1880-as évtizedben születtek, és a 20. század közepéig éltek, dolgoztak. A Morvaországból Ausztriába vándorolt család Stefan nevű gyermeke Bécsben született, és lett a legnagyobb osztrák író, költő, esztéta, legismertebb műve a *Sakknovella*. Arnold szintén bevándorló, de az ő lengyel zsidó családja Németországba települt. Önként állt katonának az 1. világháború idején, és Magyarországon is harcolt, drámát írt a tiszaszlári vérvádról. A háborús regények, elbeszélések íróinak táborába tartozik, mint kortársa, a szintén német Erich Maria Remarque (Kramer). Az 1933. májusi németországi könyvégetés során Henrich és Thomas Mann, Zola, Proust, Einstein és mások között az ő könyvei is máglyára kerültek, majd amikor Göbbels elnökletével megalakult a Birodalmi Kulturális Kamara, kivándorolt Palesztinába. Akkor még nem sejtettem, milyen ösztön vagy véletlen vetette meg velem ezt a könyvet. Egy napon viszont, amikor beleolvastam a Krónikába, ott egy fejezetből megértettem, miért kellett dédanyánknak családotul elhagynia szeretett városát, Leuvent. Ezért idézek most részletekben két eseményt Arnold Zweig regényéből:

„... Belőle viszont, Will Demesből, aki jobban lovagol, lő célba, tornázik, tiszta és kifogástalan a magaviselete, a második év letöltése után a legjobb esetben őrzetű lesz. Egész benseje vonaglott, átjárta az eltemetett, jól féken tartott bosszúszomj. Erei kidagadtak, balántékán és félig barna, félig fehére homlokán. Valóban sok mindent megtanult az ember a poroszoknál.

... Ugyanannak az ezrednek egy másik lovasszázadában, Will Demestől távol, ugyanolyan ellenszenvvel és összeszorított fogakkal szenvedte el ezeknek az önkénteseknek az egyike hosszú, báromszázhatvanöt napból álló szolgálati évét, ugyancsak elszántan arra, hogy ebből a gyűlöletes, elviselhetetlen kényszerűségből a legjobbat kaparja ki a maga számára. Otto Ladert, aki valamivel idősebb volt, mint Will, egy évnyi szabadságot kötött ki magának érettségi utánra Münchenben, mielőtt nekivág az elkerülhetetlen katonai szolgálatnak.

...Otto a katonáskodást a művész szolgálatkész szellemi emelkedettségével szemlélte, beletörődött a megváltozhatatlanba, és bensejében nem durvult el a körülötte nyüzsgő sok közönséges ember közt. Úgy gondolta, javára válik, és bálás lebet érte, ha egy évet kizárólag a testének szentelhet, művészete és férfiasága e túl vézna hordozójának.

... Azután eldőrdült két lövés Szarajevóban, bála az osztrák feszültségnek és ama ténynek, hogy a régi dinasztiák kezében volt a hatalmi gépezet. A dolog komolyra fordult, és megölte Európát. Rátört a földre a középkor, felfegyverezve a modern technika minden eszközével.

Városkákat és falvakat égettek fel, úgymond tervszerűen, erre kiképzett gyújtókülönítményekkel, a polgári lakosságot kiűzték, lelőtték, puskatussal agyonverték, szuronyal kergették égő bázisaikba. ... A német népet és semleges területen élő híveit azonban hamarosan kioktatták, hogy a belga civil lakosság, ahelyett hogy alávetette volna magát a genfi egyezménynek, kormánya felbujtására a bevonuló hadsereg ellen fordult, fegyvert ragadott, így magára vonta a katonák haragját, és felidézte gyáva hátbatámadásuk igazságos megtorlását. Így állt állítás állítással szemben, és pártokra szakadt a világ, mint ha sobasem lett volna a szomszédok közt megértés és barátság Európában.”

Friedrich, az előzőekben ismertetett leveleket író fiatalember szintén művészlélek, mint Otto Laeder, és szintén Münchenben tanult képzőművészetet. A két fiú, anyánk nagybácsijai fiatalon szembesültek a háború borzalmaival. Ismét a *Nyugati Krónikából* idézek:

... Fél órával később, mintha ők lennének itt az urak, belovagoltak a kapuján, és leugráltak a nyeregből. Az ő kapuján! Meg se kérdezték, pedig bátul, báza ajtajában, a küszöbön épp a sarlóját kalapálta, hogy füvet vágjon vele, csak odajöttek, pontosan úgy, ahogy jogtalanul, se szó, se beszéd átléptek az ország határán, és lovuk patkója alá gázolták az ország békéjét. Hát csak vigyázzanak magukra!

... Velük evett a tisztára sikált konyhaasztalnál; bőséges, ízletes vacsora volt, huszonnégy hófehér és aranysárga tükörtojás, egy tál karikára vágott sültkrumpli, rózsaszín sonkaszeletek és a vaj mellé kövér, sárga hollandi sajt. Csemegének pedig előszedett egy mázas bödönkét tele szilvabefőttel, s nem mulasztotta el, hogy előbb ne töltsön jócskán rumot a gyümölcs édes levébe. Így ültek együtt, serényen kortyolgatták a csábos ízű vörösbort, szívták pipájukat az otthonos esti hangulatban, miatt az ablakon besütött a hold.

A nyitott ajtó résén keskeny fénycsík szűrődött ki a lépcsőházba. Gyertyafénynél, egy kitért szekrény előtt térdelt Will Deme, benedvesített piros szegélyű fehér kendővel a fején, és az egyik fiók tartalmát vizsgálta. 'Betörő! – gondolta Otto Laeder. A fickó betört a pa-

rasztoz.' Betörő van az emberei közt. Amint az ajtót belökte, Will Demes karddal a markában máris nekiugrott. Amikor Ottó látta, hogy valószínűleg nem sikerül kivédenie ellenfele vágásait, hirtelen ráordított: 'Vigyázz!' Will mehallotta, és ez a szó, ha lebet, még fokozta örült dübét, vágás helyett váratlanul szúrásba csapott át, s bordái között ellenfele szívébe döfte pengéjét. Otto hang nélkül leroskad, torkából vér tört elő. Fent a lépcsőn, kezében füstölő karabéllyal állt Werst közlegény. Will Demes eszeveszett káromkodással felrobant a lépcsőn, és abban a pillanatban a lövész basába mártotta kardját, amikor egy második golyó elfütyült mellette, de tulajdonképp elegendő volt az első is.

Labrousse, a parasztgazda, hat órákor előjött az istállóból, abová bezárkózott erre az első éjszakára, hogy felébressze vendégeit. Amikor meglátta házát tele vérrel és a három német meztelen pogány tetemét, ijedtében felordított, világosan tudta, vége van neki is."

Egy másik esemény a regényből, szintén „családközei”: egyrészt az aacheni kolostor, a leuveni tudósítás miatt, és mert a család nőtagjai hasonlóan érezhettek:

„Medarda kolostorban nevelkedett, ennél fogva semmit nem értett a politikához, a birodalom, úgy érezte, hatalmas, békés, állandó valami, ami még inkább magától értetődik, mint az egyház, melynek létén és természetén szintén nem törí fejét az ember. Az aacheni minorita kolostor védő falai mögött arra sem volt módja, hogy bármi fogalmat kapjon a hadseregről.

Nem értette e változás okait. Mi közünk Szerbiához vagy Ausztriához? Nem tudják elintézni egymás között, mint egy párviadalban, ami viszályt felidézett közöttük a trónörökös ocsmány meggyilkolása?

Mit tud a való életől ő, aki az aacheni kolostor védő falai közt növekedett? Csak annyit tehet, hogy buzgón imádkozik a Megváltóhoz, ne engedje, hogy igaz legyen, amit olvas... De Leuven egészen biztosan leégett, tönkrebombázták, a pompás régi város, a csodálatos gótikus katedrális célpontul szolgált a reimsi tűzereknek, ezt fényképek bizonyítják, nem lehet kholmány. Medardának fájt a szíve, szédült, egész akaraterejét össze kellett szednie, hogy megálljon a lábán, és ne zuhanjon le a földre a korlát mellett. A rendházban, alighogy megmosakodott és rendbe hozta magát, reggelibez szólították, majd a rendfőnöknőhöz ment. Szolgálati beosztása a pályaudvaron létesített kötözőállomásra szolt."

A kiragadott részletek önmagukért is beszélnek, de – mint már utaltam rá – ott vannak a hasonló esetek: a művész, az üvegfestő Fritzé, akit a kabátja belsejében rejtőző diplomája mentett meg a német katonák bosszújától, a fiúk és Medarda nővér Leuven lerombolása feletti fájdalma, a lányok sebesülteket ápolnak itt is, ott is.

Kissé visszalépve az időben, nézzük, mi történt Paul rokonaival. A legtöbbet William R. leveléből tudhattunk meg, melyet 1914 novemberében a Schuttershof Hotelből írt a sógorának, Clementnek.

„Köszönöm az elsején kelt kedves leveledet, amelyet tegnap kaptam meg. Elégedetten olvastam a jó híreket, el fogom küldeni a leveledet Mariának, ő is szívesen olvassa. Örülök, hogy még nem soroztak be katonának, és reméljük, ez minél később

fog bekövetkezni, de ha ez az öldöklés így folytatódik, Németországnak az utolsó egységeit is be kell vetnie. A háború még sokáig fog tartani, mivel szükségszerűen át fog húzódní német földre, azért, hogy megbüntessék ezt a nemzetet megbocsáthatatlan agressziójáért a kis Belgium ellen, és azért is, hogy lerombolják a porosz militarizmust, amely már 40 éve állandóan fenyegeti Európát.

Belgium felszabadítása nemcsak a bíres porosz vezérkar által precízen kimunkált tervek megbiúsulását jelenti, hanem Németország végső vereségét a háborúban. Napóleon megismerhette, mit jelent Angliát ellenséggként bírni, a császár is megtapasztalhatja majd. Egyébként a németek angolokkal szemben táplált gyűlöletén is lehet mérni Anglia háborús részvételének fontosságát.

Mi ketten is úgy vitázunk, mint az újságírók – őrizzük ezt meg a háború utánra is! Sok szerencsét, ha besoroznak, és vaskereszttel a melleden térj vissza épségben a seregből! Úgy gondolok rád, hogy ahová Te elmész, ott sikeres leszel és megmaradsz. Amikor ezt írom, nem tudom, hogy Eduard már Bruggében van-e, de érdeklődtem felőle Mariától, és remélem, látni is fogom.

Mivel mihamarabb vissza szeretnék jutni Bruggébe, így egy ötletet megosztok veled, amiről Maria írt nekem legutóbbi levelében. Azt írta, hogy Joseph bácsi személyesen ismeri von der Goltz tábornokot, aki Belgium ideiglenes kormányzója. Maria arra gondolt, hogy a nagybácsi talán tudna egy menlevelet kérni tőle a számomra. Én természetesen nem vagyok kém, és nem akarok mást, csak baza akarok menni a bazámba. Ott azt sem bánám, ha be kellene zárkóznom a házba, ki se tenném a lábam az utcára, ha ez lenne az ára hazatérésemnek. Mi a véleményed erről? Ha hasznosnak találod, nem beszélnél róla a nagybácsival? Persze nem akarok kellemetlenséget okozni neki sem.

Már értesültünk arról, hogy Paul hamarosan meg kíván nősülni. Mikor látjuk őt is? Megvan-e még a munkahelye? Ha sokáig tart Belgium német megszállása, akkor személyes ügyeinket sem intézhetjük. Nekem most nincs munkahelyem, bár november végéig ki vagyok fizetve. Tebát szabadságon vagyok, bár még nem vagyunk a szezon elején. A terveim még bizonytalanok, elmennék Faugnemont-ba, de nem szívesen bagynám magára Maria nénit, ezért csak abban az esetben mennék el, ha Brugge közvetlen környékén barcok volnának, ami távozásra kényszerítene. Naponta halljuk az ágyúk dörejét, napról-napra, és szörnyű, hogy nem tudjuk, mi vár ránk. Kérlek, add át üdvözetemet minden családtagnak, neked szívélyes üdvözetemet küldöm. Szeretettel: Willy

PS: Nagy örömet szerezne nekem, ha időnként elküldenéd a Kölni Népiújságot. Eduard kedd reggel hat órakor megérkezett Bruggébe, és ma meglátogatott. A Brugge/Shuisben közlekedő villamost már felszámolták a németek, és szó van a Brugge és Aardenburg közötti villamos megszüntetéséről is. A közlekedési nehézségek valószínűleg lehetetlenné teszik, hogy Maria idejöjjön, mert lehet, hogy eljutna ide, de előfordulhat, hogy nem tud majd visszamenni.”

A levélben említett Colmar Freiherr von der Goltz vezérezredes akkor Belgium kormányzója, idős katona, akit már nyugdíjból hívtak vissza a világháború kitörésekor. Az ezredes előtte a berlini katonai akadémia, majd a potsdami katonai iskola professzora volt. Tizenkét évig (1883–95) dolgozott a török hadsereg átszervezésén,

ezért kapta a „Pasa” címet. Goltz pasa lett a német báróból, aki Belgium megszállása során azt hirdette, hogy az ellenállókkal szemben minden túllépés meg van engedve, a bűnös és az ártatlan egyaránt lehet áldozat.

Érdekes a nagybácsi és Clemens levelezése, eszmecseréje. Clemens apját nézetei miatt kitagadják, hontalannak minősítik a németek, de később a leuveni polgárok elutasító magatartása miatt elhagyják Belgiumot. Clemens, aki Leuvenben nőtt fel, német katona lesz, akár szembe is találhatta volna magát a harcok során valamelyik rokonával.

A fenti levélben említett esküvőre, Clemens bátyjának, nagyapánknak esküvőjére 1915. november 22-én került sor Magyarországon, amikor javában zajlik a világháború. Clemens és Paul szorgalmasan leveleznek, tájékoztatják egymást. Clemens – aki szintén elektromérnök – már katona, ezért a neki küldött levelek címezésén: Clemens R., Deutsche Feldpost, VIII. Armee, Rospost. Infant. Reg. 68 I. Bataillen 3. Kompagnie (VIII. Hadsereg, I. zászlóalj, 3. szakasz) olvasható:

„Ma kaptam meg 1915. június 2-án írt leveled. Nagyon megörültem neki, egy levelem ugyanis már visszajött. Az újságokban sűrűn olvasok Franciaországban az Arras környékén folyó harcokról. Te nem vagy közel ehhez a helyhez? Küldj egy lapot, hogy biztosan tudjam, merre jársz. Én jól vagyok, remélem, jól ki tudsz jönni a zsoldodból. Gyakran gondolok Rád. Itt Budapesten nagyon sok német katona van még. Szívélyes üdvözlétet küldi Clotild és bátyád Paul.

Utóirat: Attól tartok, hogy még rosszabb is lehet a helyzet.”

39. Lövészárkokban: szemtől-szemben, hóban-sárban

Nagyapánk egyik unokaöccse, D. Wolfgang, az 1. világháborúban, az olasz fronton esett el; a család feltételezése szerint valahol Trieszt és Tarvisio között, a szlovéniai hegyekben, az ismeretlen katonák között nyugszik. Rá és más magyar, szlovén, olasz és német katonára emlékeztetnek ott a helyenként elhanyagolt katonasírok. A magyar katona megnevezésen a Monarchia összes nemzetiségének katonái is értenődők: a székelyek, svábok, ruszinok, tótok, csehek, románok, horvátok és szlovénok, mind, akik a K. und K. ezredekben, illetve a magyar királyi honvéd ezredekben harcoltak. Olaszország 1915. május 23-án üzent hadat a Monarchiának. A hadüzenettel kezdődött meg a magyar bakák dél-tiroli kálváriája, a karsztok idegen világában folytatott keserves küzdelem, a sziklákba robbantott fedezékekből vívott kilátástalan állóháború – a hegyi harcokra kiképzett olasz hadsereggel szemben.

Június végén megindult az olasz támadás Nova Goriziánál (Görznél), és több mint egy éven át néztek farkasszemet a seregek, egymást öldökölve, vagy fagytól és betegségektől pusztulva. Görz ekkor 400 éve már Habsburg-település, a háború kezdetekor 30 ezren lakták; egy évre rá, mikor elfoglalták a várost olaszok, az itt élőknek már csak egy tizedük maradt. A karszthegység kavernái (barlangjai) természetes búvó- és pihenőhelyekké váltak, melyeket lövészárokkrendszerek, folyosók kötöttek össze egymással. A hegység délnyugati kiszögellése Doberdó. Somogyváry Gyula *Virágzik a Mandulafa* című regényében így festi le a tájat: „Ismertem a Karsztot.

Dolnagödrökkel meglyuggatott csupasz, sivár, lehangoló mészkövilágát, mely a világháború legszörnyűbb és leggyilkosabb csataterévé avatta a doberdói fennsíkot.”

1916. augusztus elején Doberdó olasz kézre került. Az Isonzó mentén számtalan ütközet zajlott, északnyugatnak haladva Bate és Lokovec környékén is. Majd az Isonzó folyó középső szakaszán fekvő Tolmin városka alá összpontosította seregeit az 1917. októberi áttöréshez a Monarchia parancsnoksága. Ehhez az offenzívához német egységeket is iderendeltek, nagy valószínűséggel itt harcolhatott és eshetett el Wolfgang. Akkor az ő emlékét is őrzi a folyó partján felállított német kápolna, ahol az azonosítottak nevei is szerepelnek. A szlovén Kobarid (németül Karfreit, olasz nevén Caporetto) a legismertebb helyszín, ahol a 12. isonzói csata lezajlott. 1917 őszén a Monarchia csapatai itt törték át a néhol kétezer méter magasban húzódó, le s fel kanyargó olasz frontot. Az olaszok oldalán ezen a helyszínen gyűjtötte háborús „élményeit” Ernest Hemingway, majd azután megírta regényét *Búcsú a fegyverektől* címmel. A városka Szent Antalról elnevezett templomának boltívei mögött több mint hétezer nevesített és közel háromezer névtelen olasz katona földi maradványait őrzik. Bovec (német neve: Flitsch) településnél, ahol a Koritnica az Isonzóba (szlovén nevén Soča) ömlik, sírkertek őrzik az elesetteket, akik a csatába menet énekeltek: „*Olaszország közelében lesz a sírom, édesanyám, arra kérem, ne sírjon.*”

Nemsokára száz éve lesz e szörnyű, másfél évig tartó csatasorozatnak, amelynek eseményeit tudósítások, filmek s más dokumentumok őrzik. Nemrég egy magyar, német, szlovén egyetemi hallgatókból verbuválódott nemzetközi kutatócsoport végigjárta a helyszíneket, és a kutatásuk eredményeit a magyar Széchenyi István Egyetem, az olasz Pro Loco alapítvány pénzügyi támogatásával egy kiadványba rendezték.

„A mi badseregünk már dögróváson, kimerült, lerongyolódott állapotban volt. Hiányzott minden, még gyógyszerünk sem volt. 1918-ban a spanyoljárvány is megtizedelt bennünket. Ekkor már képtelenek voltunk egyedül egy badműveletet végrehajtani, mindig a németektől kellett segítséget kérnünk. Utolsó katonai akciónk, az 1918-as pia-vei offenzíva is balálra volt ítélve, egyrészt a badvezetés tervezési hibái miatt (mindenki támadott, anélkül hogy bizonyos szakaszokon erőösszpontosítással súlypontokat biztosítottak volna), másrészt, mert a lőszerünk java része nem robbant, ekrazit helyett fekete porral voltak töltve a gránátok.” (Részlet az egyetemi kiadványból)

Az állóháborúban a francia, a belga és a német határok mentén elpusztult egymillió katonáról is szólok. Dédapánk naplójából egy idilli, békés polgári családi élet képe rajzolódott ki Belgium és Németország területén. „*Aztán, szinte egyik napról a másikra, a békés és öntudatos Nyugat-Európa civil fiataljaiból katonák lettek egy öldöklő háborúban. Bekerültek a lövészárkokba, ahol százjukig ért a sár, s a badvezérek parancsára géppuskával lötték, lángszórókkal égették, mérges gázzal fullasztották, bajonettel nyársalták és a néhány éve feltalált repülőgépekkel bombázták egymást*” – írta Hegyi Gyula, megemlékezve a nemsokára száz évvel ezelőtt történt harcokról. Az újságikkben a szerző a kis Ieper (francia nevén: Ypres, németül: Ypern) flamand városkáról ír, ahol a település határában folyt állóháború emlékét őrzik, és gyakran meg is emlékeznek a szörnyű harcokról (1915. április 22-én itt, a franciák ellen használtak először mérges gázt a németek):

„Németek barcoltak itt angolokkal, franciákkal és belgákkal, négy reménytelenül hosszú éven át, a nébány négyzetkilométeres ieperi kiszögellés birtoklásáért. Sokan azt sem tudták, hogy a hely, ahol barcolnak és megbálnak, nem Franciaország, hanem Belgium, annak is a flamandok lakta része. Még ma is évente több száz tonna robbanóanyagot ásnak ki Ieper környékén, s folyamatosan találnak emberi csontokat mindenütt. Tyne Cot apró falucska Passchendaele mellett. Itt van az egykor volt brit világbirodalom legnagyobb katonai temetője, tízezernél több sírral.”

40. Menekülés és visszatérés

André, a tudósító, igen részletesen dokumentálta a szerteágazó rokonsággal történeteket, időben és helyszíneket illetően egyaránt pontosan követte a család és a háború eseményeit.

„Amikor a németek 1914. októberében elfoglalták Bruggét, a parti zóna elbagyására kötelezték a brit állampolgárokat, így minket is. Papa elindult bát egyedül Sluisbe, Hollandiába, és otthagyt a mamát Bruggében George-dzsál, Meggyvel és egy Tony Poniatowski nevű lengyel szolgálólánnyal. A Mama csak 1915 januárjában ment utána Aardenburgba vonattal, a két gyerekkel és Tonyval, sok csomaggal és Meggy babakocsijával. (A Brugge–Sluis vasútvonal ekkor le volt zárva.)

A család az első időkben a Valkenburg (Fauquemont)-ból származó rokonainknál lakott a holland Limburgban. Dr. Joseph R. és felesége, Katharina lánya, Maria, az anyám nagynénje Paul Str.-hez ment férjhez, ők fogadtak be minket. Hollandia az 1. világháborúban semleges volt. A szüleink (William R. és Maria R.) ezután a Breda melletti Ginnekenben telepedtek le. Ott születtem én (André) 1916-ban, majd Agnes 1917. november 24-én. Később Ginnekenből Rotterdamba költöztünk, és ott éltünk a háború végéig. Apánk Hollandiában a háború alatt a British Navy információs szolgálatánál dolgozott. Belga munkásokat szöktetett át a határon, akik azután angol hadiüzemekben dolgoztak. A háború befejeztével Papa és George, mint előrs, 1918 decemberében tértek vissza Bruggébe, a Marécagne utcába, a család többi tagja a következő év elején követte őket. Addig viszont édesanyánk ismét egyedül maradt, de ezúttal három gyerekkel és két családdal. Egyedül kellett megoldania a lakás felmondását, új bérletet kellett kerítenie, eladni a bútorokat, és közben a konzulátusra szaladgálni vízumért, és csomó más ügyet intézni.

Hollandiából vonattal és lovas kocsival utaztunk vissza Belgiumba. Breskensig vonattal mentünk, majd onnan az út utolsó szakaszát lovas kocsival tettük meg; papa bérelt egy parasztkocsit, talán szekeret, és azzal érkeztünk meg Bruggébe. Nem tudom, mennyi ideig laktunk a 36. szám alatt, de a szüleim mielőbb baza akartak térni a Bassin sáncbeli házunkba. A házunkban a háború alatt mindvégig egy baráti család élt, és ők vagy nem tudtak máshová menni, vagy nem akartak. Ezért kellett visszatérnünk után a Damme (csatorna) melletti lakásba költöznünk. Majd két évre rá, 1920-ban, Elisabeth születésének évében költöztünk tovább a kikötő mellé, a Lapin erődben lévő házunkba. A Fort Lapin-beli ifjúságom emlékei ma is elevenen élnek bennem. A nagymama mindig eljött hozzánk a vasárnapi ebédre – fiákeren

érkezett –, s a papa mindig nagyon örült neki. Egyszer néhány napra nálunk is maradt. A papa megkért, hogy segítsek nagymamámnak az öltözködésben, bekapcsoltam a hátul gombolódó szoknyáját. Visszaemlékszem egy nagymamámnál tett látogatásomra, mennyire elbűvölt ott egy fonográf. Nem lemezeket játszott, hanem viaszhengerek forogtak, és egy nagy tölcser hangszórója volt.

A városban ekkor már közlekedett néhány autó. A nagymama nem sokra értékelte az automobilokat, a mama pedig megvetően csak 'töf-töf'-nek nevezte az autót. Elevenen él bennem, ahogy a házunkhoz kiskocsin hozták a tejet. A kocsit egy férfi tolt, mellette jött a felesége. A tejes asszonynak egy rúd volt a vállán, annak két végére emelték a két tejjel teli vödört. Lerakta a vödröket az ajtó elé, és mentek tovább. Történt egyszer, hogy az akkor két éves Mimi odatipegett, és belecsüccsent a szomszédaink tejjel teli vödrébe. A szomszédok jót derültek az eseten. Sokat játszottunk együtt a szomszéd gyerekekkel, tőlük kezdtünk először flamandul tanulni. Bruggei dialektusban beszéltek a nyelvet.

A bruggei kikötő akkoriban belga katonai ellenőrzés alatt állt, és a papának, aki angol állampolgár volt, külön igazolványt állítottak ki azért, hogy bejárhasson az irodájába. A háborúban a németek tengerallattjáró-bázist telepítettek a bruggei kikötőbe, majd elaknásították a csatornát. Ezért a háború után ki kellett szárítani a Bruggét Zebruggével összekötő csatornát, hogy meg tudják tisztítani a robbanószerkezetektől. 1922-ben a belvárosi Spanyol utcába költöztünk. Josephine nagynéni néhány házzal arrébb lakott; vele lakott az édesanyja, akit haláláig gondozott. Időnként nála voltunk: így amikor ragályos betegség ütötte fel fejét a családban, vagy amikor Teddy született. Josephine néni a bruggei iskolákban tanított, mellette angol és francia magánórát adott. Ezekén kívül még gépírást is vállalt, főleg építési költségvetéseket másolt. Egyszer megkérték a bruggei választók listájának összeállítására és stencilre gépelésére, és ez olyan hatalmas munka volt, hogy az egész családnak segítenie kellett neki.

A nagymama másik fivére, Willy bácsi is a Marécagne utcában lakott. A bácsi siketnéma volt, Josephine néni jelbeszéddel kommunikált vele. Willy bácsi nyomdai korrektor volt; hogy már Angliában, vagy csak később Belgiumban dolgozott korrekorként, azt nem tudom pontosan. Bruggében kizárólag a saját szórakoztatására összeállított egy angol-francia és angol-német szójegyzéket. Szeretett Brugge környékén sétálgatni, és közben fényképeket is készített, melyekből még egy-kettő megvan. Willy bácsi szívesen ismerkedett az emberekkel, és a környékbeli sétáiról visszatérőben gyakran felkérdezkedett egy székérre. Fogalmam sincs, hogy értette meg magát a kocsissal. Willy bácsi Meggy keresztapja volt, Bruggében halt meg 1917 utolsó napján. A harmincas években kénytelen voltam részt venni papával együtt Willy bácsi és a nagymama exhumálásán. Amikor Josephine néniről kiderült, hogy napjai meg vannak számlálva, azért, hogy ne kelljen új sírhelyet venni, az ott nyugvó két halottunk maradványait egy fémládába tették, mivel a családi sírban csak két halottat lehetett elhelyezni. Az előírások szerint legalább két családtagnak jelen kell lennie az exhumáláskor. Mivelhogy George bátyám nem akart elmenni, nekem kellett hát papával és Fritz R. bácsival végignézni ezt a gyászos eseményt.”

Ide illik (bár lehet, hogy nem illik!), ezért mégis említek egy onnan kétezer kilométerre és nyolc évtized múltán Magyarországon történt hasonló eseményt. Alig

száz év van a két esemény között – és két világháború. Az iwanfeldei régi temető megszüntetésre kerül, erről értesítették anyánkat. Akkor én néztem végig anyai nagyszüleink exhumálását – igaz, egyedül –, valószínűleg nálunk nem kellett két családtagnak jelen lennie az eseményen. Annak a Fritznek fiát, aki az említett bruggei kihantoláson tanú volt, Pault, a nagyapámat hantolták ki, feleségével, Clotilddal és gyermekével, a kis Fritzcel együtt. A sírásók itt megküzdöttek mérnök nagyapánk precíz munkájával – hiszen a sírhelyet még ő tervezte felesége és majdan saját koporsója számára. Mivel meredek hegyoldalban van a temető, ezért – hogy egy nagyobb esőzés ne mossa, és ne vigye lejjebb a koporsót – a kőzetig leásatott, és téglafalal (földalatti, de fedő nélküli kriptát) építtetett. André gyászos eseménynek nevezte az akkori kihantolást. Igen, az, de különös érzés is, amikor az esetben egy kevésbé ismert, és két ismeretlen, többnyire csak fotókról látott rokonaim csontjai előkerülnek a földből. A munkások külön-külön ládába, de együtt helyezték el a valamikor összetartozó csontokat. Ketten voltak, és amikor mindkettő lent dolgozott a sírban, nekem nyújtották fel a maradványokat, mondván, hogy mely csontvázhoz és hova illenek (egy férfi, egy nő és egy gyermek csontjainak vastagsága szemmel láthatóan eltér), és melyik ládába helyezzem őket. A legdöbbenetesebb az volt, amikor a koponyákat mutatták fel, majd egyenként felnyújtották, hogy átvegyem és elhelyezzem a megfelelő ládában. Akárhogy is, hamleti szituáció volt! Amikor nagyapám koponyáját tartottam kezemben, állkapcsából egy aranyhíd esett ki, koppan a láda fenekén: a határtalan gének örökítője, nagyapánk, kifizette a sírásókat.

ISMÉT VILÁGHÁBORÚ

Kevés családi emlék maradt meg a 2. világháború első öt évéből; talán azért, mert Magyarország területén sokáig nem folytak harcok, és családunk fiai között nem volt katonának való – koruk vagy tanulmányaik miatt fel voltak mentve. Apánk öccse kezdte legkorábban a katonáskodást (1940), és vitte is legtöbbszörre és legmesszebbre: Obojani, Mcenszk településekig Oroszországba.

Mikor is kezdődött a háború? Történelemkönyveink 1939. szeptember első napjára datálják a háború kezdetét. Azok számára, akik a megelőző éveket átérték, és híreket kaptak a németek által megszállt Rajna-vidékről (1936), vagy később Ausztria és a Szudéta-vidék bekebelezéséről (1938), majd egy évre rá Csehország és a Memel-vidék Németországhoz csatolásáról, azok számára Danzig (lengyel: Gdańsk) megszállása is lehet, hogy csak egy eseménynek látszott. Persze amikor pár nap múlva elkezdődtek a hadüzenetek, már érezhették a veszélyt, de mivel egyik üzenő fél sem indított katonai akciót, azaz nem támadta meg Németországot, még sokan nem gondolhattak a háborúval. Igaz, a Szovjetunió gyorsan elfoglalta a lengyelek honának keleti részét, de ezt gondolhatták a Molotov–Ribbentrop-paktum, a német–orosz meg nem támadási szerződés részének (minthogy e szerződés záradékában szerepelt is Kelet-Európa érdekeltség szerinti felosztása a szerződő felek között).

Arról a casus belliről, mely Magyarország hadba lépéséhez vezetett, ma is vita folyik történészkörökben: német vagy orosz repülőgépekből hullottak-e a bombák? Borsányi Julián, volt törzskari alezredes kutatásai és leírása megingatta a német és a magyar hadvezetés közös kassai akcióját hirdető hazai teóriát:

„1941. június 26-án, Kassán csütörtök volt és ebédidő. A kassai polgárok többsége otthonában tartózkodott. A vendéglőkben, éttermekben csúcsforgalom volt, az utcákon kevés járőrelőt lehetett látni. Az iskolai vakáció már megkezdődött, a meleg nyári nap nagyon sok fiataalt vonzott a strandra. 13 óra 3 perckor keleti irányból repülőgépzúgás hallatszott, amely előbb elbalkult, majd nyugatról egyre erősödött, és a felbőltlen égen feltűnt egy viszonylag alacsonyan szálló kötelék. Mintegy 800 méter magasságban három kétmotoros bombázógép közeledett a belváros felé. Az égre felpillantó, kíváncsi járőrelőt biába kereste a gépek felségjelét, azok sárgára festett törzse és szárnya nem árulta el hovatarozásukat. „Az utólagos vizsgálat megállapította, hogy a felségjel nélküli bombázógépek keletről érkeztek, félkörben megkerülték a várost, majd a Bankó mögött eltűnve visszafordultak, és nyugat–keleti irányban repültek át Kassa fölött. A ledobott bombák 100 kilogrammosak voltak. A 29 bomba közül egy nem robbant föl, erről fényképfelvételeket és pontos leírást készítettek. A fényképen jól láthatók a bombatestbe ütött cirill betűs gyártási adatok.”

Krúdy Ádám százados a kassai repülőter oktatótisztje viszont saját szemével látta a német gyártmányú bombázó gépeket.

Apánk ekkor még javában tanult az óvári akadémián, majd egy évvel Kassa bombázása után, 1942-ben került minisztériumi kinevezéssel Kassára, ahol a tanárképzőt

végezte el. Gyuszkó, az öccse, 1939-ben végezte el a Gazdasági Szaktanítóképzőt, és egy év múlva behívták katonának, aztán nyolc évig katona- és fogolykoszton élhetett. Édesanyánk apja, Paul, már nyugdíjas bányatisztként élt Klotild-ligeten, szülei két év-tizede meghaltak, testvérei közül négyen éltek még, egy fivére, Eduard, fiatalon meghalt tüdővészben. Anyánk fivérei – mint papnövendékek – mentesültek a katonai szolgálattól. Leendő édesanyánk az apjával élt, és fővárosi gyárakban, hivatalokban dolgozott, felhasználva nyelvtudását és gyors- és gépíró-oklevelét; ha úgy tetszik, még gondtalan évei voltak ezek. A háború előtti években utazgattak a nyugati rokonokhoz, és kirándultak Magyarországon. Barátnők és hétvégi programok, tenisz és szerény flört a körülötte legyeskedő fiatalemberekkel, köztük a nyári szabadságát, szünidejét a Pilisben töltő későbbi apánkkal. Nem volt ez egy „dolce vita”, hiszen a viszonylag jó módban élő özvegy édesapja mellett szigorú katolikus polgári miliő vette körül anyánkat. Még csak nem is a „leányzúrok világa” volt ez, de a munka után egy kis cukrászda a barátnőikkel vagy a családdal – anyánk nagyon szerette az édességet, de később oly kevés jutott neki. A misék, a litánia utáni csevelyek a templomtéren, vagy a ligeti gesztenyefasorban és kellemes nyári estéken a villa kertjében. Hétvégi kirándulások apja autóján a Balatonra, Lillafüredre vagy a Pilisben, egy-egy hajókirándulás Visegrádra, Esztergomba. Mégis micsoda különbség ahhoz képest, ami pár év múlva várt rá. Rövid jegyesség után megesküdtek apánkkal, és követte férjét a visszacsatolt Erdély leghidegebb részébe. Később a már felnőtt, házasulandó lányait óvta a mindent elsőprő szerelemtől, mondván, hogy ő nem volt fülig szerelmes apánkba, de apánk kedves és művelt fiatalember volt, aki ragaszkodott hozzá, és ő pedig tudta, hogy megbízhat benne. *„Aztán meg mire vártam volna, apáca nem akartam lenni...”* – mondogatta, kicsit hamiskásan mosolyogva.

Apánk viszont romantikus lelkű, érzékeny és szerelmes vőlegény volt. Házasságuk első éveiben erősödött fel anyánk – a kedves kis felesége – iránti szeretete, ragaszkodása. Szüleink esküvője Klotild-ligeten volt. A mama édesapjának házából gyalog indult a menet az Irgalmas Nővérek kápolnájába, ahol anyánk fivére, Ernst adta össze őket. Fél évszázaddal később – az ezüstlakodalmukon – a családot szerető lazarista pap, Ruzsik Vilmos, levélben köszöntötte őket. Párizsból így emlékezett vissza az eseményre a franciaországi magyarok főlelkésze:

„Ernst, a fiatal, a közelmúltban felszentelt világi, egyházmegyes lelkész meghatódva mondta el a szertartás imáit. Értetű, hisz’ a gyermekkor emlékei, az ideális családi kör hangulata most kiemelkedik megszokott kereteiből, és új élet indul az Isten áldásával. A másik testvér, mint a vincés kongregáció papja kíséri imájával életútjára induló leánytestvérét. Két pap imája, Ernst és Leó szentmiséi biztosítják a születő család boldogulását. Ma is előttem vannak a kis család tagjai, amint ott ülünk az otthonuk napozóteraszán, ott a Kis-Kopasz hegy tövében, és kellemesen beszélgetünk sok mindenről, fiatalos könnyedséggel, gondtalanul, tréfálkozva. Most a szent szertartás alatt mindez új utat vesz az élet feladatai felé. Mint mindezeknek szemtanúja és együtt örvendő szereplője kísértem harmóniumon zenével a házasságkötés meghatót pillanatait; kis tanítványom, Schőnek Rőza csengő hangján az Ave Mariát énekelte. Erre, a meghatót bensőséges ünnepre emlékszem a hosszú ötven év kódén át. Mennyi minden zajlott le

ezalatt. Hiszen már akkor benn álltunk a háborúban, csak akkor valahogy nem voltunk tudatában annak, hogy mi is történik, és még kevésbé sejtettük azt, hogy howá fog mindez fejlődni a világban. Jó időben biztosítottuk magunkat a jóságos mennyei Anyánk, a Boldogságos Szűzanya pártfogásáról. Számos gyermek tesz bizonyosságot, hogy ott az Isten lakott a családban, és ez most a jubileum napján legnagyobb öröme lehet szívünknek.

A jó Isten éltesen és tegye teljesen boldoggá számotokra a jubiláris életek napjait!"

Levelét így, utólag olvasva, azért az „ideális családi kör”-ből ómama, a feleség és édesanya mindvégig hiányzott. Nagypáánk igen nagy boldogság lehetett együtt látni két pap fiát, amint a házasság útjára kísérik s megáldják nővérüket. Aztán két-három év múlva darabjaira hullott a család: nagypáánk a messzi belga földre menekült, fiai az egyház szolgálatában dolgoztak, ahol kellett, leánya, édesanyánk pedig soha nem gondolt nehéz körülmények között szülte s nevelte gyermekeit, kilencfelé osztva azt az anyai szeretetet, melyhez hasonlót ő csak egy pár évig élvezhetett.

Előveszem „Ruzsik-dossiémat”, benne az állambiztonsági iratok munka- és objektumdossiéiból kimásolt „méltatásokkal”, majd előkeresem az 1994-es laudációt, és felidézem a kitüntetéséről szóló sajtótudósítást:

Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke, hivatalba lépése elején köszöntötte a 80 éves atyát, pontos nevén és titulusaival: Ruzsik Vilmos-Ambrust, Dr. C. M., a franciaországi magyarok katolikus főlelkészét. Kitüntette őt a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjével. A kitüntetést Szávai János nagykövetségünk a párizsi magyar nagykövetségen, Jean-Marie Lustiger párizsi érsek társaságában nyújtotta át az idős páternek. A nagykövet beszédében méltatta a szegény, kilencgyermekes földműves családban, Márianosztrán született szerzetes életútját:

„Már kisgyermekkorától papi pályára készült; egyik nővére hatására lett vincés szerzetes. Tanulmányait Esztergomban és Budapesten végezte, 1938-ban szentelték pappá. Vidéken szolgált káplánként, plébánosként, de vágya az volt, hogy a harmadik világban misszionáriusként dolgozhasson. 1948-ban hagyta el Magyarországot, s került Kolumbiába, ahol több egyházmegye szemináriumi régense volt; fontos tisztségeket töltött be a Szent Vince-rendben, s emellett morálfilozófiát és fundamentológiát tanított. Diplomát szerzett kémiából, s vezetésével megindult az egyházi iskolák természettudományos fejlesztése.”

Azt már én teszem hozzá, hogy tudomásom szerint matematika-tankönyvet is írt a kolumbiai kisiskolások számára. Ruzsik atya – Kolumbia püspöke kíséretében – részt vett a vatikáni zsinat záró szakaszában. Római tartózkodását arra is felhasználta, hogy ledoktoráljon az Angelicumon. Ezután még négy évet töltött Kolumbiában, ahol nagyra becsült munkájának elismeréseként megkapta a kolumbiai állam díszpolgárságát. Az atya 1968-ban visszatért Európába, de erről majd később szólok, mivel az állambiztonsági jelentések, feljegyzések részletesen taglalják, mit, hol s mikor tett, kivel és hogyan szolgálta esküjét.

41. Gazdaképzés a Hargita alján

Mielőtt a székely mezőgazdák képzéséről írnék, felidézem a „bécsi döntéseket”. 1938. november 2-án született meg a bécsi döntés, amely a Felvidék egy részét visszacsatolta Magyarországhoz. Horthy kormányzó emlékirataiból idézem:

„Szívesebben vettük volna, ha szomszédunkkal egymás közt oldhatjuk meg a kérdést. Minthogy azonban Tiso a prágai kormány nevében abhoz ragaszkodott, hogy a vitát Németország és Olaszország döntésére bocsássuk, javaslatához végül is hozzájárultunk. Nem tisztázható, hogy Hitler, ha Kielben hozzájárulok kívánságához, az egész Szlovákiát nekiünk szánta volna-e. Valószínű azonban, hogy az önálló Szlovákia gondolata csak tárgyalásunk után merült fel benne.” Az első bécsi döntés következtében Bácska, a baranyai háromszög és Muraköz is visszakerült Magyarországhoz. Márai írta a kassai bevonulás után: *„Ekkor veszítettük el igazán Kassát... mert hoztuk a magyar méltóságosuram szellemet egy olyan városba, mely a csehek alatt megismerte a demokráciát.”*

A második bécsi döntést előkészítő román–magyar tárgyalásokra 1940 augusztusában Turnu Severinben (Szörényváron) került sor, miközben a román–bolgár megbeszélések Craiovában folytak. A németek jóváhagyása után 1940 augusztusában a bécsi Belvedere palotában kihirdették a döntést, mely szerint Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. A második bécsi döntés értelmében 43 ezer négyzetkilométernyi terület került vissza Magyarországhoz, mintegy két és fél millió lakossal.

Az egész Erdély területére kiterjedő katonai közigazgatást már 1940 júliusában megszervezték, és az ebből a célból megtartott tanfolyam résztvevőihöz a záróvizsga után Teleki Pál miniszterelnök intézett beszédet, melynek lényegét Kádár Gyula így foglalja össze emlékiratában:

„Különösen hosszan, dicsérőleg beszélt az egyszerű erdélyi román népről. Mindenkit óva intett, hogy benne ellenséget lásson, vele fölényeskedjék, vagy valamiféle bosszúra gondoljon. Mindent meg kell tenni – bangoztatta –, hogy az erdélyi románosság különbséget érezzen a mostani bánásmód és a Monarchia idejébeli között. Feladatul szabta, hogy a románokat minden intézkedésben a magyarsággal teljesen egyenrangú állampolgárként kezeljék.”

A visszacsatolt területekre tisztviselőket, tanítókat és tanárokat küldtek, néhány esetben nem kis feszültséget is teremtve ezzel. Így került kinevezésre először Gajáry úr, majd később apánk is a csíkszeredai gazdaképző intézménybe. Tamási Áron 1940. szeptemberi szavait idézem:

„Nemcsak a Hargita tért vissza, hanem maga Ábel is visszatért. Eszibe jutott neki, hogy számadást csináljon. Vajon minden olyan terület visszatért-e a magyar házához, amelyen ő járt? Akkor eszibe jutott, hogy Amerika se tért vissza, de Dél-Erdély különösen nem tért vissza. Úgy gondolta, hogy Amerikát mi nem bánjuk, de Dél-Erdélyt azt semmi esetre, soha nem fogjuk hagyni. Tovább gondolkodott, s az

jutott az eszébe, hogy Surgylánt, akivel együtt szenvedett a Hargitán, fel fogja keresni, és megkéri, hogy menjen el Dél-Erdélybe, és mondja meg ott a románoknak, hogy térjenek vissza Magyarországhoz, ahol nem lesz nekik rossz dolguk, hiszen az igazságot is meg lehet szokni...”

Észak-Erdély elfoglalása során a románok sehol sem fejtettek ki ellenállást, csak egy sajnálatos félreértés következtében Ördögekút községnél ropogtak fegyverek (és 93 halálos áldozatot követeltek). Így utólag már látjuk, hogy súlyos árat fizettünk az Észak-Erdély visszacsatolását kimondó 2. bécsi döntésért. Három és fél hónappal később Hitler benyújtotta a számlát: Magyarországot felszólították a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra.

Erdély északi része mindössze négy évig volt magyar; 1944 őszén a szovjet hadsereg áttört a Déli-Kárpátokon, és nyomukban a román Maniu-gárda alakulatai véres bosszút álltak az erdélyi magyarokon. Sok ezer ártatlan ember esett áldozatul ennek a megtorló hadjáratnak. Igaz, volt Ördögekút, igaz, volt újvidéki túlkapás is a magyarok részéről, de a területeket visszafoglaló románok és szerbek többszörösen megtorolták sérelmeiket.

Szüleink 1943. március idusán, az esküvőjüket követően Budapesten, egy Dunaparti hotelben töltötték „mézes napjaikat”, majd indultak Erdélybe, Csíkszeredára. Hosszú vonatozás után a szállodából a Hargita alján egy rideg és hideg szolgálati lakásba kerültek. Megpróbálom felidézni, milyen lehetett a Magyar Királyi Mezőgazdasági Szakiskola és Mezőgazdasági Tanácsadó Állomás, ahová 1942 utolsó napján, tehát szilveszterkor nevezte ki apánkat gazdasági segédtanárnak a Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter, s ahová az ifjú házaspár az új év márciusának végén megérkeztek. A tavasz már meleget hozott, az első pünkösdi tél a csíksomlyói hegyen töltötték, az ifjú feleség édesapja, Paul meglátogatta őket, s együtt kirándultak Tusnádra és a Szent Anna-tóhoz. Apai nagyapánk keblét a büszkeség emelte, hogy visszatért „édes Erdély” (igaz, csak részben), s nagyobbik fia gazdálkodni tanítja az atyafiakat, a kisebbik fia pedig, Gyuszkó, hadianyagot szállít Bethlenbe.

Részletek Gajáry Aladárnak a helyi lapban, a *Hargita Népe*-ben az ezredforduló táján megjelent írásából:

„Bizony már 60 év telt el azóta, hogy Csíkszeredától néhány kilométerre nyugatra, a Hargita alján működött egy mezőgazdasági szakiskola, melynek életre keltője és igazgatója 1941–44 között édesapánk, dr. Gajáry László volt. A földbirtokos családban, Sződön született édesapánk a váci piarista gimnáziumban érettségizett, majd öt szakirányú diplomát szerzett. Néhány évig uradalmi intézőként dolgozott, majd a gazdaképzésben találta meg életcélját. Az első értékes tapasztalatokra – mint tanár – Kapuváron és Szarvason tett szert, majd alig harminc évesen igazgató Szombathelyen, Székesfehérváron és Békéscsabán, az úgynevezett téli gazdasági iskolákban. Az üzemgazdaságtan tárgykörében számos tankönyvet írt. A Földművelésügyi Minisztériumban 1940-ben úgy döntöttek, hogy addigi gazdag és eredményes tapasztalatait Csíkban értékesítheti. A döntésben valószínűleg az is közrejátszott, hogy édesanyánk családja Székelykeresztúron lakott 1916-ig, ilyen értelemben visszaköltözött a család Erdélybe. Új munkahelyén a semmiből kellett szakisko-

lát létrehozni, az addig börtönként használt épületből iskolát és kollégiumot, tanári lakásokat kialakítani. Tangazdaságot létrehozni, tenyészállatokat, gépeket, felszereléseket beszerezni, és ezzel párbuzamosan termelésbe vonni parlagokat, és a jubtej feldolgozását megszervezni. Néhány év elteltével kellő számú diák egy korszerűen felszerelt iskolában és sokirányú tangazdaságban tanulhatott. A tanulásra és a gyakorlatokra általában télen került sor. Az iskolában 'aranykalászos gazda' végzettséget szerezhettek a csíki székelly tanulók. Híreseknek számítottak a tolvajos-tetői mintagazdaság és a mintaesztenák (bavasi pásztortanyák). A környező falvakban télen ezüstkalászos gazdatanfolyamokat szerveztek a gazdák szakismereteinek bővítésére. Öcsém és jómagam naponta lovas kocsival, télen szánnal mentünk tanulni a Segítő Mária Gimnáziumba, amikor kikanyarodtunk a Szeredára vezető útra, egy nagy székellykapun mentünk keresztül, amit rendre megsüvegeztünk. 1944. augusztusban menekülnünk kellett vissza Magyarországra, ahol édesapánk Székesfehérváron szervezte újjá a gazdasági középiskolát. Szomorú évek következtek. Édesapánkat vallásossága, párttagsága, a város pedagógusai által választott vezető szerepe miatt üldözték, kirúgták állásából, pályamunkásként dolgozott, s egy évre rá fiatalon meghalt."

A *Hargita Népe*-ben megjelent cikke nemsokára felfigyelt S. Gyula Székellykeresztúrról, és a következőket írta: „1941-ben a Magyar Hadsereg lőszerraktárakat építtetett a Gazdasági Iskola alatti lankás, cserjékkel benőtt területen. Mi akkor mint leventék a nyári vakáció idejére egyhavi bazafias építőmunkára kaptunk beosztást. Szállásunk az iskolaépület melletti pár szobás épületben volt, amelynek falain és padlóján még ott voltak a nyomai H. Sima vasgárdistái egy évvel ezelőtt elkövetett kegyetlenkedéseinek. A következő nyarakon is oda vezényeltek, hogy segítsük az iskola vízvezeték-rendszerének kiépítését. Magyarországon német megszállását követően betiltották az iskolai oktatást, de rádióon keresztül mégis folytatódott."

1944 szeptemberében még Dumiratoson találkozik az egész család az apai nagyszüleinkkel. Ott vannak a Székellyföldről visszatért szüleink, a kilenc hónapos elsőszülött unokával, apánk húga, valamint Paul nagyapánk is. Ezt követően az ősz folyamán már szétesett apánk családja. Öccsét, Gyula nagybátyánkat, aki már 1940-óta katona volt, de 1944 márciusában háborús szemsérülése miatt (gyakorlaton egy gránátszilánk fúródott a szemébe) leszerelték. Még abban a hónapban megnősült. Gyermekekkori ismeretségből lett szerelem, majd házasság. Marika, a menyasszony, Krajzler Lajos gazda kislánya volt, aki az elemi iskolát Dumiratoson végezte el, majd Egerben az Angolkisasszonyoknál tanult, ezután Szegeden tanítói diplomát szerzett, majd számos alföldi településen tanított.

Rövid volt a nászuk, mert április elsején – és ez nem vicc volt! – ismét behívták Gyula bátyánkat katonának. Felesége Mosonmagyaróváron megszülte első gyermeküket, így a karácsony utáni harmadik napon kislányát, a kis Marikát „kapta ajándékba”. Még valahol Kőszeg táján találkozott a feleségével és láthatta gyermekét, egy hetet együtt tölthettek, de 1945 januárjában hadifogságba került. Oroszországba viték, ahonnan majd csak négy év múltán engedték haza.

42. Akik itt éltek s haltak

Itt az ideje, hogy összegezzem, mi is történt családjainkkal a háború kezdete, 1939 szeptembere és 1944 novembere (apánk ekkor, 25-én vonult be katonának) közötti öt év alatt. Paul, a nagyapánk és családja a lakhatási engedélyük szerint 1936-ban költöztek át az iwanfeldei bányászkolónia főmérnöki lakásából az ópapánk építette, Klotild-ligeti villájukba, és ott éltek a háború végéig. Paul 1939-ben tette le az állampolgári esküt, és lett a gyerekeivel együtt magyar állampolgár. 1939-ben vásárolta DKW AN-804-es személyautóját, melynek a bánya érdekében történő használatára 1942-ben engedélyt kapott, így a katonai szükségre hivatkozva nem vehették el tőle. Édesanyánk, visszatérve Turnu Severinből, 1939 júniusában külön engedéllyel, kitűnő eredménnyel magánvizsgát tett az elemi iskola negyedik osztályából. Elvégezte a gyors- és gépíróiskolát, és idegen nyelvi levelezőként 1940-ben az Egyesült Izzó újpesti gyárában kezdett dolgozni, majd a következő évtől házasságkötéséig a Manátnál. Fivérei, akik a hat osztályt a Bécs melletti, kalksburgi gimnáziumban elvégezték, majd Ernst Székesfehérváron papi tanulmányokba kezdett, Leó pedig Szobon a missziós papok társulata Hitstudományi Főiskolájának papnövendéke lett. Ugyanitt végzett, majd tanított Ruzsik Vilmos, akit 1938-ban szenteltek pappá (az elhárítás szerint), és lett 1942-ben lazarista tartományfőnök Ligeten. A teológia elvégzése után, 1942-ben Ernőt, majd két év múltán Leót is pappá szentelik. Ebben az öt évben mindhárman apjuk közelében, a ligeti villában, illetve szolgálati helyeiken (Ernő Remetekertvároson káplán, Leó Csepel-Királyerdőn lazarista szerzetes) éltek, tanultak, majd dolgoztak. A fiúk felmentést kaptak a katonai szolgálat alól (minthogy minden hadköteles diák felmentést kapott). Paul nagyapánk polgári személyi lapja 1942-től 45-ig szólt. Apai családunk Dumiratoson élt, nagyapánk gazdatisztként dolgozott a Réti Ráth-birtokon. Apánk, aki 1933-ban Kalocsán a jezsuiták gimnáziumában leérettségizett, majd az Állatorvosi Egyetemen töltött másfél évet, abbahagyta tanulmányait, és Dumiratoson az apja mellett dolgozott, míg 1939-ben ismét tanulni kezdett a magyaróvári akadémián. 1942-ben megkapta diplomáját, a szakoktatásban kezdett dolgozni, és még abban az évben elvégezte a kassai II. tanárképző szaktanfolyamot, és a minisztérium december 31-én Csíkszeredára helyezte magyar királyi gazdasági tanárnak.

Öccse, az ifjabbik Gyula, aki szintén Kalocsán, a jezsuitáknál érettségizett, majd elvégezte ugyanott a tanítóképzőt, és Kecskeméten a gazdasági szaktanítóképzőt is, 1939-től Esztergomban tanítgatott. Nagynénénk, Anna, a kalocsai Miasszonyunk záródában óvónői oklevelet szerzett, és 1936-tól Kunágotán kezdett dolgozni. A nyugati rokonságból a közelebbieket, köztük keresztanyám és szülei Bécsben, illetve Siegmundhersbergben és Valkensteinben éltek, dolgoztak akkoriban, a távolabb élők Kölnben, Bonnban és a Rajna menti Honnefben, valamint Belgiumban: Brüsszelben, Bruggében és környékén. 1938–41 között jelentős területeket kapott vissza a Trianonban megcsonkított Magyarország. A Felvidék, a Kárpátalja, Bácska és Észak-Erdély visszacsatolása osztatlan örömet keltett apai rokonságunkban, anyai nagyapánk meg valószínűleg a „semleges sarokból” figyelte a „mértőzést”. 1941 áprilisában az „örökbéke” jegyében megtámadtuk Jugoszláviát; Teleki Pál miniszterelnökünk nem óhajtott a „gazemberek oldalára állni”, és főbe lőtte magát. Június 22-én

Németország megtámadta Szovjet-Oroszországot, majd 26-án, a kassai bombázást követően hazánk – az angolok (W. Churchill) és az amerikaiak (S. Welles) intelmei ellenére – hadat üzent a Szovjetuniónak. Tette ezt annak ellenére, hogy Horthy kormányzó (talán Bárdossy, az újsütetű miniszterelnök is, és a magyar hadvezetés, a tisztikar józan fele) tisztában volt azzal, hogy a magyar hadsereg erre nincs felkészülve. Biciklistáink és lovasaink kerekeztek, ügettek a Don felé. Oda, hol „csak meghalni lebetett, de bátrálni nem”, és így a munkaszolgálatosokkal és civilekkel együtt ebben a háborúban odaveszett egymillió emberünk. Őszintén és bátran ír Shvoy Kálmán altábornagy titkos naplójában és emlékirataiban a Werth Henrik, a magyar honvédevezérkar főnöke vezette magyar sereg tisztikaráról és a háborús helyzetről, csapatainkról. Az a Shvoy Kálmán, akinek testvéröccse, Shvoy Lajos püspök avatta, szentelte pappá nagybátyáinkat: először Ernőt, majd Leót. 1944. március 19-én hazánkat megszállták a németek, Horthy kormányzó német területen az őrizetükbe került, és a nyilasok átvették a hatalmat Magyarországon.

Nagyjából ez volt az a földrajzi, társadalmi és családi környezet, melyből a bevonulási kényszer elragadta apánkat. Folyamatában ez úgy nézett ki, hogy 1936 szeptemberében Budapesten besorozzák katonának, majd tanulmányai okán folyamatosan felmentik, amikor Székelyföldre kerül a munkája miatt a M. Kir. Kolozsvári IX. Honvéd Hadtest Parancsnoksága is felmenti a bevonulási parancs teljesítése alól. 1944. március végével visszahelyezik Magyarországra, hiszen a románok átálltak, a németek pedig alig két hete megszállták országunkat. Igaz, októberben az I. hadsereg parancsnoka, Dálnoki Miklós Béla és Kéri Kálmán vezérezredes átruccantak tárgyalni az oroszokkal, de Szálasiék azonnal átvették tőlük a parancsnokságot, és a Wehrmacht alá rendelték a hadsereget. Horthy lemondása után, 1944. október 27-én az országgyűlés – alig több, mint félszáz szavazattal – Szálasi-ra, a nemzetvezetőre ruházta a teljes hatalmat. A németek az ősz végére megszüntettek minden katonai szolgálat alóli mentességet, így minden férfinak (a serdülő fiataloknak is) be kellett vonulni katonának. A fordulat reményében vonatokon és gyalog nyugat felé, Németországba irányították a magyar katonákat. Édesapánk téli hidegben, vagonban, juhódaályban a szalmán, vagy a priccsén „végigkормölte” életének talán legnehezebb napjait. Erről, a majd egy éves időszakról tanúskodik naplója, melyből részleteket idézek:

„Utolsó állomáshelyemre Csíkszeredából érkeztem. Az Almássy-kastélyban működött a Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola és a Magyar Királyi Öntözési Szakiskola, ide helyeztek gazdasági tanárnak, és a kastély nyugati szárnyának emeletén laktam a családommal. 1944. szeptember 22-én kiűritési rendeletre hagytam el állomáshelyemet. Családomat előző nap Klotild-ligetre küldtem apósomhoz. A minisztérium utasítására az iskola holmijával Kunszentmártonra mentem, majd Dobó István igazgatómtól kapott további utasításra Székesfehérvárra vittem, de ott a bombázások miatt nem tudtam elhelyezni, ezért tovább utaztam az iratokkal Ligetre, a családomhoz. Közben táviratilag a nyitrai Zselizre helyeztek, hogy esetleg ott vegyem át az iskolát. Zselizre nem mentem el, mivel közben már a behívás fenyegetett, és Leibayota főigazgató utasítására családomnál vártam a további intézkedést. Megjelentek azok a plakátok, falragaszok, melyek szerint megszűntek a mentesíté-

sek, így azonnal be kell vonulnom. Tekintve, hogy elmaradásom esetén a családomat vonják felelősségre, nem habozhattam, így 1944. november 22-én, Csillaghegyen jelentkeztem a bevonulási központban. A jelentkezés után két nap szabadságot kaptam, hogy családom ügyeit úgy-abogy elintézhessem. Ekkor már együtt voltunk Ligeten, az én családom és jó Apám és Édesanyám, és a húgom.”

Meg kell jegyezmem – hiszek vagy sem a számmisztikában –, hogy a 22-es szám, és ráadásul a 11. hónap, november 22-e is állandóan visszatér a családi históriában (születnek, meghalnak, házasságot kötnek, ünnepelnek és bevonulnak ezen a napon). Apánk csillaghegyi bevonulását követően éppen egy évre születtem meg, de anyai nagyszüleink esküvője is erre a napra esett, és még tudnám folytatni. Mindezenetre ha ritkán rulettasztal közelébe tévedek, biztosan megteszem a 22-est, persze a három szomszédos számmal együtt. Néha nyertem is vele. Talán?

„November 25-én igen szomorú búcsúzkodás után elváltam szeretteimtől és a kislányomtól. Feleségemmel útnak indultam Óbudára, a gyülekezési helyre. Ott váltunk el szomorúan egymástól, feleségem visszaindult Ligetre a családjához, én egyedül maradtam. Azt bízom, hogy már mindent elvesztettem: az otthonomat, kis vagyongunkat, minden apró ingóságot, bútorokat, és körülbelül negyvenezer pengő értékűnk Gyulán maradt a kastélyban. Szeretteim Ligeten, engem vonat vitt Tatára, a II. újonckiképző ezredhez. Másnap jelentős tortúra után elindítottak bennünket Szomódra, hol a II. zászlóalj állomásozott. Itt Indrich István bognármester házában lettünk elhelyezve kilencen, karpaszományosok: Kovács László uradalmi főintéző, dr. Lakatos Tibor és Jády Károly gazdasági felügyelők, Földváry Kálmán polgári iskolai tanár, dr. Orczay Antal városi tanácsnok, Dobák Béla városi pénztári ellenőr, Genzwein Gyula gyárigazgató, Szepes László Solymárról és jómagam. A szállásunk egy szoba volt, ahol földre terített szalmán aludtunk. Megindult a kiképzés, a gyakorlatok, de egyelőre még katonarubát nem kaptunk, mert az nem volt. Két betet töltöttünk itt, akkor felszereltek bennünket.

December 11-én este hét órakor a zászlóaljat útnak indították Nagyigmándra. Ezzel kezdetét vette menetelésünk, melyről nem tudtuk, mikor és hol fog végződni. 48 kilométeres menetelés után teljesen elcsigázódva megérkeztünk Nagyigmándra, ahol a Szalay-féle uradalomban, disznók között lettünk elhelyezve. Két napot töltöttünk itt, azután útnak indítottak Bábolna felé, nyolc kilométer után elértük a csemerházi pusztát, ahol a munkáslakásba lett századunk elhelyezve. Előttünk oláh munkások laktak itt, rendetlen és piszkos volt a cselédlakás, ezért mindent kihordtunk, újraszalmáztuk az egészet, mégis letetvesedett az egész század. Az utolsó napon, amikor indultunk tovább Szomódról, kaptam feleségemtől egy postai lapot és 600 pengőt, e kettő most az összes vagyonom, értékem.”

Az oroszok előrenyomulását december elején már nem lehetett feltartóztatni, Szálasi kormánya Keszthelyre költözött. Karácsonyra körülférték a fővárost, a térséget az utolsó napokban hagyta el Paul nagyapánk. 1944. december 15-i keltezéssel letem rá iratai között arra a menetparancsra – Marschbefehl – és vasúti szállítási listára, melynek birtokában 91 személlyel együtt (29 férfi, 44 asszony és 18 gyerek) út-

nak indult Ács érintésével Bécsbe. Úti célnak a Reich volt megjelölve. December 25-én érkeztek Gröbmingbe, ahol a parancs hátoldalára valaki (talán a helyi takarékpénztáros) ráírta azoknak a neveit, akik pengőt váltottak át nála: Water, Schnich, Gabli, Marlok, Roemburg, Meisner, Rosner, Munschik (vagy hasonló nevek). Apánk közben élete legszomorúbb karácsonyára készült. Hemingway írta, hogy igazán akkor érezte és értette meg, mi is az a karácsony, amikor egy idegen ország idegen városában érte.

„Készültünk életünk legszomorúbb karácsonyára. Előre irtóztam az estétől, amely kislányom első karácsonya. Már napok óta nem beszéltem senkivel, iszonyú fájdalom bujkál bennem. Délután parancsot kapunk: egy óra múlva indulás! Felszereltünk, és este 10-kor elindult a zászlóalj a fagyos földön a hideg, ködös éjszakába, és másnap reggel batra érkezünk Györszentmiklóssra. Szállás nem várt, kétórás kódorgás és könyörgés után kaptunk Gyurkovics Tivadar suszternél szállást. Jó, igaz emberek voltak. Reggelire tejeskávét, zsíros kenyeret, vacsorára kocsonyát, nappal levest és mákos kalácsot kaptunk. Dobák Bélával ültünk egy idegen családban, szegényes karácsonyfa mellett, ahol család sem volt.

Győrtől gyalog megyünk tovább, Dunaszentkálig, ahol a Héderváry-uradalom majorjában szállásoltunk el. Egy négytagú család cselédlakásának egyetlen szobájába raktak be még tízünket, így most tizennégyen alszunk egy kis szobában. Itt értük meg vasárnap este a szilvesztert. Vettünk egy malacot, azt felpucoltam, felét megsütöttem, felét paprikásnak készítettem el, és valamennyien jó étvággal fogyasztottuk el. Korán, már este tízkor boldog új esztendőt kívántunk egymásnak, és lefeküdtünk.”

Paul nagyapánk karácsonya valahol útközben telt, az éjféli misére biztosan talált egy templomot Ausztriában. Az újévi hálaadást már Öblarnban tehetné. Egy későbbi, december 29-én ugyanitt, Öblarnban kiállított okmány már hazatelepülőként nevezi meg ópapát, aki a Hagmann családnál lakott a Kreis Liesner utcában, és oda érkezett a csomagja is.

Apánk öccsének, Gyula bácsinak a felesége, Mária, az oroszok elől menekülve elhagyta Székesfehérvárt, és kőszegi rokonaihoz igyekezve Óváron megszülte első gyermeküket, aki nem fiú, hanem kislány, Marika lett. Gyula bácsi, akit 1944 végén Tuhláról Kőszegre vezényeltek (gyalogmenetben), ott két hetet egy távoli rokon házában együtt töltött a családjával. 1945 elején a vezérkar az embereit és járműveit szétszította, két járművel és 11 emberével orosz fogságba került. Az oroszok körülfozták a maroknyi csapatot, és Sankt Pöltenen, Sopronkőhidán, Sopronperesztegen át kivonatoztatták a Szovjetunióba. Így telt a család, a rokonság karácsonya 1944-ben, és így köszöntötték az új évet. (És történhetett volna gyászosabban is, mint sokan másokkal történt.)

„1945. január 1. (bétfő) Vajon mit hoz az újesztendő? Nem szabad gondolkoznunk, mert abból csak 'baj' lesz. Este kaptunk két deci bort és egy feles pálinkát. Megittuk, de jókedvünk nem lett tőle. Láttuk nappal, hogy menekültekkel tele az országút. Pestről aggasztó hírek jöttek, így minden gondolatomat családjaim, a szüleim és

az enyéim sorsa foglalja le. Kedden elkezdjük a katonai foglalkozást, naponta kivonulunk, nagy a hó, de mindegy, ezt még kibírjuk. Az élelmünk már rég elfogyott, még Szomódon. A kosztunkról jobb nem is beszélni, bár ekkor még kielégítő volt. Szombaton délelőtt templomba megyünk. Hetedikén, vasárnap ismét templomba megyek, ezen a napon van jó szüleim házassági évfordulója. Vajon élnek-e még?”

Igen, éltek. A karácsonyt Ligeten ünnepelték apai nagyszüleink, akik Dumiratosról ide menekültek – együtt anyánkkal és nővérünkkel. Utólag gondolom, hogy Ópapa jól megtervezett és megszervezett mindent (fiai, anyánk fivérei is segíthettek), mert az új év januárjának első napjaiban anyánk és Tildi testvérünk (aki akkor épp első évét töltötte be) elindultak az osztrák határ felé. Bécsben keresztanyám és szülei segíthették tovább, mert a sigmundsherbergi lakásbejelentés, melyen Ópapa, lánya és unokája együtt szerepelnek, már január 6-i dátumú. De hát ezt akkor apánk nem tudhatta.

„Január 12-én útra indulunk a majorból; első pibenőbelyünk Arak. Ott egy rossz istállóban alszunk nyolcan. Hideg és bűdös van, de ebédet, vacsorát, reggelit kapunk a háziaktól. Ez a kedvesség igen jólesik, és szeretettel adják. Reggel indulás tovább, közölték, hogy az utunk Halászi – Magyaróvár – Levél – Hegyesbalom, majd Miklóshalma, azaz Nickelsdorf. Fárasztó és hosszú menet. Reggeli zupa, azaz leves, és estig semmit sem kaptunk. Magyaróváron engedélyt kértem, hogy az egyik házba bemenjek egy levélért, mit oda címzett a feleségem, melyben üzenetet várok tőle, hogy kiment-e Németországba, vagy nem? Nem kaptam engedélyt, így elmentem a ház előtt, anélkül hogy megtudtam volna valamit szeretteimről. Ezt az aljas, embertelen bánásmódot soha nem fogom elfelejteni. Másnap kora délután léptük át a trianoni magyar batárt. Lelkünk tele lett keserűséggel, nem merek visszanézni. Otthonom, hivatalom, családom után a hazámat is elvesztettem! Miért? Minden bajtársam szemében, lelkében ott ez a nagy kérdés: miért?”

Vasárnap reggel indulunk tovább Zurndorfba (Zurány), itt Brückner Jánoséknál, a Babnstrasse 34/a számú házban kaptunk szállást. Nagyon jó emberek: reggelire kávét, délben meleg levest és este vacsorát is adtak. Két napot töltöttünk itt, melegséggel vettek körül. Mióta katona vagyok, először aludtam ágyban. Házigazdánk a búcsúzáskor kulacsainkat meleg teával töltötték tele. Elmasíroztunk Bruckba (Lajtabídvég), ahol egy barakktáborban lettünk elhelyezve. Nem mondom, szűkös, de ágyak is voltak, igaz, 12 ágy jutott 30 emberre; én egy földre terített pokrócon aludtam. Mosdási lehetőségünk nincs, szórakozásunk a tetűvadászat. Két nap múlva indultunk tovább Somereinbe; a városka ki volt ürítve. Apám születésnapja ma van, január 20-án. Ki tudja, lesz-e még módom valamikor születésnapján köszönteni őt?

Hétfőn még Somereinben vagyunk, életünk változatlan. Délelőtt térdig érő hóban mászkáltunk az erdőben, nem tudnak mit kezdeni velünk. Már több mint két hónapos katona vagyok, de még nem volt fegyver a kezemben, nem is bánom. Úgy bírlük, megyünk innen tovább vonaton, nyugat felé, egy kiképzőtáborba. Nekünk ez igazán nem fontos, mi nem igyekeznénk, jól megvagyunk itt, csak tisztálkodni nem lehet. A koszt nagyon gyenge. Az itteni boltokban van minden: sajt, vaj, sütemény,

kolbász és mások, de nem lehet semmit sem kapni, márkáért sem, mert mindent jegyre adnak.

Január 24. A mai nap kellemes meglepetést hozott: bár eltörölték a karpaszománymányt, az átképzősöket és a volt karpaszomány-jogosultakat összegyűjtötték egy házban, ott egy szobában elméleti oktatást tartottak. Az oktatást egy hadapród tartotta, aki igen jó előadónak bizonyult. Végre három nap után, tegnap este tudtunk mosakodni. Magyarországról is ballottunk bőreket, ha nem is túl kedvezőek, mégis bizalmat keltenek bennünk, mert úgy hisszük, hogy ottbont megindult valami élet.”

Gondolom, elért hozzájuk a hír, hogy január 20-án Magyarország és a szövetséges hatalmak képviselői aláírták a fegyverszünetet Moszkvában. Megjegyzem: öt nap múltán az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállította a népbíróságokat (ezzel lehetővé tették a népítéleteket, melyet Dumiratos egy-két lelkes kommunistája nagyapánkon is kívánt gyakorolni, ennek elmaradását utólag nagyon fájlalták).

„Szombaton még mindig Somereinben vagyunk. Úgy látszik, hogy tovább utazásunk nehézségekbe ütközik, ezt nem nagyon bánjuk. Örülünk, hogy még közel vagyunk hazánkhoz. Azt hiszem, ha megkérdeznék a századot, ki akar hazamenni, nemigen maradnának itt ezen, az általuk szívélyesnek nevezett tartáson. Azt hiszem, hogy ezt már ők is tudják, és azt is, hogy az eszméikért, terveikért nem akad magyar, aki vásárra vinné a bőrét. Itt Ausztriában is többnyire azt tapasztalom, hogy a német eszmék nem tudnak lelkesíteni, sőt, az itteniek is igen ellenszenvesen viselkednek velük szemben. Majd mindennap írok levelet szeretteimnek, keresem őket, de akárhová írok, semmi válasz. Eddig már írtam Ligetre, Dorogra, Magyaróvárra, Sigmundsherbergbe, feleségemnek, szüleimnek, rokonoknak, öcsémnek Gyuszkónak – de mindhiába, válasz sehonnan sincs.

Hírt kaptunk: Dálnoki Miklós Béla megegyezése némi reményt nyújt számunkra. Bár megalázónak tartjuk a feltételeket, de mindannyian szívesen kiegyezünk vele, csak még egyszer ottbont lehetnénk? Hiába az otthont, a hazánkat soha nem szabad elbagyni, bármi rossz várjon is ott reánk, jobb ott elpusztulni, mint bárhol idegenben, és kegyelemből élni. Pedig azzal, hogy az otthonomat visszakapjam, már végleg leszámoltam. Lehet esetleg majd szebb, talán még kényelmesebb otthonom is, de hiányozni fog belőle az elmúlt évek boldog emléke és a szeretet, a melegség, melyben éltem.

Február 6-án még mindig Somereinben vagyunk, az eső miatt szobai oktatások voltak. Híreink szerint a háborús helyzet sokat változott, az oroszok már Berlin alatt állnak, és mindenki a háború gyors befejezését várja, reméli. Levelet még mindig nem kaptam, sokunk véleménye szerint nem kapjuk meg a postát akkor sem, ha az tényleg érkezik. Ma az orvosnál voltam, alig tudok járni. Ezért négy napos szolgálatmentességet kaptam, melyet a gyógyításon kívül mosdásra, mosásra, tisztálkodásra és ruháim varrására használok fel. Németül is tanulok, ennek mindig hasznát fogom venni.

Ma, betedikén, szerdán itt a gyengélkedőn számvetést tartottam, visszatekintettem az elmúlt betekre, bónapokra: 1944. november végén vonultam be katonának. Azóta tényleges kiképzést nem kaptunk. Általános véleményünk szerint nem is az

volt a cél, hogy bennünket – főleg az elmaradt korosztályokat – kiképezzenek, hanem hogy ne kerüljünk az oroszok kezére, és azok ne használhassanak fel bennünket. Eddig megtettünk gyalogmenetben 160 kilométert, ez a menet is az előbbi fellevesemet igazolja, mert rendszerint csak akkor indult tovább a menet, amikor az orosz harcvonal mozgásba jött. Közben a pihenőhelyeken katonásdit játszottak velünk – fegyver nélkül. Ezért még azt sem tartom kizártnak, hogy valamely lelkiismeretlen, dicsőségre és nagyra vágyó emberek harcba visznek majd bennünket, de egy biztos, hogy katonai ismereteink a nullával egyenlők.

A németekre jellemző, hogy a menet elején és végén tisztek és tisztesek vannak elhelyezve, nehogy valaki olajra lépjen. Ennek a nagy elővigyázatnak ellenére zászlóaljunk 15 százaléka már útközben megszökött, és innen is meglógtak már vagy harmincan. A további szökésekre is számolni lehet. Az, hogy nem történt még ennél több szökés, azért lehet, hogy tél van, másrészt a nagy többségnek nincs bova szöknie, és ezért a két arcvonalon keresztül nem is kockáztatja meg. A magyarországi hadszíntér változatlan, de ez egyelőre nem is fontos, amikor már Berlintől 60 km-re vannak az oroszok. Egy vágyunk van: valahol itt a környéken bevárni a háború végét, mely – tekintettel a harcok alakulására – talán már nem tarthat soká. Lassan olyanok leszünk, mint a vademberek, minden szép és jó érzés kivész belőlünk. Hála Istennek, ezt vezetőink is kezdik belátni, és legalább nem pucolnak ránk. Az itteni napi hat órai foglalkozás is inkább tessék-lássék dolog, de komoly kiképzésnek egyáltalán nem lehet nevezni.

Február 21-e van, reggel hétkor tovább indult a zászlóaljunk. Még messzebb menetelünk a hazánktól, útirányunk Wilhelmsbeim. Első állomásunk Gramatneusiedl, másnap hajnali ötkor ismét indulás, tovább Mödlingbe. Feltört lábammal nemigen bírom a menetet, bár a csomagomat kocsira tették, így is igen rossz állapotban értem Mödlingbe. Itt a városon kívül, egy barakkban akartak elhelyezni bennünket, ez a körlet azonban teljesen össze volt szarva, és a tetvek hemzsegték a szalmákban. Nem is mentünk be, hanem így, boltfáradtan tovább indultunk az állomás felé. Reggel fél ötkor ittam egy üres feketét, délután háromig nem kaptunk semmit enni. Fájdós lábammal nem tudtam a szakasszal együtt menetelni, egy kocsni löcsébe kapaszkodtam, és így búzattam magam. Végre az egyik kocsira felengedtek, és azon tettem meg pár kilométert. Utolértem a századom, és az ideiglenesen felállított étkezdében tudtam tíz deka sajtot enni. Ilyen kínládással jutottunk el Allauig, ahol végre – a mai napon megtett 54 kilométeres út után – az iskolában kaptunk szállást. A tanterem hideg, pár bajtárs szerzett egy kis szalmát, és végre elvackoltunk.

Ma nem megyünk tovább, pihenő lenne, de bölcs vezetőink még mindig katonásdiznak, és igyekeznek a pihenőnket megkeseríteni: szakadó esőben sorakozó, balra át, jobbra át, tisztelegj, és más haszontalan gyakorlatok. Végül a századosunk is megsokallta, és leállította ezt a marhaságot.”

Február 25-én, vasárnap reggel indultak tovább Kaumbergbe. Másnap ismét tovább Sankt Veitba, majd a következő nap reggelén indulás Wilhelmsburgba.

„Az osztrákok különben elég nagy ellenszenvvel viseltetnek irántunk, mert azt hitték, hogy magyar nácik vagyunk, és harcolni akarunk. Itt is igen háborúellenes

a bangulat. Mindenki tudja, hogy a báborút Németország elvesztette. A raktárak is kiürültek, azért rossz a mi élelmezésünk is. Már SS-katonától is hallottam, hogy 'magyarok, ne barcoljatok!' De ezt nem is kell nekünk nagyon mondani. Részben a rossz élelmezés, részben a tisztjeink velünk szembeni bánásmódja miatt, napról napra emelkedik a szökések száma, az egyik letartóztatott bajtársunk az őrével együtt lépett olajra. A 8. századból elszökött a készülség a szakaszparancsnokkal együtt. A 7. század Somereinben úgy feküdt le minden nap, hogy este a bakancsokat beszedték, és csak reggel osztották ki. Ha volna rá mód, hogy valahol át lehetne menni az arcvonalon, azt hiszem egy hét múlva az egész zászlóaljából egy ember sem maradna itt. Legalábbis élő ember nem. Hogy ez így van, amiatt tisztjeink is okolhatók. A magyar baka tisztjétől jó szót, egy kis megértést nem kap, csak gorombaságot meg lebaszást. Ezen a németek is már többször megbotránkoztak, és tőlük hallottam, hogy a magyar, a lengyel és a román hadseregek szétszűllésének saját tisztjeik is okozói, mert semmi közösséget nem éreznek a legénységgel. Én nem állítom, hogy ez alól nincs kivétel, de az, sajnos, csekély.

Március 2-án, pénteken kocsí-őrparancsnok vagyok Wilhelmsburgban. Mindjárt éjjél lesz, már este kilenc óra óta írom a naplómát egy számomra idegen ország korcsmájában. Körülöttem a földön még 29 bajtársam fekszik, alszanak a szalmán, fáradtak, piszkosak, tetvesek. Ebben a szobában szunnyad a magyar értelmiség: gyárigazgatók, intézők, jegyzők, tanárok, tisztviselők és két egyetemista srác, együtt a 18 évesről a 43 évesekig. Néha rálökök a kályhára egy-egy darab fát, legalább a testük legyen melegen. Aludjatok, legalább az álom nem fáj, és álmotokban talán otthont jártok, simogatjátok azokat a drága arcokat, melyeket semmi nélkülözés és fájdalom nem tud fejeteikből és szíveikből kitörölni. Aludjatok, tépett lelkű, hazátlan, szomorú magyar barátaim!

Az enyéim is eszembe jutnak: van-e, aki gondot visel rájuk, míg én itt mások álma felett őrködöm? Ugye, bennetek is lesz még erő ahhoz, hogy megszerezzük magunknak ismét a boldogságot? Lányunk, majdani gyerekeink már úgy fognak felnőni, hogy híre sem lesz ezeknek a szörnyű időknek. Minden nap kérem az Istent, hogy adja meg ezt nekünk, hiszen én nem kérek mást, csak a szeretetet. Csak még egyszer biza tudnék menni!

Pénteken a századunk teljes felszereléssel útnak indult Sankt Pöltenbe azzal a szándékkal, hogy ott bevagoníroznak bennünket, és útnak indítanak állítólag Hamburgba, majd onnan Dániába megyünk tovább. Útközben többen gondolkoztunk és beszélünk arról, hogy most már nincs tovább, inkább lelépünk. De erre nem volt lehetőségünk, mert megérkezve Sankt Pöltenbe azonnal vagonba raktak bennünket, és este elindult velünk a vonat Krems felé. Elaludtam a vagonban, és amikor másnap, március 10-én reggel hét órakor felébredtem, éppen Sigmundsherberg állomáson álltunk. Nagy nyugalanság fogott el, leugrottam a vonatról, és néztem, hátba szerettem ide, a feleségem rokonához menekültek, és itt vannak a közelben. Hiába, a vonat továbbindul, rohan velünk változatos szép vidéken át, de ez engem most nem érdekel. Átmegyünk a volt cseh határon, megérkezünk Budweisbe (a mai csehországi Písek Budějovice). Este kilenc órakor lefeküdtem, és elaludtam. Reggel, amikor felébredtem, legnagyobb csodálkozásunkra és örömünkre ismét Sankt Pöltenben állt a vonat. Kiderült, hogy tévesen vagoníroztak be bennünket, nem a mi alakulatunknak kellett

volna a cseh batártra mennünk, ezért visszaboztak. Reggeli után nekiláttam, hogy az ebédre kapott konzervhúsba egy kis krumpolis gulyást készítek. Javában főzök, mikor az ügyeletes keres, hogy az őrmester úrnál levelem van a feleségemtől. Robanok oda, és tényleg ott a számomra mindent jelentő levél. Robanok vissza a vagonba, és olvasom: bála Istennek, jól vannak Sigmundsbergben. Végtelen az örömöm: 'Megvannak! Élnek! Jól vannak!' Szeretném az egész világot magamhoz ölelni.

Az ebédemet meg sem eszem. Robanok a hadnagy úrhoz, és szabadságot kérek tőle, hogy elutazzak Sigmundsbergbe. Megkapom a kért szabadságot, és várom az arra induló vonatot, hogy négy hónap kínkeserve után az enyéimhez vigyen. Az idő lassan telik, az óra csigalábon jár. Állandóan kérdezzem az embereket, mikor indul a vonat, nehogy lekéssem. Végre öt óra után elindulok a vonattal. Szeretném visszatolni magam mögött a tájat. Félóránként, aztán még gyakrabban nézem az órát. Szörnyű lassan megy az óramutató. Találok egy utast, aki szintén Sigmundsbergbe megy, tőle érdeklődöm, ismeri-e doktor Gassnert, a feleségem nagybátyját. Már két állomással előbb felöltöztem, és a bátamon volt a baticzák. Álltam a vagon ajtajában, végre megérkeztem. Leugrottam a vonatról, robantam az állomással majdnem szemközti házba. Becsengetek; a nagynéni nyit ajtót. Megismert, látszik, hogy mennyire örül jövelelemnek. Megyünk fel az emeletre, nyitom az ajtót, bent sötét van, lefeküdtek, alszanak már. A villany felgyullad, robanok feleségem ágyához, ráborulok, sírunk mind a ketten. Percek telnek el, talán nem is élünk. Elöntenek bennünket a felszabaduló érzések, szólni nem tudunk, csak érezzük egymás ölelését. Percek múlva még könnyes szemmel tekintek a bölcsőben szendergő drága kislányomra. Vigyázva, nehogy felébresszem, megcsókolom. Múlnak az órák, már éjjel van, és még mindig beszélgetünk. Fél három van, amikor egymás karjaiban elnyom az álom, és eltűnik négy hónap minden szenvedése, és vágyakozása.

Reggel fél hétkor kislányunk ébreszt fel, persze nem ismeri meg az édesapját, fél tőle. Nem is csoda, hiszen így lesóványodva és négynapos szakállal nem is lehettem valami bódító. Mi vagyunk ma a család központja, és oly jólesik, hogy mindenki örül a boldogságunknak. Az ünnepi ebéd után elbúcsúztunk, és feleségemmel elindultunk az állomásra, elindultunk együtt a vonattal vissza Wilhelmsburgba. Ott legnagyobb örömeinkre azzal fogadtak bennünket, hogy talán nyolc betet is itt fogunk tölteni. Akkor addig együtt lehetünk. A Traisenauck Strasse 3 szám alatt, a Colborka családnál kapunk szállást, egy kedvesen berendezett kis manzárdszobában, ahová a hadnagy úr engedélyével én is kiköltözöm.

Hatodikán a század elhatározta, hogy itt várja be a fejleményeket. Kiss Lajos hadnagy engedélyével, nyílt parancssal indulok az enyéimhez Sigmundsbergbe. Lejárt a nyílt parancsom, Hornba megyünk feleségemmel együtt, az irányítóhoz. Rodingersdorfba irányítanak, a 27-es őrszázadhoz. Ez jó, mert én az enyéimmél lakhatom Sigmundsbergben, abonnan csak jóformán látogatónak járok ki az erdőben lévő századomhoz.

Május 4-én, sajnos, parancsot kapunk az indulásra. Szomorúan válok el kedveseimtől, félve, hogy ismét bosszú ideig nem találkozunk majd. Groß Sieghartsba megyünk. Alt-Dietmannsban belyeznek el, ahol jó szállásom van egy kedves osztrák családnál. Harmadnap indulási parancsot kapunk. Éjjel indulunk, gyalogosan, és két napon át éjjel-nappal fárasztó menetben vagyunk. Utunk veszélyes, a németek

most is szemtelenek és durvák. (Jóanyám névnapja van, Gizella napja.) A század teljesen szétzüllött, most már csak 14-en megyünk tovább 3 szekérrel, délelőtt Dai-chepenizába, Zwetl mellé egy gyűjtőtáborba érkezünk. Május 14-e, ma van a születésnapom, harmincadik évemet kezdem, de erre csak este jövök rá, fásult vagyok.

Pünkösöd van. Az orosz katonák jól bánnak velünk. Lezabrálnak, de nem kíméletlenül. Június 7-e a kislányom, Klotild névnapja, Zwetlben vagyok, a gyűjtőtáborban a helyzet változatlan. Mindnyájan reméljük, hogy innen most már hamarosan indulunk baza Magyarországra. Addig is gazdasági tanfolyamot tartunk négyen: Száraz, Felföldy, Dicsőváry és én.

Indulás Zwetlből az edelsbachi táborba. Bevagoníroznak, és indulás Göffritzbe. Megyünk tovább a Sigmundsherberg – Meigen – Stockerau – Winn – Pozsony – Budapest – Debrecen vonalon, és végül Máramarosszigetre érkezünk augusztus 4-én, onnan egy aknaszlatinai táborba vittek.”

Édesapánk útközben – július 30-án – Szolnokról küld egy fogolylevelet szüleinek. Naplóját nem folytatta, a „cseberből-vederbe” helyzet fásulttá tette, reménytelennek ítélte a jövőt. Önéletrajzában írja, hogy szerencsével ugyan, de szeptember tizedikén hazakerült. Szerencsével azért, mert napokkal előtte dőlt el, hogy nem visznek ki több szerelvény hadifoglyot a Szovjetunióba. Nem volt ilyen szerencsés az öccse, Gyuszkó, aki ekkor már az Ural felé vonatozott.

43. A kis „Cuki”

Dr. Czevit, nekem Feri bácsit – mint idős korában írt visszaemlékezéséből megtudtam – Óváron érte utol a katonai behívó parancs, és mint apánk 1944 decemberében, ő is mint karpaszományos (röviden: „karpi”) letette a katonai esküt Szálasira. Ezredét Németországba vezényelték: Nürnberg, Hannover, Minden, Osnabrück, Münster, Rheine, végül Lingén – húsz kilométerre a holland határtól. Tehát jobban megjáratták őket, mint apánk századát, igaz, vonaton, nem pedig gyalogmenetben. Viszont ők is nyakra-főre gyakorlatoztak, parancsnokuk az a Papp-Váry Elemér őrnagy volt, kinek édesanyja írta azt az idősebb korosztály emlékezetében esetleg még élő, irredenta *Magyar Hiszekegyet*, melyet minden iskolai osztályban az első tanítási órán és az utolsó óra befejezése után kórusban elmondott az ifjúság. „Ez az őrnagy rendkívül szigorú, pedáns, de emberséges, igazságos parancsnok volt. Minden szakaszhoz egy-egy porosz Unteroffizier is került – besúgónak. Heil Hitler!-rel köszöntek, és nekünk is kötelező volt a karlendítés: Kitartás! Éljen Szálas! – de csak morogtuk az orrunk alatt. 30-35 millióra volt tehető a foglyok és a fészabadok, az elburcoltak száma a Reichben” – írta Feri bácsi az életrajzában.

Aztán ők sem úszták meg a gyaloglást, mert az ezredük „tervszerűen” visszavonult az Ems partján. Vonultak egyre tovább: Meppen, majd Cuxhaven, Werlte voltak a pihenőhelyeik.

„Menet közben egy századnyi, 16 év körüli SS-egyenruhással találkoztunk. Kiderült, hogy saját testvéreink, kislelőldiek voltak. Hogy bova burcolták, terelték őket,

azt ők sem tudták. De mi tudtuk, hogy már akkor nagyon sok leventénket léghárítósnak képeztek ki a nácik. A fiatal gyerekeket vasúti szerelvények védelmére osztották be. A szerelvények elején és az utolsó lapos teherkocsin voltak elhelyezve a léghárító ágyúk, és szegények azokat kezelték. Találkoztunk Volksstürmerekkkel – népi rohamosztásokkal, 14–16 éves fiatalokkal és 65–75 éves idősökkel. Elértük Cuxhavent, ott komphajóra tették az ezredet, és Brunsbüttelkoogba, majd Kielbe hajóztunk, ahol láthattuk a hajónkról az U hajó-fedezékeket. Közben bombatámadás érte hajónkat, az Angyalvárat (Angelburg). Az újabb éjszakai hajózás után délelőtt kikötöttünk Flensburgban. 1945. május 2-án már a Koppenhága–Berlin főútvonalon meneteltünk, de Dánia helyett Rendsburgba vezényeltek vissza, a Wilhelm Kanálhoz.”

Rendkívül színesen, élményszerűen írta le németországi hadiútját, miszerint Rendsburgban „kiiratkozott a háborúból”:

„A kapituláció, a feltétel nélküli fegyverletétel híre rendkívüli lázba hozott mindenkit. Alakulataink felbomlottak, fejtelenség kapott lábra. Mindenkit csak a bázisjutás lehetősége érdekelt. A naivabbak azt hitték, hogy most már bázisig meg sem állnak. Néhányan együtt indultunk bázisra. Kár volt türelmetlenkednünk amiatt, hogy elfeledkeztek rólunk. Már folyt a 'begyűjtés', bár a győztes batalmaktól semmiféle értesítést nem kaptunk, hogy hadifoglyok vagyunk. Angol katonai teherautókra szállítottak be, és vártuk, hogy bázisra irányt tévesztve bázisra jussunk bennünket. Végül a tengerparton kötöttünk ki; egy elhagyott támaszponton egy-két rozoga barakk volt a szállásunk.”

Apánkhoz (és annyi más katonához) hasonlóan ő is naplót kezdett írni: 1945. május 8-án történt kiiratkozásától (sic!) 1946. december 24-ig, mikor végül a szentestén megérkezett Kecskemétre a családjához. Ebből a naplóból idézek, szemezgetek a továbbiakban:

„Június 6. Sajnos, a gyomrom egyre romlik. Sem gyógyszer, sem kielégítő élelem nincs. Az örök téma, mit kapunk a 'flénun'-ban (Ezt a tábori fogalmat a német Verpflegung, azaz 'ellátás' szóból magyarítottuk.) A több száz fogoly jelentős részét ismeretlen helyre áttelepítették. Ide pedig pár nap alatt háromszáz leventét hoztak. Minket, pedagógus karpaszományosokat itt fogtak a leventék mellé. Itt találkoztam többek között B. Pistával, a testnevelő tanárral, akivel később egy városban dolgoztunk.”

Július első napjaiban írta: „A tábor ifjúsági létszáma állandóan növekszik. Valóban ide koncentrálják a környékbeli leventéket. (Itt, Schleswig-Holsteinben 700 000 katonafogoly van, ebből kb. 45 000 a magyar.) Mint önkéntes egészségügyi tolmács ismét ifjút, gyerekeket kísérek be a schönbergi kórházba. Nagyon megkedveltem az egészségügyi szolgálatot. A nevelőtanári munkához hasonlítható, de annál még bálásabb. A szegény elesett gyerekeken és bajtársaimon segíteni nagyon jóleső érzés. A segélynyújtásba, a kötözésbe már egészen jól belejöttem. Számos kis műtétet is elvégeztem az orvos utasításai alapján.”

Megjegyzem, Feri bácsi ekkoriban szerzett kötözési tudományának én is nagy hasznát vettem egyszer, amikor a kastélykert faláról mezítlábasan átugorva a kertbe, egy villanykörteire érkeztem, és elkezdett dőlni a vér a talpamból – igazgatói ellátást, kötözést kaptam tőle, majd felpakolt Csepel motorkerékpárjára, és elszáguldott velem az orvoshoz, ahol még az üvegszilánkokat is segített kibányászni a talpamból: úgy emlékszem, még a fájdalomcsillapító is ő volt.

Július 17. „Ma szomorú küldetést teljesítek. A kórházban előkészítem annak a fiúcskának a temetését, aki tüdőgyulladásban hunyt el. Szegényke tíz évesen nem érte meg a békét és a szabadságot. Itt hunyt el, itt nyugszik majd idegen földben. Remélem, hogy az utolsó temetés a fogságban.”

Augusztusi naplótöredékek:

„Svájci vöröskeresztesek jártak a táborban. Ígérték, hogy rövidesen normálisabb elhelyezést kapunk (de sajnos nem ottbon). A gyerekeknek jobb dolguk van, mert USA-beli páncélos csomagokat kapnak, amiben csokitól kezdve sok egyéb finomság van. Elindultunk gyalogmenetben megint. Nincs ínyemre itt a tisztek basáskodása. Emberségesebb bánásmódhoz szoktam. 1750 főre emelkedett a leventék száma, mert újabb csapatokat helyeztek ide. Megérkeztünk egy angol parancsnokságra, ahol mindenkit nyilvántartásba vettek, és nagypecsétes írással láttak el. 22-e van, hadifoglyok vagyunk. Most vagy téli szállásra visznek, vagy bazaindítanak. Ha nem, akkor én kiiratkozok, és angolosan ellógok. Megnyitottuk a fogolytábor holsteini középiskolás tagozatát. Az elemi oktatással párhuzamosan polgári, gimnázium és közgazdasági szak is van. Én középfokon tanítok. A fiatalok tudásszomja igen nagy. Az órákat figyelmesen töltik, és a néhány könyv állandóan kézről-kézre jár. Lord Balfour ezredes, a 8. angol badsereg vezérkari főnöke meglátogatott az órámon. A Zichyekkel állt rokonságban, ezért szeret magyarok közé járni.”

Apánk Ausztriában masírozó századában főként agrárdiplomások voltak, ők is szerveztek maguknak oktatást. Feri bácsi és társai a rádióból értesülnek:

„A bazai adó szerint a nemzetközi tárgyalások eredményeképpen megindult Nyugatról a foglyok bazaszállítása. Ausztria biztosan teli van még foglyokkal. No meg Bajorország. Mi meg vagy 1300 kilométerre vagyunk. Szeptember 28-án be-vagonírozunk: Oldenburg, Lübeck, Hamburg, Bréma, Osnabrück, Münster volt az útirány. Borghorstba érkeztünk, ahol a tisztikar és a pedagógusok villákba szállásoltak be. Minden nap krumphileves busikával, a vacsora is elegendő volt. Ennek ellenére rohamosan romlott az állapotom, fogytam és görcsölt a gyomrom. Az emberek itt emberségesebbek, mint ott fenn északon, a hideg tájon. Leventéink miatt bizony néha szégyenkezünk, mert lopnak, csavarognak, kéregetnek, mint a kis vademberek. Október 22-én bevitt a mentő a hadikórházba, Szent Arnoldba. Röntgenezés, vérvétel és egyéb szórakozások. A betegek tizede volt magyar, főleg leventék. Alig egy bete vagyok itt, és máris temetünk egy szegény ifit. A szíve nem bírta a megpróbáltatásokat. Nekem diktálta tollba levelét: 'Kedves Szüleim! Rólam ne aggódjanak. Így hozta a sors, nem tebetek róla. Sokkal szívesebben haltam vol-

na meg ottbón, mint itt, idegen földön.’ Vonattal átmentem a szomszédos faluba, és vettem sírjára egy koszorút. A kápolna parkjába egy magyar pap temette, és nagyon meggyászoltuk. Leventéink szenvedését nem tudtam részvétlenül nézni, és többnyire talpon voltam, saját gyógyulásomat kockáztatva. Magas lázzal és hasmenéssel járó bástíjusz gyötörte az életükért küzdő gyerekeket. Aztán megint elhunyt egy szegény kis bajtárs. A sors fintora, hogy én – az öt évvel ezelőtt egybázból kiközösített, bitebagyott – készítem elő lelkiekben a végső útra szegény baldokló dunántúli gyerekeket, akik már nem látbatják többé bazánkat, szüleiket. Beköszöntött a december, elseje van. Ágnes nővér juttatott társammal, Bélával együtt civil ruhadarabokhoz minket. Két testvére a keleti fronton esett el, és azok ruháit hozta el nekünk. Jó néhány ajánlólevéllel, kórházi elbocsátóval, hadirokkant igazolvánnyal felszereltük magunkat. Az orvos, a páter, a rektor és a német professzor is írt ajánló sorokat, ha átérünk a szovjet zónába. Aranygyűrűmért szerezttem mindkettőnknek ’deportált’ igazolványt és angol menetlevelet. Mikulás napján indultunk baza, vonattal: Dornsteintől Passauiig váltottam jegyet. Passauban kiszimatoltam, hogy nem nagyon távol, az Ilz folyó partján, a Duna túloldalán van egy átmenő tábor. Ismertem a tábort, mert 1936. évi kalandozásom során ott szálltam meg egyszer, miután akkor ez volt a turistabáz. Már az amerikai megszállási övezetben voltunk. Irány a szovjet övezet. Egy magyar főbadnagy szervezésében, megfelelő ellenszolgáltatásért, naponta egy teberutó vitte ki az övezet batárára a vállalkozókat. A ruszkek katonai díszpompával (sic!) fogadtak bennünket, majd bekísértek egy faluba, onnan egy másikba masíroztunk, majd 30 kilométert ügettünk élénk menetben. Falusi szállásunkon voltunk már vagy kétszázan, reggel kivezényeltek bennünket a vasútállomásra: Mindenki felszáll! – hangzott a parancs. Hát nem is volt kedve senkinek sem ott maradni. Örömmel tapasztaltuk, hogy egyetlen szovjet katona sem szállt fel! Búcsúzóul kiabálták: ’Haza, baza!’ Bécsben már a Magyar Vöröskereszt alakulatai fogadtak. Másnap egy reggeli vonattal indultunk a magyar batárra. A hóban nem láttuk a jelzéseket, de végre Hegyesbalomnál kiszállítottak a vonatból. Könnyes szemmel ballगतuk a Himnusz, amit a katonazenekar játszott. Csak a nagy hó akadályozta meg, hogy a bazai földet megcsókoljuk. Mindenki kapott egy csajka meleg ételt, és felszálltunk a vonatra. Komáromban valamennyi katona kötelezően leszállt; az egymáandi régi várba vezényeltek bennünket, ott az igazolóbizottság elé kerültünk. Még a bónaljunkat is megnézték, nincs e valamilyen SS hieroglifa odatetoválv. Rövid érdeklődés után kiállították a menetlevelet, amely vasúti jegyként is szolgált. Irány Budapest; rövidesen kaptam csatlakozást Kecskemétre, nemsokára leszálltam a ’bírös városban’. Egyre nagyobb aggodalommal bandukoltam, kopottan, szakállasan, kimerülten apósom lakása felé. Benyitottam, mindenki ugrált a nyakamba, csak az én kicsi fiam nem hitte el, hogy: ’Én vagyok a Te apukád!’”

Persze tudom, több millió katona sorsa volt hasonló, vagy még rosszabb. De ezt az embert, a „kis Cukit” én és mi, akik mellette nőttünk fel, ismertük, megszerettük, de csak most, a kitarulkozó időskori írásából értettem meg igazán, mikor, miért és miként cselekedett: Íme az Ember!

44. Magyar hadifogoly az Ural tövében

A leventeség törvényes intézmény volt, amelyet az 1921. évi LIII. (testnevelési) törvény értelmében hoztak létre, mivel a trianoni döntésben Magyarország reguláris hadseregének létszámát korlátozták. Minden falu és város köteles volt megalakítani egy helyi leventeservezetet. A cél a tömegsport elterjesztése és az ifjúság iskolán kívüli testi nevelése. Ez azonban csak ürügy volt, a valóságban az ifjúság katonai felkészítéséről volt szó. Ez már 1939 előtt is egyértelmű volt: a leventekiképzés a két világháború között a hagyományos magyar katonakerényeknek megfelelő neveléssel akarta az ifjúságot testileg és lelkileg felkészíteni a haza védelmének nemes feladatára. Igaz, öntötték a leventékbe a „Csonka Magyarország nem ország” kezdetű, és más, revánsra tüzelő szövegeket, mégsem gondolom, hogy – kizárólagosan és egyértelműen – ezért fasiszta katonai előképzésnek kéne ítélni a leventemozgalmat, elhallgatva a testi nevelésben elért eredményeit.

Apánk öccsének már nem volt szerencséje. Gyuszkót, aki előbb érkezett a máramarosi gyűjtőbe, kivitték az oroszok, és négy évig volt távol családjától s hazájától. De erről tanúskodjanak feljegyzései:

„Engem mint mezőgazdasági szakoktatót a Vallási és Közoktatási Minisztérium 1939. augusztus végével Esztergomba nevezett ki próbaszolgálatos óraadó helyettesnek, egy év múlva főoktató lettem. Innen vonultam be katonának Szegedre. Heten voltunk karpaszományosok: Bus Károly, Györök László, Hogyor Gyula, Kiss Jenő, János Sándor, Szűcs András és én. 1941-ben őrzetű, majd tizedes lettem, ekkor már önálló kiképző századot kaptam. Nyáron Budapestre vezényeltek tartalékos tiszti iskolára, melynek végzetével hadapród őrmester fokozatot kaptam. Az év végén ismét felvezényeltek Budapestre a második tartalékos tiszti iskolára, így tartalékos zászlós lettem. Ebben a rangban 1942-ben egy hadosztály-vonatfelszerelést kellett átszállítanom a kiskunfélegyházi raktárból tíz beosztott katonával Bethlenbe, és a felszerelést átadni az ottani kiegészítőnek. Az átvételt gróf Bethlen István felügyelte.”

Bethlen (román nevén Beclean) Déstől 24 kilométerre, a főút mellett fekszik, valamikor igen jelentős településének várát a székelyek védték Basta császári generális hadaival szemben. A császári vezér 1602-ben elfoglalta a várat, majd száz évvel később osztrák parancsra leromboltatták. A Bethlen család birtoka; ide vonult vissza Bethlen István gróf, amikor lemondott parlamenti mandátumáról, és innen hurcolták el 1944-ben az oroszok. Gyula nagybátyánk átadta a rakományt, és ment tovább, hogy meglátogassa Csíkszeredában élő bátyját, apánkat.

„Erre a munkára 30 napot kaptam, de elintéztük tíz nap alatt. Ezután a gróf úr javaslatára, a tőle kapott két bétaslóval, mert a legényem (Aradi György) is kapott egyet, bejártuk lóháton Erdélyt, Bethlentől Csíkszeredáig. 1942 végén vezényelt sebesülten a Honvédelmi Minisztérium Keszthelyre kiképzőtisztnek. Egy gránátot kaptam, majdnem ötven szilánksebbel, mindkét szememben is szilánk volt. A szilánkokat egy bécsi kórházban szedték ki, azóta is jól látok, főleg távolra. Közben látogattam meg – akkor még civil – csíkszeredai igazgató bátyámat, és robbantgat-

tam ott az Olt folyó balait. 1944. március elsején leszereltek. Ilyen már máskor is történt velem: leszereltek úgy, hogy egyik kézzel a leszerelő könyvet vettem át, a másikba meg már nyomták is az azonnali behívót. Március 8-án megházasodtam. Feleségemet és családját már igen régen, még kisgyerekkorom óta ismertem. Jóformán együtt nőttünk fel, együtt gyerekeskedtünk. Apja nagygazda volt, szép házuk az utolsó volt a falu szélén, a kastélyhoz vezető úton, a gazdatiszti házba menet, ahol mi laktunk. 1944. április elsején – azt bittem, csak egy áprilisi tréfa lesz – behívtak Budapestre átképzésre. Kellően átképezve visszakerültem Szegedre az osztályhoz, majd július elsején mozgósították vonatoszlopunkat. Hódmezővásárhelyen volt az alakulás, és 26-án indultunk ki Galíciába. Még ez év végén a Tuhláról Kőszegre vezényeltek, menetben. Én Csepregen szállásoltam be. 1945 elején a Honvédelmi Minisztérium az embereimet és járműveimet szétszította: maradt 2 járművem és 11 emberem. Ez idő tájt jelentek meg a Dálnoki Miklós által kiadott plakátok: 'Jelentkezettek az új magyar hadseregbe.' Az embereim unszolására már civilbe öltözve összeálltunk jelentkezésre, persze fegyver nélkül. Az oroszok körülfogtak bennünket, vagonokba raktak, és Sankt Pöltenen, Sopronkőhidán, Sopronperesztegen át kivíttek a Szovjetunióba."

A 2. világháború során – becslések szerint – 325 ezer magyar katona esett szovjet és 280 ezer nyugati fogságba. Az utóbbiak egy év alatt kiszabadultak, a Szovjetunióból azonban csak lassan indultak haza a hadifogoly-szállítmányok. A katonákkal azonos sors jutott a szovjet csapatok által elhurcolt mintegy 290 ezer magyar polgári személynek is. A Szovjetunióban 1945 után fogva tartott magyarok száma tehát 600 ezerre becsülhető. Közülük 1948 végéig 250 ezer személy tért haza Magyarországra és 150 ezer az elcsatolt területekre.

Gyula nagybátyánk a közel 3 és fél éves fogságáról jegyezte föl a következőket:
„Megérkezve a lágerbe, a legénységtől azonnal különválasztottak. Én kaptam cigarettát, teát, enni, de a legénység semmit; mondták is, na ez jól kezdődik. A kinti láger Obojani mellett Mcenszkben volt. Egy tisztí láger, melyben ötszázan voltunk. Élelmezésünk az elején elég gyengének bizonyult: 2-3 fej káposzta levesnek és valamiből csáját készítettek. Kerestek agronómusokat. Ketten voltunk oklevelesek: Szarvas Feri egy kolhozba került, én a közvetlenül a láger melletti szovhozba. Közben elvittek bennünket 1-2 hétre Orjolba és Tulába is. A négy év alatt sok érdekes tapasztalatra tettem szert, jókra és nevetségesekre is, egy párat elmesélek közülük:

Disznótör egy orosz felesnél

Az egyik nacsalyik felkeresett azzal, hogy ő volt Magyarországon, és több disznóvágást is látott. Csinálnék-e neki egy disznótört, mert van egy malackája, amit le szeretne vágni, és megbírna pár vendéget is. Menjünk ki négyen-ötten disznót vágni, kell a nép, mert szép a disznó. A főnök mindent megbeszélt a lágerparancsnokkal, vitt neki egy liter vodkát is, így aztán mebettünk. Másnap korán reggel a megbeszélt időre kijött értünk, és mentünk disznót vágni. Odaérve látjuk, hogy a disznó igencsak aprócska, olyan parazonka (süldőcske). Jól tartott süldő, de még gyerekmalac, alig lehetett vagy negyven kiló. Ránéztünk a nacsalyikra, – 'ba neked jó, akkor nekünk is jó' jel-

szóval megfogtuk, leszúrtuk és feltrancsíroztuk a malackát. Miközben böllérkedtünk, a nacsalnyik folyton mondogatta: úgy csináljuk, hogy sok szlanyina meg kalbásza legyen. Délre már a malacpaprikást (pörköltet) is megcsináltuk, meg a kolbászt is betöltöttük. Szalonna persze egy se. Nekiálltunk a vendégekkel, voltunk vagy tízen, köztük öt éhes hadifogoly, hát jól bepakoltunk. Szó, ami szó, délutánra már a parazonkából semmi nem maradt. Mi pedig inaltunk be a lágerba. Lejelentkeztünk, és mentünk aludni. Még a társaknak is hoztunk magukkal egy-két jó falatot, de csak a cimboráknak. Másnap kora reggel halljuk, hogy dühödten keresi ám a nacsalnyik a disznóvágókat, hogy agyonlövi őket. De megúsztuk.

Bolsoj kusaty – almasavanyítás egy jó kajával

Az orosz emberek nagyon szeretik a savanyúságokat. Egy másik nacsalnyik, mert akkor minden orosz az volt, kikért a lágerből ötünket almát savanyítani. Kérdezte, hogy tudjuk-e csinálni? Hát persze! Mit nem tud egy hadifogoly? Kimentünk azzal a feltétellel, hogy lesz 'bolsoj kusaty'. Az almát egy betongyűrűben kellett savanyítani. Hordtuk az almát, tettünk rá rétegesen sót és ecetet is, aztán megint almát, amit közben szedtünk a fáról. Meg persze ettünk is belőle. Mikor tele lett a betongyűrű, letakartuk ócska bőrökkel és kész. Vártuk, jöjjön a beígért 'kusaty'. Hozott is a gazda felesége egy közepes lavór burgonyát, úgy nézett ki, mintha főzelék lenne. Na mindegy, a kanál (loska) a csizmaszárban, elő vele. Körülhúztuk a lavórt a nacsalnyikkal együtt, kanalaztunk, mertük rendesen, mert alul, több helyen, valami sötétlett. Iparkodtunk hát mibamarabb közel érni a búsához. Hát mikor elértük az alján a sötét foltokat, akkor láttuk, hogy a lavór rongydarabokkal van kibélelve bús helyett. Mérgünkben még egy lavórral kértünk, és ettünk a krumpliból.

Davaj csaszil! – mi majd megjavítjuk

A háború, a front alatt az orosz katonák mindenütt keresték a csaszit, vagyis az órát. Itt, a láger közelében minden faluban legalább heti kétszer bazár, piac volt. Egy páran, akik ki tudtunk járni, láttuk, hogy elég sok órát árusítanak a bazárban; a legtöbb rossz volt. Gondoltuk, veszünk egy-kettőt, és megjavítjuk. Persze olyan is volt köztük, amit csak fel kellett bűzni, és már járt is, azután értékesítettük az órákat. Külön órajavító részlegünk volt a lágerben. A jól-rosszul megjavított órákat vittük és eladtuk a lakosságnak. A rosszakat vettük 1-5 rubelért, a megjavítottat meg eladtuk 100-500 rubelért. A kapott pénzen pedig vásároltunk mahorkát, halat, tejet, újabb órákat, amit kellett.

A túlképzett agronómusok

Egy alkalommal kijött a szovhozba a járási agronómus. Végignéztük vele és a szovhoz 'gyirektorával' az állatokat, a növényeket. Mászkálás, szemlélés közben kérdi tőlem a járási nacsalnyik: 'te agronómus, te hány osztályt végeztél?' Én sorolom neki, hogy ennyi elemi iskolát, ennyi gimnáziumot, ennyi főiskolát – kijött vagy 15 év. Erre megszólal a járási főagronómus. 'Te agronómus, te igen buta gyerek lebettél, mert nekem csak két osztályom van, és én a járási agronómus vagyok.' Mondtam erre: 'Úgy is néztek ki.' Értette vagy nem, mindegy. Megjegyzem, a szovhoz gyirektorának még annyi iskolája sem volt.

Gombát, kenyeret

A szovhozban volt egy erdei és egy kaszáló kommandónk is. Az erdeiek fakitermeléssel, a kaszások a rétek kaszálásával foglalkoztak. De adtunk el fát is jó pénzért. Nem mi akartuk ezt így, hanem a lakosság kérte és ajánlotta fel, hogy megvásárolják tőlünk a fát. Néha annyi munkánk volt, hogy alig győztük. Jól jött a kinti munka, mert a szabadban voltunk, pénzt is kerestünk, és azzal hozzájutottunk sok szükséges dologhoz. Ősszel az erdőkben rengeteg gombát találtam, naponta hordtam be egy-egy bátizsákkal, megfőztük és ettük. Főleg vargánya, rizike és őzlábgomba volt, de töménytelen mennyiségű. Már a sok gombától zöldet pisiltünk. Volt úgy, hogy amikor vittük ki a produktot, a kenyeret az erdei embereinknek, a környező lakosok odahozták a kis, 3-4 éves gyerekeiket, és mutatták nekik azt a sötétbarna, száraz valamit, amit a goszpodin vojnaplennik ('badifogoly úr') kap.

A rókalyukban

Amikor a szovhoz agronómusa lettem, a láger melletti részen telepítettem úgy tíz hektár konyhakertet. Fő termény a krumpli, borsó, sárgarépa, bab, cékla voltak, meg amilyen magvakhoz hozzájutottunk. A fő magbeszerző a politikai parancsnok (CSEKA, NKVD, NVD) volt. Ő minden nap keresett, és megmondta, mire van szüksége, mi kell neki másnap. Nem csak élelemből, hanem mert volt egy mesterember-részlegem is, hát azoktól is. Egyik alkalommal elfogtam két orosz srácot, akik loptak a kertből, büntetésül seggbe rugdaltam őket. Nemsokára hivatott a lágerparancsnok, kiderült, hogy az ő gyerekei voltak a tettesek, a két szenvedő alany. A parancsnok azonnal lecsukott engem a 'rókalyuk'-ba. A rókalyuk egy 2 méter mély gödör volt, ahol leülni, de még mocorogni sem lehetett. Este a politruk szokása szerint keresett engem. Az örök mondták meg neki, hogy az agronómusod a rókalyukban van, és elmesélték, hogy miért. Azonnal kivetetett a lyukból, és ott helyben, előttem szidta meg az ezredes: 'Ha még egyszer az agronómushoz nyúlsz, mész Szibirbe!' Így rendeződött az ügyem, és aztán már nyugalmam volt.

Jut is, marad is

Amikor a burgonya beérett, az oroszok nekiláttak felszedni, de borzasztó bitványul: a fele a földben maradt. Szóltam a gyirektornak, hogy szedessen fel másnap a fogolytársakkal egy hektárt; mi mind egy szálig felszednénk. Erre a gyirektor: 'Ez azért nem jó, mert ha mi is így szedjük fel, mit fogunk enni tavasszal!' A helybeliek ugyanis amikor a veremből (ami a szoba alá vájt lyuk volt) elfogyott a krumpli, mentek a földre, és kaparták ki a fagyottat. Bent felengedték, lehúzták a bóját, összegyömösözték és a szpicski tetején vagy oldalán megsütötték. Ezzel táplálkoztak. Én is ettem, belőle: édeskés, savanykás, szürkés sárga valami volt.

Az értékmegőrző

A politikai főbadnagyom minden zabrálás előtt szólt nekem, hogy holnap zabra lesz, és ha van valami eldugnivalóm, azt adjam oda neki. Én oda is adtam mindig azzal, hogy 'De visszaadd, mert megdöglesz, ha nem!' Mindig vissza is adta, pedig ott volt nála a jeggyűrűm, a borotvám, az ezüst cigarettatartóm, na meg a pénzem is. Mert spóroltam, még baza is hoztam 900 rubelt. Igaz, elég gyatrán, csak 2 forint-

tal váltották át itthon rubeljét. Később, 1949-ben Magyarországon, Kecskeméten találkoztam vele. Ekkor már századosi rangban a vezérkarhoz tartozott. Beszélgetés közben megkérdeztem tőle: 'Miért segítettél nekem a fogságban?' Azt mondta: úgy gondolta, hogy mi bitsorsosok tartsunk össze (a görbe orrom miatt úgy gondolta, hogy én is zsidó vagyok). Mondták pedig nekik a kiképzéseken, hogy tiszt nem lehet Magyarországon az, akinek az ősei között zsidó volt, de elfelejtette. Szóval a kissé görbe orromnak előnye is volt a fogságban.

A japán császár ivadéka

Japánokkal a Tula melletti lágerban akadtam össze; akkor ott alig maradtunk magyarok azon a pár héten. Egyszerre hoztak vagy kilencszáz japán tisztet. Volt köztük egy, aki Budapesten volt katonai attasé, a Macsuko százados. Nagyon szeretett köztünk lenni, és jól is beszélt magyarul. Megérkeztek, a láger előtt leadták a fegyvereiket, bordták be a csomagjaikat. Hatalmas ládáik voltak. Volt azokban nyári, téli, front- és gálaruha, családi ereklyék stb. Minden reggel napfelkeltekor felsorakoztak, köszöntötték Nippont, a napot és a tennőt, a császárt. Rádióösszeköttetésük mindig volt Tokióval. Az oroszok bemérték, aztán zabrálás következett, és elvették a rádiójukat. Nem igen zavartatták magukat, mert estére már egy másik rádiójuk szólt, egy másik bullámboszon. A japán táborparancsnok, egy kétméteres, amerikai-japán keresztezésű ezredes volt. Volt köztük egy, aki a császári családból származott. Ezt az embert, bárhová ment, tíz-tizenhat fős slepp kísérette: társalkodók, szakácsok, öltöztetők és mások. Volt egy nemesi származású, akivel eljött az elsőszülött fia is. A japánoknál hagyomány, hogy a nemesi család első fiúgyermeké mindenbóvá elkísérje az édesapját. Így került a fiú a frontra – és a fogságba is. A kissrác alacsony, 8-9 éves legényke volt. Az oroszok – nem vitás – szeretik a gyerekeket, dédelgették ezt a kissrácot is. Alig egy hét múlva a kissrác már rugdosta a sesztrákat (ápolónővéreket) ahol érte, kimondottan kedvtelésből és utálatból. Sok érdekes dolgukra figyeltem fel. Tanúja voltam egyszer a következőnek: az orosz lágerparancsnoknak nem tetszett, hogy a császári sarjat slepp kíséri. Beüzent, hogy jöjjön az őrségre, beszélni akar vele. Emez visszaüzent: 'Én császári származású vagyok, ha akar valamit, jöjjön ide.' A lágerparancsnok – derékszíján pisztollyal – jött be a körletbe. A japánok körülfogták, pisztolyát elvették, és kidobták fegyvert, hivatkozva a genfi egyezményre. 'Most már mehetsz!' – mondták, és beengedték. Pedig velünk szemben mit számított az oroszoknak a genfi egyezmény?

Sokat nevettünk, amikor az oroszok valamilyen feladatot elrendeltek a japánoknak. Egyszer kikértek fát vágni a lágerből 12 japán tisztet. Elő volt készítve a farönk, és a keresztvágó fűrész. A japánok a fűrész két oldalára leültek batosával. A fűrészre rákötöttek egy-egy zsineget, és lapjával elkezdtek húzogatni. Az oroszok ott ugráltak mérgükben, ezek pedig arra hivatkoztak, hogy akinek hadifoglyaik vannak, azok lássák el foglyaikat mindenmel. Olyan is volt, amikor egy-kétszáz japánt kikértek, hogy fát hozzanak az erdőből. Ki is mentek vagy kétszázán, és visszafelé hoztak egy pár ágacskát összekötve a vállukon, meg az őrs puskáját. A puskát leadták azzal, hogy az őrs szemtelen volt, ezért leszerelték, és megkötözték. Szóltak a többi őrnek, hogy 'menjete ki, és hozzátok be, mert odakünn megfagy szegény!'

Természetesen kellett japán tolmács is az őrségre. A japán táborparancsnok kijelölt egy tisztet, az jelentkezett az őrségnél és tolmácsolt. Pár nap múlva kérte a japán parancsnokától a leváltását, és kijelentette: 'Én ezeknek nem tolmácsolok!' A parancsnok kijelölt egy másikat. Ez így ment napról-napra, amíg ott voltak. Különben nem volt köztük egy sem, aki ne beszélt volna két-három nyelven; oroszul persze majdnem mindegyik beszélt. Előbb elmentek, mint mi. Intgettünk nekik. Ők meg az orosz őrségnek kiabálták: 'Lesz még Cusima! Lesz még Cusima!' Ott verte meg ugyanis Togo admirális az orosz tengeri haderőt 1905-ben.

1947 októberében felvittek tízünket Moszkvába a jó munkánk jutalmául azzal, hogy fél év múlva visznek baza. Ez az egy igaz is lett! Azt már régen megtanultuk, hogy náluk a 'szicsasz' az 'majd valamikor', a 'szkora' meg a 'nemsokára'. Volt közöttünk hivatasos tiszt, orvos, állatorvos, mérnök, pedagógus. Magyar egyenruhában, én kamgarnban és rendfokozattal járkálbattam. Propuszkunk volt, azaz kijárási engedélyünk. Bejártuk egész Moszkvát, utaztunk a metrón, megnéztük a Moszkvics gyárat. Voltunk a Kremlben, a Vörös téren, a GUM áruházban, a kijevi pályaudvaron, szóval amit csak lehetett, mindent bejártunk. Senki nem igazoltatott, szerintem nem tudták, hogy a követséghez tartozunk-e, vagy bővő. Vagonlágérben laktunk, egy külön mozdony fűtött ránk.

A lágérben sok hasznos dologgal mulattuk az időt. Én sakkot készítettem, bábu-kat táblával, baza is hoztam, most is itt van az asztalomon. Magyar kártyát gyártottam a vagonban lévő viaszos vászonból. Könyveket írtunk – köztük amerikai pré-rirégényt, igaz, én csak a képeket terveztem, rajzoltam és festettem. Nekem is van belőle egy példányom, amit a fogság végén, sorsoláson nyertem bajtársaimtól.

1948. május 3-án érkeztünk Máramarosszigetre; itt volt az utolsó zabra. Innen már lehetett táviratozni. Mivel nem tudtam, hogy feleségem hol tartózkodik, táviratoztam édesapámnak és apósomnak is. Ők táviratoztak a feleségemnek, aki éppen Budapesten volt a bátyjánál keresztelőn. Máramarosszigetről előbb Debrecenbe vittek, onnan utaztam tovább. Úgy éjfél felé érkeztünk Szolnokra. Egyenruhában, rendfokozattal, antantszíjjal meg egy olasz bázisákkal felszerelve szálltam le, és az ott lévő vasutastól kérdeztem, mikor és honnan indul vonat Békéscsaba felé. Ő azt válaszolta, hogy az ötödik vágányról, úgy tíz perc múlva. Megköszöntem a felvilágosítást, és mentem az ötödikre. Fel akarok lépni a vagonra, felnézek, hát ott fenn áll az ajtóban a feleségem. Na erre mit mondjak 3 év után! És Marika, a négyéves kislányom bent a kupéban aludt. Na persze ez az eltelt 4 esztendő is 'tanulmány' volt, de én azt mondom: Pacsirta! Mert ott, abonnan én évekkkel ezelőtt elindultam, ez a madár 'fenn énekel', az meg, amit megéltem a 'fenének kell'. Szóval hatalmas volt az öröm – hárman érkeztünk baza együtt, előbb Kungotára, édesapám házához, akik már ott laktak nővéremnél, és délután átmentünk Dumiratos-ra, apósomékhöz. Még aznap este disznóvágásba hívtak vacsorára Tanner Istvánékhoz, akik valamikor, a háború előtt apósoméknak voltak bérlői, majd szemben laktak. Igen jól betörölköztem a finom falatokból, de nem betegedtem bele. Hű, de boldog voltam!"

1945-ben apai nagyszüleink, Gyula bácsi és Gizi néni Anna lányukhoz költöztek Kunágotára, aki ott a faluban vezető óvónő volt. Ott is haltak meg: először nagy-

nyánk 1951-ben, majd két év múlva nagyapánk. Itt is vannak eltemetve lányukkal együtt, aki – viszonylag fiatalon – egy szerencsétlen otthoni baleset áldozata lett.

Paul nagyapánk visszament Belgiumba, útközben megállt Kölnben, elsétált a Dómhoz, majd le a Rajna-partra, és elképedve nézte a lebombázott hidat (szerzett a folyóba szakadt hídról egy fotósorozatot, melyet most én őrzök). Mennyire más azoknak a döbbenete, akik valamikor együtt éltek a látvánnyal? (Ákos fiam többször megfordult New York Cityben a Kereskedelmi Központ ikerháza környékén, ezért őt sokkal mélyebben érintette a toronyházak hiánya, amikor 2001. szeptember 11-e után visszatérve a városba szembesült a terroristák szörnyű tetteivel – nem beszélve a több mint háromezer áldozatról.)

45. A Budapest tisztje és kishúga

Feleségem nagybátyjáról és egy asszonyról írok, akivel ismeretségünk a halála után kezdődött – napló, fotók és versek formájában. Kislánya, unokái és rokonai őrzik Eszter emlékét, illetve most már én is. Eszter öt testvérével együtt szegény családban nőtt fel. A hamar félárva gyerekeknek mindenért komolyan meg kellett küzdeni: a tanulásért, élelemért, ruháért, lakhatásért. Eszter fiús temperamentumával a fivéreivel állt közelebb, köztük is bátyjához, Ferkóhoz. Ferenc, akinek sikerült bekerülni a helyi Református Kollégiumba, tanulásának költségeit napi munkájával teremtette elő; dolgozott kertészetben, de ha kellett, elment prédikátornak – igaz, álnéven – a Hajdúság kis falvaiba. Így tudott 1939 nyárelőn maturálni. Még ebben az évben a MEFTER – mint érettségizett tisztjelöltet – a Tisza tengerjáró hajón matrózként alkalmazta. Egy év múltán jelentkezett a tengerésztishti tanfolyamra, és 1940-ben, épp a neve napján, köszöntő helyett katonai behívót küldtek neki. Még egy év, és az akkor már tartalékos tiszt lovas futár lett a Don-kanyarban, őrmesterként szerelték le, és az első vonalbeli kiváló frontszolgálatáért megkapta az I. osztályú Tűzkeresztet. Ezután a DETERT szolgálatába állt, befejezte a tengerésztishti iskolát, és behajózott a Budapest nevű hajóra. Német parancsnokság alatt a Fekete-tengeren hadtápszolgálatot láttak el. A Constanza – Odessza – Nyikolajev – Szevasztopol útvonalon német konvojokban hajózott mint a Budapest junior tisztje, a Szeged, a Tisza és a Kassa hajók társaságában.

Gáti Ferenc tengerészkapitány memoárjában írta: *„A szovjet tengeralattjárók éjszakánként már a kikötő bejáratához merészkedve rakták le aknáikat. Az állandóriadókészültség és a félelem miatt egyre több társam kérte hazautazását, a fiatal hadkötelesek maradtak. Számomra a tengerészet jelentette a boldogulást, a jövőt, így bát maradtam. Rendszerint éjjel futottunk ki, hadianyagokat (lőszert és repülőbombát) szállítottunk, de volt, hogy egy egész román zászlóaljat evakuáltunk Odeszából. Ötszáz katonát bezsúfolva a fedélzetre. Orosz repülők támadtak ránk, halottakkal és sebesültekkel a fedélzeten értünk Constanzába, hol a félárbocra engedett zászlókkal a halottaink előtt tisztelegtek a borgonyzó hajók. Legközelebb egy német egységet kellett kimenteniünk Szevasztopolból. Az orrunkig nem láttunk a sűrű ködben, nem láttuk az előttünk haladó hajót, így futottunk ki kötelékben: legelől a*

Kassa (amely később Debrecen néven hajózott), utána a Tisza, majd mi, a Budapest. Keresztül a zárótűzőn, körülöttünk egymás után csapódtak be az aknák, de megúsztuk. Utolsó kibajózásunkkor egy rakomány repülőbombát vittünk május 8-án (egy évre rá a győzelem napja lett) bajnali indulással Szevasztopolba.

Alig hagytuk el a constanzai kikötőt, két bomba robbant előttünk, aztán tengeralattjáró riadó, majd délután kilenc szovjet bombázó három hullámban támadott bennünket és a minket kísérő naszádokat. A támadók géppuskatűze szántotta a fedélzetünket: Térdre, imáboz! A támadás harmadik hullámában bombatalálatot kaptunk. A gépbáz alá dobott bomba óriási detonációval robbanva feldobott minket a levegőbe, majd visszazuhanva az oldalára dőlt a hajónk. Ha pár méterrel arébb, a repülőbombákkal teli raktárunkat találja el, nem lett volna naplónak folytatása. Derékig vízben állva tömködtük a réseket, míg egy kísérőnaszáduk vontatásával nagy nebezen elértük a kikötőt. Aznap este a moszkvai rádió bejelentette, hogy elsüllyesztették a Budapestet. Hajnalban megkezdődött a kirakodás, délre végeztünk, és indultunk vissza. A németek feladták a Krím-félszigetet, fejünk felett búztak nyugat felé a német Junker vadászbombázók. Katonáikat hadi- és kereskedelmi hajók tucatjai mentették ki a félszigetről – egy fordított Dunkerque-et láttam, mert itt menekülés történt. Levegőből és földi ütegekkel támadták a menekülő hajókat, két magyar hajó (amit annak idején szovjet megrendelésre gyártottak, de amikor elkészültek, a németek lefoglalták őket) a német lobogó alatt Totilla és Teja néven hajózó Magyar Vitéz és a Magyar Tengerész. Az aknákkal megrakott és ötezer menekültöt szállító egyik hajó a szemünk láttára futott aknára, és saját felrobbanó aknáik pusztították el a több ezer katonát. Minket bevontatott naszáduk a constanzai kikötőbe, ott vártuk társainkat, a Kassát és a Tiszát. Pár nap múlva átvizsgálták a hajónkat, és kivonták a hadiszolgálatból, a Kassa és a Tisza is hazatérhetett Magyarországra, június 8-án kikötöttünk Pesten, a Ganz hajógyárban. Így – egyetlen karcolás nélkül – értek véget háborús kalandjaim, melyet megfejtettek a németek egy II. Vaskeresztel. Gondoltam, veszek mellé még egy keresztet, és hamaron megmősztem.” (Később a fia írta, hogy apja még azon a nyáron megkapta a tiszti oklevelet, és III. osztályú tiszt lett.)

A 2. világháború utolsó éve és a rá következő tíz év alatt a mágneses aknák miatt több mint kétszáz vízi járművet nyelt el a Duna hullámsírja.

A front közeledtével a németek a magyar hajókat a Dunán menekítették Nyugatra. Édesapját, Ferencet az utolsó menekülő hajóra, a Szegedre osztották be. Engedélyezték számára, hogy állapotos felesége is vele mehessen, így 1944 decemberében elhagyták az országot, és a háború vége Assachnál érte őket. 1945. május közepén a Passau melletti Kirchbergben a hajón – pontosabban a mellette lévő uszályon – született meg kisfia, Ferenc.

Eszter bátyja, úgy tűnt, megúsza a háborút sebesülés nélkül, Passaunál azonban kis híján a Dunába veszett. Naplója szerint így történt:

„A Szeged egy Bayer-Lloyd uszály mellé volt kikötve. Egyik nap elbatároztam, hogy csónakba szálllok, és lefestem a hajó merülési mércéjét. A Felső-Dunán az erős vízsodrás még partközében is örvényeket hoz létre. Egy matróz átment az előttünk álló hajóra, és onnan kötéllel engedte bátra a csónakomat, de amikor elértem a Sze-

ged orrát, a matróz sokat engedett a kötélén, ekkor a csónak keresztbe fordult a hajó előtt. A következő pillanatban felfordult, én a vízbe estem, és az erős sodrás a hajó alá vitt. Kezemmel tapogattam a hajó fenekét, és sodródtam, lassan engedtem ki a levegőt a tüdőmből, de nebezen bírtam a tüdőmre nebezedő nyomást. Úgy éreztem, itt a vég, még egy pár pillanat, és megfulladok. Igaz, amit mondanak: életem filmszerűen végigvonult előttem, a gyermekkoromtól fiam születéséig. Feladtam a reményt, hogy valaha is látom majd őt és anyját. Egyszerre derengeni kezdett felettem a víz, átszűrődött rajta a napvilág, kezem nem érezte a hajó vasát, és a felszínre rúgtam magam. Nagy levegőt vettem, de már az uszályok voltak előttem. Meglátalak a hajóról, amikor felbukkantam, siettek szétengedni az uszályokat, így hamarabb átértem alattuk. A víz a part felé, a limányba sodort az uszályok alatt – emellett én is arra igyekeztem, mert biztosan tudtam, hogy a következő uszályegyüttes alól élve már nem kerülök elő. Ekkor ért oda hajómról egy motorcsónakkal Szentmiklóssy, akivel egy időben végeztünk a tiszti iskolán, és azt kérdezte: 'Beszállsz, vagy fürdesz tovább?' 'Beszállok, ha már ide fáradtatok.'"

Így élte túl a balesetet Ferenc, és most már a hazautazásuk megszervezésén fáradozott. Eszter 1946 tavaszán már Pesten tartózkodott – a tengerészekről megtudta, merre találja bátyját, és elindult megkeresni őt. Ehhez akkor nagy bátorság kellett, hiszen teljesen bizonytalan volt a közlekedés, pénze is alig volt, és a menekülőkkal, a lágerekből szabadultakkal voltak teli a vonatok, hajók, az úton pedig többnyire katonai teherautók jártak. Közben kétszer is elfogták az oroszok, másodjára lágerbe hurcolták. Onnan néhány magyar családdal együtt megszöktek, s ő indult tovább gyalog a Duna partján felfelé. Átfázva, elázott ruhában talált rá a Szegedre, a fivérére és kis unokaöccsére. Ferenc naplója így folytatódik: *„Eszter a kis Ferkót agyonpusztilgatta, és onnantól kezdve átvette gondozását. Sikerült neki egy mellettünk lévő hajón helyet, szállást és ellátást szerezni. Megismerkedett egy kedves debreceni családdal, akik megszerették őt, és amikor egy vonatszerelvényre felmehettek, hazaindult velük Magyarországra. Féltettem nagyon, mert olyan híreket hallottam, hogy a nyugatról baziigyekvőket elfogják az oroszok, és viszik kényszerszolgálatra, Szibériába.”*

Ferenc és családja később, a nyár közepén egy vöröskeresztes szerelvénnel érkezett haza. Szolgálatértelre jelentkezett a DETERT-nél, felvették és Passauba küldték, ahonnan decemberben hazahozták a Szeged hajót. 1955-ben koholt vádak alapján letartóztatták, az ÁVH politikai bűncselekménnyel vádolta, és a Fő utcai börtönben raboskodott. 1956-ban szabadult, rehabilitálták, visszatért a DETERT-hez, és tíz év múlva a Tokaj hajó parancsnokává léptették elő.

Gáti kapitány fia, Ferenc, akit mostohaapja Potzner Ferenc néven adoptált, folytatta mindkét apja mesterségét: első osztályú tengerészkapitány lett belőle. Sikeres tengerészi pályafutását a DETERT Badacsony nevű Duna–tengerjáró hajóján kezdte. Első parancsnokolt hajója 1975-ben a Rába volt (német gyártású hajó, melynek előző neve Duisburg), majd a MAHART-nál szolgált, és az ezredfordulón a „Pannon-tengeren” ért véget az aktív hajóistizti pályája. Húgát, Esztert mindvégig segítette, folyamatosan levelezett vele, betegségére gyógyszereket hozott külföldről, egy-egy tengeri útjáról visszatérve ajándékokkal lepte meg őt.

Csillagok és őrangyalok

Az a dolgod, hogy végezd a munkád és tanuld meg megcsinálni. Nem, mégsem jó ez a könyv, de azért volt itt egynémely dolog, amit el kellett mondanom. Volt itt néhány gyakorlati dolog, amit el kellett mondanom.”

*Ernest Hemingway:
Halál délután című könyvéből*

ELNÉMULT SZIRÉNÁK, MEGSZENTELT GYERTYÁK

A 2. világháború után 20 millióan cseréltek otthont és 17 millióan hazát, zömében Kelet- és Közép-Európában. A legtöbben Lengyelországból távoztak, közel nyolc millió német, Csehszlovákiából ugyancsak német ajkú lakosok majdnem 3 millióan. Magyarországról, Erdély, Vajdaság és Szlovákia területéről 300 ezren érkeztek, és kitelepült tőlünk közel hetvenezer szlovák ember.

A háború után, 1946-ban Iwanfelde szénbányáját államosították. A szén iránt megnőtt az igény, elkezdődtek a fejlesztések, a bányászok a hét minden napján dolgoztak. A kedvezmények és a magyarországi viszonylatban jó kereseti lehetőség vonzóvá tette a bányász szakmát. A bányászfalvak sváb lakosait nem telepítették ki, sőt, munkaerőt verbuváltak a bányákhoz; az odavezényeltek között nők és közmunkára ítélték is voltak.

Jött az „új gazdasági mechanizmus”, a magyar megújulás programja 1968-ban, és a szén nem tudta a versenyt tartani a szénhidrogénnel szemben. Egy évre rá, április elsején – jó vicc! – az István-akna hatalmas kéményét ledöntötték, mintegy jelezve ezzel a pilisi szénbányászat végét. Ettől kezdve nem lehetett hallani a műszakba hívó gőzduda méltóságteljes hangját a faluban. Egy nehéz szilveszteri éjszaka után, amikor az éjféli mise végén eljátszották és elénekelték a magyar himnusz, Wereschwaron talán a helyi szokás szerint a zenekar a Rákóczi-indulót is eljátszotta, bezárt a bánya. Az 1970-es évtizedre virradó reggel aligha köszöntötték jókedvvel egymást a falvak bányászai: Naachs Joa!

Minden év február 2-án ünneplik Gyertyaszentelő Boldogasszonyt, a fény ünnepét. Megszentelték a gyertyákat nagymisén; a szentelésre szánt gyertyákat piros szalaggal kötötték át. A piros szalagot a torokgyík és más betegségek gyógyítására használták, a beteg gyerek nyakába kötötték. A következő nap Szent Balázs ünnepe, amikor a pap két összekötözött gyertyával Balázs-áldást osztott nekünk, hogy megvédjen a torokbetegségek és más bajok ellen.

Nagyon tetszett nekem, az akkori kislíúnak a húsvéti körmenet. A templomban az orgona, odakinn a harangok zúgtak, a templom és az iskola körül a vonulók éne-

keltek. A menet végén nagybátyánk, a pap haladt, a baldachin alatt a szentségtartóval. Amíg volt zenekar, az játszott a körmenetben. Elkísérték utolsó útjára nagybátyánkat is, aki 23 éven át volt a bányászfalu plébánosa. Ezután mi már csak a község temetőjébe jártunk, azt is ritkán, többnyire átutazóban, vagy évenként, a halottak napján. Az öreg temetőt bezárták, szép fekvésű új temetőkert nyílt, ahová Ernst nagybácsi kivételével „összeköltöztettük” halottainkat.

BOCSÁSS MEG A TE ÜGYNÖKÖDNEK!

Magyarországon a 2. világháború után az egyházi – főként a katolikus egyházi – hierarchia szétzúzása volt a kommunista kormányok célja. Nagy nekiveselkedéssel 1948. december 26-án letartóztatták Mindszenty hercegprímást, és 1949–50-ben felszámolták a szerzetesrendeket, elvették vagyonukat, házaikat, iskoláikat. A kulturális harc fővezére ekkor Révai József volt. Sztálin fő munkatársának neve után hívták a „magyar Zsdanov”-nak is. Azt vallotta: „Aki nem kommunista, vagy legalábbis nem kommunistaszimpatizáns, az ellenség”, és ebből az elvből kiindulva a papoknak nem sok esélyük volt az egyház fenntartására. Papok százait üldözték el, számosan koncepciós perek áldozataivá váltak. A katolikus papok száma néhány év alatt félezerrel csökkent, közülük sokan elhagyták az országot, mentek maguk, vagy együtt a kitelepítettekkel. Többek között a lazarista papok is állás nélkül maradtak, megélhetésük miatt kiszolgáltatottá váltak. Sokan fizikai munkát vállaltak, sokan kántorok és oktatók lettek – igyekeztek hitüknek megfelelően szolgálni, tanítani, nevelni. Amikor a kommunista állam – a magyar püspökökkel megegyezve – feloszlatta a magyar szerzetességet, a lazaristáknak 82 lelkipásztoruk dolgozott Magyarországon, de feloszlatusuk után szétszéledve is tovább tevékenykedtek, tartották egymással a kapcsolatot. Külmisziókban dolgozott: Tóth József (Kína, Fülöp-szigetek, Algír), Ruzsik Vilmos (Kolumbia, Párizs), Kuti Imre (Kolumbia, Honduras, Barcelona), Nagy Gusztáv (Kína, Egyesült Államok), Csorba Sándor (Kína). A lazaristák élén – javarészt ugyan illegalitásban – tartományfőnökként az 1936 és 1950 közötti években dr. Janisch Mihály tevékenykedett, a rend legközelebbi központja Grazban volt.

Az itt maradók körét megosztotta a papi békemozgalom, a behódoló püspökök köre, majd tetőzte ezt a Vatikán keleti politikája, melynek csúcán 1977-ben Csermanek János is (akit a történelem Kádár Jánosként, az MSZMP főtitkáraként ismerhetett meg) kezét foghatott a pápával, VI. Pállal.

46. A hét és a másik hét sváb

„A magyar katolikus egyházi vezetés mostanság utasította el, hogy átvilágítsák őket, vagyis hogy nyilvánosságra kerüljön, ki volt közülük ügynök. Ezt még lehetne érteni, mondjuk az egyház autonómiájára hivatkozva, vagy hogy ők nem az Országgyűlésnek tartoznak elszámolással, hanem Rómának, hogy az Istenről ne is beszéljünk. De miért nem élnek az önátvilágítással? Hát nem éppen azok tudnának mégiscsak valamelyest könnyebben szembenézni saját gyöngeségükkel, akik, mondjuk, hisznek az örök életben, vagyis nem minden tétjük itt van a földön? Akiknek ott van a mennyei harmónia?

Nem ez a bibből fakadó erő lehetne az, amit egy katolikus mint katolikus följámbatna a bazájának? Gyöngeségtől, esendőségtől nem véd meg a hit, de a bűnbocsánatot illetően egyszerűen nagyobb (lehet) a kultúrája egy katolikusnak, ez megkönnyítené a vallomástételt. Miért nem meséli el az egyházi vezetés a saját Kádár-

kori történetét? Látnuk, a társadalom nem meséli, az egyház egésze (a társadalom egy részhalma) szintén nem. Azt mondja valaki, hogy a püspök sokszor a kispapjai védelmében vállalt együttműködést a hatalommal. Igen, ilyen volt. És miért nem lehet erről most beszámolni? Hogy egy aljas kor milyen aljasságra kényszerített. Ez és ez történt, ezt gondoltam, ezek voltak a szempontjaim. Ezek az igazságaim, ezek a tévedéseim. Gyónom a mindenható Istennek, a boldogságos, mindenkor Szűz Máriának, Szent Mihály arkangyalnak, Keresztelő Szent Jánosnak, Szent Péter és Pál apostoloknak, minden szenteknek és nektek testvéreim, hogy sokat vétkeztem gondolatla, szóval és cselekedettel. Én véttem, én véttem, én igen nagy véttem!” – írta Esterházy Péter a *Javított kiadásban*, és én ezt a megközelítést elfogadtam, és szem előtt tartottam mindvégig, amikor belemélyedtem a katolikus egyház sváb papjainak, de főként a lazaristáknak – köztük közvetlen rokonaink sorsáról is árulkodó – az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára által megőrzött és számomra megtekintésre engedélyezett belső elhárítási irataiba.

Bizonyára sokan elemezték már a sorsszerű és a véletlen szerepét életünkben, mert az öröklött és szerzett éntünkben ezeknek is jut bőven szerep. Talán inkább sorsszerű volt, amikor nemrég a Vajdaság legdélebbi városába, Versecre (szerb nevén: Vr³/₄ac) hívtak tanácsokat adni. Vajdasági, pontosabban magyarkanizsai barátommal, P. Józsiával utaztunk a Nagyalföld legdélebbi városába, ahol Herczeg szerint: „A rónaság fölött, amely lapos, mint pihenő óceán, olyan mélységesen és vakítóan kék a bánási ég, hogy egészen bele lehet kábulni, ha sokáig elnézi az ember.”

A valamikori monarchiabéli város német–magyar–román–szerb nemzetiségű lakosságának összetétele ma éppen fordított számarányokat mutat. Ebben a városban született Herczeg Ferenc, a magyar úri középosztály írója, aki akkortájt éppen magyarul beszélt a legkevésbé (nem volt akkor magyar nyelvű elemi iskola a városban), de a temesvári iskolaévek, majd szegedi egyetemi tanulmányai alatt tökéletesítette magyar nyelvtudását. A város megőrizte 19. századi jellegét, kellemes sétát tettünk a belváros nagyterű parkjaiban, és jó érzéssel olvastuk a régi német és magyar nyelvű feliratokat a közintézmények falain. Majd betérve egy sörgyár pincéből kialakított remek étterembe, egészen kiváló barna és világos söröket ittunk.

A város mai vezetőivel, fiatal, több nyelvet beszélő szerb fiatal emberekkel turisztikai fejlesztésekről tárgyaltunk, és meglátogattuk a város főszponzorát, a Hemofarm gyógyszergyárat. Este a szponzor által épített modern sportcsarnokban első osztályú kosárlabdameccsen szurkoltunk a verseci kosarasoknak, akik a belgrádi Partizánt szorongatták, mindaddig, amíg a vendégek verekezésbe nem kezdtek a pályán és a nézőtérre egyaránt. Szívesen mellőztük volna ezt a nem éppen hercegi (sic!) kalandot.

A verseci sváb íróról akkortájt keveset tudtam – nem volt kötelező olvasmányunk tőle –, hazatérve kellett pótolnom. Így leltem rá talán a legjobb írására, A hét sváb című, 1916-ban írt regényére. Ekkortájt már nyomoztam a szerbe Európában fészkelő családunk történetét, és betekintettem az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában rólunk őrzött iratokba. Mit tesz Isten – vagy a szolgálai (?) –, egy szigorúan titkos állambiztonsági jelentésben a következőket olvasom: „Egészen sajátos szerepe van az egyházmegyében a Hét Sváb elnevezésű érdekközösségnek, melynek egyik oszlopos tagja a móri kántor testvére. Nincs is még egy olyan klikk, melynek

tagjai annyit találkoznának egymással, mint ezek. Az ő fő céljuk azonban már politikai jellegű. Az ötvenes évek elején, amikor megindult a papi békemozgalom, elhatározták, hogy amennyire csak lehet, igyekeznek a többi pap előtt lehetetlenné tenni azokat, akik békepapok, vagy akár csak egyszer is elmennek gyűlésre. Amikor békegyűlés volt az egyházmegyében megbírdelve, mindig kikémlelték, hogy ki megy el arra. Az illetőt aztán a báta mögött elkezdték úgy rágalmazni és piszkolni, hogy ő is, meg más is meggondolta, hogy elmenjen-e máskor, és kitegye-e magát ilyen következményeknek.”

Így jelentgetett a Kárpáthy Zoltán fedőnevű ügynök (olykor simán csak Kárpáti, vagy ez két ügynök volna? Nohát!) az 1960-as évek elejétől a hét sváb atyáról. Irodalmi kultúrára vall a klikk megnevezése – felteszem, hogy valamelyik paptárstól származik –, az elhárítás számára is hasznos fedőnév volt akkor is, ha hétnél több svábról és nem csak sváb papokról, további egyházi személyekről és más kapcsolataikról is tartalmaztak feljegyzéseket ezek az operatív dossziék. A történetben Hőfőhérke lehetne még egy sváb pap, de mégis indokoltnak láttam megkülönböztetni (akkor is, ha a mesebeli Hőfőhérke leány volt), mert egyik nagybátyánk szerénységével, félszeg kedvességével és ártalmatlanságával semmilyen veszélyt nem jelentett a regnáló magyar államra, talán inkább a hét törpére. Rá ugyanez a jelentés így emlékszik: *„Mivel nem egyházmegyes pap, nem számít hivatalosan a 7 sváb közé, de ez csak annyit jelent, hogy az egyházmegye papjai nem könyvelik el azok közé. Valójában szívvel-lélekkel együtt dolgozik velük.”*

A svábok megfigyelői, az ügynökeik fedőnevei is irodalmiak, történelmiek: Aradi, Jókai, Kárpáthy–Kárpáti, Tanár és mások. Mostanában belelapoztam Herczeg Ferenc könyvébe – keresve a párhuzamokat közel hétszáz kilométer távolságból és több mint száz év elteltével.

„A Concordia a város új, nagy kávéháza. A tulsó sarokban, két szál faggyúgyertya fénye mellett öt polgárember ült körül a kerek, nagy asztalt. Ők voltak azok, akikkel Graf olyan sürgősen találkozni kívánt. Egy héttel ezelőtt mindegyikük levelet kapott Bécsből, a levélben Graf – az emberiség, a becsület és a barátság nevében – kérte, hogy a következő postanapon várják meg a Concordiában, mert életbevágó fontosságú ügyben kell velük értekeznie. Graf fölemelkedett, és megfélelvezve a többi vendégről, lelkesen kiáltotta: 'Uraim, indítványozom, hogy nevezzük magunkat a szabadság barátainak.' Ekkor megszólalt egy zengő basszushang a kávéház tulsó oldalán: 'Uraim, indítványozom, hogy nevezzék magukat a hét sváboknak!' Az indítványozó a buszárőrnagy volt...”

Az 1849-es szabadságharc idején vagyunk, s a riposozó hadnagy gróf Esterházy Sándor volt. A főként németek, de jelentős számban szerbek és magyarok lakta város lakói ott, a birodalom déli határán, teljesen kiszolgáltatva az osztrák, a magyar, a szerb politikai indulatoknak és hadmozdulatoknak, szinte csak magukra számíthattak.

„Ekkor Graf Jani jelentkezett szólásra. Azon kezdte, amit nem lehet elégszer ismételni, hogy ez a föld itt a miénk. Apáink megbódították, nem vérük, hanem verejtékük

hullásával. Eddig a magyarok kormányoztak minket, mert ez Magyarország. Most jönnek a szerbek. Azt kérdezték, hogy mit tegyünk most már mi, verseciek? Tebetünk kétfélét. Tebetjük azt, hogy lelassulunk és megvárjuk, míg a zivatar elvonul a fejünk fölött. Egy kicsit meg fognak rugdosni, de nagyobb bajunk talán nem esik. Becsület nem lesz, de a kenyér megmarad. Ma a magyar az úr, holnap a szerb, holnapután talán az oláh. Nekünk mindegy, hiszen mi nem vagyunk nép, csak afféle idecsődült csűrbe... Ha németek vagyunk, akkor tegyük azt, amit a német becsület kíván. Bécsben ott ültünk a magyarokkal egy asztalnál, bát álljunk melléjük a veszedelemben is.”

Így is történt, a verseci svábok nemzetőrséget alakítottak, Sztanimiroviccsal, a bá-náti biztossal szemben nem engedték a város szerbjeit fellázítani a magyarok ellen. Tűrték az osztrák tábornok gőgös hezitálását is, s ha kellett, fegyverrel védték meg városukat és a Fehértemplomot. Aztán Világosnál, Miklós cár serege előtt Görgey letette a fegyvert, és ott maradtak ők a szerbeknek kiszolgáltatva.

„A magyar sereg nyomában megtértek a sváb bujdosók is. Hoffer Tóni, Haller és Graf Mihály és Jani. Egy pár nap múlva a Szalvátor patikus és Traurig doktor is megtért a zimonyi rabságból. A verseci szerbeknek az a nagylelkű ötletük támadt, hogy küldöttséget menesztettek Zimonyba, és kegyelmet kértek a sváb foglyok számára. ... A gyűlölet, amellyel a verseci svábok és szerbek farkasszemet néztek, most egyszerre megenyhült.”

Ezután eltelt negyven év:

„Ezen a virágzó tavaszi napon hangos társaság kapaszkodik fölfelé a Kápolnahegy lejtőjén.

A nagypapa úgy szuszog, mint a gőzeke.

– Mikor járt itt utoljára, ótata? – kérdezi a kis Bábika.

Nagyapó megáll.

– Lelkem, az régen volt. A nagy revolúció után, amikor itt jártak a szerviánusok...

Végre fönn voltak a begytetőn. Ótata azt mondta, elég volt, ő most leül a fráterhoz egy pohár begyi borra.

– Kell magánál hét fapobárnak lenni – mondta nagyapó a fráternek.

A sekrestyés arca földerült.

– Megvannak. Hibátlanul megvannak.

Sorra vette a poharakat, elolvasta mindegyiknek a fölírását, aztán megtöltötte borral, és mindegyiket odaállította a helyére.

– Holky doktor... Lutz hadnagy... Heim Poldi... A fehértemplomi Haller... Hoffer Tóni... A Szalvátor patikus...

Az utolsó poharat, melybe a Graf Jani volt vésve, maga elé állította. Az öreg Graf Jani sorban megérintette poharával az asztalon álló jakupákat. Nagyapó egymás után a földre öntötte a hat pohár borát. A betediket megitta, és ekkor így szólt:

– Neked már csak egy dolgod van a földön: készülnöd kell, hogy tisztességes emberhez illően, fölemelt fövel és nyugodt szívvel távozhass a világból.”

Itt is eltelt negyven év azóta, hogy az ügynökök megírták az első jelentéseket a Pest környéki hét svábról. Fiatalabbik nagybátyánk, a „még egy sváb”, talán szintén

visszagondolt a társaira. Az már viszont nem valószínű, hogy felhajtott volna egy pohár móri vagy soproni bort. De valószínűleg szeretettel gondolt arra – és azokra is, akik a jelentéseket írták róla s róluk. És ez így van rendjén! Ő sem ítelt soha, legfeljebb feloldozott. Bár nagy valószínűséggel volt a könyvespolcán Herczeg Ferenc-könyv, aligha gondolta végig, hogy mi lehet a közös a hét meg a másik „Hét sváb”-ban? Pedig szabadságharc volt akkor is és 1956-ban is, akkor is az orosz döntötte el, ekkor is; ott is voltak besúgók, itt is; azok a svábok is eldöntötték, hova állnak, és ők is a magyarok mellé álltak. Versec védelmében a magyarok oldalán harcolt a szerb Damjanich tábornok is, amit azóta sem bocsátottak meg neki honfitársai. A svábok közti párhuzamot én vontam meg. Nekem – nemrég ott, Versecen a hegyoldalban, a Villa Breg szálloda úszómedencéjének partjáról – jó érzés volt lenézni a hét sváb városára és felnézni a kápolnára, ahol Graf tata a fakupájából utoljára hörpintette fel hegyvidéki borát.

47. Miképpen mi is megbocsátunk...

A lazaristákról és a hét sváb papról terjedelmes anyagot készített az Államvédelmi Hatóság (ÁVO), amely ma az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található meg. Speciális iratok ezek, melyek megértéséhez speciális ismeretek is kellenek, melyeket többé-kevésbé megtanultam. Persze tudtam az ÁVO-ról (vagy ÁVH-ról), a belügyesekről, esetenként kapcsolatba is kerültem velük, pl. egyetemista koromban leszedtek egy buszról, bevittek a rendőrségére, majd levágatták a szakállamat. A rendszert váltó Magyarországon akkortájt az '56-os és azutáni kegyetlen terror főbűnösöként jelentek meg a háromperhármasok, semmi „rózsaszínű árnyalat” (sic) nem volt! A III/III. Csoportfőnökség tagjait, ügynökeit megbélyegző „háromperhármasozás” hamarosan szitokszóvá emelkedett, már-már veszélyeztetve a magyar káromkodások alapszavát, a „lófasz” prioritását. A nagybácsik és szüleink miatt engem a belső elhárítás rendszerének működése és irataik foglalkoztattak. Nagyrészt megoldódtak gondjaim, amikor 2008-ban kezembe vehettem Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián *Elballgatott múlt* című, a magyar politikai rendőrség 1956–90 közötti működéséről írott könyvét. Aztán nemrég nyilvánosságra kerültek a szigorúan titkos állományú tisztek egy részének nevei és adatai. Az az időszak is, amelyet kutatni készültem, nagyrészt az '56-os forradalmat követő két évtized. Ekkor már Dzsugasvili (Sztálin) a mauzóleumban pihent, Rákosi Mátyás – elfekvőben – Gorkijban volt, Nyikita Hruscsov pedig fordulatot ígért. 1962-ben átszervezték a belső elhárítást, majd 1975-ben Magyarország aláírta a helsinki záróokmányt, amely legfőképpen az emberi és kisebbségi jogokat helyezte előtérbe.

Gulyáskommunizmusnak nevezett időszak volt ez hazánkban, s „lettünk a legvidámabb barakk”, ám az emberi és a kisebbségi jogok tiszteletben tartására 1989-ig várni kellett. Mivel a „háromperhármas” iratokat előbb négy, majd később hat osztály gyártotta, további szűkítéssel az egyházi elhárítást igyekeztem megismerni, első sorban a „hét plusz egy” megfigyelt sváb pap miatt.

Voltak személyi, csoport-, valamint objektum- és munkadossziék „O” és „V” jelekkel, melyek külön-külön irattárak mélyén lapultak eddig. Majdnem mindegyik az

első lapjának jobb felső sarkában „Szigorúan titkos” minősítéssel. Közben kiderült számomra, hogy ez a minősítés fokozható is volt: így lettek még titkosabb és legtitkosabb iratok, a legutóbbit „H” betűvel jelölték. Nagybátyáinkról és a 7 svábról ilyenek is voltak, azaz hálózati iratok meg „O” jelűek, az illegális szervezkedés bizonyítékai. A dossziékban nyilvántartásba vételi határozatok, kihallgatási jegyzőkönyvek, önvallomások, ügynöki jelentések és esetenként elfogott levelek, fotók és más bizonyítékok is mellékelve. Az megdöbbenett, amikor anyám szép kézírással testvéremnek írt levelét megpillantottam, valamint a két sváb nagybácsi – megjegyzem nem svábok voltak, de egy sváb faluban születtek egy belga állampolgárságú bányamérnök gyermekeként – ismert kézírásait önvallomások formájában. A dossziénátha is hamar elkapott, miközben a tényeket rögzítő jegyzetelésen túl igyekeztem a tartók és a tartottak, azaz ügynökök és megfigyelték, kihallgatottak és elítéltek helyébe képzelni magam. Megérteni cselekedeteik mozgatóit: a motivációjukat, elkötelezettségüket, szorgalmukat, ügyességüket, és belelátni a lelkükbe. Azt, hogy esetenként miként ismerte fel helyzetét az ügynök, és miként reagáltak a megfigyelték, hogyan írtak az utóbbiak önvallomásaikban, helyenként tökélyre fejlesztve a semmitmondást. Ki milyen intelligenciával rendelkezett ebben a szituációban, ki tette dolgát meggyőződésből, ki a tovább-, illetve a túlélés szándékával, és kik cselekedtek kényszerből? Megvívott-e saját lelkiismeretével a sváb pap, aki történetesen évtizede nem látta a vasfüggönyön túl maradt, vagy kitelepített szüleit, rokonait, és engedett a zsarolásnak, hogy nyugati útlevelet kaphasson. Vagy az állam – itt a jelentésekben, és akkor –, a kommunista állam és egyház viszonyát kibékíteni igyekvő főpap, aki fejet hajtott egy hamis illúzióért vagy reményért? Igen, ez más, mint akik az előmenetelért, az egyházi hierarchián belüli hatalomért, egy kiküldetésért, egy jobb állásért önként adták jelentéseiket, vagy enyhe kényszer hatása alatt hagyták eszköjüket csorbulni. Fontos volt számomra az is, hogy milyen következtetéseket és feladatokat fogalmaztak meg feletteseik az eltartóknak, majd azok az ügynökeiknek? Amikor később egy-egy jegyzőkönyvben, feljegyzésben igyekeztem a dolgok mélyebb összefüggéseire lelteni, de sem a felmentés, sem az elítélés nem lehetett a célom; most és a következőkben is a tényekre hagyatkozom.

Az általam megismert iratokban szereplő svábokat, többnyire a lazaristákat megfigyelő ügynökök nevei: Temessy, Aradi, Kárpáthy – persze Zoltán! –, Feledy, majd Jókai, Haraszti, Melegh és Mihályi, Szirmai és Rogan, Fuller Franz, a Zenész, az Építő, Rudas, Mihályi, Galambos. Bocs', uraim, ha kihagytam volna valakit! Nem volt célom beazonosítani őket. Döntően egyháziak, többen a renden belüli paptársak, akik ilyen vagy olyan meggondolásból, kényszerből megfigyelték egymást, és informálták az elhárítást. A fedőnevek mögött barátok is meghúzódtak, akik hol lelkesen „dolgoztak”, hol lazáltak, esetleg dezinformáltak. Bár az utóbbira kevés esély volt, hiszen egy-egy tény, adatot egy másik ügynökkel visszaellenőriztek tartóik. A tisztességesebbje igyekezett jelzéssel, gesztusokkal jelezni a megfigyeltnek: „*Vigyázz velem, ne bízz bennem!*” Most már azt is tudom, hogy az ügynöki hálózaton belül is kategóriák voltak. A hálózatban titkos munkatársak, titkos megbízottak és ügynökök voltak (az is lehet, hogy akinek volt 6-os, úgynevezett beszerzési kartonja, az ügynök, egyben titkos megbízott volt, tehát tmb, ez nem különbség volt, hanem egy tevékenység, a besúgó szinonimája). Ügynökjelöltek is voltak, mint a „Móri” fedőnév-

vel ellátott nagybátyánk, akinek beszervezéséről végül lemondtak, mivel alkalmatlannak találták a feladatra.

Először meglepett, hogy milyen sok – általam is ismert – főpap volt a hálózatban, egy-kettővel gyermekként és fiatalon személyesen is találkoztam, sokukról családi körben hallottam. Aztán a fentebb megnevezett forrásban a következőket olvastam: *„1966-ban életkora miatt nyugállományba helyezését kérte Hamvas Endre kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári, Péteri József váci püspök és Schwartz-Eggenhofer Artúr esztergomi apostoli adminisztrátor. Az állam helyettük is csak beszervezett ügynököket ajánlott kinevezésre, akiket a Vatikán eleinte nem akart elfogadni. 1969-ben végül egyszerre nyolc főpapi kinevezésre került sor. A kinevezettek közül csak hárman nem voltak az állambiztonság ügynökei.”*

A püspökök és érsekek helyzete, úgy gondolom: más; ők egy hatalmi hierarchia részeként viselkedtek így vagy úgy. A Kékes, a Tanár, a Bogár, vagy a Berkesi és a Bajai, a Szentesi fedőnevek viselőinek felelőssége más, mint a plébános, a káplán, a hitoktató vagy a kántor kötelme. Főként 1964 után, amikor Róma kapitulált, és lemondott a magyar egyház feletti jogairól, a helyzet ekkor rosszabb lett, hiszen országgon belül a püspöki kar vezetői és az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői eldönthettek mindent. Elfogadták a magas hivatalokat: Bartmann (Beresztóczy Miklós), az Actio Catholica igazgatója az országgyűlés alelnöki székébe ült, a békepapok vezére, Horváth Richárd, az Elnöki Tanács tagja lett, a vatikáni Magyar Intézet élére ezután állambiztonsági ügynököket neveztek ki. A Tanár kiszolgálja a rendszert, a reakciónak nevezett Shvoy székesfehérvári megyéspüspök utódja Kisberk Imre, azaz Berkesi ügynök lesz. Ő, vagy másik fedőneven a „Kormányos”, gyanúsítja meg később lazarista nagybátyánkat besúgással. Valószínűleg jó pontot akart szerezni „feletteseinél” azzal, hogy bizalmatlanságot ébreszt vele szemben a paptársak, köztük a hét sváb körében, és így meg is bünteti a feladatra alkalmatlan ügynökjelöltet.

Gyermekéveimben, amikor a nyári szünidőkben nagybátyáim gondjaira voltam bízva, a gyakran hallott nevek bevésődtek az emlékezetembe, és most, a dossziék nyomán itt-ott előtolakodnak: Mindszenty, Shvoy, Beresztóczy, Brezanóczy, Ijjas, Kisberk, Lékai, Paskai, Dankó püspökök, az utóbbi atyát különösen kedvelték szüleink. A jelentésekben szereplő papok nevei ismerősen csengenek, köztük van a hét sváb is: Janisch, Ipoly, Lovas, Csikos, Hagemann, Birinyi, a Kovácsból kettő is, Marlok, Dusik, Tóth, Angeli, Sebestyén, Kiss, Fallenbüchel, Szabó, Hartung és mások is, többnyire lazarista szerzetesek. Sokszor szerepel egy – a családkban nagy tiszteletnek örvendő – név: Ruzsik atya.

Az 1955–60 közötti évek elejéről a pilisi nyaralásaim során tapasztalt indulatos beszélgetések is felrémlenek, melyek a parókia ebédlőnek becézett tágas előszobájából szűrődtek ki. Olykor káromkodásnak is beillő: hitvány, lókötő, ebadta és ezek sváb megfelelői is kihallatszottak, vagy át a másik szobába, vagy ahol éppen időztem, olvastattam vagy játszottam.

Idézem Pálos atya, jezsuita szerzetes szavait, melyet Lázár K. Ákosnak mondott: *„Abol egyszerű, rendes bívek vannak, ott az egyház. Nem a püspökök csinálták az egyházat, a bívek vitték, a rabszolgák, meg az ilyenek. Az apostoli szukcesszió kell, de a Szentlélek nem csak a püspökökre száll. És ez nem eretnkség. Ez így van. Pál csak megbírdette Korintusban az evangéliumot, aztán elment. Ez fontos is. De az-*

tán a kikötőmunkások, a rabszolgák, a nép csinálta tovább az egyházat. A magyar egyházat nem Brezanóczy mentette meg, hanem a Rozi néni meg a Pista bácsi, akik mondták tovább a rózsafüzért.”

48. De szabadíts meg a gonosztól...

1956. október 31-én kapott parancsot Konyev, a szovjet hadsereg marsallja, hogy verje le a magyar ellenforradalmat, és tegyen rendet az országban. Kádár hétfagú kormányával a szovjet páncélosok védelme alatt november 7-én bevonult Budapestre: aznap éppen a negyvenedik évébe lépett a szovjethatalom. November 22-én elrabolták Nagy Imrét, és társaival együtt Romániába szállították. E két határnap között látogatott ki Iwanveldére dr. Vargha, hogy szervezze a Katolikus Néppártot. Ernst nagybátyánk fenntartással volt ugyan a kialakuló hatalom engedékenysége tekintetében, és Vendel atya is óvatosan viselkedett.

„Miután bizalmukat megnyertem, R. kijelentette, azt hitték rólam, hogy Kádár küldött hozzájuk” – nyilatkozta jegyzőkönyvbe a szervező. Ezt a megjegyzést azért idéztem az 1958. évi kihallgatás jegyzőkönyvéből, mert Ernst plébánosnak, mint emlékszem, jó humora volt; nehéz szituációkban szívesen kedélyeskedett így. Gondolom, nemigen reménykedett abban, hogy a szovjet csapatok hamarosan hazamennek, és hogy a következő „szabad választásokon” a Katolikus Néppárt az MSZMP riválisa lehet. Azért két hét múlva mégis elment a pártszervezővel a szomszéd plébániára, ahol barátjának is voltak fenntartásai az ügygel kapcsolatban, de ennek ellenére háromezer forintot (amely akkor nagy pénz volt!) átadtak a szervezés költségeire. Ugyanekkor már javában betiltottak, feloszlattak mindent, bevezették a statáriumot és a rögtönítélő bíraskodást. Ennek a jegyzőkönyvnek az ismeretében jelentett Kárpáthy Zoltán tíz év múltán, 1966-ban a hét sváb móri szervezkedéséről is.

„Kb. 4 évvel ez előtt került Mórra K. I., a jelenlegi móri plébános. Hamarosan odabozta Mórra kántornak R. Leót (mivel aki nem egyházmegyes pap, hivatalosan nem tagja a 7 svábnak), aki a 4 éves otlléte alatt nébányszor elszólta magát, s ezekből a következőket lehet összeállítani. A '7 sváb' klikk kettős feladattal bízta meg, amikor odament: egyrészt, hogy az ottani svábságot igyekezzék faji öntudatában állandóan erősíteni, anélkül hogy az kifelé feltűnővé válna; másrészt nyomozza ki, hogy az új plébánosnak milyen köze lehet a kommunistákhoz, hogy erre a nagy helyre tudott kerülni. Az első feladatát ügyesen és elég batásosan igyekszik állandóan végrehajtani. Állandóan járja a régi sváb családokat a fent említett szándékkal. Hallottam, hogy akik kapnak kiutazási engedélyt nyugati rokonokhoz, azokat utazásuk előtt többször felkeresi. Az egyik püspökségi alkalmazott, W. A. rokonságánál állandó vendég. Részben innen szerzi egyházmegyei vonatkozású információit. E mellett H. Ervinnel is baráti jó viszonyt tart fenn. A hivatalos templomi énekkar mellett szervezett még egy „énekkart”, rendszeresen összegyűjti a svábok egy-egy kisebb csoportját, és a régi sváb énekeket tanítgatja nekik. Svábul is beszélget velük, és arra is biztatja őket, hogy ne bagyják el gyerekeiknek sváb nyelvre való megtanítását. Egyidejűleg benn a plébánián és a többi pap előtt is terjesztette, hogy a plébános

nem ok nélkül került ide, vigyázni kell, óvakodjunk, mit mondunk előtte. Akkori káplánja oda is vágta K. I. szeme közé: 'Hiába titkolod, úgyis tudjuk, hogy nagy békepap vagy.'"

A békepapok „mozgalmát” 1950. augusztus elsején Beresztóczy Miklós alapította és vezette. A jelentésben van egy árulkodó mondatrész, mégpedig: „Óvakodjunk, mit mondunk előtte”, tehát „Kárpátby Zoltán” papként ott van a móri plébánián, nem kívülről és informátoron keresztül figyelí paptársát.

Leó nagybácsink több helyen megfordult, mielőtt 1959-ben Móra került kántornak. A Temessy, a Kárpáti és Aradi fedőnevű ügynökök folyamatosan jelentenek róla. Az is lehet, hogy több fedőnév ugyanazt a személyt fedi: lehetett akár egy nem „szent” háromság is.

Aradi ügynök ezt írja 1964 júniusában: „Feladaton kívül jelentem, hogy június 8-án megjelentek nálam S. I. móri káplán és R. L. móri kántor volt lazarista szerzetesek. Megemlítettem, hogy a közeljövőben kiutazom az NSZK-ba. R. L. fájdalommal jegyezte meg, hogy neki (és fivérének is!) visszautasították útlevélkérelmüket. Örömmel mutattam meg Ruzsik levelét, melyet aláírt Csikos és Kiss Árpád is. Ruzsik hív, hogy készüljek, tanuljak, mert várnak. Tréfálkozva megjegyeztem, hogy látod, ti svábok vagytok, nem vagytok megbízhatók. Kiss, Csikos és én megbízhatók vagyunk, meg a Janisch is.”

Feladaton kívül! – hm, mi gyermekként buzgó mócsingnak neveztük ilyesmiért egymást.

A jelentést megelőző évben, 1963-ban a vatikáni zsinat II. ülészakán (a 2. vatikáni zsinat 1962-től 1965-ig tartott) a kolumbiai püspök társaságában Rómába érkezett Ruzsik Vilmos, és elutazott Bécsbe is, ahol találkozott a rokoni látogatáson ott tartózkodó Janisch atyával. Ezt megelőző jelentésekből kitűnik, hogy 1963 novemberében jött vissza Janisch atya Párizsból, ugyanakkor indult Párizsba Csikos páter, és később utazott ki Kiss. Dusik Tibor kérte Csikos atyát a kiutazása előtt, hogy szeretne ő is kimenni az NSZK-ba és Párizsba, lehet, hogy sikerült neki? Mindenesetre ezt a jelentést Aradi adta; megemlítette még, hogy a lazarista papok emlékmiséit – így nemsokára Köves atyáét is – nagybátyáink szervezik, tehát pontos címlista alapján képesek mozgósítani a magyarországi lazarista szerzeteseket.

Ugyanebben az évben kaptak szüleink először nyugati útlevelet és mellé pár márkát, schillinget. Mivel a belső elhárítás ismerte a rokoni kapcsolatainkat, valószínűleg az itthon maradt nyolc gyermek megfelelő biztosíték lehetett, vagy kértek mást is apánktól? Ki tudja már?

Szüleink képeslapokat küldtek útjukról a „belföldre zárt” nagybácsiknak, fájdtva szívüket a brüsszeli főté és a leuveni katedrális látványával. Leó atya, akinek kérelmét ekkor és a rákövetkező években sorra utasították vissza – nem gondolván, hogy a „népi demokráciában” a fogalom második szavát, a demokráciát nem kell komolyan venni –, fellebbezéssel élt, és levelet írt a Belügyminisztérium útlevélosztálya vezetőjének. Részlet az 1963 májusában kelt levélből: „Sajnos, eddig sem unokatestvéreimet meglátogatni, sem Bécs–Kalksburgban a 25 éves jubileumi osztálytalálkozónkon részt venni nem tudtam. Távolmaradásom már a múltban is értelmetlennek

tűnt rokonom és osztálytársaim előtt, ami az idő múlásával és a háború utáni viszonyok normalizálódásával jelenleg még megmagyarázhatatlanabbnak tűnik fel előttük. Aggódok, hogy ismételt és sürgető meghívásuk ellenére történő távolmaradásom olyan találgatásokra és téves következtetésekre ad alkalmat, amelyek népi demokráciánkat egészen helytelen megvilágításban tüntetik fel, ami – legyen szabad ezt teljes nyíltsággal megmondanom – személy szerint is annál fájdalmasabban érint, mivel országunk jó hírnevét én éppen biztosítani és szolgálni szeretném. Ütlevélkérémem a fenti indokaim bölcs méltánylásával kérném, szíveskedjen teljesíteni. Hazafias üdvözlettel, R. Leó”

Olvasva a bácsi sorait, azt mondhatjuk rá: ügyes! Azonnal felmerült bennem, hogy ezt valaki gépbe mondta neki, vagy Ernst bácsi, vagy pont az egyik ügynök. Lassan meg (kiismerve az akkori elhárítási gyakorlatot) az a meggyőződésem, hogy ez a levél a III/III-as ügyosztályon landolhatott, és megalapozta a nagybácsi későbbi ügynökjelölti státuszát. Bár hiába volt levelének végén a „hazafias üdvözet”, beszerzésének szándéka nem történhetett hazafias alapon, ezt a vallásos meggyőződése, hite eleve kizárta. Valamit kellett írni a levele aljára, azt mégsem írhatta, hogy: Laudetur Jesus Christus!

Aztán az 1964-es magyar–vatikáni összeborulás után megtört a jég, és először Ernst bácsi, majd 1966-ban Leó atya is nyugati útlevelet kapott. Ha jól emlékszem, utoljára a háború előtt mint tanulók jártak kint Bécsben, Grazban és családi kiránduláson Honnefben, Bonnban és Kölnben. Miután az útlevél ára egy részletes úti jelentés volt, így megint csak a belső elhárításnak fejezem ki „hálám”, hogy leírhatom Leó bátyánk útját:

„Mivel már három ízben kértem útlevelet Ausztriába és Nyugat-Németországba, kevés reménnyel, de annál nagyobb örömmel fogadtam, hogy végre megadták. Rendtársaimnak és környező papságomnak egészen az utolsó betekig nem volt tudomásuk róla, hogy megkaptam az útlevelemet. A csomagokat bemutattam, levelet nem vittem ki. Csikos Ferenc paptársam Kodak filmjét itthon hagytam, mert jobbnak találtam nem elvinni. Kisberk püspök úr üzenetét nem adtam át, mert részben nem is volt alkalmam a kölni érseki hivatalt felkeresni, másrészt mert zavarosnak találtam az ügyet. Nem voltam biztos benne, hogy márkáról vagy dollárról van szó. Május 11-én indultam el hazulról, felvettem W. Györgynét és leányát. Fehérváron a Probászka-templomnál hagytam a V. W.-t, és onnan W.-né veje vitt tovább bennünket a Keleti pályaudvarra. 9 óra 5 perckor indult el vonatunk; az útlevél- és vámkezelésnél nem volt probléma. Gyanús jelenséget a vonaton nem tapasztaltam. Bécsben unokaöcsém, Hans G. Toni K. és Walter M., a volt osztálytársaim vártak, velük a pályaudvari restiben beszélgettünk kb. óra hosszat. Politikai dolgokról nem esett szó. Inkább a régi, 28 év előtti emlékeket idéztük fel. Ezekkel az iskolatársakkal az egyik este unokaöcsémnél szintén találkoztunk, akkor meg vallási témákról beszélgettünk. Bonnba május 12-én reggel fél hat tájban érkeztem. A pályaudvaron nagynéném, Katharina R. és fia vártak. Velük taxival Bad-Honnefba mentünk. Ott találkoztam rokonom közül a Bruggében tartózkodó nagynénémmel, R. Vilmosné, Máriával, aki édesapám nővére. Természetesen édesapám öccsével, Kelemennel, és

André R.-rel, annak feleségével, akik Brüsszelben laknak. Ágnessel, Mária néném leányával, aki szintén Bruggében lakik, és Mária néném másik lányával, Meggyvel, akik Londonban laknak, de éppen akkor Franciaországban jártak Mária néném másik fiánál, Teddynél. Rokonaimmal csak családi dolgokról beszélgettem, más világi személyekkel nem találkoztam. Rendtársaim közül a kölni vizitátornak levélben jeleztem jöveletemet, a házfőnök fogadott és mutatott be a rendtársaknak. Rendtársaimmal a magyarországi társak munkájáról beszélgettünk, a politikai, gazdasági és egyházpolitikai kérdések csak futólag merültek fel. Katonai egyáltalán nem. Mindszentyről mindenki érdeklődött, de legtöbbször nem helyeselték a jelenlegi helyén való tartózkodását, és megoldatlan problémának tartják. Konkrét felbírás arra vonatkozóan, hogy maradjak ott, nem hangzott el. A kölni vizitátor, Otto Pies felajánlotta hozzájárulását és segítségét abban a formában, hogy ha tovább szeretnék tanulni és megkapnám a magyar államtól a hozzájárulást, két évre fedezné az anyagiakat. A kint tartózkodásom alkalmával egyházi funkciókat nem végeztem, nem prédikáltam.”

Ezután részletesen felsorolta, kitől hány márkát kapott, és milyen ajándékokat, melyekről átvételi elismervényt nem írt alá. Majd folytatta a beszámolót:

„Nem tapasztaltam, hogy ismerőseim révén az osztrák, vagy az NSZK-beli rendőri szervek érdeklődtek volna személyem felől, vagy ellenőriztek volna. Nem tettem senkinek ígéretet, hogy legálisan igyekszem kijutni az országból és rendtagként működni. Hazautazásom előtt senki sem kért csomag, levél vagy üzenet közvetítésére. Június 11-én indultam vissza Magyarországra. Budapestre érkeztem, onnan a bátyámbhoz mentem, és másnap Mőrra. Hazautazásom alkalmával sem a vonaton, sem a vámkezelésnél probléma nem volt, gyanús jelenséget nem tapasztaltam. Ausztria és az NSZK gazdasági helyzetéről véleményt alkotni nem tudok, mert ilyen értelmű tájékozódást nem folytattam. Egyesekről személy szerint csak G. Ferencsel az NSZK-ban, Ebingen községben élő plébánossal beszélgettem, aki a felszabadulás előtt Nagykovácsiban volt plébános, de mivel német anyanyelvűnek vallotta magát, 1947-ben kitelepítették. Ausztriában L. és K. rendtagokkal beszélgettem, mert ők ismerték az ittenieket, érdeklődtek bátyám felől, valamint M. István és L. István papokról. Azt mondták, hogy az osztrák vizitátor kijelölt egy házat a kint, külföldön élő magyaroknak, de hogy hol van ez a ház, nem tudom. A rend helyzete az NSZK-ban és Ausztriában a következő: utánpótlás alig van, inkább plébániákat vezetnek. Ausztriában elég egyszerűen, talán szegényesnek is mondhatóan élnek.”

Amikor Leó atya hazaért, egy hét múlva már kérték tőle az úti beszámolót. Mielőtt én „értékelném”, vagy szerényebben: magyaráznám az úti beszámolót, az elhárítás véleményét idézem: „Érdekes nekem ez! Nem erőltette meg magát a beszámolóval. Nem igaz, hogy az NSZK-ról és Ausztriáról nem tudna többet és lényegeseket elmondani. Nem őszinte, vigyázzunk vele! Jubász”

A beszámolóból szépen kitűnik, hogy felkészítették, talán „megkérték” arra, hogy mire figyeljen, hogy ők mire kíváncsiak. Megértem a nyomozó csalódását. Ez tényleg sumákolásnak tűnik (így mondta valamikor Ernst bácsi), de valahol őszinte is, hi-

szen az atya tényleg nem volt alkalmas ilyen feladat elvégzésére. Azon meg egyáltalán nem csodálkozom, hogy mivel Berkesinek sem márkát, sem dollárt nem intézett el, a főpapi „megtorlás” nem maradt el: a dollárpópa (sic!), azaz „Berkesi kormány” évekig figyelemmel kísérte, úgy is mondhatnám: betartott neki. Alig egy évvel kiutazása előtt kobozták el a vámon nagyapja dolgozatát és leveleit. Nagy valószínűséggel ezzel az előzménnyel zsarolták meg, és próbáltak ügynököt faragni belőle, ezért írta feltűnően, hogy megbízásból sem diát, sem levelet, sem csomagot nem vitt és nem hozott. „Móri” fedőnévvel már ügynökjelöltnek is titulálták, és az útlevel ára az volt, hogy le kellett írnia a Lázár-rend magyarországi történetét, és azt, hogy melyik lazarista társa hol dolgozik, és azt is, hogyan szerezte a gépkocsiját. Nagyon szépen írt benne Janisch úrról: *„Mindenkit szívélyesen és türelmesen meghallgatott, és ítéleteiben megfontolt és igazságos volt, ezért mindenki szerette. Idős korában már nem is annyira a tartományfőnököket (1936–50 között) láttuk benne, mint inkább a kedves, szívélyes és humoros öregurat, akinek mindent elmondhattunk, és aki sobasem a főnököket játszotta, hanem igazi baráti szeretettel beszélgetett velünk.”*

L. Istvánról is írt, aki az idő tájt tért vissza az NSZK-ból, és a következőket mondta neki: *„Ha valaki szeret dolgozni, az itt is éppúgy dolgozhat, mint kint. L. Istvánt most sokkal nyugodtabbnak és kiegyensúlyozottabbnak látom, mint annak előtte. Egy ilyen üdülés talán sok papnak jót tenne, a „Hét sváb” nem világlátott tagjainak is.”*

Mindezeket május elseje és tizedike között, közvetlenül az indulása előtt írta. De van itt még egy érdekes momentum: miután részletesen leírták vele útitervét, abban úgy szerepelt, hogy június 15-én indul. Miért kapta össze magát, mihelyt kézhez vette útlevelét? Talán azért, mert félt: még majd visszavonják? Talán azért, mert elege lett a „felkészítésből”? Ki tudja, valószínűleg mindkettő hatott. Megjegyzem, tisztában vagyok azzal, hogy ilyen és hasonló úti jelentések százával készülhettek azokban az időkben, ezért az atya feljegyzésének nem a különlegessége, hanem a személyessége, az érintettség a fontos számunkra, és lehet tanulságos a később jövők, az unokák, a dédunokák számára.

49. Lazaristák anyaháza Párizsban

A Monarchia gyermekei című fejezetben „A házban karthauziak, odakint apostolok” címmel részletesen írtam a Páli Szent Vince által alapított lazarista missziótársaságról. Most a párizsi anyaház 2. világháború utáni működéséről és kapcsolatairól, illetve a magyar elhárítás 1945–1990 közötti időben vele kapcsolatos tevékenysége miatt foglalkozom vele újra. A becslések szerint Franciaországban ebben az időszakban 45–50 ezer magyart tartottak nyilván. Életkoruk, elhalálkozásuk miatt nyilván egyre kevesebben voltak azok, akik még a 2. világháború előtt kerültek Párizsba, vagy az észak-franciaországi bányavidékre. Ezért és családi kapcsolataink miatt is elsősorban az 1945, majd 1956 utáni menekültekről, köztük is főként az egyházi személyekről írok.

Közösségi életük jelentős színtere volt az egyházi intézményrendszer, nyilván ezért is figyelték kiemelten a magyarországi állambiztonsági szervek. Családunkat úgyszólván barátság fűzte Ruzsik Vilmos lazarista szerzeteshez, a franciaországi katolikus főlelkészhez, pápai prelátozshoz, aki hosszú ideig a párizsi magyar missziót

vezette, majd az észak-franciaországi magyarok lelkipásztora lett. Egy interjúbán Vilmos atya a munkájával kapcsolatban a következőket nyilatkozta: „Az a mi munkánk, hogy tartjuk a magyarokban a lelket, szentségekkel látjuk el őket, és ápoljuk a magyar közösségeket.”

1966 nyarán a Temessy fedőnevű ügynök vagy informátora, aki előtte két évet tölthetett a „lazarista rend ősi anyaházában”, akit megérkezésekor „... engem, mint a vasfüggöny mögötti első fecskét kitüntető szeretettel, tisztelettel és majdhogynem nemzeti hősként és vértanúként ünnepeltek”, ami a következőket jelenti:

„A lazaristák volt anyabáza jelenleg tanulmányi központ, abonnan Párizs különböző egyetemeire, főiskoláira járnak ki a továbbtanulásuk miatt a francia fővárosba sereglett fiatal főlshentelt papok. Kiérkezésemkor a Mission Catholique de Paris vezetője Rezek Roman francia szakos bencés tanár volt. Őt 1964-ben fölváltotta dr. Vecsey József. Vecsey úr azelőtt a Szabad Európa Rádiónál is dolgozott, és Mindszenty kardinális életét ő dolgozta fel, írta meg.” Érdekes a jelentés, mert olyan fogalmazási hibák vannak benne, amilyeneket az általam feltételezett és hallomás alapján tisztelt pap nem tehetett. Ebből arra következtetek, hogy valakinek be kellett, hogy számoljon, és az illető írta, mondta gépbe a végső szöveget. Elítélően nyilatkozik a kint élő disszidens magyarokról: „... a porondon szereplő disszidensek nagybangú, üresfejű, gyászvitéz társaság”. Párizsban ekkor húszezer magyar élhetett, persze ezeknek csak egy része disszidált a világháború után Magyarországról. Az informátort szerették volna kint tartani, hiszen jól képzett, a francia nyelvet jól beszélő magyar papoknak híján voltak. Ugyanakkor amint írta: „... a kinti papok nagyon vigyáznak arra, hogy kommunista pap (sic!) ne kerülhessen közéjük”. Vecsey dr. különösen gyanakvó volt. Ezt egy másik jelentésben olvastam, mert nagybátyánk alkalmazását, aki minden tekintetben megfelelt volna, valamikori paptársa és barátja, Ruzsik Vilmos párizsi segítőjeként a Berkesi fedőnevű ügynök (Kisberk püspök) híresztelése nyomán ő ellenezte. Végül az informátor pap így összegzi javaslatát a Nyugaton élő magyarok pasztorációjára: „Olyan munkásokat, munkaerőket állítani be a nyugati pasztoráció munkájába, akiknek a személye garancia, hogy államunkkal (a magyar állammal) szemben mindig lojális magatartást fognak tanúsítani.”

Megoldást is javasol erre, miszerint Magyarországról kell intézni, hogy Vecsey munkaerőt kapjon, és a Kolumbiában működő Ruzsik Vilmost javasolja, mert: „Tanár. Kellő tapasztalattal rendelkező és egyházi berkekben is jó hírű pap. Kivándorló útlevelemmel ment ki 1948-ban, kolumbiai állampolgár, így nem kell menekültigazolvány (carte de réfugié) a számára. Vecseynek sokszor beszéltem Ruzsikról dicsérőleg. Vecsey lekáderezte őt Rómában, ahol az 1963–64. években tanult, doktorált.” Azután így próbálja Ruzsikot „eladni” a magyar elhárítás és a vezető békepapok számára: „A magam részéről Ruzsikot megnyugtatónak tartom erre a posztra. Természetesen nem mentes a több évtizedes kinti propaganda némi befolyása alól. De ha látogatóba hazajönne – és már nagyon készül –, ha látná a tényeket, és mi a volt rendtársai, barátai beszélhének vele, feltétlenül pozitívan lebetne rá számítani. Ruzsik előtt nyitva az út, hogy minden feltűnés nélkül beálljon a nyugati magyar pasztorációba. Akkor pedig a magyar kormányon múlik, hogy Ruzsik volt barátai, rendtársai először mint kisegítők menjenek mellé dolgozni. Később pedig a magyar kormány a Vatikánon keresztül tud majd megfelelő módon érvényt szerezni a jó-

zan ész diktálta követelményeknek.” Mellesleg ő volt, aki elsőként nagybátyánkat javasolta kiküldeni Ruzsik segítőjének, de akiben igazában nem a kintiek, hanem Berkesi elvtárs (sic!) nem bízott meg, mármint abban, hogy majd ő a magyar állam lelkes, hazafias ügynökévé válhatna. De erről majd később.

A fentebb vázolt tervről jelent pár hónappal később Aradi ügynök: *„Egyházi ügyben felkerestem a budafoki plébánián Csikos Ferenc rendtársamat. Többek között elmondta, hogy megkapták a Házat Bécsben, gondolom, hogy az Osztrák Tartomány egyik bázisa volt. Ruzsik V. megkapta már a diszpozíciót Ausztriába. Valószínű, hogy ő lesz a superior. Elmondta, hogy kiket tart alkalmasnak arra, hogy a bécsi Magyar Háztan működjön. Szóba került R. Leó is, de ő nagyon csendes, nem elég aktív. Arra bízta fel a figyelmemet, hogy senkinek semmit elmondani, ne hogy valami probléma adódjék belőle. Pénteken majd visszatérünk a gondolatra. Aradi.”*

A kézzel írt jelentéshez tartója a következő megjegyzést fűzte: *„A terv, amely a lazaristák kinti törekvéseit illeti, előttünk ismeretes, erről adtak már ismertetést Temessy és Mibályi fedőnevű ügynökök. A jelentés ellenőrzött, és megbízhatóan tükrözi az ismert tervet. Hálózati úton további ellenőrzést végzünk soraikban.”*

A magyarországi lazarista vezetők között ezekben az időkben három meghatározó személy volt: dr. Janisch Mihály, Csikos Ferenc és Ruzsik Vilmos; az utóbbit – bár nem itthon élt – lehet magyarországinak titulálni. Mindhárman küzdöttek a rend fennmaradásáért, helyet kértek a nap alatt a szerzetesrendnek: egy plébániát, legális nyugati kapcsolatot. Egy bécsi Háztan, párizsi tanulmányutakat, a magyar állam és a Vatikán korrekt megegyezését, elismertséget, de legfőképpen azt, hogy hagyják őket dolgozni. Nagy tudással bíró, bölcs, nyugodt emberek voltak, akiknek természetesen így vagy úgy kapcsolatba kellett kerülniük a magyar belső elhárítással. Ruzsik és Janisch atyákról már írtam, az előbbi szlovák, a másik bécsi születésű magyar, aki sokáig szomszédja volt nagyapánknak Ligeten. Csikos atya a Temes megyei Vejtén született, édesanyja viszont Turnu Severinben, és nem sokkal volt idősebb az akkor ugyancsak Szörényváron nevelkedő Caselli Clotildnál: Leó atya édesanyjánál, a mi nagymamánknál. Az atya békepap lett, jól beszélt franciául, Párizsban és Rómában is tanult, dolgozott, és mindvégig jó barátságban maradt nagybátyáinkkal. 1964-ben megszületett a magyar állam és a Vatikán közötti megegyezés; a magyarországi püspöki karba az állam által javasolt püspökök kerültek. Később kiderült, hogy szinte egytől-egyig az elhárítás ügynökei. Aztán eltelt öt-hat év, 1971-ben tragikus hirtelenséggel meghalt Ernst nagybácsink, az iwanfeldei plébános; abban az évben az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette Mindszentyt, aki szeptemberben elhagyta Magyarországot, majd kis kitérővel Bécsben telepedett le. 1972 nyarán Janisch atya lemond a magyar lazarista rend vezetéséről, helyét Borostyán páter veszi át. Leó ismét nyugati útlevelet kapott, és egyik paptársával, akit talán barátjának is nevezett, nyugat-európai körútra indult. A párizsi tartózkodásukról – és egyebekről is – azért tudok részletesen írni, mert társa, a Jókai fedőnevű ügynök szorgalmasan jegyzetelt, fotózott az úton. Hazatérve részletes jelentéssel „lepte meg” eltartóját. Az ügynök a BM. 4. sz. parancsa alapján lett eligazítva, írásban már adott jelentést tapasztalatairól, amit szóbeli beszámoltatása során ki kellett egészítenie, és az alábbiakat mondta el párizsi élményeiről: *„Ruzsik Vilmos a magyar kolónia egyik vezetője, az írásos jelentésbe foglalt címen. A kolónia épülete közel van a Samaritaine áru-*

házhoz. Egy bérbáz III. emeletén laknak, a bérbáz udvara üvegtetős, fedett. Itt van berendezve a magyar colonia temploma, mellette egy nagy klubhelyiség. A magyar colonia jelenlegi vezetője, plébánosa Márkus atya. Kruzsicz atya a helyettese, itt dolgozik még egy Tóth nevű magyar pap. A coloniának a szervezését egy Vécsey nevű magyar paptól vették át, aki rendkívül ellenségesen nyilatkozik Magyarországról és a magyar papokról. Vécsey 1972 elejétől már nem dolgozik ebben a coloniában... Az egyházközség magyarellenessége megnyilvánul abban, hogy csak ők maguk az igazi magyarok... Ruzsik atya megmagyarázta Leó atyának, hogy 2 évvel ezelőtt – kb. 1970-ben – azért nem tudták a rendbe maguk közé úgy, hogy ott velük együtt tanuljon, mert Vécseyék nem engedték maguk közé, mondván, hogy magyar spicli. Márkus atya is elpanaszolta, hogy őt sem fogadták be. Nagyon kérte kapcsolatunkat, hogy bármikor magyar pap megy külföldre, őtet keresse fel, és nagyon szívesen adnak részére szállást.” (Márkus atya lazarista szerzetes, aki 1956-ban disszidált, és Párizsban a Colonián dolgozott.)

Aztán ügynökünk „*párizsi kalauznak*” nevez egy Svájcban élő, magas, vékony, aszkéta arcú, barna arcú és hajú, rendkívül jó kedélyű, világias gondolkodású papot. Ruzsik atya jelölte ki melléjük a város bemutatására. „*Példának mondtam el kapcsolatunk, hogy a Molerúzs (sic!) előtt, amikor elmentek, felbúta a figyelmüket, hogy vegyék meg az ott kitett összes képeket, és küldjék el püspököknek.*”

Részletes leírást adott Alojzia nővéréről, aki egy Magyarországon élő diósi pap nővére, és jó kapcsolatban van Ruzsik atyával (a nővér fogadta szüleinket és Miklóst 1974-ben a Gare de l'Est pályaudvaron). A vincés rendház tartományfőnöknőjének titkáráról írta „ügynökünk”, hogy napi kapcsolatban van németországi és keleti országokban dolgozó testvéreivel. Bizonyíték erre: „*Történetesen kapcsolatunk ott léte idején megkérte őt arra, hogy mondjon el egy misét, mivel azon a napon meghalt Nagyváradon a váradi tartományfőnöknő, aki a vincések területén a magyar tartományfőnöki tisztet is betöltötte. Érdekes ebben, hogy egy nap alatt értesültek.*”

Az ügynök a további útjuk során megcsodálta a genfi polgári repülőtér és elcsodálkozott, hogy ott „*semmilyen egyenruhás személlyel nem találkoztak*”, és végtelenül sajnálta, hogy az irányítótornyot és a lokátorrendszert nem tudta közelebből tanulmányozni, és nem engedték be a repülőtér belső, civilektől elzárt területére. „*Elzarándokoltak*” Lourdes-ba, ahol a vincés apácaotthonban kaptak szállást, mint írta: „*Leó a rendi vizitátor szobáját, ő meg a főnöknőt kapta szállásául.*” Kissé felháborodott, hogy a főnöknő nem ismeri Magyarországot: „*Azt sem tudta megmondani, hogy Magyarországra lehet-e levelezni, ha igen, milyen címletű bélyeg kell a levélre.*”

Találkoztak Leó unokatestvérével, Eduard-ral, a francia UNO rádió egyik osztályának beosztottjával. „*Jókait*” nagyon érdekelte új ismerőse, aki persze „*pontos beosztását nem mondta meg, csak annyit mondott, hogy hozzá a meteorológia tartozik. Elmondta, hogy nagyon sok helyen járt a világon, az ENSZ katonai alakulataival járt Cipruson, ezen kívül az UNO megbízásából járt Vietnámban, Japánban.*”

Közli a tartótisztjével, hogy Eduard az írásos jelentésben foglalt címen lakik, ötven év körüli, zömök, kövérekés testalkatú, jó modorú, igen bőbeszédű ember. „*Belga származású, családi központja Belgiumban van. Több éve él Franciaországban. Ferniben lakott, először egy szállodában, majd egy kocsmárosnál kezdett dolgozni, ennek a lányát feleségül vette. Ezt követően Ornexben egy farmot vásárolt, és ott épí-*

tett egy rendkívül szép földszintes házát. Ezen a telken működik saját kezelésében egy rádió-adóvevő berendezés. Gyermektelen, felsége szintén az UNO-nál szokott dolgozni.”

Eduard lehetett bőbeszédű, de nem volt ostoba: a fentiek szerint tudta kezelni ügynökünket. Másrészt háborús övezetekben dolgozó rádiós újságíróként valószínűleg megfelelő ismeretekkel és jó szimattal is rendelkezett.

Megtetszett ügynökünknek Leó atya egy másik unokatestvére is, történetesen az is Edward volt, egy Németországban élő, tanuló egyetemista, aki matematikusnak készült. *„Ott jártunk idején 22 éves, hosszú hajú, rendkívül szimpatikus, udvarias egyetemista Bonnban. Ötször járt már Magyarországon, nagyon szereti a Balatont. Érettségi után két évig volt a német hadseregben, de nem mint katona, hanem egy katonai iskolában nevelőként dolgozott. Idős szülei vannak, jó anyagi körülmények között él, elmondta, hogy amikor leérettségizett, azon a nyáron a barátai-val egy bérelt vitorlással Skóciába kirándultak”* – írta róla Jókai, az ügynök. Szerintem ezzel nagy meglepetést nem okozhatott az elhárításnak, hiszen mint az általam ismert dokumentumokból kiderül, folyamatosan figyelték Mórón, Pesten és Iwanfeldén. Ezt bizonyítja az a jelentés, melyet Kárpáthy küldött 1966 nyáratón a Fejér megyei Rendőr-főkapitányságra: *„Tíz nappal ezelőtt jött látogatóba egy belga rokonuk autójával. Először Mórra jött R. Leóhoz, majd még aznap este övele együtt ment át R. Ernőhöz. Mórón a plébános a szobájában megvendégelte, és mivel éppen tanfolyami nap volt, ott voltak az autóvezetői tanfolyamot végző papok. Megindult közöttük a beszélgetés. Az illető elmondta, hogy a legújabb típusú, 1000 köbcentis Simcáját 1100 dollárért vette. Erre Pálos elkezdett panaszkodni, hogy nálunk az IKKÁN keresztül egy kis Trabant 1500 dollárba kerül. Majd Kiss plébános érdeklődött, hogy szigorú volt-e a magyar határon a vámvizsgálat. Amikor nemleges választ kapott, mondta, hogy átadna neki egy levelet, amelyet majd lenne szíves Ausztriában szíves postára adni.”*

Megjegyzem: Edward, édesanyánk unokatestvére valóban úgy mozgott a szocialista Magyarországon, mintha a Vasfüggöny nyugati oldalán lenne. Magyarán: nem volt veszélyérzete. Valószínűleg azért, mert édesapja is rendszeresen látogatta Magyarországon élő testvérét, és soha semmilyen inzultus nem érte (persze ezt 1945 előtt tette).

Az ügynök érdekesnek találta a Jópásztor Apácarendet; mint írja: *„Ezt a rendet és a rendházat a német állam tartja fenn. Rendeltetésük a „bukott lányok” felügyelete, fenntartása, munkával való ellátása. Az itt dolgozó rendtagoknak nagyon jó kapcsolatuk van a bonni rendőrséggel. Ottlétük idején több fiatal lány megszökött az intézetből, emiatt azonnal hívták a bonni rendőrséget.”* Félreérthető a fenti idézet, de így írták le, hiszen más, úgynevezett tisztességes munkát kellett biztosítani a lányoknak.

Szüleinket, majd később özvegyen maradt édesanyánkat minden karácsonykor köszöntötte dr. R. Amann, aki bácskai magyarnak vallotta magát, de akinek szülei svábok voltak, Herczeg hét svábjának utódjai a Vajdaságban. Egyházi könyvkiadónál dolgozott akkor, ügynökünk szerint a *„Keleti Ügyosztály vezetője lehet”*, aki a jelentésében a következőket írta róla: *„Nem csak katolikus, más felekezet részére is küldenek könyveket. Németül írnak neki, ha könyvet kérnek, nem szeretné, ha a magyar papok megtudnák, hogy ő beszél magyarul. Magyarországon még nem járt,*

legalábbis erről nem beszélt. A fentebb említett unokaöccsével, Edwarddal, és annak családjával jó kapcsolatban van. Francia nyelven kérdezte R. Leót, hogy barátja elfogad-e 200 márkát, szó szerint így: adbatok-e neki is? Aztán a távozás előtt 2-200 márkát kaptak, amit semmivel sem indokolt. Csupán egy német nyelvű nyugtát kellett aláírni.”

Aztán ha már az anyagiaknál vagyunk, jelent még egy támogatóról, Fritz B.-ről és feleségéről, egy 35-40 év körüli házaspárról, egy fiúgyermek szüleiéről. Kirándulni vitték őt Passaubá, és 400 márkával „lepték meg”. A német Caritas egyik intézőjéről van szó, aki – mivel ügynökünk pap – *intenciókat* ígért neki, de kérte, hogy azok elvégzéséről küldjön majd igazolást.

50. Caritas Sacerdotalis Internationalis

Szent Vincének legnagyobb érdeme a Caritas megszervezése. 1617-ben Châtillon-sur-Chalaronne-ban felhívták hívei figyelmét egy szegény és betegségekben szenvedő családra. Hogy ezen a családon, valamint plébániájának más szegényein is segítsen, megalapítja a Szeretet Testvérületet (Confrérie de la Charité). 1962. szeptemberben egy szorgalmas ügynök részletes jelentést írt a papok IKKA ügyleteiről: *„Külföldön külön szervezet van a Kelet-Európában elnyomott papság anyagi segélyezésére Caritas Sacerdotalis Internationalis név alatt. Ennek én a bécsi alközpontját ismerem. Az IKKA útján történő megajándékozások esetében a befizetett összegek csak ritka esetben adományok. Legtöbbször itt Magyarországon megadják az ellenértékét. Ez papi vonatkozásban rendszerint az ú. n. intenciókon keresztül történik. Ezek az intenciók misepénzek. Vagyis például valaki befizet Amerikában tíz, időponthoz nem kötött miséért 10 dollárt. Nos ezt az összeget Amerikában befizeti egy magyar pap részére, mintha az IKKA útján történő megajándékozás lenne egy amerikai paptól, aki felvette hívétől a tíz miserendelést. Tehát a felvett összeg nem lesz ingyenes adomány a magyar pap részére, mert neki el kell mondani az említett tíz misét. Ez aztán az esztendő folyamán nagyon elterjedt, és valóságos börszévé alakult át. Sokszor óriási mennyiségben veszik és adják tovább ezeket az intenciókat, amelyek rendelkeznek bizonyos megkötöttséggel: egy éven belül ugyanis el kell végezni őket. Most már a papok maguk közt, ha ilyen ügyletekről van szó, intenciókban számolnak. Egy Danuvia motor például 470 intenció, egy Trabant 1500 és így tovább. Megtörtént az idők folyamán, hogy sokan annyi intencióértéket szedtek össze, amit 150 év alatt sem tudtak volna elmondani, és emellett nem gondoskodtak arról, hogy másokkal mondassák el, azért az történt, hogy a legtöbb esetben a külföldi befizető csak abban az esetben hajlandó az összeget az IKKA-ba befizetni, ha innen a püspök igazolja, hogy az illető el tudja mondani a miséket. Most már ez rendszeressé vált olyan formában, hogy a Bejczy az összekötő kapocs; rendszerint ő levelezi le külfölddel az ügyeket, és ő szerzi meg a püspöki igazolást is, amit kiküld az illetőknek. Az öreg püspök meg tett egyszer egy olyan kijelentést, hogy ő nem bánja, ha valaki három motort is szerez magának egyszerre, akkor is aláírja az illető kérelmét. Bejczy-nél ezután egész nagyüzem alakult ki. Autókat, motorokat, televíziókat szereztek így a papok. Aztán persze sok visszaélés*

is történik ezen keresztül, sokan kérnek mások részére – civileknek is – segítséget, amit ők használnak fel, vagy a templomuk javíttatására teszik felre, amiből szintén soba nem lesz semmi.”

Természetesen nagybátyáinkat is hasonló gyanúba fogták. Keresztapám, a plébános, gondolom így jutott motorkerékpárhoz, majd autóhoz, majd televízióhoz és diavetítőhöz. Édesanyánk pedig mosógéphez, s talán az első lemezjátszónk is így érkezett egyik karácsonykor. Abban biztos vagyok, hogy ő és barátai – a szomszéd falvak plébánosai (a svábok) – eleget tettek a vállalásaiknak, és a miséket megtartották. Kettőjüket azzal is meggyanúsították, hogy templomukban – melyeket intenciókkal szerzett pénzből újíttattak fel – a Budai Várból elhozott márványkorlát választja el a főoltárt a hívek padsoraitól.

1966-ban elkoboztak egy levelet, amelyet egy ismeretlen feladó írt Andrénak, de Ernest írta alá. Az állambiztonságiak lefordították a német levelet, melyből idézek: *„Utána valami járadékról ír, de eléggé olvashatatlanul és zavarosan, valami misédíjról lehet szó, amiről L. megkapta az értesítést az André anyja részére, amelyet meg fog tartani. Wili bácsi részére én tartom máris kéthavonta a 24. kl.-t. Írtam neked, hogy a 24. kl. összegét én misézem valamilyen gyűjteményért, és L. hasonlóan van. Aztán arról ír, hogy a díjat itt újra nem lehet átvenni, mert nincs pénz, csak az IKKA-n, vagy a Nemzeti Bankon keresztül átutalva. Aztán arról ír, hogy a cím ne küldjön neki több elszámolást, mert még a szó is veszélyes.”*

Az intenciók ügye Csikos megfigyelése során is előkerült, Janisch atya számolt be róla Szabó századosnak 1964-ben: *„Csikostól pedig választ várok. Ugyanis még amikor Csepelen volt, egy templomalapítványt hozott létre. Az alapítványból eredően egy meghatározott számú évi miseszándékkal voltunk megterhelve. Az alapítványi misék alól való mentesítést csak a Szenszék adhat. Mivel templomainkat és házainkat elvették, átadták világi papoknak, nem tudtunk eleget tenni a vállalt kötelezettségnek. Rómából a tebermentesítést 1963. év végén, novemberben kaptam meg.”*

Az 1972-ben lazarista nagybátyánkkal együtt Nyugat-Európát bejáró, Jókai fedőnevű titkos megbízott beszámolójából azt emelem ki, ami a nyugatiak karitatív munkájára, az intenciók szervezésére vonatkozik. Az út során nagybátyánk társaként megismerkedett F. B.-vel, aki az egyházmegyei Caritas NSZK-beli képviselője volt: *„Ő biztosított a kapcsolatunknak már előre 400 nyugatnémet márkát. Amikor személyesen is kapcsolatba kerültek, közölte, hogy bármilyen mennyiségű intenciót tud részére biztosítani. Csak annyit kért, hogy az intenciók elvégzését igazolják később vissza. A Caritas intézőjének posztjára egyházközségen keresztül került. Püspöki engedéllyel egyházi funkciókat is végezhet. A beszámoltatás során kapcsolatunk elmondta, hogy valamennyi személyről – akiknél megszálltak – diafilmet készített, amely színes, és a személyleírást híven tükrözi. Ezt bármikor rendelkezésünkre bocsátja.”*

J. M. tájékoztatta Aradi ügynököt a grazi kapcsolatukról: *„Továbbá az Ausztriában, Grazban élő L. M., disszidens lazarista, aki a nemzetközi Caritas ausztriai szekciójával koordinál. Összekötő szerepet tölt be a magyar tartomány és az anyaház között. Szinte kivétel nélkül leveleznek vele az itthoni lazaristák. Jelentős anyagi támogatást irányít befelé, segély és intenció formájában.”*

Az Ausztriában működő magyar egyesületek között igen tevékeny volt a két grazi egyesület: az 1888 óta működő *Grazi Magyar Egyesület* és a *Christiana Hungaria – Keresztény Magyarok Egyesülete*, amelyben főleg az 1945 és 1956 utáni menekültek leltek közösségre, majd vettek részt működtetésükben.

Már említettem egy levelet, melyet „letartóztattak” (sic) a határon, és ezért Leó nagybátyámnak elnézést kellett kérni a levéltitoksértőktől, miszerint Isten ments, hogy ő elárulta volna a magyar államot Nyugaton, ő hisz a véletlenekben, és főként a Gondviselőben. Az ominózus levél fejlécére azt írta az elhárítás: „*a feladó ismeretlen*”, de ott volt az aláírás a levél alján, és be is idézték az elkövetőt. Idézet a levélről készített, „szigorúan titkos” ügyiratból: „*Ez a levél személyes postán megy Ausztrián keresztül. Választ nem kérek rá, és semmi utalást rá, mert ezt a levelet nem fogják cenzúrázni, csak az enyéimet. Az elmondott misék utáni pénzdíjat itt újra nem lehet átvenni, mert nincs pénz, illetve van, csak az IKKA-n vagy a Nemzeti Bankon keresztül utalva. Ernst*” A levelet nagyapánk halála után fogták el, ezért szerepel benne az elhárításnál készült fordításban a következő mondat: „*Itt azt hiszik, milyen sok pénz apám bagyateka. Itt nem hiszik el a batóságok, hogy minden pénz be lesz küldve.*” (Paul nagyapánk után, aki 1957-ben hazajött (?) meghalni, a magyar állam örökölni akart.)

Mi, akkori gyerekek keveset tudtunk az egészről, még „a Nyugatról” is csak sejtéseink voltak. Azután egyszerre csomagok kezdtek érkezni onnan. Ismeretlen bélyegekkel, ismeretlen stemplikkal. Belül csokival, kakaóval, kávéval, tejporral, mert hogy „arrafelé porosak a tehenek”, mondta apánk. Megannyi ismeretlen íz – a reggeli ital és a malátaőrlemények után. Mindezt az IKKA-nak is köszönhattuk, az államnak pedig azt, hogy a cuccoknak felét el kellett adnia anyámnak, hogy kifizethessék utólag a vámot. Ezekről a titkos ajándékokról is „falazni” igyekeztek előttünk a szüleink. Ha érdeklődtünk a küldemények eredetéről, anyánk közölte, hogy az Isten megsegített bennünket. Ezt így el is fogadtuk mindaddig, amíg egyszer oltóanyag nem érkezett a csomagban. 1956-ban az országos gyermekparalízis-járvány miatt küldték a jegelt ampullákat, és a szigorúan kedves Lohr doktor belénk fecskendezte a szert. No, ezt akkor az ördög küldeményének tekintettük. Bár volt két kis barátunk, akik már akkor e kór következményeivel éltek közöttünk, de a szűrés az akkor is fájt. (Ennek a – Sabin professzor jóvoltából lassan már elfeledett – járványos betegségnek több százezer gyermek esett áldozatul, Írországtól Amerikáig és Stockholmtól Bukarestig. Elsősorban a városi gyerekek bementek meg, talán azért, mert az ő ellenálló képességük gyengébbnek bizonyult a szegényebb vidékiekéénél.)

Azért itt megállok egy percre! A vámot, azt még ismerik gyermekeink, de az IKKA-t aligha, pedig csuda egy intézmény volt ez a Nyugatról érkező adományokkal foglalkozó magyar cég. Nyugaton be lehetett fizetni bizonyos árukra, akár gépkocsira is, az állam leszedte belőle a sápot, majd eljuttatta boltok, utalványok, csomagok formájában a címzetthez. Egy IKKA-utalvány, egy külföldi csomag érkezésén fellelkesült nagy családunk, anyánk is. Apánk viszont a vámcedulát vizslatva mormogta bajsza alatt: „a kurva anyjukat!” Anyánk megfedte szavaiért (apánk ilyenkor „Kirjelejszom”-ra helyesbített), és kezdte kiválogatni a csomagból könnyen vámkrajcárókra váltható darabokat.

51. A csenkeszeket csempésző cserkészfiúk

A fenti cím alapján tartják nyelvünket mekegőnek, ezért aztán sokat köszönhetünk nyelvjárásainknak és tájszólásainknak. Óriási fogásnak képzelte a vámos 1966 tavaszán, amikor Bécs előtt a magyar–osztrák határon egy móri sváb kofferjében Ópapa édesapjának, Fritznek természetrajzi dolgozatára bukkant. Azonnal hívta az elhárítást, lefoglalták az általuk siffrírozott szövegnek vélt dolgozatot. Ezekről a sváb papoktól minden kitelik! – gondolták és hitték. Ahogyan ők virágnyelven illették ügynökeiket, kapcsolataikat, úgy gondolták, hogy nagyapánk dolgozatában a csenkesz a cserkészt jelöli, a kosbor a kolostort, de leggyanúsabb volt a püspöklila vitézvirág. Hamarjában jegyzőkönyvet vettek fel az ügyről, majd miután kiderült, hogy a tanulmányt nagybátyánk megbízásából viszi a „postás”, nyomozni kezdtek. Elküldték ügynökeiket – először a Kárpátit, majd a Jókait – nagybácsinkhoz, majd berendelték őt egy kis elbeszélgetésre. Így történt, hogy dédapánk tudományos érdeklődése a pilisi növények és lepkék iránt 1967-ben jelentős fejtörést okozott a magyar belső elhárításnak, és kellemetlen magyarázkodást valamikori cserkész fiainak, de főként a kisebbnek, Leónak.

Részletek nagybátyánk önvallomásából: *„Kijelentem, hogy külföldi utammal kapcsolatban Shvoy püspök úrral nem beszéltem, sem előtte, sem bazeérkezésem után. Az utazásommal kapcsolatos beszélgetéseimről az állami szervekkel sem öneki, sem másnak említést nem tettem, hogy zaklatásoknak vagyok kitéve! W. J. nyugatnémet állampolgárnak, aki móri lakos volt, átadtam a bátyámnál elhelyezett régi természettudományi és filozófiai tanulmányt, amit nagybátyámnak Honnefba akartunk kiküldeni, aki azt, mint emléket, jobban megőrizheti. W. Józseffel két levelet is küldtem, az egyiket nagybátyámnak írtuk, melyben megköszöntük a nővérem családjának küldött csomagot. Azt hiszem, megírtuk benne azt is, hogy miért küldjük ki nagyapámnak az írásait. A másik levelet unokabátyámnak, André R.-nek küldtük, melyben említést tettünk arról, hogy egy levelet, amit bátyám küldött Németországba, felcseréltek, és egy nő levele érkezett a címzettbe. A levél tartalmára már nem emlékszem pontosan, mert nem velem történt ez az eset, hanem a bátyámmal. Arra sem emlékszem, hogy írtunk-e még más, említésre méltó dolgokat a levélben. Arról viszont nincs tudomásom, hogy felszólítás érkezett volna a címemre, hogy vegyem át a W. József által küldött papírokat. Hogy ki vette át, ki tudhatna erről, nem tudom. Nem tettem szóvá ezt az állambiztonsági szervek előtt, mert nem küldtünk ki olyasmit, amivel az állami vagyont megkárosítottuk volna, és ami államellenes cselekedetnek számított volna.”*

Ezután még magyarázkodik, majd elnézést kér: *„Sajnálom, hogy levelünk által azt a látszatot keltettük, hogy a magyar államot levélindiszkrécióval gyanúsítjuk. Az állambiztonsági szervekkel való beszélgetést – bár titoktartást kértek tőlem – úgy fogtam fel, hogy ismerkedni akarnak a papokkal, értem itt alatta különösen a fehérvári papokat, mint teszik azt más megyében is. Mivel államellenes cselekedetről nem tudtam, így nem is írbattam erről a tárgyról. Én itt nyugodtan mondbatom, nemcsak a papoknak a bibáit, de a civilek bibáit sem szoktam szóvá tenni, és legkevésbé leírni azokat.”*

Itt emlitem meg, hogy a nekem tanulmányozásra átadott dossziékban bizony több „letartóztatott” eredeti levél, fotó és képeslap volt. Ott találtam anyánk gyöngyírással

írt sorait, Ernst Mórra, öccsének írott levelét, Leó atya soproni barátja szép barnaszemű kislányának ballagására írt levelét (az utóbbi esetben mellékeltek egy pontos leírást, melyből most már tudom, mi volt édesapja eredeti neve, és megismertem anyukájának lánykori nevét is). Arra is emlékeztettek, hogy 1966. május 9-én a nagybátyám vitt autóval Sopronba, ő a barátaiboz ment, én a kislányhoz, Anikóhoz.

Így aztán pár mondat erejéig megismerkedtem az állambiztonsági szervek titkos operatív eszközeivel, köztük a „bivatalos” levélbontás rejtelseivel. A VÁM-on „véletlenül” megtalált bizonyítékokkal, a postai levélküldemények „K” ellenőrzésével, amelynek során a bizalmas nyomozás alatt álló személyek ellenséges tevékenységére bizonyítékokat lehet szerezni. A feladó és a címzett nevét egyaránt figyelték az ezzel a munkával megbízott, zömükben női alkalmazottak. Mivel családjunk európai szintű kapcsolattartásában így aztán sűrűn előfordultak „sérült küldemények”, vagy éppen eltűnt a postán valami. Az már viszont „csúcsnak” számított, amikor rossz borítékba tették vissza a kivett és már ellenőrzött levelet. Így történhetett, hogy valamelyik rokon atya egy ismeretlen német bőlgytől kapott levelet, mondbatnánk: ez in flagranti. Szegény atya, most már őrizbette a gyónási titkai mellett a bőlgy levéltitkát is. Azért ez „nagyfokú trebányság!” – idézem apánk kifejezését, amit általában akkor mondott, amikor körülnézett koedukált gyerekszobánkon.

Nagybátyánk önvallomásból kitűnik, hogy ezen ügyek kapcsán együttműködésre akarták rávenni, és mintha valamilyen információkat kértek volna tőle, amit aztán nem teljesített. Idézem az erre utaló részt: „Talán még hozzáfűzöm, hogy nem bíztam eléggé magamban, hogy a kért információt jól tudom teljesíteni. Ebbe nagyfokú félszem is vegyült, ha valamit nem úgy csinállok, ahogy kívánják, még többet ártatok, mint használatok. Őszinte embernek tartom magam, és viselkedésemmel akaratlanul is elárulhatom magam. Ez eléggé nyugtalanított. Igyekeztem Mórról menekülni az Alföldre. Igyekeztem Mórt úgy elhagyni, hogy az ne legyen feltűnő. Ezért is jól jött a szentandrási pályázat. A nővéremnél étkezhetem. Azt tudtam mondani, hogy ott családban vagyok, ezért jobb itt, mint Móron. 1968 idusán. R. L.”

Egy évvel előtte Temessy ügynök részletesen leírja Leó nagybácsi életét, jellemét, gondolkodását, és tisztességgel arra utal megbízóinak, hogy nehéz feladat ügynököt „faragni” belőle: „Csendes, inkább befelé élő ember, nem a víg, nagy társaságok, hanem az intim, kisebb közösségek kedvelője. Kedves, szívélyes, szolgálatkész természetével megszeretteti magát, legfőképpen a fiatalság vonzódik hozzá. Nevelési eredményei nem látványosak, de mélyek. Munkájában rendszeres, alapos. Megbízható, amit vállal, emberileg száz százalékban elvégzi. Mindenben nagyon jó másodbegezdős. Nem nagyratörő, a munkatársát szereti, tiszteli, rendkívül készségesen vállal kiegészítő munkát. Apolitikus egyéniség. Szociálisan érző, egyenes, becsületes, a szegényeket, az elnyomottakat szerető, értük áldozatra kész. De ezt nem tudná politikai síkon, feladatként csinálni. Sokkal inkább egyéni együttérzésből, jó lélekkel. Az utóbbi időben sokat fejlődött eszmeileg, de csak az előbb vázoltak keretén belül. Tudja és vallja, hogy neki itthon a helye, és nem lenne illendő neki disszidálni. Viszont talán egyike azoknak, aki legkönnyebben tudnak szellemileg-lelkileg-testileg asszimilálódni egy szomszédos nyugati, németajkú nép között. Ruzsik mellett mint a helyi munkák intézője komolyan jöhet számításba, hogy ezzel Ruzsik mozgáské-

pességét biztosítsa. Népi demokratikus rendszerünkkel szemben objektív ítéllete van, ami pozitív az eredményeket illetően, és semmiféleképpen nem ellenséges érzelmű. Apolitikus mivoltából folyóan nebezebben tudja elválasztani a rendszer eredményeit a hozzá csatlakozó ateista propagandától. Jelenleg Szentandrásan működik, mint kántor.”

Az életrajz és jellemzés alá kézírással a következőket jegyezte: *„Az elköltözés oka: Móron a plébános nehez természetű nővére előzőleg már több pap életét megkeserítette. Nyugatról visszatérve egy rendőrségi ember találkozott vele, ezt Febérváron megtudta valamiképpen Kisberk, és széles körben terjesztette róla, hogy beépített spicli.”*

Az előzőekben, Leó atya útlevélkérélmének elutasítása kapcsán már említettem, hogy titkos ügynöknek jelölték, s akkor jeleztem, hogy hazafias alapon nehéz lett volna pénzzel, anyagiakkal megvásárolni. Maradt tehát a terhelő, kompromittáló adatok gyűjtése. Nagybátyánk jóvágású, kedves, megnyerő ember volt, így ellene bevezethetőnek tűntek a nők, ezzel valószínűleg próbálkoztak is, mert olvastam egy jelentésben, hogy „kedvelik a nők”, de a feltételezésnél nem jutottak tovább (mint-hogy apánk sem), maradt ezért a VÁM-akció, amely sikerrel kecsegtetett.

Azt hiszem, a fenti eset minden oldalról jól érzékelteti mind a kiszemelt ügynök-jelölt, mind a ráállított ügynök, mind a hatóság viselkedését. Természetesen lehet, hogy most már az olvasó is – hozzám hasonlóan – tudja, sejtí, kit fed a Temessy név, és jó példa arra, hogy fedőnévvel is lehetett tisztességesen viselkedni, és segíteni az arra érdemes társnak. Az is kitűnik, hogy annak a főpapnak – egy ebben az ügyben érintett megyés püspöknek –, aki a hatalmat és nem esküjét szolgálja, mennyit ért egy „mezítlás” pap. Az is jól érzékelhető, hogy a belső elhárítás elől hiába menekült: nincs alföldre, se hegyekbe menekvés, mentek az akták, és az ügynökök kézről-kézre „adták” a páciénst.

52. Maradt öt sváb

Nem tudom, ki volt, vagy esetleg ki lesz az utolsó a „Hét magyar sváb” közül, de kettő hamar elment. Az államvédelmi hatóság minden oldalról jól körüljárta „áldozatait”. Érdekes számomra – vagy csak hiányosan kaptam kézhez az aktákat –, hogy Ernst nagybácsiról, a keresztapámról külön nem készült jelentés. Talán azért, mert ő nem tagadta meg a papi szolgálatot 1945 után? De ő szervezte meg a falu „aktivistáit”, akit alkalmasnak vélt a Katolikus Néppárt szervezésére, és ő volt az, akinek plébániáján összejöttek, és ő volt az, aki pénzt is adott a szervezésre. Ő a Hét sváb közé tartozott, és állítólag ő hozatta el a Budai Várból a márványkorlátot a falu templomába. Amiből csak annyi igaz, hogy a tönkretett és romokban heverő Várkáporna rekonstrukciójára az egyházmegye nem látott esélyt, így az oltárt, illetve darabjait 1957-ben Wereschwar-nak adta, ahol katolikus mesteremberek hozták rendbe, és ezzel együtt korlátkönyöklő darabok kerültek Iwanfeldébe, melyek felújítva, kiegészítve választják el az oltárt ma is a padsoroktól. Róla írták az 1957-ben felvett kihallgatási jegyzőkönyvben, hogy a „Hét sváb” és a pártszervezésre összegyűltek közül ő volt a legreakciósabb.

Emlékeimben kutatva: mintha olaszos temperamentumot örökölt volna anyai nagyapjától; kedves, jó kapcsolatteremtő és jól gazdálkodó; a lehetőségeket tisztességes-

sen megragadó ember képe rajzolódik ki bennem róla. Munkájában precíz, következetes és szorgalmas ember volt, járta naphosszat a falut, a környező falvak plébániáit, és segített, ahol kellett, és ahol tudott. Szeretett viccelődni, jó kedélyű ember volt, ugyanakkor szigorú is tudott lenni, ha kellett. Apánk jobban elfogadta őt, mint a fiatalabb sógorát. Emlékszem, egy alkalommal apánk jót mulatott azon, hogy Ernst a prédikációja közben kiszólt egy serénykedő bőrkabátos „hívének”, hogy a mise után várja őt a sekrestyében, szívesen beszélget vele, persze, ha ráér. Az ÁVÓ emberét ő keresztelte, elsőáldozó is nála volt, nyilván a bőrkabátos ifjú családját is jól ismerte, és valószínű beszélgetett is vele a mise után. Egyébként mások is megragadták a mise után az alkalmat, hogy örömeikről, gondjaikról beszámoljanak neki. Sokan féltették a hatalommal szembeni prédikációs beszólásaiért. Politikusabb alkat volt, mint öccse, bátrabb, de ugyanakkor felkészültebb is a várható történésekre. Nemrég Lázár K. Ákosnak Pálos Antalról történt búcsúszása került a kezembe. Pálos atya jezsuita szerzetes volt, aki a fiatal jezsuita papok védelmét, külföldre juttatását szervezte az 1950-es évek első felében; letartóztatták, majd 1956-ban szabadult, de egy fél év múlva ismét visszavitték, és csak az 1963-as amnesztiával szabadult ki végleg a börtönből. Ernst nagybátyánk elment meglátogatni őt, és ezt a látogatást idézte fel a Pálos atyától búcsúzó író: *„A papok igen tartózkodóak voltak, így lelkipásztori munkát nemigen végezhettem. Egyszer R. Ernő plébános elfött meglátogatni, és hívott magához. Mondom neki: Mi lesz Veled? Kidobnak. Fenét, ne törődj vele. A faluban nem tudják, hogy te ki voltál. Gyere, csináld a dolgod! – válaszolta. Aztán látta a többi pap, hogy Ernő viszi ezt a hülyét ide-oda; vibetjük akkor mi is, gondolták, és el-elbúttak segíteni. A végén a környék Jolly Jokere lettem, mert mindig engem búttak.”*

Ernő atya 1966-ban kapott először nyugati útlevelet. Szeptember elején írta édesanyánknak, hogy ugyanarra jár, mint szüleink első nyugati útjukon. Írt neki Bad-Honnefből, megírta, hogy egy kisbusszal jó kirándulást tettek: Clemens, Katrinchen, Edward, André, Tante Maria, Maria Ribrechal, Paul Artman társaságában. Majd Tante Mariával együtt továbbutazott Brüsszelbe és onnan Bruggébe. Két év múlva ismét kiutazott, a Bécs–Freiburg–Pforzheim útvonalon az ott élő rokonait látogatta meg, majd Aachenben nagybátyja, Joseph sírjánál imádkozott, ellátogatott Leuvenbe, megnézte azt a házat, ahol valamikor a nagyszülei és az apja éltek.

Ernst bácsi a nővérének, a családkunknak is segített, amikor tudott, ezzel-azzal, és fogadott bennünket, gyerekeket, nyaranként egy kis hegyi levegőt szívni. Emlékszem, az első napok mindig nehezek voltak ott a plébánián. Meg kellett szoknunk az ottani rendet. Időbeosztásunk volt, amely Ernst bácsi rendjéhez és elfoglaltságához igazodott. Felkelés megfelelő időben és reggeli felöltözve az ebédlőben, a napi „ki mit tud és fog tenni” egyeztetése. Aztán beilleszkedtünk, és ő programokat is szervezett nekünk. Vitt ide-oda bennünket, ha meg nem ért rá, mentünk magunk az ismerős gyerekekhez játszani, csínyt tenni. Természetesen a vallási gyakorlatok minden napnak részei voltak, a fiúk esetében a ministrálás is, a lányoknak a konyhán kellett segíteni a Tantinak. A legkedveltebbek a kirándulások voltak, főként amikor Leó atya is ott volt. Csatapba verődtünk a falu gyerekeivel, barátainkkal a korai reggeli után, aztán irány a hegyek. Ha Ernst bácsi nem volt velünk, akkor este a vacsoránál be kellett számolni; ilyenkor sokat viccelődött velünk. Ha valamit nem végeztünk el, akkor pernahajdernek titulált, aki egy lógós, munkakerülő fiú (férfi), aki legszívesebben a napnál lenne

fűtő. Valamiért szerette a zsidó jelzőket – persze akkor én nem tudtam azok eredetét –, de ráéreztem jelentésükre, meg az is lehet, hogy egy részük sváb nyelven volt? A hübele, a slemil, a mesüge (vagy németül meschugge) a kelekótya, félbolond, félhülye, de a pupák (jiddisül: bolond) jelzőket többször kiérdemeltük.

1971 a nagy fordulópontok éve volt életemnek. Katona voltam, leszereltem; majd pályaelhagyó lettem; tavasszal egy otthoni balesetben meghalt apánk húga – aki feltétebb kedvelt engem –, és július 6-án, Pesten az Uzsoki Kórházban meghalt Ernst bácsi. Pár nappal előtte beült a piros Renault 4-be, leállította a kocsit a kórház parkolójába, úgy tudván, hogy kisebb műtetre megy be. Aztán édesanyánk kapta a táviratot, hogy vegye át személyes tárgyait, öccse pedig elindult az elárvult autóért. Egy hét múlva, július 13-án nagy részvéttel búcsúzott tőle a község lakossága; születése után 52 évvel érte zúgtak a harangok a kedves falujában.

Később, a magyar rendszerváltást követően a község díszpolgári címmel tiszteltgett emléke, a 23 éves plébánosi működése előtt. (Kétszáz kilométerre egymástól két polgármester: Iwanfeldén Pénzes és Szarvason pedig Demeter urak, valamint a helyi képviselők tisztelete és figyelmessége érintette családjunkat.)

53. Congregatio Missionis

Írtam ugyan már Leó atya és Jókai ügynök közös nyugat-európai körútjáról, de a nagybácsi „ügynökjelölti pályafutásának” befejeződéséről nem. Folytatom tehát onnét, mi történt vele, miután elmenekült Mórról. Most már tudom, nem a plébános nővére üldözte el, nem anyánk főztje után sóvárgott, hanem elege lett Berkesiből és Kárpátiból, Aradiból, Szabó nyomozóból és másokból. Azt hitte: a világ végén – bár számunkra akkor az volt a közepe, de az „őregországnak” még inkább – nyugodtan elkántorkodhat egy ideig. Naiv volt, és az a lényéből fakadt. Aradit felváltotta Jókai, a juhászt egy deák (sic!), úgy tűnik egyre nemesebb elhárítók. Jókai és tartója információt kértek, kaptak Temessytől, aki rég ismert dolgokkal „etette” őket, így aztán felfedezték azt, amit „spanyolviasznak” becéz a köznyelv, aztán elegük lett. Juhász, aki az eltartója lett volna, így jelentett: „*R. Leó nem volt bajlandó külföldi útjáról történt hazatérése után együttműködni. Elment Kisberk püspökhöz és elmondta neki velünk való kapcsolatát. Felmondta móri állását, a püspök Szentandrásra helyezte. Beszervezéséhez nem volt elég kompromittáló adatunk. Hazafias alapon sem lehetett beszervezni. Útlevelet a jövőben nem kaphat, mert valószínűleg disszidálna. Folyamatos ellenőrzése feltétlenül szükséges.*”

Mit lehet ehhez hozzáfűzni: ez az ügy korrekt lezárása az elhárítás részéről. Azt gondolom, hogy Kisberket – alias Berkesit – nem lepte meg a jelentés, legfeljebb csalódást okozott neki. Azt is gondolom, hogy ezért kellett hat évig várnia Leó atyának arra, hogy ismét útlevelet kapjon. Az állambiztonság szervei 1967. április 4-én, miután megünnepelték a felszabadulás 22. évfordulóját, másnap operatív nyilvántartásba vették Leó atyát, aki ettől kezdve az ellenséges kategóriába tartozott. „*Kompromittáltságát, ellenséges kategóriába tartozását az alábbi, részletesen felsorolt dokumentumok bizonyítják*” – és következik a hat jelentgető ügynök. Elsőnek – mivel a svábok felől fűjtak szelek – 1955-ben Haraszi jelentett róla, mert „Nem zörög a haraszt(i), ha nem fűjja a szél”, majd a Melegh, majd kihallgatások a Gyorskocsi utcában, utána Ga-

lambos, aztán még egy-két kihallgatás a vezeklésért, majd a Kárpáthy. Mindezt megspórolhatták volna, hiszen Berkesi, a Kormányos már 1956 előtt is dolgozott nekik, akit még a „Hét sváb” klikk sem vett be maguk közé. Ergo conclusio: *„Ellenséges tevékenységét többoldali bálózáti jelentések egybehangzóan bizonyítják.”*

Ezzel az atya tovább növelte az akkor mintegy 250 ezer nyilvántartott személynek a számát, de ez már csak töredéke volt az 1956 előtti, egymillió feletti nyilvántartó kartonban rejtőzőknek. Miután világossá vált Leó atya számára, hogy az országon belül „nincs menekvés”, és bátyjának, Ernstnek régebbi betegsége kiújult, azért, hogy közel legyen betegeskedő fivéréhez, visszakérte magát kántornak egy Iwanfelde melletti községbe. Bátyja halála után elosztotta unokatestvérei között a családi bútorokat és emléktárgyakat: szanaszét röpködtek édesapja, nagyapánk tartósított lepkéi. Az atya Wereschwaron maradt, ismét énekkarral, fiatalokkal foglalkozott, kirándulásokat szervezett. Aztán jött a Regnum-per, a Hagemann-ügy. Kárpáti ügynök gondoskodott arról, nehogy kimaradjon. Persze, ismerve a regnumosok törekvéseit, Leó atyának köztük volt a helye.

Igen részletes leírását adta az ügynök Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián az *Elhallgatott múlt* című könyvükben. A regnumos atyák a fiatalok, a fiatal értelmiségiek körében tevékenykedtek, összejöveteleken és kirándulásokon igyekeztek az egyház számára megnyerni fiatalokat. Legfőbb vád az volt ellenük, hogy a kommunista ifjúsági szervezetek ellen agitáltak, persze ez „hittérítőnként” változott, volt olyan, aki igen, de többségük a megnyerés és nem a tiltás eszközével élt. 1961-ben volt az első per, 1969-ben átfogó akció indult ellenük, nem is volt túl nehéz, hiszen körükben már sok titkos ügynök működött, köztük a Hagemann bizalmába férkőző Fedly ügynök, a biológia professzora, valamint Kárpáti. Az elhárítás pontos információkkal rendelkezett a pilisi, a nagymarosi kirándulásokról, figyelték László atyát is, aki Leó páterrel tartott kapcsolatot. Így aztán a Hagemann és Társai vizsgálati dosszié tanúskodik Leó atya kihallgatásáról, aki – ha nem vett is részt a Regnum Marianum atyagyűlésein, de – énekkart, próbákat és kirándulásokat szervezett.

1971-ben elítélték az „összeesküvés” szervezőit, Hagemant és öt társát. Nagybátyánk megúsza egy komoly figyelmeztetéssel, még útlevelét sem vonták be, így aztán 1972-ben körútra mehetett, ahová magával vitte titkos ügynök barátját. 1971 szeptemberében kegyelmet kapott Mindszenty hercegprímás, és kiengedték az országból, de nem mondott le a székeről, így két év múlva a pápa nyilvánította üresnek az esztergomi érseki széket. Előtte egy elcseszett jelentés, amelyben Leó helyett az akkor már évek óta halott Ernőt írták, s melyben a Ferenc napot ünneplő atyák kifejezik a következő óhajukat: *„Remélhetőleg kint komolyabb visszhangot tudunk majd regisztrálni az új esztergomi érsek kinevezésével kapcsolatban. Habár humorosan a névnap bangulatban, de az a vélemény is elhangzott, hogy semmi aggodalom, már Lécai is belépett a Pártba. Sok bajunk tehát most már nem lehet.”*

Nem is volt most már nagyobb – rendőrségi kihallgatással járó – ügye Leó atyának, bár Aradi ügynök szorgalmasan jelentett: *„1974 őszén az Általános Convent módosította sok mindenben a rendi szellemet és szabályokat. A rend neve is megváltozott, ezennél Societas Apostolica néven szerepel. Megújította az alapító szellemét, a fő feladatuk a szegények szolgálata lesz. Parázs vita kerekedett. Több még megjegyezte, hogy Ruzsik egészségi állapota nem kielégítő, az egyik szemére nem lát, de a másik is gyengül. Jövőre valószínűleg Magyarországra látogat, és utána visszatér Kolumbiába.”*

Ruzsik atya egészsége valószínűleg javult, mert Európában maradt, mint 1979-ben Aradi jelentette: „*A Vincentiana rendi közlöny jelzi, hogy június 16-ra J. W. Richardson, a misszióspapok generálisa összehívta Rómába az Általános Conventet. A mi képviselőinkre valószínűleg, mint eddig is, dr. Ruzsik Vilmos párizsi magyar főlelkészt kéri fel. De ez csak találgatás. Borostyán József megbízott magyar tartományfőnök betegségére való tekintettel az idén nyugdíjba vonul.*”

Egy év múltán – Szent Vince 400 éves jubileumán – megépítették a tschawai lazaristák első kápolnáját, melyet a lazarista szerzetesek jelenlétében Kisberk püspök (a Berkesi, Kormányos fedőnevű ügynök) szentelt fel. 1982 szeptemberében Lékai bíboros meghívására – a márianosztrai ünnepségekre – Magyarországra érkezett Ruzsik Vilmos. Két év múlva ismét hazájába látogatott a Generális atya, ekkoriban még közel harminc rendtársa élt itt Magyarországon. Ezután az időrendben legutolsó jelentés, amit olvastam, arra vonatkozott, hogy 1983-ban Kolumbiában, a Conventen ki képviselje a tartományt. Három jelölt neve merült fel Leó, Ferenc és Tibor atyáké. Mindháromról külön megfigyelést és jelentést kért az elhárítás.

Az biztos, hogy nem Leó atya vett részt, aki abban az évben ismét meglátogatta rokonait és paptársait Ausztriában és Németországban. Nagy jubileum volt 1988-ban a Bécs melletti Kalksburgban, mert Leó atya és társai az 50 éves érettségi találkozójukat ünnepelték. Ugyanabban az évben, május 15-én Budapesten, a Ménesi úton, a Kedves Nővéreknél tartotta Ruzsik atya ezüstmiséjét, pappá szentelésének 60. évfordulóján. Nagybácsink a szocializmus bukását már Budán, a Ménesi úti rendházban élte meg; akkor hirtelen kinyílt előtte a világ és a cselekvés lehetősége. A Házban novíciusokat tanított, és vitte őket tanulmányutakra Grazba, Bécsbe, Augsburgba, és járt ismét Párizsban. Segélyeket szervezett és szállított Erdélybe. 1994-ben, pappá szentelésének 50. jubileumi évfordulóján köszöntötte őt Robert P. Maloney, C. M. Superior Generalis Rómából.

1994-ben végre eljutott Rómába is, a rend képviselőjeként. 1995 elején Tóth István C. M. tartományfőnök kinevezte őt: „*A generális atyával való egyetértés alapján a mai nappal kinevezem a Ménesi u. 26. sz. alatti házunk főnökévé. Előjárói munkáját a Csodásérmű Szűzanya oltalmába ajánlom.*” Lelkesedéssel dolgozott, nagyon örült, és megmutatta nekem az egyházi ingatlanok visszaadásáról rendelkező törvény alapján visszakapott rendházat és kápolnát. Akkor még folyt a rekonstrukció, a félbevágott kápolna felújítását osztrák segítséggel végezték, annak idején is osztrák pénzből épült a rendház. Búcsúzásul megajándékozott édesapja, a nagypánk diplomaosztóra – apjától, tehát dédapánktól – kapott ezüstfejű sétatálcájával. Aztán eljött Szarvasra eltemetni apánkat. A „Hét sváb pap” tartalék szerzetese egyre többet panaszkodott leveleiben anyáknak: s mint az utolsó verseci sváb távozni készült: „*Neked már csak egy dolgod van a földön: készülnöd kell, hogy tisztességes emberhez illően, fölemelt fővel és nyugodt szívvel távozhass a világból.*”

Leó atya majdnem nyolcvan évet élt, és 1999. június 25-én, Budapesten halt meg. Nyugodt szívvel távozott a földi világból. Az iwanfeldei új temető központjában adott számára díszsírhelyet szülőfaluja, temetésén ott voltak a novíciusok, a még élő paptársak, barátai és magyarországi rokonai.

Egy év múltán – talán azért, hogy ne legyen egyedül (meg persze a szépen gyarapodó falu díszkertet készült formálni a régi temetőből) – odatemettük mellé szüleinek és testvérének földi maradványait. In aeternum, Amen!

GAZDÁSZ ÉS TANÍTÓ

„Vénülőben mintba a gének
Egyre jobban emlékeznének
Naponta egy-egy apámtól látott
Gesztus lát rajtam napvilágot”

Kányádi Sándor: Vénülőben

Igen rögzös pályát kellett befutnia az egyéni gazdálkodás harcosából a termelőszo-
vetkezetek szétverésén búslakodó apánknak, aki ezt írta 1950-ben keltezett önélet-
rajzában:

„Nagyszüleim bányamunkások voltak, bat gyermekük volt, kik közül apám vég-
zett magasabb iskolát, a keszthelyi gazdasági akadémiát. Kalocsán a jezsuitáknál
végeztem, itt érettségiztem, 1939-ben beiratkoztam Magyaróváron a Gazdasági
Akadémiára. Kassán elvégeztem a tanárképző tanfolyamot, gazdasági szakoktatás-
hoz kerültem. 1944. december 14-én gyalogmenetben kivittek Ausztriába, majd
orosz hadifogságba kerültem. Először az ausztriai Zwettlben, majd Ukrajnában Ak-
naszlatinán voltam táborban, onnan 1945. szeptember elején hazaengedtek. Volt
igazgatómat népitélettel eltávolították az iskolából, én kaptam ideiglenes igazgatói
megbízást, majd egy év múltán véglegesítettek. A járás tanfolyami szakfelügyelője és
a Közoktatási Minisztérium alá tartozó iskolák társ-szakfelügyelője lettem. Egy év el-
teltevel Kisújszállásra lettem helyezve, mint tangazdasági ellenőr. Azután szaksze-
minárium-vezető lettem, közben könyvet írtam az öntözéses gazdálkodásról. Fele-
ségem háztartásbeli, öt gyermekünk van, kiket egyedül a fizetésemből tartok el. Csa-
ládomon kívül a szüleimet is segítem, kik ugyancsak teljesen vagyontalanok, és bú-
gomnál élnek. Sem ingó, sem ingatlan vagyonom nincs.”

Apánk ízig-vérig mezőgazda és tanító volt. Uradalmi gazdatiszt apa elsőszülött
gyermeké, akinek a magyar föld volt a mindene, a gazdaság, az öntözéses növény-
termesztés és az ezekről való tanítás. Nem beszélt tiszteletlenül Horthyról és – mint
gazdász – Kállay és Darányi földművelésügyi minisztereket is (akik miniszterelnö-
kök is voltak) elismerte, majd később még Csermanek/Kádárral is megbékült, Din-
nyés földművelésügyi miniszter teljesítményét még dicsérte is. Dühöngött, amikor
megtiltották az egyéni gazdálkodást a földeken, szétverték a nagybirtokokat, törvé-
nyekkel vették el a magyar paraszt földhöz való jussát. Talán könnyezni is láttam,
amikor egy földről szóló rendelet miatt földhöz csapta a *Magyar Nemzetet*. De végül
is elfogadta, hogy a „Termelőszoövetkezeteké a jövő!” Elkezdte lelkesen tanítani az
agronómusokat, a jövő szövetkezeti elnökeit. Nem volt egyedül. A háború után a
mezőgazdasági szakoktatás, a mezőgazdasági technikumok (közép- majd felsőfo-
kon), szakiskolák tanárainak nagy része a birtokosok és nagygazdák gazdasági aka-

démiát végzett fiai közül került ki. Kiváló szakemberek, akik gyermek- és fiatakkorukban látták, megtapasztalták, hogyan működik egy közepes birtok, vagy nagyobb gazdaság. Apánk úgy ismerte a Tiszántúlt, mint a tenyerét; felettesei helyezgették ide-oda, hogy tanuljon és tanítson, iskolát szervezzon, vagy mert a múltja és az abból fakadó viselkedése miatt az adott településen nemkívánatossá vált. Káderlapján, minősítésében egy mondat elkísérte a nyugdíjazását megelőző pár évig: „Jó szakember, de első számú vezetőnek nem alkalmazható.” Így aztán másodhegedűsként, szakmai helyettesként, később a szakmát felügyelőként szorgoskodott a mezőgazdasági iskolák alföldi hálózatának kiépítésén, fejlesztette a szocialista szakoktatást. Ha visszagondolunk arra, hogy apánk 1938-ban, Horthy és országa utolsó békeévében kezdte el tanulmányait az óvári akadémián, amikor a magyar mezőgazdaság kezdett Európa élvonalába kerülni; majd jöttek a háborús évek; ezt követte a szovjet mintájú átszervezés, a kolhozosítás.

Hogy is történt? – folytatom ott, ahol a háború végével abbahagytam. Apánk 1945. szeptember 10-én szabadult Máramarosról. Édesanyánk hat hónapos terhesen, másfél éves kislányukkal várta őt Gyulán. Munkába állt: először a Gazdaképző Iskola tanára, majd miután igazgatóját, D. Aladárt népítélettel eltávolították, őt (akinek apja felett szintén a „nép ítélte”) nevezték ki az intézmény élére. Mellette felügyelte a téli gazdatanfolyamokat, és a járásban az elemi iskolákat. Mezőgazdasági ismeretekre oktatta a leendő tanítókat, elnöke lett a megye munkaerő-gazdálkodási bizottságának, munkabér-megállapító bizottságának, és tudósított a megye gazdaságáról. Miniszteri és főigazgatói dicséretben részesült. Igyekezett mindennek eleget enni, és mert aki nem mozgalmár, az gyanús, belépett a Szociáldemokrata Pártba; a két párt egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjából kizárták, mert nyilatkozatából hiányzott a külföldre távozott após meg a pap sógorok. Egy feljegyzés arra utal, hogy a párt megyei szervezete igencsak leinformálta apánkat. A kedves kis falu – melyről néha elérzékenyülve beszélt, s melybe soha nem volt hajlandó visszalátogatni – kommunista vezetői rendesen leszedték a keresztvizet családjáról és az ifjúkoráról. Azt írták: *„A gazdatiszt nagyobbik fia nem volt különb az apjánál, a kisebbik az megértőbb volt, de már nevelésénél fogva hasonlított az apjára. Ha a felszabadulás előtt el nem menekülnek, ma már nem kellene igazolni őket.”* Elküldték mindkét viharsarki város pártbizottságára, hol a nevezettek éppen az ő fiaikat oktatták a kollektív gazdálkodás előnyeire. No, ez még csak hagyján, de a következő feljegyzést (most már Gyulán) a helyi jámbor (sic!) párttitkár készítette, aki az előzőekhez hozzápakolta anyánk klerikális családi vonatkozásait. Mint az általa jegyzett dokumentumban olvasható: *„felesége nem hajlandó belépni a Magyar Nők Demokratikus Szövetségébe, akinek testvérei papok, a család igen erős papi befolyásolás alatt áll. Érdekes volt az igazgatót hallgatni a szakszervezeti gyűlésen, majd másnap látni bizalmas beszélgetésben a plébánossal.”*

Gondolom, akkor még nem voltak „háromperhármasok”, csak egyszerű besúgó, meg a rendszer éber őrei. Valószínűleg ők jelentették (meg persze be is kellett jelentkezni), amikor 1946 áprilisában megérkezett hozzánk Ópapa, aki először a Kossuth Lajos utca 12.-ben, majd a következő, májusi látogatása során a 15. szám alá kvártélyozta be magát. Nagyapánknak mindenféle igazolása volt, magyarul, franciául, németül és oroszul is. Bebiztosította magát: így a polgári személyi lapját is – ame-

lyet 1942-ben állítottak ki – érvényesíttette 1945-ben. Volt állandó lakásbejelentője ligeti házába, melyet az oroszok is lepecsételtek. Gondolom, elbúcsúzni jött hozzánk, mert júniusban már Bécsben volt, és onnan küldte flamand nyelven írt visszahonosítási kérelmét Bruggébe.

Bár apánk szakmai és vezetői munkáját elismerték, sőt kitüntették – ez később is megesett vele –, de ennyi „dicséret” után (mint mondotta) *„kitelt a böcsület a kisvárosban”*. Elirányították a most már négygyermekes családot egy „kis” és „új” szállásra, pontosabban Kenderesre, ahol Horthy kastélyába költöztünk. Ez, mármint a kastély, mint genius loci talán némi gyógyírt jelenthetett apánknak, és egy hideg telet nekünk. Szervezhetett megint egy öntözéses szakiskolát, ellátta a növény-egészségügyi szolgálatot, és ellenőrzött két tucat tangazdaságot. Anyánk pedig világra hozta Ernő öcsénket, enyhítve ezzel a kialakult lányfölényt a családban (így 3:2 lett a lány–fiú arány). Azután Szentmártonban a kunok leszármazottainak kellett tangazdaságot és iskolát szervezni meg vezetni. Családunkban itt a lányok fölénye egy Mártányival tovább nőtt, és pizsok hideg tél volt – vagy a tüzelő volt kevés? Ekkor vetemedett anyánk „lopásra”, melyre később is szégyenkezve emlékezett, pedig meggyőnta, és Isten biztosan megbocsátott neki, de ő magának nem. Történt ugyanis, hogy az egy dunyha alatt tartott gyerekeinek (mint a befőtteket, amikor dunstolják) enni kellett adni, de miből? Kiment a kert végébe, ahol még az őszi máradt krumplibokrokat sejtette, és a fagyott földből kézzel kapart ki néhány ott maradt szemet. Ezen felbátorodva – és remélvén az elküsző indákon megmaradt gumókat – átkapart a kerítés alatt a szomszédba, és két-három szem fagyott kolompért talált ott is. Lett hát ebéd, de bűnben puhult az édesre fagyott krumpli. Vasárnap meggyőnta, a pap feloldozta, ő meg tovább szégyellte.

Még egy hasonló esetre emlékszem, de az ennyire nem viselte meg a Mamát. Megint hideg tél, fűthetetlen kastélyszobák és az advent utolsó napjai voltak. Jézus születése előtti napon krukkolásra ment ki apánk a lakásból, és ajtónk előtt egy pulyka eszegette az esti malacetetésekor elhullott kukoricaszemeket. Honnan jött a madár? Ki tudja, talán a folyó túlsó partjáról a jégen? Azért elkezdett apánk a környéken érdeklődni, kinek hiányzik az állat. Senkinek sem hiányzott, a baromfi meg nem tágitott ajtónk tájékaról. Karácsony napján aztán apánk amint éppen gyűjtöst hasogatott, véletlenül nyakon csapta a madarat. Vitte be anyánknak azzal, hogy az Isten küldte. Anyánk hitte vagy nem? Mindenesetre megsütötte. Mi gyerekek ugyanúgy elfogadtuk a pulykát a Jézuskától, mint előző este a kisautót, lányok az öltöztethető babát és a házi készítésű szaloncukrot. Valószínűleg innen ered a mondás: *„Elkőborolt, mint a tótasszony pulykája.”*

De még az első bűnbeesés helyszínén, Szentmártonban vagyunk. Azután innen továbbhelyezték a Papát egy másik Szentre, szintén tangazdaságot vezetni, de ez sem tartott sokáig, mehetett Halasra – téesszelnökök képzőjének. Aztán pont a 20. század közepén vége lett a vándorlásnak, a vagonunkat Szarvas állomásán tolták félre, majd egy teherautó jött értünk, és mi gyerekek ismét hahózhattunk egy kastély nagy termeiben, amely hosszú időre lakhelyünk lett, s amelyre ma is szeretettel gondolunk vissza. Nem tudni, a kastély, vagy a gyermekkorunk, vagy az ifjúságunk veszett oda, amikor később lerombolták Anna grófnő épületét. De most még 1950. augusztus vége felé jártunk, tehát 5 év alatt 5 városban, 8 intézményben szolgálta

apánk a szocialista Magyarország mezőgazdasági szakképzését. Megköszönték, elismerték munkáját, azután továbbírányították, és mindenüvé utána küldték személyi dossziéját. Néhány gyöngyszemet idézek jellemzéseiből, mert éppúgy jellemzik a kort, mint az embereket, a jellemzőket és a minősítetteket egyaránt. Nekem különösen az egyik tetszik, amely a fővárosban készült, vagy csak ott láttamozták, a minisztérium személyzeti főosztályán, ki tudja?

„Nős, 5 gyerek. Pártból kizárták. Politikailag képzetlen. Nem megbízható. Tudását nem igyekezik fejleszteni. Szakmailag közepes. Demagóg.” És végül a mindent elsőprő mondat: „A múltbeli magatartása nem teszi alkalmassá, hogy vezető állásban dolgozzon.”

Tessék mondani: régmúlt vagy közelmúlt? Mert az akkor és ott nem volt mindegy! Egy árnyaltabb, vidéki káderjellemzést is idézek:

„Megjelenése bátor, de kissé fölényes magatartásával nem kelt jó benyomást. Előadáskiértékelésen hibáit beismeri, de szeretet nagyképűsködni, szereti tudását fiktatni, hogy érezzen ki az ő magassabb tudása. Ha az iskolavezető vagy valamijen felülvizsgáló tartózkodik a szemináriumában, akkor az anyagot tulságosan átpolitizálja. Állandóan a Szovjetunió és a párt szerepét hozza bele a kérdésekbe. Sokszor sétál és úgy vezeti a szemináriumot. A politikai előadókkal szemben kicsit fölényesen viselkedik. Hajszállhasogató tevékenységével és paragrafus magolásaival, kispolgárias magatartásával nem bír az előadói kollektívába beilleszkedni. Az iskolai tanításon kívül más munkát nem szívesen vállal. Sajtót nem fizet elő semmilyen, könyveket csak szakkönyveket olvas. Jobban és többször hangsújozza az egyéni termelést, mint a nagyüzemi termelést, meg állapítható, hogy a kis termelés híve.”

Pontosan idéztem a szöveget, ami nem kis erőfeszítést igényelt szövegszerkesztőtől. Az utolsó mondat volt a „tökön rúgás” – mondta volt/volna apám, ha aláíratna volna vele az iskolavezető a fenti szöveget. Az a tény, hogy a tanításon kívül nem vállal más munkát, vagy nem fizet elő a pártlapra, és nem vásárol a kommunista kis-könyvtárból, talán magyarázható: nagy a család, kicsi a fizetés, és rá várnak az ott-honi férfimunkák, a javítás és karbantartás, a tüzelőhordás, favágás, disznóetetés és óltisztítás, majd este a szakmaiak: a tankönyvírás, a dolgozatok javítása és mások. Pedig hogy szeretett (volna) akkor is sétálni a mamával, vagy horgászni, és néha esténtként tarokkozni a barátokkal. Fizette viszont rendszeren a békekölcsönt. Szerény fizetésének egyötödét jegyezte a „haza oltárán” majd tíz éven át: *„Ki bazáját szereti / Új kölcsönt jegyez ma / Készíti forintjait / Minden dolgos gazda.”* A magyar állam ebből törlesztette a Szovjetunió által követelt háborús kártérítést, tehát szüleink elvesztettek mindent (még a bútoraink is eltűntek Gyulán!), és még ők fizettek kártérítést. A befektetés busásan megtérült (sic!), mert 1970-től kezdve cseppenként, úgyszólván névértéken fizették vissza a kölcsönt.

54. Fluviare necesse est!

A magyarországi öntözés fejlődését általában korszakokra bontva elemzik a szakértők. A szórványöntözések időszaka a 18. század közepéig tartott. A rét-legelő, a rizs és a házkerti zöldség öntözését – a török hódoltsági területen – a török népesség gazdasztrónómiai szokásai alapozták meg. Vigyázat! A török népesség nem török emberek halmaza volt a mi területünkön, hanem többségükben leigázott szerbek és bosnyákok – török igazgatás és vezetés alatt. A tiszántúli rétöntözés gondolatát Tessedik Sámuel vetette fel: az öntözéssel a hozamokat megduplázták.

A rétöntözést szorgalmazó Tessedik pedig éppúgy, mint apai ükszüleink, cseh-morva földről a 18. század vége felé, a II. József által kezdeményezett betelepítéssel érkezett az Alföldre (ezután települt a háromszázezer német is a Bánságba).

1937-ben létrejött az Országos Öntözésügyi Hivatal, amelynek révén az öntözés-fejlesztés ügye ismét központi irányítás alá került. Adókedvezményt nyújtottak azoknak a gazdaságoknak, ahol öntözőberendezéseket szereltek fel, így a 2. világháború előtti utolsó békeévben a megöntözött terület nagysága elérte a 24 ezer hektárt. Ekkor épült meg Mosonyi Emil mérnök tervezésében a Körösök megzabolázására, az öntözésre és a holtágak víztárolására, a hajózhatóság biztosítására Magyarország első duzzasztója Békésszentandrásan.

Apánk írta, hogy hosszas vándorlás után „kikötöttünk” az öntözés kutatásának és oktatásának vidéki fellelgyarában: Szarvason. Lelkesen tanított, tankönyvet és tanulmányokat írt, és esténként „*ráncha szedte*” a családját, minket.

Az *Öntözéses növénytermesztés* címmel írt munkája nagy segítségemre volt e fejezet megírásában. Írta, hogy az 1940-es években az akkori kormányzat kialakította a vítézi minta-öntözőtelepeket, melyeknek az volt a rendeltetése, hogy a gazdaközönségnek a gyakorlatban mutassák meg az öntözéses gazdálkodás előnyeit. Bemutat több ilyen mintagazdaságot, kiemelve a T. S. Gazdasági Tanintézet kísérleti öntözőtelepét Szarvason. A telepet 1936-ban építtette a földművelésügyi kormányzat, a Vásárhelyi Kultúrmérnöki Hivatal tervezésében. Amint írta: „*A 2. világháború tönkretette mindazt a mérsékelt eredményt, melyet országosan és megyeileg elértek az öntözéses növénytermesztés területén. Az öntözött terület visszaesett, a műtárgyak megrongálódtak, a csatornák karbantartása évekig elmaradt. A megrongálódott öntözőtelepek helyreállítását követően erőteljes fejlődés kezdődött: a monokultúrás rizstermesztés elterjedésével az öntözőtelepek 80 százaléka az Alföldön került kiépítésre.*”

A rizstelepek többségét rossz talajadottságú, szikes területeken hozták létre. 1954-ben helyezték üzembe a tiszalöki vízlépcsőt, majd 1956-ban a Keleti-főcsatornát. 1960–1965 között mintegy 210 ezer hektárral növekedett az öntözésre berendezett terület, és megközelítette a 370 ezer hektárt, 1974-re a kiskörei vízlépcső és a Kettős-Körösön a békési duzzasztómű átadásával az öntözési kapacitás meghaladta a 450 ezer hektárt.

Megjegyzem, édesanyánk gépelt neki, és ha ő is kapott valamilyen idegen nyelvi fordítási munkát, akkor éjjel – mikor már aludtunk, vagy mikor a *soros szopós* befejezte – dolgozott ő is.

Igazgatójával közösen készítettek kiadványt a Viharsarok öntözéses gazdálkodásáról, melyben az öntözéses kutatás (rizstermesztés) és szakoktatás eredményeiről

számolnak be. Lelkesen vett részt a kisváros felsőfokú szakképzésének megszervezésében. A 20. század utolsó évtizedében viszont azzal szembesült, hogy az átgondolatlan (?) privatizáció éppúgy tönkretette az öntözéses gazdálkodást, mint a háború, és csak nézte a tévéhíradókban a belvízben úszó földeket és településeket.

55. Mendőlől – Mendelig

Szarvason vagyunk, az ország és gyermekkorunk közepén. Hajdan az evangélikus pap fia doktori disszertációt írt az akkori faluról. Szarvas három folyó összefolyásánál fekszik, ott, ahol a folyók ágai minden tavasszal egyesültek. Idézem írását, mint Mendől mondát: *„Az egész alacsony terület egy vízi világ volt. Ez a kis sziget már a középkorban is falu volt, persze csak kicsi, silány falucska néhány tucat házzal, ahonnan egyik oldalt a folyóra, a nádasokra, rétekre nyílt kilátás, a másik oldalon a csekély kiterjedésű szántóföldeken túl a végtelenbe vesző füves legelők. A szorgalmas, békeszerető nép munkába vette a batárt, óriási birkanyájak és marbacsordák legelésztek szanaszét. Tímárok és csizmadiák egész serege gondoskodott az állati bőrök feldolgozásáról. Termelt és készült a faluban minden, amire csak egy kevés igényű embernek szüksége lehet.”*

A falu a hadak útján feküdt, hol törökök, hol mások fosztogattak, raboltak, öldökölték e tájon. A 18. század elején a III. Károly királynak és Savoyai Jenő hercegnek tett 30 éves szolgálataiért jutalmat kért Harruckern János György udvari szállító. Először a budai hévízmalomra és a szőlőskertekre vetett szemet, majd megelégedett egy megyényi birtokkal, és így lett földesúr és báró ezen a tájon. A báró fia, Ferenc Domonkos, megyei főispáni rangban háromszáz tótot telepített a szigetfaluba. Domonkos főispán leányunokájának, Antóniának adományozta Szarvast és környékét. Antónia B. Péterhez, egy olasz eredetű magyar grófhhoz, Mária Terézia-érdemrenddel kitüntetett vezérőrnagyhoz ment feleségül. Felépítették kastélyukat a holt folyó partjára, melynek timpanonján a címerben B § A monogramot illesztettek. A század végére benépesült, túlcsoordult a kis falu. Új szántóföldekre volt szükség, ezért elkezdtek az ármentesítést. Gátakat építettek, átvágták a kanyarulatokat, új medret ástak a folyó számára, ami kimaradt, az holtá vált. Gyermekkoromban sokszor hallottam a bennszülöttektől, amikor mentek a tótok a vízállást megtekinteni: *„ígyeme na körgát”*.

Megismerve „Mendőlfalvát”, egy korszakos genetikusról, Mendelről teszek említést, bár a két névnek semmi köze egymáshoz. Fontos ez nekem, a botcsinálta antropológusnak, genetikusnak, de némi fejtörést okozhatott és megalkuvást jelentett apáknak, aki Liszenko elvtárs miatt a magyarországi gyapottermesztést is tanította, sőt, gyakoroltatta is, míg fel nem borult az egész, és a tanítványait szállító teherautóval az árokban nem kötöttek ki. Az ukrán biológus és mezőgazda, Liszenko elvtárs, a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke, egyetlen külföldi látogatását Magyarországon tette – gondolom, lelkes honi tudósaink, moszkvai magyar tanítványai unszolására. Szaharov elvtárs hatékony közbelépésére eltávolították a Szovjetunió tudományos közéletéből. Liszenko a 19. század utolsó évében látta meg a napvilágot, aktív áltudományos tevékenységét 1927–1964 között fejtette ki hazája és a népi Kína üdvére.

Ez az időszak egybeesett apánk tanítói és tankönyvírói munkásságával. Lisenko, Sztálin nagy barátja, aki túlélte Hruscsovot is, tagadta a mendeli öröklődést – a kromoszómákban rejtőző gének szerepét és a genetika elveit –, helyette Micsurin nyomán a hibridek szerepét értékelte fel és az alkalmazkodást (Lamarck) tekintette a fajok, fajták keletkezése, a változások előidézőjének. Így Darwin elmélete és a természetes szelekció sem illett bele tudományos világképébe. Ez a szovjet parasztszeni a vörös értelmiség példaképe, sőt, a szocializmus kapitalizmussal szembeni erőfölényének antropológiai megalapozója lett. Szaharov elvtárs az 1964-es akadémiai közgyűlésükön népbuítással, a tudomány meggyalázásával, a tudás lebecsülésével és ezzel együtt a hazát ért óriási veszteségekkel vádolva (amiért így biológiai fegyverek is később lettek, mint az amerikaiaknak) eltávolította őt a tudományos közéletből.

Belegondolva apánk agrár-szakoktatói múltjába, hát – nem lehetett könnyű dolga! Először is „át kellett értékelnie” a hazuról hozott, megismert és megtanult egyéni-családi és nagybirtokos gazdálkodásról vallott ismereteit; majd öntözéses gazdálkodást tanítani ott, ahol a mai napig nem készült el a Duna-Tisza-csatorna; miközben beletörődött a kollektív gazdálkodás előnyeibe, és agronómusokat képzett a termelőszövetkezetek számára; közben még jarovizálni és gyapotot termesztene is kellett ott, ahol a közelben a vetőmag-nemesítés tudósai dolgoztak.

Szarvas „mezgéről” már bőven vannak emlékeim. Az egykori Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet, melynek a világháborús években K. Kurt igazgatósága alatt már általam is ismert királyi tanárai R. János és Sz. László voltak, később egy csehszlovákia földről ide érkezett jeles lelkész nevét viselte. Nehéz évek voltak, de mára (ahogy lenni szokott) megszépült minden: a régi kastély fűthetetlen nagy szobái, a félelmetes pince, ahonnan a szent s fát kellett felcipelni, a nélkülözés és a ruhák, melyekben akkor jártunk. A holt folyó, melybe majdnem mindegyik testvérem egyszer-egyszer bele akart fulladni, de nem tehették, mert a gyerekszobánkban (mert az volt nekünk!) ott függött felettünk az őrangyal képe: Őrangyalunk, aki védőn lehajol a folyón átvélő pallón a tavirózsáért nyúló gyerekekért (Giccs? Hm...). Kilenc gyerek kezét nem lehet egyszerre fogni, így hát anyánk Istenre bízott minket. Emlékszem a kastély és környéke, a Kisutca, az Ótemplom mögötti gödör gyermekcsapatára. A nagy ütközetekre, Csapajev, Timur és „Rákóczi hadnagya” csapataira. Akkoriban mi már óriáscsaládnak számítottunk, de voltak még 4-5 gyermekes szomszédcsaládok is – hála Ratkó néninek –, és persze megjelentek a kettő tesók, de az egyke még ritka volt. Lehattunk úgy húszan gyerekek, egyévestől a tizenötig „egy udvarban”. Jó nagy udvar volt, a háború vége felé ide terelték a falu félezer zsidó lakosát, állítólag a gettó múlt miatt tüntették el később a kastélyt, és emeltek a helyére egy ronda emeletes épületet. Pedig de szép volt ránézni a ligeti híd felől a két olasz testvér kastélyaira! Nem is kettő volt az, hanem négy látszott, amint a falaik alatt a holt folyó vízében visszatükröződve az épületek és a park fái megduplázódtak.

Feri bácsi, az iskola igazgatója gyakorolta és megkövetelte a latin mondás – *Verba movent, exempla trahunt* („A szó megindít, a példa vonz”) – szerinti pedagógusviselkedést, életvitelt. A diák, a tanuló volt a középpontban, és mindent a nevelésnek és az oktatásnak rendelt alá, és ebben jó partnerei voltak: köztük apánk. Nem véletlenül dolgoztak együtt közel másfél évtizedig. Akkor ott nem lehetett a tanárnak semmilyen ajándékot elfogadni neve napján, sem máskor. Akkor még országos pedagó-

gusnap sem volt, amire ajándékozással készülhettek, gyűjthettek volna a tanítványok szülei. Amire én emlékszem, azok a disznóvágások idején kapott kóstolók, de azok sem a tanítványok (bár lehetett köztük olyan is) szüleitől érkeztek, hanem a kisvárosi ismerősöktől, barátoktól. Ráadásul azt illet viszonzni is, amikor a mi disznónkat szúrták. Visszatérve az igazgatói mércére: az magas szintű és tisztességes volt.

Aligha lehetett kinézni a kistermetű igazgatóból annyi erőt, következetességet, szigort és fegyelmet, amivel rendet tartott környezetében. Tantestületét igyekezett jó közösséggé formálni. A tanárok, nevelők névnapjait közösen illet megünnepelni, oda az ünnepeltnek lehetett vinni ajándékot, amit aztán többnyire el is fogyasztottak. A nyári estéken szombatnóként összegyűltek a családok a kert végében, a parti bástyán, a nagy platánfa alatt, és szalonnát sütöttünk. Szólt a gramofon, a felnőttek táncoltak, mi, gyerekek fogócskáztunk, bújtunk és ipiapacsoztunk. Karácsonykor, amíg a Jézuska „dolgozott”, bábszínházat rendezett nekünk, a tanárok és az alkalmazottak gyerekeinek. Később mi, a nagyobbak készítettük a díszletet, adtuk elő a *Piroska és a farkas*t, a *János vitéz*t a kisebbeknek. Az igazgató gyerekeinek szép bábjaik voltak; most már tudom, hogy Sárika néni, az anyukájuk készítette. (Nem véletlenül alapította és vezette nyugdíjazásáig a háziipari szövetséget hímmzett gyermekruhákat készítő részlegét Sárika néni.)

„A hadikórházban az egyik sebesült német betegtársamtól kaptam egy szabásmintát. Megőriztem, nagy hasznunkra vált. Egy nyuszibaba snittje volt ez, jókora fülekkel. Megindult a termelés. Az ismerősöknél, rokonoknál volt sok, másra nem használható textildarab. Egyik barátunk kárpitós volt, ő is jócskán besegített a textilhulladékokkal. A mintadarab, egy közel fél méteres nyuszi baba az egyik rokon kalapszalonzójának kirakatába került. Szép nyuszi fiú volt, elegáns, nyakkendő. Egy játékkereskedő rokon vállalta a forgalmazást. Én szabtam, Sárikám varrta. Utána fűrészporral tömtem, és Sacikám divatosan öltöztette, hímezte a nyuszi kislányokat, kisfiúkat. Még akkor is sikeres vállalkozás lett volna, ha nincs ekkor (1946) játékbánya. No meg a búsvét közeledte is növelte a keresletet. A két és fél diplomám birtokában így kerestem a kenyérrevalót, kézimunkával” – írta visszaemlékezésében Feri bácsi.

Emlékszem a gazdaképző (bár akkor már középfokú tanintézet) tantestületére, akik közül sokan később egy-egy mezőgazdasági főiskola vagy egyetem tanárai lettek: micsoda szakemberek voltak, és mennyi priusszal bírtak! Emlékszem a gazdasz diákokra – a trágásokra, ahogyan a gimisták emlegették őket –, akik minden lehetséges csínyt elkövettek, de tisztelték a tanáraikat és Dankó bácsit is, a vöröskatonából lett borissza pedellust. Miért említem kellő tisztelettel én is a hivatalsegédet (akkor már így nevezték)? Mert ott és akkor a diákok számára sokszor nagyobb tekintélyű volt még tudós tanáraiknál is, meg közelebb is érezték magukhoz, mint egy tanárt. Akárcsak Móricz iskolaszolgája, István a *Légy jó mindhalálig*ban. Jó szívvel gondolok az iskolai menza Rideg (sic!), de nagyon kedves főszakácsára, aki mindig eltett nekünk, gyerekeknek a kelt tészta bejglíkből, a buktákból, a kalácsokból, a kiflikből. Télen egy-egy forró tea is jutott mindig a hidegben reszkető gyerekeknek. Az 1950-es évek ezek, amikor mindnyájan szegények voltunk, köztük mi – egy sokgyermekes család sarjai – talán a legszegényebbek.

Bizonyára restellték szüleink, amint ott sorakoztunk az intézet folyosóján a nagy konyha ajtaja előtt, hogy az említett tésztákból a „Rideg” bácsi, vagy a „konyhás” néni kiozzák nekünk a megmaradt, de sokszor éppen számunkra megspórolt tésztákat. Tiltottak bennünket, mégis ott ólálkodtunk a kalocsai mintával kifestett ebédlő előtt. Olykor még az is megesett, hogy a hivatalos ebéd végeztével beültettek bennünket a kis (tanári) ebédlőbe lekváros, mákos metéltet vagy túrós csuszát enni, hiszen azt nem adhatták a markunkba. Amikor jóízűen falatozva „lebuktunk” az igazgató bácsi előtt, kedves mosollyal, majd szigorú arccal közölte, hogy sarat ne hozunk be a folyosóra, és a szilencium idején meg ne lásson ott bennünket.

Ma is előttem vannak az otthoni disznóvágás utáni esték, mikor minden a helyére került, a szalonnák lesózva, a sonkák a páclében, a hurkák és a kolbász a rudakon, a disznósajt a prés alatt, kihűlt már a tepertő, és fazékban a zsír is, a sparherden még langyos volt a kolbászhús maradékával megtöltött káposzta, s apánk kivitte hűlni a folyosóra a kocsonyát. A mama és segítője – talán az iskolai konyháról, vagy Rideg néni? – felmosták a lakásunk előtti folyosót és az előszobakonyhát, ekkor mindnyájan összegyűltünk megnézni a „termést”. Apánk és a böllér talán egy kisfröccsöt szopogattak éppen, mikor a mama elővette a listáját, melyen azok a családok voltak felírva, akiktől kóstolót kaptunk, és zsírpapírba kezdte csomagolni a visszajáró kóstolót. Ment a hurka, a kolbász, a tepertő, a karaj: a mama azt is feljegyezte, kinek, mi jár. Adós nem szeretett maradni, de fukar sem, s ha szegényebbet talált nálunk, oda többet tett (elvétve lehetett ilyen!). Elkészült vagy tíz-húsz csomag, s mi sajnálkozva néztük, mi maradt. Bizony be kellett áldozni a „saját” kolbászkát is, amit Rideg bácsi, a böllér mindig a végére, vagy az éppen kiszakadt bélben hagyott, elcsípte a két végét, és viccesen egyenként megajándékozott vele bennünket, gyerekeket. Persze, az is ment többnyire a közösbe. Savanya képünket látván anyánk a következő kérdést szegezte nekünk: *„Jó volt elfogyasztani a disznótoros ebédet az előző vasárnapokon? Jó volt örülni, amikor kopogtattak és hozták a kóstolót? Hát akkor most az is legyen jó, amikor visszavisszük, viszitek azoknak, akik akkor gondoltak ránk.”* Aztán felcímkézte a csomagokat, kijelölte a szállítókat, majd egy-két nap alatt széthordtuk a disznónk felét.

Az iskola zenekara, énekkara, tánccsoportja, a diákszínjátás és egyéb kulturális rendezvények, de még a közösen hallgatott, végigdukkolt rádiós focimeccs-közvetítések is a közösségépítést szolgálták. Azért emlékszem úgy az angol–magyar 6:3-ra, mert száznál is többen ültünk a nagy terasz előtt, az első sorokban a tanárok, mögöttük a diákok és mi. Zengett az udvar egy-egy gól után. Egyszerre örült tanár és diák, ölelgetve, lapogatva egymást. Az igazgató sem időt, sem eszközt nem sajnált, ha közösségi élményt kellett varázsolni, segíteni. Neki, apánknak s tanártársaiknak ehhez talán egy háború, egy hadifogság, egy átélt reménytelenség is kellett. Persze akkor ez jól is illeszkedett a *„holnapra megforgatjuk az egész világot”* mottójú törekvések közé. De azok is jól szolgálták ezt a folyamatot, akik nem hittek a kommunizmus világméretű győzelmében. A tréfás értekezleti paródiák, melyek egy-egy közösen eltöltött szilveszteri előadás termékei voltak, jól érzékeltetik ezt. A tantestület a csendes ellenállók, a „régí vágású”, de elhivatott pedagógusok közössége volt. Majd minden tanár játszott valamilyen hangszeren, így hát zenekara is volt az oskolának.

Néha-néha, de lehet, hogy havi rendszerességgel, városi barátaival tarokkozott apánk. Évtizedekkel később Laci barátom mesélte el a következő esetet, amely a baráti tarokkpartin történt. Többen ülték körül az asztalt, mint a tarokkjátékhöz szükséges négy ember, így apánk éppen pihenőben volt. Állatorvos barátját egy nehéz ellés miatt kiszóltították a partiból:

– Ülj be, Bandi! Gyarapítsd a pénzt, amit itt hagyok! – szólt neki Miska, az állatorvos. Hagyott neki egy jó kupac magyar forintot az asztal sarkán.

Apánk beült, de nem volt valami jó lapjárása, bukott is rendesen. Jó óra múlva megjött fáradtan Miska. Elnézést kért, és lepihent egy kicsit. Szundított egy órácskát, majd ismét megjelent az asztalnál.

– Parancsolj, Misikém – adta át helyét apánk, s otthagya az asztalon a gazda maradék pár forintját.

Miska bácsi, meglátván a pár krajcárt, kifakadt:

– Az áldóját! Bandikám, ennyi pénzért a Ritzben is aludhattam volna!

Nem tudom, apánk hogyan fogadta a kifakadást, de emlékszem, hogy egyszer – már a hatvanas évek elején –, amikor egy hétig Pesten tartózkodott (a mezőgazdasági kiállítás és -vásáron szakemberkedett), levélben írta anyáknak, hogy elsétált a Duna-partra, s megállt a nászútjuk hült helyén, ahol régen a Carlton Hotel volt. Az a Carlton, melyben a következő magyar tragédia történt: 1941-ben Szent-Györgyi professzornak a szegedi egyetem akkori rektorának – aki igen pártolta az egyetemi sportot és színjátszást – ösztönzésére az egyetem diákjai előadták Shakespeare *Hamlejt*. A tragédiát Horváth István, 19 éves egyetemi hallgató rendezte. A Gertrúd királynét alakító kislány, a 21 éves Tóth Kata és a rendező egymásba szerettek. Kata negyedrészt zsidó származású volt, ezért a darabot betiltották. Ezután a két diák, István és Kata Pestre utaztak, és a Carlton Hotelben öngyilkosok lettek. Tragédia a tragédiában.

1956 forradalma itt, Szarvason érte a családot. A középiskolák fiataljai a felnőtt hangadókkal felvonultak a főutcán a főterre (a piactérre), ahol nagygyűlést tartottak. Osztálytársam, barátom szavalt ott a *Talpra, magyar!* Nehéz helyzetbe került apánk iskolájának vezetése; Feri bácsi, az igazgató megbetegedett; a tantestület összeült megtárgyalni, mitévők legyenek? Apánk mint igazgatóhelyettes vezette az értekezletet. Ceruzával sajtupapírra írt beszédét megtaláltam, s őrzöm. A következőket mondta: „Az események forgatagában sikerült iskolánk nyugalalmát megőrizni. Az elmúlt napokban Forradalmi Bizottságok alakultak a városban. Iskolánkban Forradalmi Bizottság nem alakult, de a tantestület azt indítványozta, hogy egy ideiglenes bizottság vezesse az iskolát. Mindenki tisztában volt azzal, hogy erre az indítványra külső behatások miatt volt szükség, elsődlegesen amiatt, hogy igazgatónkat minden esetleges támadással szemben megvédjük. Ma viszont az iskola érdeke, a Tantestület egységének megőrzése és nyugalma megköveteli, hogy ezt a kérdést felülvizsgáljuk és rendezzük. Indokaink: jelen helyzetben igazgatónk lemondását nem fogadhatjuk el; törvénytelen az igazgató mellé rendelt bizottság. Az iskolavezetés az elmúlt napokban hivatalosan senkivel sem tárgyalt, érintkezett, így megelőztük, hogy az igazgató lemondásának híre kimenjen az iskolából. Igazgatónk személyére nézve is hátrányos helyzetet jelenthet, hogy az akkori helyzetben önként mondott le az iskola vezetéséről. Kérem a Tantestületet, hogy vitassa meg az iskola

további vezetésének kérdését. Magam részéről kérem igazgatónkat, úgy is, mint jó barátomat, hogy vegye át az iskola vezetését. Tudom, hogy jelenleg ezt egészségi állapotára alig teszi lehetővé, nehéz dolgoznia. Megígérem, hogy minden erőmmel támogatom, és az elkövetkező nehéz napokban az iskola összes ügyét, mint helyettese, olyan felelősséggel intézem, mint azt tettem eddig is. Feltétlenül szükséges azonban, hogy intézkedéseimet vele egyetértésben, a hivatalos igazgató nevében adhasam ki. Ugyanakkor kérem a Tantestület további egyetértését és támogatását mindkettőnk részére.”

Nehéz helyzetbe kerülhetett apánk, hiszen tízévnnyi méltánytalanság; ide-oda küldözgetés után, pártonkívüliként, finoman szólva konzervatív szülői pedigrével (persze ilyen több is volt a tantestületben), igazgatási gyakorlattal egyesek számára ideális jelölt volt az iskola vezetésére. Utólag úgy gondolom, hogy reális, a tanítványokért is felelős és barátjához hű döntést hozott, és akként is viselkedett. Alig tizenéves voltam ekkor, vonultam a forradalmárokkal, lestem, hogyan verik le az iskola homlokzatáról a csillagot, és örültem, hogy napok és órák maradtak el a suliból. Emlekszem szüleim aggodalmára és arra is, hogy anyánk egyik pesti barátnőjének fiát, a Csukit, a pilisi haveromat leküldték hozzánk, nehogy valamibe belekeveredjen. Bajt persze itt is kevert, úgyszólván mihelyt normalizálódni kezdett a helyzet, apánk „hazazavarta”. A városban hamar lecsendesedtek az események, főként amikor megjelent egy orosz tank, elfoglalta a hídfőt, és lezárta, ellenőrzése alatt tartotta a főutat. Én akkor még Csukival, meg a tízen túli haverokkal a bástya sarkában lévő szomorúfűz lombjai közt dohányozva (5 éves tervet, esetleg Munkást szívtunk, mikor mit sikerült lopni otthonról) figyeltük a harcmozdulatokat. Mondanom sem kell, Iván a tank tornyában ülve hamar észrevette, hogy füstöl az akác, és arra kurblizta a csövet. Potyogtunk le mint az érett szilva, erre röhögve odasétált (a mi fánk légvonalban úgy húsz méterre volt a tanktól), és kézzel-lábbal magyarázta, hogy nem bánt, menjünk csak ki, megmutatja a tankot. Talán hárman-négyen, köztünk a Csuki, kimásztunk a kerítésen, és Iván felpakolt bennünket a tankra. Nem sokáig élveztük a kiképzést, mert valaki jelentette apánknak, hogy elfoglaltuk a tankot. A fater erre mozgósította Dankó bácsit, a pedellust, aki éppen józan – korábban meg vörös katona – volt, hogy szabadítsa ki bennünket. Így is történt, hamar hazakerültem, és néhány nyakleves meg szobafogság-fenyítéssel megúsztam a dolgot, a Csuki meg csomagolhatott.

A városban és környékén korántsem alakultak ilyen viccesen a dolgok:

„A tebergépkocsik a kisváros rendőrkapitányságára vitték a foglyokat, ahol arccal a fal felé fordítva a folyosón sorakoztatták fel őket, és a nyomozók gumibottal verték az ellenforradalmároknak kikiáltott falusi parasztokat. Ekkor kapta vidéken a gumibot a 'Kádár-kolbász' nevet. Az áldozatokat átkísérték a börtönbe, ahol – miközben a börtönparancsnok átvette a foglyok ingóságait – fegyveres karbataalmisták fáradhatatlanul rugdosták a védtelen foglyokat. Megváltás volt, amikor végre bejuttattak a kisméretű cellába, külön a nők, külön a férfiak. A nőknek éppen úgy kijuttott az ütlegetésből, mint a férfiaknak. Másnap megkezdődött a letartóztatott személyek kihallgatása a járási kapitányságon. Parasztok, tanítók, egy pap is – voltak vagy ötvenen. A nyomozók addig verték az áldozatot, amíg az valamit magára vállalt és aláírta a jegyzőkönyvet” – olvastam később egy korabeli tudósításban.

Az Ótemplom papját – gyermekkori barátomnak Samunak édesapját – is begyűjtötték, megverték, pedig a szőszékről nyugalomra intette mindkét felet. Samu ezért az elemi iskola elvégzése után nem kezdhette meg középiskolai tanulmányait, hanem egy évig fizikai munkásként dolgozott, majd a debreceni Református Kollégiumban érettségizett. Azt követően ismét együtt jártunk, mégpedig a debreceni tudományegyetemre, ő bölcsész, én a természettudományok hallgatójaként. Ő Ernest Hemingway novelláit elemezte diplomamunkájában, én a kromoszómaaberrációkról írtam záró dolgozatot. Én belesimultam a rendszerbe, ő családotul elhagyta az országot.

56. Sajtótudósítás, 1950

A tantestület életéből is őrzök egy-két dokumentumot, melyekből néhányat közreaddok, mert sokat elmesélnek róluk, rólunk, azokról az időről. Sajtótudósítás 1950-ből (fontos az írás dátuma!):

„Mint ismeretes, újból bekövetkezett a krónikás időszak. Ezzel kapcsolatban rosszálló önkritikával kell megállapítani, hogy az elmúlt években mi magunk is elkövettrünk egy-két krónikát. Most azonban, tekintettel a tekintendőkre, szakítunk a múlt eme kétes értékű, sőt kétségtelenül értéktelen csökevényével, és a krónikák léha csacsogása helyett komoly dokument írásművel fogjuk regisztrálni azt a sajnálatos tényt, hogy megint december van, és megint idősebbek vagyunk egy évvel. Fenti cél érdekében elhatároztuk, hogy életre hívunk egy kivesző félben lévő kísértetet, mely az utóbbi időkben már megszűnt kísértetni. Ez az a bizonyos miniszteri rendelet, mely szerint a tantestület tagjainak több alkalommal be kellett számolniuk a sajtóban elkövetett ténykedéseikről. Ma már nem kell, illetve ezt a figurát még nem játszották mostanában. Feltehető, hogy a minisztérium feledékeny, de az is feltehető, hogy pár elrettentő eset hatására hallgatólagosan szüneteltetik a termelést. Ugyanis nehéz időket élünk, minek ezt még cikkekkel is súlyosbítani. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a tantestület tudományos irodalmi működése megszűnt. Ami meg akar születni, az meg is születik, legfeljebb nem a nyilvánosság számára. Ez azonban mit sem von le a művek értékéből. Az érték az asztalfiókban is érték.

Szóval hogy mi is leplezzünk le valamit, a következőkben le fogjuk leplezni a tantestület, sőt a gondnoki és irodavezetői kar, nemkülönben a hivatalsegédi szabad szakszervezet irodalmi működését. Hosszas, de eredményekben bővelkedő nyomozás után sikerült az alábbi, részben elkészült, részben most készülő irodalmi művekről lerántani a leplet.

Dr. Czevi Ferenc, az igazgatónk Rendellenes és nehéz szülések című művén dolgozik üres óráiban, amennyiben üres órái egyáltalán volnának. A cím ne tévesszen meg senkit. A könyv, melynek megírása szintén a nehéz szülések közé tartozik, korántsem ember- vagy állatgyógyászati körből meríti a tárgyát. Az illusztris szerző egy kastély-átalakítás és egy leltárfelvétel körül lezajló vajúadásokat taglalja a tőle megszokott lebilincselő stílusban. Főlényes tárgyi tudással és keserű tapasztalatainak bő tárházával még a laikus olvasót is el fogja kápráztatni, nem beszélve a sza-

kemberekről, kik feltétlenül élvezettel fognak rágódni a nem mindennapi irodalmi csemegén. A szerző bevallása szerint legsikerültebbek a 'Hiteltűllépés, csőbeszerzés', valamint a 'Leltározási batáridő' című fejezetek.

Sületlen igazgatóbelyettesünk, közkedvelt Júliánk napi fáradalmi után a fel-sőbb matematikában keres üdülést. Kétségtelen, hogy készülőfélben lévő műve új távlatokat nyit a matematikában. A nagy borderejű munka címe a következő: 'Két-szobás lakások szinuszgörbéjének számszerű összefüggése a vízvezetéki főcsapok hiperbolikus elhajlásával'. Miután a nagyközönség a részleteket úgysem értené, csu-pán a mű végeredményét közöljük. A lakás akkor lesz készen, mikor az említett szinuszgörbe és hiperbolikus elhajlás a végtelenben találkoznak. Bár ennek kiszámí-tása majdnem emberfeletti feladat, mindenestre megnyugtató, hogy a szükséges mellékszámításokat dr. Jenesik és prof. Csenkisz végzik." (Ekkor épültek ott az isko-la tanári lakásai.)

„Mit várhat az ember egy cégjelzett növénytermesztőtől? Természetesen azt, hogy alattomban állattenyésztési babérokra pályázik. Ez az eset Szollár Sándornál is, aki olyan tárgyat dolgoz fel, mely pillanatnyilag egyedül áll az állattenyésztési iroda-lomban. 'Megfigyeléseim és eredményeim a macska és a csuka keresztezésénél' cí-mű munkája máris nagy port vert fel. Egyelőre csak a tanári házban, de kétsége-len, ha megjelenik, a legöregebb keresztezőnek is keresztbe fog állni a szemük. A ki-váló szakember szerint feltétlenül szükséges egy olyan új fajtájú csuka kitenyészté-se, amely boroggal is megfogható. Gondos megfigyelései és számtalan kísérleti ada-tai arra engednek következtetni, hogy a jelenleg létező csukák a borgot nem kapják be. Viszont tagadhatatlan bizonyíték van arra, hogy a macska mohón bekapja a borgot, főleg, ha szalonmadarab van rajta. Kézenfekvő tehát, hogy a keresztezés ál-tal létrejött hibridek szintén kapkodni fogják a borgokat. Az sem lehetetlen, hogy nyávigogni is fognak, de ez nem lényeges. Szerző az új lényeket – utalással az ősök-re – 'macsukának' nevezte el, és ezúton is köszönetet mond Fekete Mihály és Szőcs Lajos kartársaknak, akik a kísérleti macska szájából kioperálták a borgot, valamint Énekes Jánosnak, aki a damil zsinórban basra esni szíveskedett.”

Gondoljunk bele: ebben az időben a lenini-sztálini ideológia szintjére emelték Li-szenko munkásságát, melynek rövid lényege, hogy szerinte a környezet minden, az öröklés semmi, kromoszómák pedig nincsenek! Hatalma teljében volt ekkor Rákosi Mátyás, aki a vajdasági Adán 1892 tavaszán látott napvilágot, és 1971-ben hunyt el az oroszországi Gorkijban.

„Témájának érdekessége miatt az elsők között kell megemlíteni **Mulino Zoltán** készülő munkáját. A kiváló biológus és bacilusvadász nem tagadja meg önmagát. 'Egyes tejmagtériumok által közvetett úton előidézett szívrezgések' című művében frappáns felkészültséggel hozza össze az egymástól látszólag távol eső fogalmakat. A mű előszavában melegen méltatja a szükséges tejet és nemkülönben a szívrezgé-sekhez szükséges másik felet rendelkezésre bocsátotta a nyári nagygyakorlatok ide-jén. Magunk részéről élénken sajnáljuk, hogy a szépen induló kutatások eredmé-nyét még mind a mai napig nem látjuk regisztrálva a helyi házassági anyakönyv-ben.

Kies tanszékén kerestük fel a magyar nyelv tanárát: **dr. Zemlényi Lászlót**. A neves pedagógus éppen azzal volt elfoglalva, hogy saját mágikus erejének hatásfokát mérte egy Doffner kartárs által készített elmés fokmérővel. Érdeklődésünkre szerény mosollyal a következőket mondta: valóban dolgozgatok egy kis művecskén, mely távol esik ugyan a szakmámtól, de én kedvel foglalkozom vele. Tanulmányom címe a következő: 'Az ezüstkanállal adagolt sertéstakarmányok értékesítési együttműködése'. Elméletem helyességét mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a tény, hogy az ezüstkanállal történt takarmányadagolás folytán jelenleg is kolbásztúlterheltségben szenvedek.

Szőcs Lajos újabban irodalmi munkásságot folytat. Az állattenyésztés és más polgári jellegű kérdések hidegen hagyják. Besorozott honvéd mivoltára tekintettel a hadászat iránt viseltetik meleg érdeklődéssel. Stratégiai dolgozata az alábbi címen fog napvilágot látni: 'Írnokok visszavonulási sebességének szabályozása.' A merész katona gyakorlatilag ugyan lebetetlennek tartja, hogy a honvédség írnoki kara egyáltalán valaha is visszavonuljon, de mégis kíváncsi, hogy a visszavonulási sebessége legalább elméletileg szabályoztassék. Kapcsolódás esetén a bang- és fénysebességének középarányosát véli olyan visszavonulási sebességnek, mely írnokok számára legmegfelelőbbnek látszik, anélkül hogy az írnoki méltóság rovására esne. A Zemlényi-féle ezüstkanál-elméletre vonatkozóan annyit kíván megjegyezni, hogy László szóban forgó megboldogult sertése tudatbasadásban, cezaromániában és szexuális hisztériában szenvedett. Normális idegzetű disznóknál ez az eredmény egyszerű nikkelezett kanállal is elérhető.

Sebes kartársunk és általában Pista bátyánk kitart a szakma mellett. Géptani könyvet ír: 'Félgőzzel működő leltározási gépezetek' címmel. Ha ezzel végez, azonnal megkezd: 'Teljes gőzzel előre!' című, buzdító tárgyú ifjúsági regényét felnőttek számára. A jeles és bészagpótló szakmunkák témája körül tudomásom szerint igazgatóknak bokros érdemei vannak.

Énekes Jánosnál is érdeklődtünk irodalmi munkássága felől. Az orosz nyelv és irodalom tudós professzora elég kedvetlenül nyilatkozik. 'Hagyjanak békén, kérem! Nincs nekem ilyesmire időm. Jelenleg szárazdajkasági tanfolyamon veszek részt, mely minden szabadidőmet leköti.' De fokozott és kitartó érdeklődésünk elől csak nem tud kitérni a jeles filológus. Kiderül, hogy fiókjában egy hatalmas, készülőfélben lévő mű rejtőzik. A mű címe: 'Egy középfokú intézmény leltári monográfiája.' Elárulja, hogy itt rendkívül nagy felkészültséget és tudást igénylő munka folyik. A cím nem mond sokat, de ha elolvassuk a különféle pikszisek, köpöcsészék, bokedlik, matracok és lyukas levesestálak ide-oda vándorlásának történetét, vagy a kis lábmosó dézsa tragikus sorsát a darabokra való széthullásig, nem is beszélve egyes tárgyak csodálatos megszorításának vagy éppen varázslatos eltűnésének leírásáról, meg kell állapítanunk, hogy e monográfia, nemcsak a leltározási szakemberek, hanem a közönség legszélesebb rétegeinek érdeklődésére is igényt tarthat.

Dr. Khémi Lórándot a vegyészeti tanszéken kerestük fel. Amint az ajtón belépünk, ijedten keressük a gázt, amelyet el kell zárni, miután az ajtón erre vonatkozó erőlyes utasítás olvasható. Gáz pillanatnyilag nincsen, vagy ha van is, nem tudjuk, hol kell elzárni, de megnyugtatólag hat, hogy a nagy kémikus jelen van. Nem is tagadom, mondja, hogy mellékesen irodalmi munkásságot is fejtek ki. Általában

annyi mindenfélét fejték ki, hogy eggyel több vagy kevesebb már nem számít. Fő művem: 'Különféle tanárvegyületekből gazdasági tanár kikristályosítása'. Korszakalkotó munkának tartom, éppen a jelen korszakban tapasztalható 200 forintos áramlattal kapcsolatban.

'Dorongfűltek harmonizálása' – kis énekkari stúdium tanulók énektanításával foglalkozó szerencsétlenek számára. 'Magzatburok-leválasztás' című munkámban részletesen azzal foglalkozom, hogy miként lehetne megszabadulni egyes, kollégiumból reám ragadt megtisztelő, de nem szerény személyemet illető feladatokról. A felvilágosításokat megköszönve máris távoztunk, és fogadalmat teszünk, hogy a gázt nem felejtjük el elzárni.

Hoffer Andrást hosszas keresés után egy drapéria alól sikerül előhúzni. A nagynevű dekoratőr és gyakorlati szakfőúr az őt annyira jellemző szerénységgel bántja el érdeklődésünket. Kérésünknek azonban még sem tud ellenállni, és csak úgy per tangensem megemlíti, hogy éppen most fejezett be egy kis népdalátíratot. Az első versszakot sebtében le is jegyeztük:

Laza vagyok, laza, lazának születtem
Laza nótát dalolt a dajka felettem,
Laza a tartásom, laza a nadrágom,
Lazán éledegem bús, laza világom,
Laza a fegyelem, laza a szerelem,
Laza benzinkecském lazán megnyergetem.

Dr. Tornakovics Ernőt, a testi nevelés tevékeny tanárát éppen tetten érjük. Nem is tagadja, hogy tudományos irodalmi munkásságot folytat. 'Hogyan üljünk egy nadrággal négy nyeregben' című, testnevelési tárgyú művét a közeljövőben tízezres példányszámban adják ki azok részére, kinek vagy nincs nadrágjuk, vagy ha van nadrágjuk, nyergük nincs, amibe beleüljenek.

Ha már nyeregről is szó esett, beszéljessünk a főnyergelővel, **Fekete Mibállal,** milyen merényletet tervez az irodalom ellen? Érdeklődésünkre vad dübvel tör ki. 'Már megint miféle állati rendeletről van szó?' Nagy nebezen megnyugtató Birkazug egykori zsarnokát, hogy nem rendeletre, hanem önként termelt művei iránt érdeklődünk. 'A frásznak van kedve írogatni, van nekem éppen elég bajom. Fájd a szemem, fáj a lábam, fáj a fejem, egy élő fájdalom vagyok. Terveim vannak ugyan, például: Irodalmi szó-e a frászkarika – nyelvészeti, Adjunk, vegyünk baráti alapon – közgazdasági, Lányok a trágyatelepen – pedagógiai, Oldalba fűró gépek – géptani és Akassza fel magát neve napján – címmel társadalomtudományi tárgyú munkák megírását tervezem, és ha majd ráérek, meg is írom.

Kedves jubiláris ünnepség közepette találjuk intézményünk érdemes gondnokát, **Károly bácsit.** A minden gondnokok gondnoka, a századik alroatív elrontását jubilálja bensőséges kis magánünnepség keretében. A zenét balk fogcsikorgatás pótolja. Még mielőtt irodalmi működése iránt érdeklődnénk, sürgősen kijelentjük és megnyugtató, hogy ez nem személye ellen irányuló támadás akar lenni, és az is távol áll tőlünk, miszerint a messinai földrengésért, az ökörirítói tűzért, a 2. világháború kitöréséért, valamint egy elkallódott WC-takarítókeféért őt személyében tegyük felelőssé. 'Mióta itt teljesítek szolgálatot, annyi minden történt velem, hogy nyugodtan megindíthatok egy rémregény-sorozatot, ami remélhetőleg némi pénzt

hoz a konybámra. Pár címet máris felsorolhatok: Szollár, a titkolódzó fantom, és A kötélidegzetű Mihály, valamint Borzalom az elrontott íveken. Azután az Őrület a pénztárnaplóban vagy a Könnyelmű átadások lélektana, valamint a Megfontolások és elmélkedések az átvétel előtt című munkáimhoz most gyűjtöm az adatokat. Csak Szollár Sándor nem érti meg, hogy addig nem vehetek át semmit, míg az adatgyűjtést be nem fejeztem!

Mi a magunk részéről máris mindent megértettünk, és sürgősen távozzunk a konyba irányába, ahol **Hamilesz elvtárs** gondnoksegéd és bűvészinas tartózkodik. Legnagyobb csodálkozásunkra kijelenti, hogy Csajkovszkij Diótörő balettjének sikerén felbuzdulva, ő a 'Fejtörő' című baletten dolgozik. Hatásos szám lesz a 'Tojáštánc 4,50 forint körül' című nagyjelenet. A szólótáncokat Icuka, Zizuka és Zsuka lejtik. A balett különben azt a mesét dolgozza fel, mely arról a legendás élelmezésvezérrel szól, aki 4,50 forintból 5,50 forintot tudott elkölteni.

Legendás Márikánk egy szomorújátékon dolgozik, de sajnos kevés rá az ideje. Címe: 'A be nem tartott batáridők'. Már maga a téma is elég szomorú, hát még a vele kapcsolatos játék. Nem vártuk meg a tapintatos eltávolítást, hanem kivonyítottunk az irodából, hogy igazgatónk kedvenc szójátékával éljünk. Kijövet a közszerepetben álló **Dankó bácsinkkal** találkozunk. András bácsi szokás szerint a fűlőtestet támogatja, bár vannak esetek, mikor vita tárgyává lehetne tenni, hogy ki támogatja a másikat. Mikor irodalmi működése iránt érdeklődünk, megvetően legyint. Nem vagyok barátja az irkafirkának. Fiatalabb koromban ugyan akartam írni egy kis munkát 'Kis boszorkányszakértő a mellényzsebben' lett volna a címe.

Miután a leplet mindenkiről lerántottuk, mindenki nyugodtan visszahúzhatja magára, csak arra kérjük az érintett szak-, illetve elvtársakat, hogy a lepellel együtt az orrukat ne húzzák fel, mert megbántani senkit sem akartunk."

Természetesen ez a tréfás tantestületi bemutató azok számára többet mond, akik megélték ezeket az éveket, de még inkább emlék azoknak, akik ismerték a szereplőket. Mégis érdemes volt felidézni, hiszen az írás mögött felsejlik a kor, a lebecsült értelmiség szellemi ereje. Mert a humor lehet erőfölény – közhelynek tetszik, de így igaz!

Egy évvel később egy hasonló paródia készült, amely a kollégák körében nagy sikert aratott. Másnap már 1952-t írtunk. Magyarországon javában „épült” Rákosi proletárdiktatúrája, aki a nagy Sztálin teljes támogatását élvezve végzett tisztogatást párttársai és az állami vezetők körében. Kádár János már május óta börtönben ült. A következő évben Péter Gábor, az ÁVÓ főnöke is oda került. A koholt vádak és a kikényszerített önbevallások, önkritikák és önleplezések a hatalom kedvelt módszerei voltak. A Magyar Dolgozók Pártja nemrég lezajlott kongresszusán irreális gazdasági növekedésről döntöttek, melynek következményeként az emberektől is irreális erőfeszítést vártak el. Az új évben alapította meg Rákosi a kormányát, egyesítve a párt- és az állami hatalmat, s ezzel a diktatúra teljessé vált. Igaz, Gerő Ernő, alias Pedro elvtárs, a „barcelonai hóhér”, az ókonzervatív sztálinista készülődött már a párt élére. Ebben a társadalmi közegben – hiszen a mindenütt szolgálatkész besúgók ott voltak a tantestületekben is! – merésznnek voltak mondhatók az efféle szilveszteri tréfálkozások.

Dr. Czevi Ferenc igazgató életének teljes történetét majdnem ötven évvel később ismertem meg. Önéletírásának néhány fejezete igen meglepett, mások pontos képét nyújtották a kornak, a szocialista rendszernek, városnak és iskolának, családjának és önmagának. Érdekes felidézni néhány „üzenetét”. Feri bácsi – és így is említem a továbbiakban – nem Szarvason született, de ott élt 43 évet, és élete végéig kapcsolatban volt családjával. Először egy kastélyudvar két végén laktunk, később egy tanári házban a „via Liberté”-n. Kedves, megnyerő ember volt, tudta kezelni a hatalmat, ezáltal védeni, fejleszteni az igazgatására bízott intézményt, óvni kollégáit, köztük a hatalom szempontjából megbízhatatlan helyettesét, apánkat is.

Alacsony jászkun ember volt, egy vasutas fia, aki kemény fizikai megpróbáltatásokon ment keresztül már gyermekként és fiatalon is. A kiskunhalasi gimnázium kosztos diákja, aki érettségi után a szegedi Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem történelem-földrajz szakos, mindvégig jeles-kitűnő eredményű hallgatója volt, Szent-Györgyi Albert rektorsága idején. Bár maradhatott volna az egyetem földrajz tanszékén, de felmérte előrelépésének esélyeit, és nem ácsingózott a számárlétra után. Inkább elfogadta Kecskeméten a Kereskedelmi és Mezőgazdasági Középiskola diákinternátusának nevelői állását. Hamarosan feleségül vette az internátus szomszédságában lakó asztalosmester lányát, Sárrikát. Közben kitört a háború, de még megírta disszertációját Kerekegyháza gazdaságföldrajzából, megvédte, és 1942 márciusában Szegeden doktorrá avatták. Ezt követően segédtanár lett a debreceni közép-fokú gazdasági tanintézetben, beiratkozott az Agrártudományi Főiskolára, és azt a háború után el is végezte. A front elől – mert akkor már megszületett a kisfia – családjával Kecskemétre, a szülői házba költözött vissza. A debreceni főiskola Óvárra költözött, ott kapta meg a katonai behívót. Gyakorlatozott egy pár hónapot a Nyitra partján: *„A kiképző tisztesek zöme harapós jutasi volt. Egyik-másik külön harapott ránk: 'Doktor Úr, mög talán érétségiye is van, oszt még söm tuggya?' Szakaszunkhoz egy szadista pesti bankos került, aki 'hegyi beszédeket' is tartott nekünk, s ha kedve tartotta, az útvári sáros utcán megkúszatta a századot”* – írta később annak a tizenöt hónapnak a kezdetéről, melyet katonaként, fogolyként s menekültként töltött.

Memoárjának részleteit a *Háború és háború* című fejezetben már idéztem. 1945 karácsonyán érkezett haza Kecskemétre, és 1946. februárban már beköltözött a pallagi konviktusba, hogy befejezze főiskolai tanulmányait. Júniusban, az oklevelének birtokában Kecskeméten, a parasztfőiskolán kezdett tanítani. Már kezdtek körülötte rendeződni a dolgok, amikor: *„A két aranyos, eleven, sajtkukac gyermekünk 1947 augusztusában két nap különbséggel birtelen megbénult. Nem volt nehéz kitalálni, hogy a Heine-Medin-kór vírusa okozta a bénulást. Ebbe a családi tragédiába majdnem belepusztultunk. Bizony hosszú évekbe telt, mire a gyermekeink a fővárosi Heine-Medin-kórházban, az Ortopéd Klinikán injekciókkal, gyógytornákkal, gyógyfürdővel, villanyozással és műtétekkel annyira megerősödtek, hogy talpra állhattak. Sajnos a saját egészségem sem volt rendben. A katonai szolgálat, a fogság és az anyagi tönkremenetelünk, a bajszás életmód után most a két kicsi gyerekünk bénulása csak rontotta az állapotomat. Beléptem a Kommunista Pártba, de nem sok örömmel teltt abból a balos, voluntarista és szektás iskolai irányításból, ami akkor körülvelt bennünket. Sajnos, 1949-ben megszüntették a Parasztfőiskolát. A minisztérium 1950. februártól fél éves szakmai gyakorlatra küldött.”*

A szakmai gyakorlatára Szarvason került sor, ahol az öntözéses gazdálkodással, a rizs- majd a gyapottermesztéssel ismerkedett. Akkor határozta el a kormány, hogy a gazdasági iskolákat technikumokká szervezi át, és a város gazdasági iskolájának átszervezését a minisztérium Feri bácsira bízta. A következő évben, a szeptemberi tanévkezdés előtt küldték, nevezték ki ugyanoda igazgatóhelyettesnek apánkat, aki-vel azután majdnem 15 évig dolgoztak együtt. Aztán valamelyik nagyfejűnek a minisztériumban vagy a pártközpontban az a zseniális (sic!) ötlete támadt, hogy a felsőfokú gazdasz képzésben résztvevők arányát úgy lehet gyorsan növelni, ha 29 jó mezőgazdasági technikumból felsőfokút csinálnak. Apánk főnöke és barátja így emlékszik vissza erre:

„A minisztérium rendeletére a négy új felsőfokú intézményben az ottani kutató-intézet igazgatója vette át a vezetést. Ez a vezetési forma nem volt szerencsés, mert hát olyan ember aligha van, aki vezessen egy jelentős kutató intézetet, egy tízezer hektáros állami gazdaságot és még egy felsőfokú iskolát is. A minisztériumban élesen összekülönböztem az igazgatást átvevő utódommal, aki kijelentette, hogy A. E.-t, a kitűnő gazdasz tanárt nem bajlandó átvenni a felsőfokú technikumba. Nagyon felbátorított a dolog, mert az illető emellett kilenc gyermekét is nevelte. Szerencséjére előnyösebb helyzetbe került tanulmányi felügyelőként, és így jóval magasabb nyugdíjat kapott. De hát nekem sok-sok álmatlan éjszakát okozott ez az önkényeskedés és igazságtalanság a többi mellett.”

Amikor dr. Czevi könyvét (és benne ezeket sorokat) elolvastam, még nagyobb szeretettel gondoltam erre az emberre. Persze mi, apánk gyerekei tudjuk, ennél nagyobb volt az igazságtalanság. Egyrészt azért, mert apánk az új intézményért érzett felelőssége, az összevont intézményen belül az oktatás színvonalának megőrzése miatt került konfliktusba a hatalom helyi képviselőjével. Másrészt a „baszon” nem volt akkora; azért nem, mert 1961-ben történt mindez, és apánk 1974. évi nyugdíjazásáig (igaz, akkor már a Dunától keletre eső mezőgazdasági-erdészeti szakiskolák vezető szakfelügyelője volt), 12 éven át magára maradt édesanyánk az otthonról lassan fogyatkozó kilenc gyermekével. Apánk hétfőn elutazott Szegedre, ahol az irányítás központja volt, majd onnan tovább a hatáskörébe tartozó, közel félszáz iskolát látogatni, és jó, ha péntek estére hazakerült. Apánk a szigor megtestesítője volt a családban; érzékeny ember volt ugyan, de valakinek rendet kellett tartani a sok gyermek között. Tanítványai is felfigyeltek arra, hogy amikor ideges, akkor nyakán az álla alatt a bal oldali ín rángatódzik, illetve – szerintem – félig akaratlagosan ő mozgatja. Mi, gyerekek, nagy figyelemmel voltunk erre, mert ez biztos jel volt arra, hogy jobb, ha meghúzzuk magunkat, illetve mint tőle hallottuk: „eltűnünk a balfenéken”. Ilyenkor elhúztunk tehát a szeme elől. Ez már a puha diktatúra idején történt. Bár Esti (E. P. regényében) szerint: „Puba diktatúra olyan, mint a szar.” Erre mondaná – mondta volt – apánk: „Volt már szarabb is!” Ami persze nem tagadja az előző állítást. Anyánk ugyan nem szerette a csúnya beszédet, de mint mondogatta: „anyánk vágni minket ezért szájon” (pontosabban legyintett, mert igazából egy jó pofont sem volt képes lekenni).

SZIVÁRVÁNY A FOSZLADOZÓ „VASFÜGGÖNY” TÚLOLDALÁN

57. Portyázás Nyugaton

Nem tudom, remélte-e apánk, hogy valaki valamikor szívesen olvassa naplóját, és az ő szemén, értelmén, értelem- és érzelemvilágán, tehát „agyának feldolgozásában” próbál eligazodni úgy fél évszázad távlatából abban, hogy a Monarchia gyermekei hogyan tekintettek Európára. Én megpróbálom. Viszonylag jól dokumentált naplói 1964-ben kezdődtek. Abban az évben, július elején lépte át a magyar határt anyánnal és húgunkkal: a két Máriájával. Utoljára 1945 júliusában, majd húsz évvel azelőtt vonatozott át – igaz, az ellenkező irányban – a határon, mert akkor a vonat kelet felé, egészen Máramarosszigetig vitte, orosz fogságba. Úgy általában nem sok húsz év, ha közben nem változik meg gyökeresen az ember körül a világ. Ha nem halnak meg szerettei, ha nem születik közben egy tucat gyereke, és ha tudja, mi végre történnek vele a dolgok, ki lehet ő, és mi lehet a dolga, jövője a szocialista táborhoz tartozó magyarhonban? Anyánk mindezeket az Isten akaratából valónak tudta be, évről másfél évre szülte gyermekeit, és nevelte őket szabad (?) idejében. Szerinte akkor is a jó Istennek köszönhetően kaptak útlevelet, vízumokat, vonatjegyet, némi schillinget és márkát, melyek segítségével a nyugati rokonok előőrse Bécsben keblére ölelhette őket. Emlékeim szerint apánk csak katonaként járt e tájon, és Sankt Pöltenen túl nem jutott. Anyánk számára, aki gyermekkorában már többször járt osztrák, német és belga földön, az eltelt két-három évtized utáni találkozások okoztak izgalmat és örömet, míg apánk figyelmét a természeti szépségek, a nyugati gazdaság, azon belül is a mezőgazdálkodás vonzotta. Anyánk Bécsben megölelhette Andreát, Klotildot, Hansot, Edwardot és Stefant, meg Ernst bátyja ifjúkori barátait, apánk pedig megcsodálta Kahlenbergeről és Leopoldsbergeről az alatt folyó Dunát, és kortyolta a Schwechatert. Innen már anyánk unokaöccse autóval vitte Mariazellbe a Máriákat és apánkat, majd tovább Pforzheimbe a tantihoz. Pár nap múlva a Rajna melletti Honnefben, anyánk nagybátyjához és apai nagyszüleinek sírjához vitt útjuk, és kirándultak a környéken: *So schön ist es am Rhein*. Július 28-án már Brüsszelben a városháza fotójával küldtek anizixot a kedves nagybácsi, André aláírásával, majd két nap múltán Brugge csatornáit csodálhatták meg, és finom belga söröket ihatott apánk.

Mindezekről a képeslapok hátoldalain tudósították gyermekeiket és a felügyelőtükre érkező nagybácsikat, no meg Ancit, a húgainkat óvó nagynénénket. Nem úgy általában, hanem minden nap írtak lapot, de mindig másnak címezve, így aztán a közel húsz napos útjuk alatt minden gyerek és magyarországi rokon kapott egy-egy lapot azzal a feltétellel, hogy azt meg kell őrizni és visszaadni otthon a feladónak. Ezért történhetett meg, hogy nyugdíjas apánk ezeket naplójába ragaszthatta, mely miatt most nekem óvatosan ki kell ezeket szednem, hogy elolvashassam, mi van a lapok hátoldalára írva. Az irántunk érzett aggodást jelzik a „reméljük, a nagybácsi már veletek van!”, meg hogy „elég élelmészési költség maradt otthon?”, és más, ehhez hasonló érdeklődés. Így ötven év távlatából úgy tűnik, viszonylag jól megvoltunk. A lányok még meg is spóroltak a kosztpénzből; úgy rémlik: napokon át tökfő-

zeléket ettünk, lévén pár fillér a tök kilója (utána évekig mellőztem ezt az ételt!). A nagybácsik sem tudtak többet tenni értünk, mint anyánk barátnői. Édesanyánk amúgy is az egyház oltalmába ajánlott bennünket, búcsúzáskor megjelölve homlokunkat kereszttel (ezt tette haláláig; nem lehetett úgy megbántani, hogy ne tegye meg!), és útjuk során reggel, este és napközben megannyi szép templomban imádkozott értünk. A képeslapok címzéséből tudom, hogy akkor még állt a gróf testvérének kastélya Szarvason a Szabadság út balszárnán, meg hogy két legkisebb húgom Ágotafalván komoly harcot vívott a vezető óvónővel. A magyar belső elhárítás nem követte ebben az időben a családukban zajló eseményeket („slendriánság”, mondaná anyánk), vagy csak mással voltak elfoglalva. Apánknak tudtommal nem kellett az útról jelentést írni, és besúgóink is lazáltak.

Így utólag gyanús nekem, hogy naplóról apánk éppen erről az első nyugati útjáról nem vezetett naplót. Úgy kellett a gyerekeinek küldött anzixokból összeraknom kalandjaikat.

58. Én és a szimmentáliak

Szüleink nyugati kalandozásaikat 1970-ben folytatták, hasonló útvonalon, szálláshelyeken, persze némi eltérésekkel. Ez alkalommal Sigmundhersbergbe – fogantatósom színhelyére – is ellátogattak, magukkal cipelve legkisebb öcsénket. Apánk ismételen megcsodálta az osztrák paraszti gazdaságokat, a Lencz–Moser-féle szőlőművelést és a rét-legelőgazdálkodást. Salzburg környékén figyelte, hogyan kerítik körbe a parasztok a hegyoldalban legelő borzderes és algaui marháikat. Meg is pihentek egy éjszakára itt egy paraszttanyán: *„Ezen a vidéken kis falvak, de inkább tanyák vannak, szép, egy-két emeletes házak, ahol a földszinten a gazdálkodáshoz szükséges helyiségek vannak, az emeleten pedig laknak, a főépület mellett a silótornyok, Harvereten tornyok”* – írta naplójába. Később a Fekete-erdő táján megörült, hogy ismét láthatja a Dunát, és valami pinzgauai tehenekre figyelt fel, jó érzéssel gyönyörködött a rozs-, zab-, árpa- és vöröshere-táblákban.

A sok tehén miatt most teszek egy kis szimmentáli kitérőt. Ez a fajta a hegyi tarka szarvasmarhák fajtái közé tartozik, vannak bajor tarkák, osztrák tarkák és a svájci szimmentáli marhák. A fent nevezett pinzgauai típus feketetarka (Holstein típusú szimmentáli) kereszteződés eredménye. Amikor Erdélyben járt, az erdélyi pirostarkáért lelkesedett, melyek a szürke marha (magyar, erdélyi, netán román?) tehenek Svájból hozott szimmentáli tenyészbikákkal háziasított, fajtaátalakító keresztezéséből születtek.

Bad Honnefból szervezett kirándulásain is úgy jegyzetelt, mintha a Mezőgazdasági Minisztérium finanszírozta volna az útját. A Mosel völgyében tett kiruccanásukról írta: *„Waldeschban egy szövetkezeti szőlő- és pincegazdaság megtekintése, karós művelés a teraszos hegyoldalban, egy millió tő szőlőből másfél millió liter bor a termés”*. Bonn és Köln között utazva a német tarka és a dán fekete-fehér tehenekre, a fríz juhokra és a dán lapálysértésekre figyelt fel. Dicsérte a kisparaszti gazdálkodást, pedig ezért már eleget kapott az 1945 utáni években! Ezek a megjegyzéseim nem gunyorosak, ízig-vérig mezőgazda és tanár volt, és így tekintett most is az előtt-

te kitárulkozó világra. Másnap az öcskös elment a helyi uszodába, délután pedig mindnyájan felmásztak a Drachenfelsre. Bár Apánk nem említi, de szerintem a hegytetőn a vendéglőben megpihentek egy-két pohár sör mellett. Aznap jött meg anyánk testvére, Ernst, aki valamilyen csoda folytán kapott útlevelet, és ő is velük tartott. Később az ő kocsijával (Renault 4, az IKKA-n keresztül kapta) kirándultak Bonnba, Kölnbe és Münsterbe. Együtt mentek Belgiumba, Bruggébe és Antwerpenbe a rokonokhoz.

59. Párizsba beköszöntött: Apánk

Apánk szerette a történelmet, szívesen olvasott történelmi regényeket; Jókai, Sienkiewicz, Passuth, Tamási a kedvenc írói voltak. Tolsztoj *Háború és békéje*, úgy emlékszem, inkább filmélmény volt számára, de azon túl is sokat olvasott Napóleonról. Így aztán nem csoda, hogy 1974-ben nagyon megörült a párizsi meghívásnak, mely a lazarista főlelkésztől, Ruzsik atyától érkezett. Részletes haditervet készített Párizs meghódítására. Érkezésük előtt kapták meg Alojzia nővér anyánknak címzett levelét, melyben megnyugtatta őket. *„Csak röviden, de annál őszintébben megnyugtatom, hogy szeretettel elébük jövök a Gare de l'Esthez kocsival és egy sionita nővérral. Talán Mme Geoffroy lakására kíséri először önöket a sofőröm, és csak utána a Bd. Montparnasse-i lakásukra. Szívesen segítségükre leszünk, amennyiben kis irányításra szükségük lesz. Köszönöm kedves fivére üdvözlétét. A két atyának nem tudom átadni, mivel nincsenek Párizsban.”* Így is történt, és párizsi lakásuk címe, a Bd. Montparnasse 170 alá két nap múltán megérkezett Ruzsik atya anzixa Rómából. A képeslap a Vatikán kertjét ábrázolta, és azt írta: *„A szállás elintézve, a kedvesnővér mindenről informálva van, úgybogy remélem, minden gurulni fog. Az autó, amit Párizsban hagytam, rendelkezésekre áll. Kár, hogy nem találkozhatunk. Régi kedves emlékekkel megáld és üdvözlöl, P. Ruzsik.”*

Gond egy szál sem, mondta, mondhatta apánk, akinek egy hete volt arra, hogy anyánkkal és Miklós öcsénkkel együtt végigyalogoljon az Arc de Triomphe-től az Invalidusok dómjáig, és megnézzzen még vagy harminc világhírű nevezetességet a Louvre-től a Petit- és a Grand Palace-ig, végigsétáljon a jardineken és kiránduljon Fontainebleau-ba. Világért se hagyta volna ki Versailles-t, benne a Trianon palotát, ahol megpecsételődött tizenhatmillió magyar, közte az ő sorsa. Becsületére legyen mondva, az is rajta volt a listáján, hogy séta anyánkkal a Szajna-parton. Magam nemrég Párizsban járva felkerestem a segítők – kik már nem élnek – emlékét idéző helyeket. Albert Thomas utcában a Magyar Missziót, a Latin-negyedben, a Sorbonne közelében a Katolikus Egyetemet. Szüleink és párizsi barátaik iránti tiszteletből elsétáltunk feleségemmel együtt a Saint-Germain-negyedben lévő Cherche Midire, bóklásztunk a Sèvres és Bonaparte utcákon és kis tereken, és apánkra gondolva megittam egy jó sört Procopnál. Gabriellával kettesben kerestük nyomaikat a negyed kedves utcáin, terein, és persze, mint egykor ők is, elzarándokoltunk a Rue du Bac-ra, a Csodásérmű Boldogasszonyhoz. Megnéztük az Irgalmas Nővérek párizsi anyaházát is, azt a helyet, ahol 180 évvel ezelőtt, július 18-én, a Páli Szent Vince ünnepe előtti éjszakán Labouré Katalinnak megjelent a Szent Szűz. Mária egy képet mutatott

Katalinnak és kérte: „Készíttess ezen kép szerint érmet. Aki bordja, nagy kegyelmet kap, különösen azok, akik bíznak!” Anyánk nyakában kis ezüst lánccon mindig ott volt ez az érme, lányai ma is viselik. Fivére, a lazarista szerzetes ellátta vele a családot és barátait. Sajnos akkor én nem vettem az érmékből. Mulasztásomat Párizsba akkreditált egykori főnököm, O. László pótolta: utólag elküldve két tucat érmét, hogy elláthassam velük rokonaimat. Köszönet érte.

Mivel ezekben az években kezdett „vidám barakk” lenni országunk, apánk már merészelt naplót írni. Ezért (és elfogadva azt, hogy „a stílus maga az ember”) naplójából, melynek címe: „Egy álom beteljesült”, szó szerint is idézek:

„Évek óta izgatta fantáziánkat Párizs, az álmaink városa. Miért vágyott oda Ady Endre, Paál László, Liszt Ferenc és sokan mások (megjegyzem, a többes szám lehet Anyánk, de hogy ő nem csak ezért vágyott Párizsba az, biztos!), akik a költészet, a festészet, a zene világában éltek, és mindezeket itt látták beteljesedni. 1974. augusztus 24-én még egy pohár sör a pályaudvari restiben, aztán befutott a Wiener Walzer, felszálltunk, hogy elrobogjunk vele messze nyugatra, új tájak, új élmények felé. Bécsben már besötétedett, mikor megérkeztünk, de rövid várakozás után már mint Arlberg Express folytatta útját velünk. Sajnáltuk, hogy az éji sötétben nem látbattuk a számunkra már ismert tájat, de virradatkor már a Tiroli Alpok hegyeiben gyönyörködünk, amint vonatunk az Inn völgyében subant velünk. Sankt Antonnál ismét elsötétedett, amikor befutottunk az Arlberg alagútba, és Langennél csodálatos vidék tárult eléink. A Schafe, a Schesaplana majd báromezres bérceit bámultuk. Az olvadó hólé a csúcsokról indult lefelé, a kis erek olykor szélszakadozva, futásuk megtörve a sziklákon. A meredek hegyszakadatokon 20-30 métereket zuhannak alá, millió cseppre törve. Majd ismét patakka állnak össze, hogy jóízű vizet adjanak embernek, s a hegyi koppeleken legelésző szarvasmarháknak és juboknak. Buschnál érjük el a svájci határt, egy darabig a Rajna szép völgyében zakatolunk, majd nyugatra kanyarodva a Churfürsten erdővel borított hegyszakadatokon az égbe meredő sziklák ragadják meg tekintetünket. A felkelt nap már bearanyozza a bérceket, s a csúcsok visszatükröződnek a tó vizének tükrében, ez már a Walensee vadregényes tája. Mindbárman az ablaknál állunk, és nem győztünk betelni a látvánnyal. A festői szép tóparti kis városkák most kezdenek ébredezni. A legelőkön megjelennek a borzderes marhák, a német tarkák, a keletfríz jubok. Nemsokára eléink tárulnak a Zürichi-tó kikötőiben pihenő halászbárkák, vitorlások és körötte a csendesebb lankás táj. Menetrendszerű pontossággal befutunk Zürichbe, és percek múltán már robogunk tovább a francia határ felé. 18 és fél órás utazás után szálltunk ki Bazelban. Az úttól fáradtan, de jókedvűen nézünk a jövőbe, nemsokára fogad bennünket álmaink városa Párizs. Van néhány óránk, képeslapokat veszünk, írunk baza, iszom egy pohárka jó svájci sört, megbámulunk néhány kirkatot, a mi pénzünk csak nézelődésre elég. Az útlevélvizsgálatra igyekszünk, a vám nem törődik velünk (kezd elfogni a szabadság érzése), gyorsan felszállunk a párizsi gyorsvonatra. Késő délután 5 órakor érkeztünk a Gare de l'Estre, ahol vendéglátóink vártak minket. Nemsokára a párizsi forgatagban gyönyörű paloták között autóztunk Zsófia nénihez, aki remek magyaros borjűprikával, hozzá finom francia vörösborral, majd jeges ananászbefőttel várt bennünket. Jóízűen falatoztunk és benyaltuk hozzá a két liter vöröset. Hálásan megköszöntük és a közeli szállásunkra, a Boule-

vard du Montparnasse-ra mentünk. A hetedik emeleten egy szép kétszobás lakásban helyeztek el bennünket. Láss csodát, amíg ott voltunk, a lift egyszer sem romlott el! Másnap már 7 órakor reggeliztünk, hogy mielőbb a párizsi utcákon lebessünk. A térképpel a kezünkben a Bd. Raspail irányába mentünk. A két boulevard találkozásánál felfedeztük a La Rotonde és a Le Dome kávéházakat, Ady, Bölöni, Hemingway, Picasso, Manet, Tihanyi itt diskuráltak valaha. Végiggyalogoltunk a Raspail-on, majd ráfordultunk a Saint-Germainre. A Szajna partján sétálva gyönyörködtünk a görög stílusú d'Orsay-palotában. Nemsokára feltűnt a Szajna túlpartján a Concorde tér hatalmas obeliszkje, melyet Egyiptom alkirálya, Mohamed Ali ajándékozott Lajos Fülöpnek. A luxori templom egykori ékessége II. Ramszesz fáraó tetteivel ismerteti meg a nézelődőket. Ezen a téren hullott porba Corday Sarolta, Marie Antoinette, XVI. Lajos, Danton és Robespierre feje. Ezután a palace-okat bámultuk meg, és igyekeztünk az Étoile felé. A diadalívnek árnyékáról többet tudtam Remarque jóvoltából, mint magáról a térről és az építményről. Megálltunk az Ismeretlen Katona emléket őrző láng előtt. Felnéztünk az ív domborműveire, Rude, Cortot, Étex ragyogó alkotásaira, és a belső íven felfedeztük a Presbourg és a Raab feliratokat, mint a francia glória mementóit. Átvergődtünk az autófolyamon és a Kléber sugárúton a Trocadero-hoz sétáltunk. A lerombolt Trocadero helyén ma a Chaillot-palota áll, előtte nagy terasz, alatta tó szökőkutakkal és mögötte az égbe magasló Eiffel torony. Na, itt megpihentünk. Elővet-tük a csabai kolbászt, maradék hazai kenyeret, lakmározunk, aztán irány a Marsmező. Betértünk az Invalidusok templomába, ahol Napóleon alussza örök álmát vörös márvány szarkofágjában. Mára elég volt, úgy számolom 15 kilométert mentünk.

Másnap reggel Josefa nővér a kis Renault-ján Fontainebleau-ba vitt bennünket. Gyönyörű erdők között autóztunk, valaha itt vadászott Szent Lajos, Szép Fülöp, V. Károly, a kastélyalapító I. Ferenc, majd IV. Henrik, és itt festegetett Paál László meg a barbizoni iskola festői. A kastélyban őrizték VII. Pius pápát, és innen indult Szt. Ilona szigeti száműzetésére Napóleon. Belépve az arany sasokkal ékesített főkapun, keresztülbaladtunk a Búcsú udvarán, beléptünk az épületbe. Itt aztán nem győztünk gyönyörködni a pazarabbnál-pazarabb termekben, berendezéseikben, a szobrokban és a festményekben. A Hat Mária lakosztályát a betedik, Mimike is elragadtatással szemlélte. Mikor már se szemünk, se lábunk nem bírta a strapát, visszaindultunk. Jozefa nővér az erdőbe kormányozta a kocsit, és úgy, mint azt az egykori festők tették – és meg is örökítették –, uzsonnázni kezdtünk. Jozefa nővér elővette kocsijának csomagtartójából a kis asztalt, megterítette: sonka, felvágott, bagett és vaj, majd előkerültek a gyümölcsök és mellé két flaska finom francia vörösbort is szervírozott. Jóllakottan vettük az irányt Versailles felé. (Itt részletes és lelkes leírások következnek a kastélyról és parkjáról.) A hatalmas parkon keresztül sétálunk, ahol a szökőkutak garmadáján át feltűnik a nekünk gyászos emlékü Grand Trianon. Azóta 150 év is eltelt, letűntek királyok, hadvezérek, kormányfők, felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, lettünk köztársaság és népköztársaság. Fontainebleau és Versailles azonban régi pompájában tündököl, s felidézi a történelem ragyogó és gyászos napjait. Soba nem gondoltam, hogy mi valaha eljuthatunk ide.”

Eddig az idézet, amely talán sejteti, miként hathatott apánkra Párizs (mert az nemigen tűnik ki, hogy társaira miként?). Ugyanilyen lelkesedéssel írt a Luxembourg-

kertről, a Notre Dame-ről, a Conciergerie-ről, az Igazságügyi Palotáról, majd a Városházáról. A Louvre-ba és más múzeumokba vasárnap mentek, mert akkor ingyen volt. Négy-öt napon át járták a várost: mondhatnám addig, amíg futotta a csabai kolbászból, amit friss helyi kenyérral – hol a Cité tölgyfája alatt egy padon, hol a République tér szegletében – fogyasztottak el, hozzá talán futotta egy közeli bisztróban egy pohárka sörre és a mamának egy kávéra a magyar valutaellátmányból. De jó volna hinni benne!

Párizsi útjaim során el-elszorult a szívem, rájuk gondolva, mintha szégyellnem kellene, amint sört, kávé, desszertet rendelek az egykori Grève tér sarkán az étterem teraszán, vagy ebédek a Sainte Chapelle-lel szembeni téren, és a délutáni kávémmal a Les Deux Magots előterében napfürdőzőm. Azt talán nem, de restellem, hogy nem vagyok olyan lelkesen befogadó, mint apánk – persze volt ennek hátránya is, hiszen visszaéltek vele sokan –, de ott és más alkalmakkor, a „felfedező” útjain bizony irigylésre méltó volt természete. Ennek igazolásaként idézem: „Párizst csak részben ismertük meg, de talán már nem is tudnánk többet befogadni. Délelőtt még végigsétáltunk a Boulevard de Montparnasse-on, bámultuk a gazdag kirakatokat, szerényen megebédeltünk és metróval a Gare du Nord-ra mentünk. A brüsszeli gyors kirobogott velünk álmaink városából. Négy év alatt kilenc országot láttunk, de olyan érzéssel hagytuk ott Párizst, hogy nekünk most már örökké Európa fővárosát, de talán a világét is jelenti ezután. Most csak azt sajnálom, hogy nem fiatalon ismerhettük meg, hanem hatvanéves, őszülő fejjel, amikor az ember már visszafelé néz: de megéltük, és boldogok voltunk feleségemmel Párizsban!”

60. Fekete-erdő és fehér csipke

1977-ben ismét nyugati portyára indultak szüleink. Hochschwarzwald vidékére, Lenzkirchbe, ahová már Katrinchennel – édesanyánk nagybácsijának feleségével – együtt érkeztek. Apánk szerint: „... *rendezett csinos kis falu, szép házakkal, ahol a Gasthausban a budi is tisztább volt, mint otthon az üzemi konyha.*” Két hétig pihentek itt, és kirándultak egynapos autóbuszos kiruccanásokkal (Lenzkirchből indulva a Titisee, a Fekete-erdő szívét jelentő tó, majd Bernau–Feldberg–Todtnau–Belchen következtek és az Alb folyócska völgyében Todtnau–Kirchzarten–Röthenbach–Hirschsprung), jöttek-mentek fáradhatatlan vendéglátójukkal. Nekem úgy rémlik, Katrinchen férje, anyánk nagybátyja járhatott ezen a tájon, és mászta a svájci hegyeket, talán az ő emlékére is jöttek ide. Apánk szabad délutánjain és esténként a panzió kertjében irogatta naplójába a történeteket, látottakat:

„Waldsbutnánál léptük át a svájci határt, az Aare völgyén keresztül Burgdorfba érkeztünk, ahol a pedagógia apostola, Pestalozzi született. Bernbe mentünk tovább, ahol egyórás városnézés alatt a Parlamentet, a környező szép utcákat, házakat, vendéglőket és boltokat nézegettük. Ezek nemcsak a teheneket fejik, hanem a turistákat is. Utunk célja Grindelwald volt. Leszállva a buszról káprázott a szemünk a gyönyörűségtől: csillogott a hó a közel négyezer méter magas Eiger csúcsán, szemben a Mönch gleccsere törte a napfényt. Hát bizony a mi szemünk ilyet még nem

látott. Könnyeztem, szólni sem tudtam a szépségtől. Nem gondoltam már az ebédre, sem a jó svájci sörre, jóllaktam a Jungfrau hófedte csúcsaival. Három órán át gyönyörködöttünk a tájban, és szívtuk a friss levegőt. Kellemes a hőmérséklet, nincs hideg, csak a mama didereg három pulóverjében.”

Hasonlóan jegyzetelte végig öt autóbuszos kirándulásukat és gyalogos túráikat, írt a hegycsúcsokról, az erdőkről, a tavakról és a patakokról, a mezők illatáról, az állatokról és a szép paraszttanyákról. Megírta, hogy anyánk itt, Lenzkirchben találkozott a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert professzor sógornőjével, és jól eldiskuráltak ittenről és otthonról. „Életünk újabb meseszerű emlékekkel, élményekkel lett gazdagabb” – summázta végül.

Ezután ismét három év „erőgyűjtés” következett a következő német-belga rokonlátogatásig, amikor 1980 nyarának elején Pestről, a Keletiből elindultak Márta húgunkkal Bonnba. Indultak volna, de a vonatra már csak szüleink szálltak fel, mivel húgunk vasúti jegye nem érkezett meg. Szomorúan utazták át az éjszakát a Wien–Passau–Würzburg–Koblenz–Bonn útvonalon. Mire az unokaöcs autóján Honnefba értek, már várta őket a jó hír, hogy kislányuk már a vonaton ül: utánuk eredt. Azért apánk még aggódott, s írta is naplójába, hogy „Márta alig bírja a német nyelvet” – azaz egy kukkot sem tudott németül. Itt jegyzem meg, anyáknak Paul nagyapánk a szemére hányta, hogy nem tanítja németre vagy franciára a gyermekeit. Szegény mama, a kilenc gyerek mellett – vagy éppen amennyi akkortájt ette körülötte a kenyeret – hogyan is taníthatott volna bennünket? És ha igen, miként gyakorolhattuk volna a nyelveket? Igaz, egy nálam jó tíz évvel idősebb fiú, M. György, ugyanebben a kisvárosban, Szarvason, egyazon gimnáziumban egy kiváló franciatanár jeles tanítványaként jó hírű diplomata lett később Francia- és Olaszországban. Azért anyánk 1956 novemberében akit csak lehetett, átíratott az oroszról német nyelvre, ami tartott is két hónapig, aztán visszajöttek az oroszok a nyelvükkel együtt. Visszatérve a Rajna partjára, hová húgunk épségben megérkezett, Edward körbeautózta velük a környéken fellelhető rokonokat. Útközben apánk a szőlőültetvényekben gyönyörködött, s bejegyezte naplójába: „... itt termelik Németország vörös borának kétharmadát. Az uzsonnához is azt kínálták, kellemes ízű, de gyengébb a mi borainknál, két litert birtelen meg is ittunk.”

Másnap a mamát hátrahagyva apánk és húgunk Brüsszelbe vonatozott, ahol anyánk ott élő rokonai városlátogatásra vitték őket. Innen a bruggei rokonok karjaiba futottak, akik igyekeztek minél többet megmutatni nekik gyönyörű városukból. Az ebéd finom volt, bár apánk lejegyezte: „... sajna a gyenge francia bort kínálták, úgy kellett kiprovokálnom a jó belga söröket.” Délután Oostendébe kirándultak, ez André bácsi bevált programja volt: Vilvorde–Brugge–Zeebrugge–Oostende és vissza. Következő napon Antwerpenben a Rubens-ház következett, majd Aachenen át visszatértek Honnefba. Húgunk másnap otthon maradt – mármint a vilvoordei rokonoknál – és összecsomagolta az ajándékruhákat, -cipőket (second hand!), csokit, kakaót és némi játékot. Húgunk hamarabb hazaért, mint a csomag, amely napokat elidőzött a magyar vámon, mire kiszámolták, mi mennyit ér, és mennyit kell befizetni, hogy megkaphassuk az ajándékokat. A neves magyar slágerénekes és -szerző testvérpár (a Sztevanovity fivérek) szerint: „... ez így volt jó, s ez így volt szép!” Apánk pedig lassan már elhitte a VÁM igazát. (sic!)

Szüleink autóbusszal egy csoportos dániai kirándulásra indultak. Apánk erről is részletes leírást adott. Magam többször megfordultam Dániában, de aligha láttam többet, mint ők, akik végigjárták gyalogosan, busszal és motoros hajón Koppenhágát, megnézték Roskildében a viking hajókat és a kápolnában a 26 király sírját. Ellátogattak Hillerød-ban a Frederiksborg kastélyba, majd a fjordokhoz Klampenborgba. A nap végére Helsingørbe értek, ahol addigra már bezárták a Kornborg kastélyt. (Megjegyzem én is jártam már így, és csak második alkalommal jutottam be a várba, ahol valamikor Hamlet apjának szelleme kísértett.) Szüleink hazaúton a Travemünde komphajó fedélzetén a végtelen tengerben gyönyörködtek: „... *felettünk az ég, alattunk a végtelen víz, lassan el-elmaradnak a sirályok, majd aztán Travemünde közelében ismét körbetáncolják a hajót. Csodálatos négy napja volt ez is életünknek! Másnap Bonnban vonatra szálltunk, és egy felejtetetlen szép nyári utazás emlékeivel gazdagon értünk haza.*”

61. Ott, ahol zúg az öt folyó...

Számomra természetes, hogy amikor szüleink mozgásteret megnőtt, először a nyugati rokonaikat keresték fel, majd első keleti útjuk Erdélybe vezetett. Manapság a hiányos történelmi és földrajzi ismeretek miatt számtalan félreértés, esetenként tudatlanság kíséri a sokasodó magyar turisták romániai kalandjait. Teszek egy kis történelmi kalandozást – itt a bevezetőben és az egyes részek előtt is –, mert azok motiválták apánk (és kortársai, talán még a mi generációnk) Erdélyhez fűződő érzelmeit.

Szent István országa az Enns folyótól a Fekete-tengerig terjedt. A magyar mesevilágban az Enns folyón túlra már nem volt tanácsos merészkedni, mert az volt az Ober Enns, az Ennsen túli terület, ebből lett az Óperenciás tenger. A magyar Szent Korona országai nem töltötték ki az egész Kárpát-medencét, a Dunától nyugatra eső részeket Alsó-Magyarországnak, míg a keletre eső részeket Felső-Magyarországnak is nevezték; a szűkebb Magyarország a Királyhágóig terjedt. Napjainkban reneszánszát éli a Szent Korona-tan, amire az elemeire hullott keleti blokkban és az egységsülő Európában egyaránt gyanakodva figyelnek.

Most ugrok fél évezredet, s felidézem Hungáriának, a történelmi Magyarországnak, az anyaországnak részét alkotó Erdélyt. Az Erdélyi Fejedelemség az 1500-as évek második felétől több mint egy évszázadig gyakorlatilag önálló állam volt ugyanúgy, mint Szlavónia és a Határőrvidék. Az erdélyi vajda és a szlavón bán szinte önállóan irányították ezen országreszeket. A katonai Határőrvidék az Adriától a Keleti-Kárpátokig húzódó keskeny sávot jelentette, mely szintén elkülönült az anyaországtól. Szent István koronájának jogán társországok is Hungária részei voltak, melyeket csupán laza hűbéri szálak kötöttek a Koronához, így Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Galícia, Lodoméria. A 17. század végétől Erdély – németül Siebenbürgen – nagyfokú önállósággal bíró tartománya volt a Habsburg-birodalomnak. A kiegyezés (1867) után több mint fél évszázadig Magyarország szerves részét képezte az Osztrák–Magyar Monarchián belül. Aztán belementünk egy esélytelen háborúba, hogy megleckéztessük a „kutya Szerbiát!” Majd végsőkéig kitartva szövetségesünk mellett bekövetkezett a valóban igazságtalan és tényleg rabló békekötés a Trianonban. Az

1. világháborút lezáró trianoni döntés értelmében Erdély és a Bánság keleti része, valamint a Nagyalföld északkeleti vidéke Máramarossal együtt, vagyis a Partium is Románia része lett. Könnyű bölcsnek lenni majd száz év távlatából, de olvasmányaimból arra következtetek, hogy a fenntarthatatlan Monarchia bölcsőbb politikusokkal – és ezt mindkét félre értem – számunkra és Európa számára kedvezőbb átalakulása is megtörténhetett volna. Visszautalok Széchenyire és Eötvösre, vagy Kossuth Dunaközföderációjára, említtem Hohenwarth miniszterelnök és Schäffle közgazdász professzor tervét, akik 1871-ben a Monarchiát szövetségi állammá kívánták átalakítani, és ehhez megnyerték a császárt is, de nem nyerték meg az osztrák és főként a magyar főnemesség hangadóit, a magyar felsőbbrendűség apostolait (a Tiszákat, Bánffyt, Apponyit és másokat). Jóllehet e két uralkodó nemzet tagjai alig több mint 40%-át adták a Monarchia polgárainak...

Aztán jött a 2. világháború, amely a reváns reményét keltette, hiszen Bécsben már kétszer is a mi javunkra (?) döntöttek, végül Jaltán ismét a területünkön osztozkodhattak a győztesek. Románia előttünk masírozott a németek oldalán a háborúba, de idejében (sic!) átvált a Vörös Hadsereg oldalára, és együtt vonultak Magyarország, „a németek utolsó csatlósa” ellen. Tehát ismét a győztesek oldalán fejezték be a világháborút. Sokan ezt a dupla sikert a román külpolitika és diplomácia sikereinek tulajdonítják, többen másnak, de mindenképpen számunkra hozott eredményt. 1947. február 10-én Párizsban aláírták azt a békeszerződést, amely ismét szentesítette Trianont. Aznap Budapesten, a Bazilikában és előtte a téren több ezer ember (Mindszenty bíborossal) könyörgött, sírt és kérte Isten segítségét, oltalmát az országra: Hol vagy, István király? – énekelték. Aztán az Isten felénk nyújtotta védőkardját, és ölünkbe hullott a szabadság 1989-ben, s hogy azután mi történt – arról írjanak majd a történészek száz év múltán.

Erdély, Transylvania, Siebenbürgen, Ardeal – nevezzük akár magyarul, akár latinul, akár németül, akár román nyelven. Mi az Erdély? Mi az Erdőelve, az „erdőn túli, megetti”? Erdély a Királyhágón túli, valamikor a történelmi Magyarországhoz tartozó terület, melynek délkeleti sarkában, „*a Maros és az Olt, a Kükküllők, a Homoródok, a Vargyas, a Kormos, a Barót vize, a Feketeügy és mellékvizei romantikus völgyeiben szorgoskodik a székely nép, a Tatros felső folyásánál pedig a csángók üzengetnek Belső-Erdély felé*”. Az idézetet Vofkori László székelyföldi utazásairól készült könyvének bevezetőjéből citáltam. Ezen kívül vannak az úgynevezett Részek, latinul a Partium: a Kelet-Bánság, Máramaros, valamint a Szatmár- és a Körös-vidék. A Partium és Erdély együttes területe 103 ezer négyzetkilométer, 10 ezer négyzetkilométerrel több, mint a mai Magyarország területe. Az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében Magyarország területe 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent (Horvátország 43 ezer négyzetkilométerét ne számítsuk ide, hiszen mindig önálló volt, még a Szent Korona országain belül is, hol egyedül, hol Szlavóniával), lakóinak száma pedig 20,8, illetve 18,2 millióról 7,9 millióra csökkent. Az elcsatolt területek közül leg súlyosabb és legfájóbb veszteségnek a korabeli magyar közvélemény egyöntetűen a Romániához került területrészeket tartotta (és tartja ma is). Az elcsatolt területrészekben a románok aránya az összes ott élőkhez viszonyítva valamivel több volt a fele lakosságnak, az egészhez viszonyítva úgy egyharmaduk volt magyar, a többiek németek (szászok és svábok), valamint kétszázezer

zsidó. Erdély volt a térség kincsesbányája, só- és ércbányák, köztük arany-, ezüst-, rézbányák, szénbányák, földgáz és kőolaj, megannyi föld alatti ajándéka a természetnek. S a föld felett az erdők fái, a réti legelők – az ott lakó emberek szorgalmával, kitartásával és tudásával együtt.

Aki ma autóval a GPS-ének utasításait követve suhan e tájon, lehet, hogy észre sem veszi, vagy nem is tudja, hogy amikor Nagyváradra – Ady Endre szavaival élve a „Pece-parti Párizsba” – ért, még a Partiumban van. Majd amikor átment a Királyhágón, úgy 15 kilométer megtétele után, Csucsra előtt éri el Erdély régi határát. Így amikor Kolozsvárra ért, akkor már Erdélyben van, és nagyon ott van! Majd Marosszéken belépve, majd Marosvásárhelyen már a Székelyföldön tartózkodik. Amikor délnyugat felé elhagyjuk Sepsiszentgyörgyöt, és úgy húsz kilométer után Bácssteleknél a Székelyföldet is, nemsokára Brassóba érkezünk, amely már szász kereskedőváros. A mai Románia területén Máramaros, Szatmár, Bihar, Szilágy és Arad megyék helyezkednek el a régi Partiumból, míg a Határőrvidék ma már zömmel Szerbia, Horvátország és Szlovénia területének részét képezi. A székelyek Zayugróctól Csíkszeredáig valamiként hatottak családunkra, ezért még néhány tény és emléket felidézek a székelyek földjéről, Seklerlandról, Pámmantul Secuilor területéről, vagy Erdély Svájcáról. A folyók és hegyvonulatok közötti völgyekben húzódnak meg a székek: Aranyosszék, Csíkszék, Marossszék, Udvarhelyszék, továbbá Kézdiszék, Orbaiszék, Sepsiszek (az utóbbi háromból jött létre a 17. században Háromszék), melyek az Árpád-kori Torda, Küküllő és Fehér megyék területén alakultak meg. A szék – élén a székely ispánnal – bírói széket jelöl, ennek megfelelően bírósági, katonai és igazgatási egység volt. A hét (majd öt) széket jó negyven évvel ezelőtt, a megyésítések idején Maros, Hargita és Kovászna megyékbe sorozták. A feudalizmus idején Erdélyben az államalapítók a vármegyei magyarok és a királyföldi szászok mellett a székelyek voltak. A székely nemzeten belül hármasság tagolódás volt, „tria genera Siculorum”: a székely nemesek, a lovas katonák, vagyis a lófők, és a gyalogosan hadba vonulók. Vitészségük, bátorságuk közismert, sok legendát is faragnak tetteik köré. Kedves székely ismerősöm, F. N. János nemrég két vicces történetet mesélt:

„A régi tatárdúlások emlékeit idézve azzal ijesztgetik a székelyt, hogy jönnek a kínaiak nagy sereggel, vannak vagy százezren.

Mire Mózsi bá megpödrötte bajszát, és így bümmög: Hu-ba! Es bová temetünk majd annyi embert?”

A több mint tízezer négyzetkilométeren, mintegy hatszáz településen közel nyolcszáz ezer magyar él ma is Székelyföldön. Ceaucescu pártvezér és elnök országolásának utolsó évében (1989) Csíkban járva mondta:

„Mit akarnak a székelyek, amikor egy székelyre nyolc román jut Erdélyben?

Mózsi bá ezt hallva, odaszólt: Hát, annyi kell es!”

Büszkeség és tartás van ebben a legendás beszólásban, melyre oly nagy szükségük volt a rendkívül hátrányos helyzetben ott élőknek az elmúlt évszázadok során, de különösen Trianon után. Számtalan kutatás és legenda őrzi a székely nép eredetét, s próbálták kutatni, megérteni a székely embert. Ők mindig magyaroknak tartották magukat, esetenként magyarabbnak az anyaországiaknál. Nemigen akartak külön nemzetiségként megjelenni, és a népszámlálásoknál nagy többségükben nem székelynek, hanem magyarnak vallották magukat. Sem nyelvükben, sem vallásuk-

ban nem különböznek a magyaroktól, igaz erősebbek a hitben, s megkockáztatom, hogy ma már a magyar nyelv is szebben hallik arra. Érzelemvilágukban az öntudat, helyenként a konokság, gondolkodásukban az egyenesség, a szókimondás mellett az alkalmazkodás szülte furfang, meg némi kópéság is megjelenik, mely egyben vonzóvá is teszi őket. A székely őshaza, a székely letelepedés számtalan elmélete időről időre vitákat szül, kevésbé az öt folyó partjain, többnyire Magyarhonban. Ingoványos terep a kutatók számára a legendák sora is, de Attila hun vezérről és Csaba királyfiról, valamint Szent Lászlóról szóló mondák erősítik bennük a székely földhöz való ragaszkodást, identitásukban a magyarság vállalását.

Apánk 1972. júliusi útinaplójából szemezgetem az erdélyi ízeket:

„... Várakozásteli szívvel ültünk be a piros Robur buszba, és viszonylag laza vámvizsgálat után hamarosan Arany János és Zilahy Lajos szülőföldjére, Nagyszalontára érkeztünk. Persze útitársaink közül mindenki tudott balladáiból szakaszokat vagy teljes költeményeket idézni, hiszen a mi iskoláinkban, melyekben fél évszázaddal ezelőtt tanultunk, megkövetelték a memoritereket. Fráter, Dózsa, Ady és a többiek szelleme érintette meg társaságunkat Nagyváradon, a Maros völgyében a folyóhoz idomulva kanyargott alattunk az út, hamarosan Csucsára, a Boncza-kastélyba érkeztünk. Kiszállva a buszból átléptünk utunk során az első székely kapun, felbaktattunk a kúriához, melyben akkor már Gogának, a volt román miniszterelnöknek emlékszobáit mutatta meg özvegye, és búcsúzásul elkísért volt férje, Octavian Goga sírhelyéhez. Pedig minden elballgatás dacára Ady Endre az „ifjú szívekben él” tovább:

Örök virágzás sorsa már az enyém, / Hiába törnek életemre,

Szent, mint szent, sír s mint koporsó / De virágzás, de Élet és örök.

‘Szép város Kolozsvár’... fakadtunk dalra, miközben begördült limusimunk a főtérré. Mátyás királyunk szobra elé járultunk. Egy nagy nemzet bátor és igazságos királya büszke tekintetét vetette ránk Fadrusz János, a szobrász keze nyomán. Az éjszakát a városszéli kemping faházaiban töltöttük, korán reggel „roburtunk” tovább Torda felé, talán még álmodtunk, amikor Szent László királyunkat láttuk, amint száguldó fehérrózsapája mögött meghasadt a hegy, megmentse őt az üldözők hadától. Nemsokára Nagyenyeden Bethlen Gábor alma matere fogadott bennünket, számtalan jeles tanítványai közül Kőrösi Csoma Sándor kalandos életére és munkásságára gondolok szívesen. Azután Gyulafehérvár falai tűnnek fel a messzeségben. Szinte agyonnyom bennünket a történelem, a közel ezer éves katedrális kövei alatt porbadó dicső hadvezérek, államférfiak és püspökök: Báthory András, Bethlen Gábor, a Hunyadiak, Rákóczi György, János Zsigmond, Márton Áron és mások. Innen fújtt négyfelé a szél a katlant körülvevő Kárpátokba. Áll még a Fehérvár, mely oly hőiesen állt helyt török és osztrák seregeknek. Minket most a Fogaras felé hajtott a fehérvári szél, felmagasodott előttünk a Déli-Kárpátok hegyvonulata, a Negoj, az Árpások csúcsai. Félelmetesen szép fenyveseken keresztül érkeztünk Brassóba. Az ősi, gazdag szász város – amely nem fogadta be 1849-ben Bem apó seregét – lesz környékbeli kirándulásainak központja a következő napokban. Másnap már Poianán, az 1800 méteres Schulergebirgre, a Keresztyénbavasra libegtünk fel, hogy onnan teintsünk le a völgyre, a Barcaság kukorica-, búzátáblás lankáira, s szemben az üdülőkre. Ebédünket – roston sült búsokat, palacsintát – a hegy lábánál egy hangulatos betyárcsárdában, lócás-kecskelábas asztaloknál fogyasztottuk.

Másnap még magasabbra bágtunk, a 2000 méteres Bucsecs már alig tűrte az erdőt, zordon sziklák merednek az ég felé. A zergék bazája ez, az ember megmássza, hogy érezhesse batalmát, de amikor megérinti a nemere szele, esetleg egy kis hófergeteggel, egyből kisemberként búzódna egy barátságos bicsérdista medve barlangjába. Utunk következő állomása viszont az építő ember dicsősége: Sinaia. Az egykori királyi üdülő méltó párja Schönbrunn-nak, Versailles-nak, Tervurennek. Az olasz, francia és angol építészek, az erdélyi fafaragók fényűző és mesés világot teremtettek ide, a palota termeiben pedig a törökök, mórok, olaszok enteriőrjeit bámulhattuk. A Tatár-bágon keltünk át a Kárpátokon, és pár óra múlva Bukarest tágas utcáin, terein vitt utunk. Hányszor hallottuk nyugatiaktól összecserélni ezt a várost Budapesttel? De hol itt a Duna, a Margitsziget, hol a Gellérthegy és a Tabán, hol az Andrássy út, végén a Hősök terével? Látunk itt egy nagy teret, melynek végén egy hatalmas épületből Ceaucescu kormányozza Romániát. Visszatértünk Brassóba, hogy másnap a Csíki-medence felé vegyük az irányt.”

29 évnyi távollét után, 1972. július 24-én szüleink megérkeztek Csíkszeredába. Apánk a következő sorokat áthúzta naplójában, talán azért, mert magánügy, és úgy vélte, érzései nem tartoznak másokra, de én úgy gondolom: mégis. „29 évvel ezelőtt itt indult egy tanári pálya és egy boldog családi élet. A Hargita lebelete sok-sok szép nap, szépség és öröm emlékeit idézi, amikor járom azokat az utcákat, ahol egykor fiatalon, reményekkel telve oktattam székely testvéreimet. Eszembe jutnak a hideg, havas téli esték, amikor a zsögödi, a somlyói ezüstkalászos gazdatanfolyamokon tartott előadásaim, majd a tanítványokkal történt beszélgetések után (mikor az esti csendet felverte lovas szánom csengetése) át az Olt hídján haza az Erdőaljára, Hargitaaljára, vagy fel a Tolvajosra mentem. Megannyi megszépült emlék, melyet házasságunk kezdetén, itt született első gyermekünkkel átéltünk, most, közel harminc év távlatából könnyekre fakaszt. De hagyjuk ezt!”

Azért én mégsem hagyom. Apánk 1942 nyarán, Kassán letette a tanári esküt: „Én, (név és beosztás) esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország Kormányzójához hű leszek...” A nyarat pilisi rokonainál töltötte, anyáknak udvarolt, s mielőtt megkezdődött volna az iskola, megkérte Ligeten anyánk kezét. Mint póttartalékost mentesítették a katonai szolgálat alól, ősszel még Kassán úgy tűnik, minden együtt volt a boldogsághoz: a menyasszony, a diploma, a Felvidék és Erdély. Az új év Csíkban köszöntött rá, a Magyar Királyi Gazdasági Iskolában. Pár hónap múlva, 1943 március idusán, Ligeten örök hűséget esküdtek egymásnak anyánkkal, majd bútoraikat, a stafírungot bevagonírozva útra keltek a Székelyföldre. Első közös csíksomlyói búcsújuk, a környékbeli kirándulások – Ópapával együtt – a Szent Anna-tóhoz és Tusnádra, s fel a Hargitára. A tél közeledtével anyánk első gyermeküket várta, terhességének utolsó hónapjait mínusz 25-35 fokban, a nehezen fűthető szolgálati lakásban, többnyire egyedül, hiszen apánk vagy a tangazdaságban, vagy a városban, vagy az egyik környékbeli faluban lelkesen tanította a csíki gazdákat. Január elején megszületett nővérünk, Csík-Tapolcán keresztelték – Ómama emlékére Klotildnak –, s márciusban már kosárban cipelték fel a Somlyó hegyre. Nehéz, de boldog hónapok után költöztek, menekültek vissza Magyarországra.

Az utóbbi években sűrűn megfordulok Erdélyben, szinte valamennyi vidékét be-

jártam, és sok embert ismertem meg, barátokra is leltem. Az esti borozgatós beszélgetéseken, a múzeumi látogatásokon, a temetőkben, az emlékművek előtt a múltról, a jelenről mindig elhangzik egy-egy megjegyzés, egy-egy nem hivatalos ismertető, vagy éppen vélemény. Talán nem sértem egyik említett család és mások emlékeit sem, amikor néhány mondatban a második bécsi döntést követő erdélyi „honfoglalás” árnyoldalait hetven év múltán felemlítem.

Alig volt magyar akkortájt, kit nem ragadott el a reváns vágya, s agyát ne borította volna el a nacionalizmus rózsaszín köde. A remekbeszabott bevonulások Erdély nagyvárosaiba eufórikus hangulatot keltettek, de tény, hogy a román fél számára ez nem volt örömnép; a szászok sem igen lelkesedtek; s a székely értelmiség egy része is aggódva figyelt. Nemsokára megkezdődött a hivatalnokok lecserélése (jöttek az „anyások”, a Felvidéken így mondták). Gyorsan, olykor körültekintés és többnyire válogatás nélkül – mondván, hogy akik az előző urat szolgálták, nem maradhatnak hivatalban. Alkalmas embereket, többségükben románokat, de magyarokat (s köztük székelyeket) is lecseréltek, nem egy esetben alkalmatlanabb, megfelelő végzettség és tapasztalat nélküli, olykor dölyfös és nagyképu anyaországi emberekkel. Ezek az emberek nemsokára a front elől visszamenekültek az anyaországba, de túlkapásaikat megszenvedték az ott maradók. Tehát az éremnek két oldala van, akkor is, ha tudom, hogy az oda kinevezett igazgató, apánk és tanártársai önzetlenül, a legjobb tudásuk szerint szolgálták a csíki gazdákat.

„Nemsokára elmaradt tőlünk a város, Gyergyó felé robog a Robur. Ragyogó napsütéssel fogad a Keleti-Kárpátok, nemsokára felcsillan a fák lombjai között a Gyilkos-tó vizének tükre. A legenda szerint a tó azért lett gyilkos, mert a katasztrófa idején, 1838-ban egy földrengés következtében a begy leomlott, és elzárta a Békás patak vizét; pásztorok legeltették jubaikat a lejtőn, és elnyelte őket a föld, a torlasz felett pedig a fenyők csúcsáig gyűlt fel a víz. A Békás-szorosban az Oltárkő uralja környezetét, szemet gyönyörködtető, de ugyanakkor félelmetes is ez a szoros, ahol a Békás-patak átfúrva sziklákat rohan a Regát felé. Esteledik, amikor a somlyói barátok temploma mellett elhaladva ismét visszaértünk Csíkszeredába. Az emlékek szorítják torkomat: a vasárnapi misék, a séták és kirándulásaink, a pünkösdi búcsúk, amikor hálás szívvel, a messziről jött székelyek közt, karunkon kislányunkkal baktattunk fel a begyi katlanba. A város, mint látom, megújult, talán szebb is lett, de ez már nem az én régi Szeredám. Talán mert megöregedtem. Másnap korán reggel irány a Hargita! Itt-ott már látszik egy-egy eszténa, készülődik a bács kihajtásra. Lassan felszáll a köd, és kisüt a nap a Tolvajos-tetőn. Hiába a szép reggeli fények, nekem már a Tető sem a régi, eltűntek a hatalmas tölgyek és bükkösök, silány legelőn tengődik a csorda, katonaság szállta meg a régi tangazdasági helyét. Tovább, tovább, dobogja a Robur motorja, és egyetértek vele. Szegény, de mégis kedves csíki falvakon, szép székely kapukkal nyíló porták között vezet utunk, de az utcán járókon már nem látok szép süjtásos zekét, hímes barisnyát a lábakon. Szovátára érünk, lenézünk a Medve-tóban fürdőzőkre, akik hátukon fekvve lebegnek a töményen sós vízben. Segesvárnak fordulunk, nemsokára odaérünk a város alatt elterülő mezőre, ahol Petőfi teteme felett fújó paripák száguldoztak, hol tetemét közös sírba tették, vagy nem? Ezután Marosvásárhely szecessziós városközpontját megcsodáljuk, és visszatérünk Brassóba, ahonnan három napon át kirándulunk: Konstanza, Mamaia és Manga-

lia városokba, Az utolsó napunkon a Szent Anna-tóhoz kirándultunk kollégáimmal. Ismét előtörték bennem a régi képek, mikor családommal és tanárkollégáimmal közösen kirándultunk a tóhoz, früstököltünk, beszélgettünk. Tavasz volt, és 1944-et írtak akkor, és mindnyájan egy szép jövőről álmodoztunk.

Másnap bazafelé úton megálltunk Vajdabunyad váránál. Négy évszázad múltán felőltek bennem a gyermekeit, Lászlót és Mátyást óvó Szilágyi Erzsébet alakja. Itt történelmet írtak vérrel és tintával. Olvasom egy török rab falba vésett mondatát: 'Magyarok! Vizeitek van, de szívetek nincs.' Hányatott történelmünk során bányászor vésbettiük volna mi is ugyanezt török, osztrák, orosz börtönök falába, vagy Szibéria fenyőinek kérgébe. Nemsokára Világosra, majd Aradra értünk, a fegyverletétel, a megtorló kivégzések színbelyéire. Ide is kéne még vésni valamit, talán azt: 'Osztrákok! Sörötök van, de szívetek nincs!'"

62. Barangolás a Felvidéken

Egy év elteltével apánk a nyár közepére ismét összetoborozta tanártársait, hogy a szocialista tábor országai közül Csehszlovákiát, Lengyelországot és Kelet-Németországot vegyék szemügyre. A Kunságból indult az alkalmi tantestület, hogy Szécsényben megpihenve Somoskőújfalunál kilépjenek a „legvidámabb barakkból”. Erről is tudósít apánk naplója:

„Rozsnyó felé indultunk; a várost elbagyva Krasznaborka vára dobogtatta meg szívünket és akaratlanul is dúdoltuk: 'Rákóczinak dicső kora, nem jó vissza többé soha.' Az Andrássy család emlékeivel ismerkedtünk Betláron, a szép park öreg fái közt megbúzódo családi kastélyban. Andrássy Dénes aranytól csillogó kriptájában alussza örök álmát a kitagadott gróf és felesége, egy bécsi operaénekes lánya, Hablawetz Franciska. A Tatra emelkedő serpentinjein a fenyvesek között érkeztünk Poprádra, a Ferenc József-csúcs és a Lomnici-csúcs tövébe. Alföldhöz szokott szemünkkel faltuk a tájat, elindultunk a Tarpataki-vízeséshez. A tengerszemhez értünk, abonnan az élénk táruló szép panorámát, a lomnici nagysánc, a sípályája és előtte a Grand Hotel törte meg. Másnap Lőcse, a 'Fekete város' történelmi belvárosában, kilépve az árkádok alól a főtér tépett zászlói integetnek felénk. Talán a branyiszkói csatából kerültek ide, onnan, hol a vár alatti fenyves fái a magyar honvédek porain nőttek magasra. Innen Kassára érkeztünk, abba a városba, melyben tanári oklevelemet szereztem, hol az első munkahelyem volt. Megilletődve léptünk át a Dóm küszöbén, megcsodálva a remek szárnyas oltárt, fejet hajtottunk a kriptában a Rákóczi és Bercsényi hamvait őrző szarkofágok előtt.” (Rákóczi fiának, a Csernavodában maláriában elhunyt Józsefnek is ide hozták a hamvait 1906-ban.)

„Ezek az emlékek kísérték Lengyelbon felé vezető utunkat, mikor Jarovina batár-állomást elbagyva megpillantottuk a Lengyel Tatra bérceit. A Kárpátok északi lejtőin más képet mutatnak az erdők, a fenyők itt nagyobb belátást engednek a fenyvesbe, lábuk alatt millió kis csemetéik a karácsony megbítságát és szépségét sugallják nekem. Estére Krakkóba értünk, nekem magyar ez a város, amely közös királyunk,

Zsigmond korát idézi. A Wawel termei az évezredes magyar–lengyel közös sorsot idézik. A katedrálisban Hedvig királynő sírját most is friss virágok díszítik. Kirándultunk Wieliczkába is, hol él még a magyar Kunigund legenda, hol a sóbánya mélyén a nagy lengyel vezérek só szobrain és a sóból kivájt Kinga-kápolnában gyönyörködtünk. A következő napon Katowicében a Prace gazdasági iskolában nagy szeretettel fogadtak bennünket. Másnap ismerkedtünk meg az intézménnyel, melyben két és fél ezer tanulót másfél száz tanerő okít, jól felszerelt tanműhelyekben, és gépjárművezetői tanpályán. Délután Wrocławba (német neve Breslau, régi magyar neve Boroszló), a 2. világháborúban porrá rombolt városba mentünk, ahol a régi fényképek alapján elkezdett helyreállítás eredményeként a barokk stílusban újjáépített egyetemi épületek és mellette a katedrális lenyűgözött bennünket. A főtér és a városbáza, valamint a várost keresztülszabdalo Odera nyolcvannégy hídja is emlékezetessé tette látogatásunkat. Másnap Karpacz környékére kirándultunk, és Skiaż várkastélyában a ménes istállóit néztük meg, majd szép úton két vízesésben gyönyörködtünk, végül libegőn felkúsztunk az ezerhatszáz méteres Sněžkára.

Ezzel ki is telt a július, és augusztus első napján az NDK-ba indultunk, Görlitznél átléptük az Oderával együtt a német határt. Drezdában mindenki kevesellte azt a három órát, melyet a Zwingerben töltöttünk, hiszen sokan akkor találkoztak először Rembrandt, Rubens, Michelangelo, Murillo és más festőóriások képeivel, valamint japán, kínai, sèvres-i, meissen-i porcelánokkal. Ezután két napig Lipcsével és környékével ismerkedtünk, a Népek csatájának színhelye történelmi lecke volt mindnyájunknak, este pedig Grimmában egy vadásztanyán – vendéglátónk, Szalámi Bandi társaságában – jókat ettünk-ittunk és daloltunk. Azután Weimar következett, hol feleségem kedvenc zeneszerzője, Liszt Ferenc házában tisztelettel és elhomályosuló szemekkel hallgattuk a magyar zenét. Természetesen Goethe, a költőfejedelem és a zeneszerző Schiller házait is meglátogatta csapatunk. Másnap Erfurtban a virágkiállítás színhelyén örültek a dísznövényesek, majd Wartburg ősi várkastélyában Szent Erzsébet lábnymait keresve, megilletődve sétáltunk a termekben, a kertben, ahol a szent asszony kötényében rózsává vált az alamizsna. Bad Schandau-nál léptük át a cseh határt, és éjfél felé értünk Karlovy Varyba. Másnap végigsétáltunk a gyönyörű fürdőváros főutcáján, és indultunk tovább Prágába. Itt a ĚEDOK szállásolt el bennünket, dicséretükre válják, hogy kényelmes szállást adtak, ahol még melegvizet zuhanyozásra is tellett. Első utunk a Hradzsínba vezetett, megnéztük a dombon a Báthory-kápolnát, Nepomuki Szent János ezüst oltárát és az alttemplomban a cseh királyok kriptáját. Prága elragadó: a Károly-híd kőszobraival, a kedves kis utcák, sikátorok, és kocsmái a finom sörökkel. Másnap, augusztus tizedikén indultunk bába, de természetesen Pozsonyban az egykori magyar koronázó városban – hol életünket és vérünket ajánlottuk fel Mária Teréziának – még körülnéztünk. Este már Magyarországon, az óvári akadémia kollégiumában pihentünk meg, hol egykor gazdadiplomámat szereztem, és abonnan gazdász éveim sok kedves epizódját, s baráti dalolások emlékét őrzöm. Persze szomorút is, amikor 1944 telén, karácsony után pár nappal erre gyalogoltam, amikor a németek kibajlották századunkat az országból. Most már az is csak emlék, mintbogy ez a három hét is nemsokára az lesz, melyet olyan jól megtervezett számunkra társunk és barátunk, Tóni.

63. Egy elmaradt, s egy megvalósult látogatás

William R. és Maria R. lánya, Ágnes, Carlo L.-hez ment feleségül. Kilenc gyermekük született, hasonlóan mint unkahúgának, édesanyáknak. André és Ágnes, anyánk unokatestvérei, Bruggéből folyamatosan figyelemmel kísérték magyarországi rokonaik életét. 2002-ben Ágnes gyermekei összeszervezkedtek egy magyarországi látogatásra. Hazatérve útkajról, André bácsi rögvest tollat ragadott, és leírta élményeiket. Ebből az írásából idézek:

„Ágnest a 85. születésnapja alkalmából a gyermekei azzal ajándékozták meg, hogy felajánlották neki, elhozzák Budapestre. Emlékeztek arra, hogy szüleik az esküvőjük után nászútra Magyarországra akartak utazni. Ágnes nagybátyja, Paul, Pest mellett élt özvegyen, három gyermekével. Férje családjánál – mint sok más belga családnál is – az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után szolgált egy magyar lány, Piroska. Ezért Carlót is érdekelte Magyarország. Az esküvőt 1938 szeptemberében Brugge közelében, a Vogelzang kastélyban tartották. A budapesti nászútól semmi sem lett, mert már igen közel volt a baború, és kockázatos lett volna keletre utazni.

Ágnes több találkozásukat is emlegette: emlékezett arra, hogy Mimi, az unokabúga, 1934-ben három hónapot Bruggében töltött, és még a baború előtt, az unokatestvérekkel Bad Honnefben és Bruggében is együtt voltak Mimivel. Ágnes helyezte el 1946-ban Paul nagybácsit ‘Les Pins’-ben, a Brugge melletti St. Andréban, aki mindaddig ott élt, amíg az 1956-os magyar forradalom utáni kedvező változások lehetővé tették számára, hogy ismét visszatérjen Magyarországra.

Ágnes gyerekei abban bíztak, hogy ez az utazás – egy pillantás a múltba – örömet szerez majd édesanyjuknak. Abogyan elmondták tervüket nekem, visszább akartak menni a múltba, hogy együtt kinyomozzák és jobban megismerjék Paul bácsi történetét – ez is sarkallt minket az utazásra. Paul 1882. június 9-én Leuvenben született, és bányászatot tanult az ottani egyetemen. A leuveni diákok nem hivatalos klubokat, baráti társaságokat alapítottak nemzetiségüknek megfelelően, egy ilyen volt a Német Diákok Társasága, melyhez Paul nagybácsi is tartozott. A társaságnak sajátos, jellemző egyenruhájuk volt. A nagybácsi 1908-ban mérnökként érkezett Magyarországra, és kezdett dolgozni a belga érdekeltségű Kőszénbánya Társaságnál. 1913-ban elment dolgozni Romániába, ahol egy ivóvízkutatásban, vízszabályozásban érdekelt belga társaságnál vállalt munkát. Ott ismerkedett meg feleségével Clotilde Casellivel, akinek az apja olasz, az édesanyja német származású volt. 1914-ben Paul – aki mozgékony és tettekreész ember volt – visszatért Magyarországra, ahol egy másik belgiumi vállalatnál vállalt állást, amely 30 kilométerre Budapesttől barnaszénbányákat nyitott. 1914 őszén összeházasodtak, a gyerekeik ott születtek: Mimi (Maria) 1915-ben, Fritz 1917-ben, Ernst 1919-ben és Leó 1920-ban. 1922-ben Clotilde nagynéni az ötödik gyermekének szülése közben elvérzett, a baba sem jött világra. A gyerekek ezután két nevelő segítségével nevelkedtek tovább. A szerencsétlenséget tetézte a kis Fritznek a következő évben történt balála.

Mimi egy Turnu Severinben levő bentlakásos iskolába ment Romániába. Az apák közül néhány jó francia nevelő volt. Hajóval utazott Budapest és Turnu Seve-

rin között, ahol az anyai nagyapja egy dunai kereskedelmi társaságnál dolgozott. Ő akkor nagyon fiatal volt, és az apja anyai nagyapjára, Caselli kapitány gondjaira bízta a hosszú úton. Ernst és Leo német nyelven tanultak Bécs/Kalksburg jezsuita főiskoláján, de a főiskolán magyarul tanuló, magánosztályok is voltak. A diákoknak egyenrubájuk és mellé begyes sapkájuk volt, mint a katonáknak. A német neve az ilyen főiskoláknak 'Konvikt' volt, ez a szó nekünk mindig a fegyenceket juttatta eszünkbe – szórakoztatott minket, mert az angol nyelvben egy olyan eszközre utalt, amilyennel a rabokat erőltetett munkára serkentették!

Ernst és Leo papok lettek. Ernst gyóntatópap volt, őt később kinevezték plébánosnak egy bányászfaluba, ahol most is sok sváb család él, és Ernő beszélt az ő a dialektusukat. A templomban a miséket mindkét nyelven mondták, magyarul és németül. A császárné, Mária Terézia a 18. században telepítette oda a lakosokat a bányászat fellendítésére. Leo, a kisebbik fiú csatlakozott a lazaristákhoz – ez egy Páli Szent Vince által alapított gyülekezet. Az istentelen kommunista rezsim 1945 után – néhány kivétellel – minden vallási rendet betiltott. Leo rendtársainak a megélbétésükért többnyire kétkezi fizikai munkát kellett végezniük. Leo 'cantor'-ként dolgozott. Őt nem engedték misézni és prédikálni, de ő továbbra is minden nap kora reggel egy mellékoltárnál misézett. Paul nagybácsi gyerekei az apjuk után belgák voltak. Később magyar állampolgárok lettek: Mimi a családjá, szülei és a testvérei mellett természetesen anyanyelvi szinten beszélt németül, és a helyi németekkel is németül társalgott. A falu lakossága tökéletesen kétnyelvű volt, a németet és a magyart egyformán beszélték, de csak néhány francia szót értettek. Ernestet számtalanszor arra kérték, hogy magyarázza meg az apja francia szavainak jelentését. Ő tanította nekik 'le poule', amazok pedig gondolták 'pot-hole', ami angolul 'lyukas fazék', amely akkor sok volt az utak szélén eldobálva. Később épített Paul nagybácsi egy szép házát Klotildligeten, de a háború után az emberek önkényesen elfoglalták (rekvirálták) a villáját.

Mimi 1943-ban Klotildligeten összeházasodott Andorral, és kilenc gyerekük született. Férje gazdasági tanár és a mezőgazdasági iskolák tanfelügyelője volt. Amikor 1962-ben Andrea és én meglátogattuk őket, igen nehéz körülmények között éltek, egy használaton kívüli nagy iskolaépületben. A lakásuk, a bálósza nagyon primitív volt. A gyerekek mind együtt voltak, éjszaka is egy helyen, kétszeres sorban aludtak szalmamatracokon, fából készült ágyakban. A konyhában volt csak egy kicsi gáztűzhely. Mosogató nem volt, de egy fali vízcsapból lehetett vizet merni, és egy padlón levő teknőben tartották és mosták el a szennyest! Ezt adta a kommunista rezsim! Néhány évvel később Mimi családjá elhagyta az iskolának helyet adó kastélyt, amit azóta leromboltak, és hozzájutottak egy újonnan épült kis szolgálati lakáshoz. A gyerekeik most Magyarország különböző városaiban élnek, a legidősebb lányuk, Klotild visszaköltözött, és az édesanyját gondozza."

Jóllehet számos olyan van André bácsi leírásában, amelyet már megírtam, de mégsem hagyhattam ki emlékeit, mert ahogyan ő kívülről látta családunkat, és személyében a nyugati polgár szembesült egy magyar értelmiségi család életével, körülményeivel, az nagyon fontos. Meglepően jó ismeretekkel bírt Magyarországról. Folytatom a memoár idézését:

„Miután ez a hosszú bevezető felelevenítette a múltat, beszélek a mostani utazásunkról. Ginette kezdeményezte a budapesti utazást, és aktív szervezőtársai François felesége, Thérèse, valamint Nicole és Brigitte voltak. Én meglehetősen későn döntöttem úgy, hogy csatlakozom hozzájuk, de még idejében rájöttem, hogy jó lehetőség lesz: megint találkozhatok a magyar unokatestvérekkel, rokonokkal. Ágnes előtt titokban tartották a szervezők az utat, és a titkot csak 2002. október 4-én, pénteken, az indulás előtt, a repülőtéren fedték fel.

A repülőgép a magyar Malev Airways egyik Fokkerje volt. A repülés a budapesti repülőtérről 2 órát vett igénybe, de onnan a város központjáig közel 35 kilométert kell megtenni. A legegyszerűbbnek az tűnt, hogy fogadtunk egy minibuszt, amely a szállodánál tett le minket. François és Thérèse a Fiesta Hotelben, az Opera közelében szállt meg. A mi szállodánkban a szobákat mágneskártya nyitotta, de csak ha jól sikerült a zár nyílásába illeszteni. Amikor François és Nicole meglehetősen későn visszatértek a mi szállodánkba, két hölgyet láttak a folyosón, akik ültek a földön, mert hiába próbálták a kártyával kinyitni az ajtót, nem ment. Megkérték őket, hogy nyissák ki a szobájuk ajtaját. Megköszöntük François-nak és Nicole-nak, akik beengedtek a szobánkba, de azért nem járt köszönet, hogy előtte ők már egy jót pibentek. Képesek voltak nyugodtan aludni az ágyukban, miközben mi a folyosón dekkoltunk.

Október 5-e szombati nap volt: ekkorra volt megbeszélve a találkozó az unokatestvéreinkkel; Mimi legnagyobb fia, Andor, körülbelül hat órával ezelőtt a román határ közelében fekvő kisvárosból indult, és úton Pest felé felvette az édesanyját és a nővérét. Az unokatestvéreim aligha ismerték őt; megajándékozta a hölgyeket egy-egy csokor virággal. Petra, a kislánya, a kis autójával nemsokára a hotelhez érkezett. Petra egy szép 27 éves fiatalasszony, aki az elmúlt év augusztusában ment férjhez. Férjével, Attilával, a Duna jobb partján, Budán, fenn a hegyen laknak. Petra a Deutsche Telecom magyar leányvállalatánál dolgozik, férje ingatlanok bérletével, eladásával foglalkozik. Petra az angolt és a németet egyidejűleg tanulta, beszél, és ezért esetenként összekeveri a kettőt, de nagyon ügyesen tolmácsol a társaságban. Mimi nagyon idős, hamarosan 87 éves lesz, ezért olykor zavarosan beszélt, viselkedett. Sajnáltuk, mert képtelen volt mindent elmondani nekünk, amit szeretett volna. Útközben, Ivanfeldére menet megálltunk egy kápolnánál, megmutatták nekünk azt a helyet, ahol Paul felesége, Clotilde és a születendő gyermeke meghaltak. Csöndben maradtunk ott néhány pillanatra, nagyon megilletődöttünk. Gyorsan egy fotót készítettünk, és mentünk tovább. Ezután Ligetre érkeztünk, ahol megnéztük Paul nagybácsi házát, azt, amelyet 1945-ben el kellett hagynia, amikor az orosz 'testvérek' megérkeztek. A házat kényszerből eladták, laknak benne, és azért mi csak kívülről nézhettük meg. Azután Ivanfeldére igyekeztünk, Ernst sírjához, a régi temetőbe. Nem messze onnan van az új temető, abová egy évvel ezelőtt Paul nagybácsi, Clotilde nagynéni és Fritz maradványait átvitték (exhumálás után), és Leo mellé elhelyezték. Mimi fia nagyon figyelmesen készített egy-egy csokor virágot nekünk, azt közösen a síron elhelyeztük. A sírcsokron egy fehér szalag volt, melyen az írás, amelyet megmutatott nekünk, a következő volt: 'Az elhunyt Roderburgok emlékéit őrizve, a család belgiumi tagjai, rokonai.'

Még ebéd előtt a község polgármestere, akinek apja jó barátja volt a plébánosnak, és akit valamikor Ernst keresztelt, várt minket. A városházán baráti szavakkal

mutatta be a várost, emlékezett meg Ernstről – magyarul és németül is. Elmondta, hogy bár a községnek még mindig sok német eredetű lakója van, de a fiatalabb generáció már nem igen beszéli a sváb nyelvet, mert annak tanítását negyven éven keresztül tiltották, az orosz volt kötelező tanítani a kommunista rezsim alatt. Bár akkor is mindenki értette a németet, de – amint a polgármester elmondta – a magyaroknak németül beszélni bűn volt. Beszélt arról, hogy községe előljár a népi hagyományok őrzésében, és a környék természeti értékeinek, a növényzetnek, a ritka virágoknak megóvásában. A településről két könyvet mutatott (a természet és a társadalom leírását), a képekkel gazdagon illusztrált két könyvecske összefügg, de csak egy van meg közülük németül, az, amelyik a hely történelmét beszéli el. Azzal ajándékozott meg bennünket, mikor elkészítettünk egymástól és a falutól.

Ferenc és a felesége, Magdi, ebéddel vártak minket Csolnokon. Az itteni erdészetet vezeti Ferenc, Mimi legkisebb fia. A házukat, amelyet egy csinos kert vett körül, többnyire fából építették. Fával is fűtenek és főznek mindkét helyiségben, a konyhában és a szobában. Az ebédlőben egy szép, magas csempekanállal van, jellemzően a kelet-európai országokban lehet ilyeneket látni. Nagyon kellemes meleget nyújtanak ezek a kályhák. Petra férje, Attila csatlakozott közben hozzánk, és ezzel tízen lettünk az asztal körül, mintha egy nagy kút körül ülnénk. Megérkezésünk öröme, fogadás gyanánt megkínáltak egy kis pobár helyi snapsszal, pálinkával. Magdi finom gulyást készített, majd sült búst, amibe köretnek tört krumplit és zöldségeket tált. Miközben a saját szőlőkertjükből kiváló fehér bort kínáltak fel, az étkezés végén pedig magyaros házi tésztát, rétest fogyasztottunk.

Délután kirándultunk egy közeli kilátóhoz, abonnan a Duna-kanyart lehetett látni, és a messzi távolban az esztergomi bazilikát, azt, ahol valamikor a magyar királyokat koronázták meg. Még távolabb feltűntek a szlovák hegyek, ahol még mindig élnek magyar kisebbségek – a versailles-i megállapodás szerint – batárral elválasztva Magyarországtól. Ezután Attila és Petra társaságában visszaindultunk Pestre a szállodáinkba. Ez Miminak fárasztó nap volt, és ezért a fia idejében baba akarta vinni őt és a nővérét. Visszafelé Attila autójában mellette ülhettem a kellemes fekete Mercedesben, és angolul társalogtam vele. Tökéletesen beszél angolul, de kizárólag üzleti tárgyalásain beszéli. Hála annak, hogy most Magyarországon nagyon előnyösen lehet jelzálogkölcsonböz jutni a fiatal házásoknak, jövőre már nekik is a saját lakásuk lesz Pesten.

Ez egy felejthetetlen nap volt. Mi mind nagyon örültünk, mindegyik ismét látott vagy most megismert rokonunknak. Feltűnő családi hasonlóságokat fedeztünk fel kölcsönösen. Úgy mint Petrának a barna haja a csinos kék szemekkel, sok hasonlóság van benne Elizabeth-bez, François-hoz és Nicole gyermekeihez. Egy másik hasonlóság Mimi Ferenc fia és André L., valamint Eduard R. között. Az egyetlen, amit igazán sajnálunk, hogy a távolság és a nyelvi akadályok megakadályozzák gyakoribb találkozásainkat.

Másnap bétfőn Budapesttel ismerkedtünk: Nicole meg szeretne volna látogatni a budai barlangokat, de képtelenek voltunk megtalálni a bejáratot. Betértünk egy információirodába, ahol tájékoztattak minket, hogy bétfőn zárva van a barlang! Akkor én elmentem egyedül, hogy felfedezzem a híres Gerbaud cukrászdát. Az épület 1858-ban, a 'belle époque' stílusában épült, beültem és élvezettel elfogyasztottam

egy kiváló zserbószeletet. Emlékeztem arra, hogy Paul nagybácsi mesélt erről a magyar süteményről nekünk, amely annyira híres volt, hogy az első világháború után is naponta szállítottak belőle Budapestről Bécsbe. Majd a földalattin elmentünk a Heroes Square-re (Hősök tere), ahol megnéztük a magyar királyok lovas szobrait, először St. Stephen (Szent István) szobrát. A közelben, a Városligetben melegvízű források voltak (Széchenyi fürdő), és bár a levegő hideg volt, sok ember fürdött a szabadban.

A visszaútunk Belgiumba simán és pontosan ment. François D. várta Ginette-et a repülőtéren. Brigitte-nek sietnie kellett, hogy a Poperinghéhoz induló vonatát elérje. Ágnes, François és Nicole elmentek, hogy egy jó vonatot nézzenek Bruggébe. Telefonáltunk Pitou-nak, Thérèse férjének, aki percre pontosan megérkezett, így közülünk ketten hamar hazaértek. Végül úgy gondolom, hogy ez nagyon sikeres utazás volt (nem volt eső!), melyre sokáig emlékezni fogunk. Különösen azért, mert egy nagy – Európában régebben szétszóródott – család emlékei elevenedtek fel, és egy ezeréves civilizáció bölcsőjében fennmaradtak a családi kapcsolataink. Ezt a szellemet kéne megtartani ebben a gyorsan változó világban, vagy elpusztul a világ, és mi leszünk a kor utolsó tanúi?

2002. október 16. Brüsszel, André R.

P.S. Ezt a történetet a kedves unokahúgaimnak, Cécile-nek és Tessának szánom, megköszönve a részletes információkat, François-nak és Thérèse-nek.

A budapesti látogatás után egy évvel feleségemmel Kölnben és Brüsszelben jártunk, akkor a már közel kilencven éves André bácsi saját kocsijával vitt bennünket, hogy a főváros és Brugge nevezetességeit és a családi vonatkozású helyeket megmutassa. A következő év tavaszán a bácsi – anyánk unokatestvére – meghalt. Nagy veszteség ez nekem is, aki egy kedves, figyelmes és nagy tudású rokonomat, 'írótatámat' is elvesztettem.

KORTÁRSÁK ÉS GENERÁCIÓK

Az életkori csoportok megkülönböztetésére használatos a kohorsz és a generáció fogalma. A kohorsz demográfiai kategória, amelyen „*általában valamely meghatározott eseményt egy időben megérő emberek összességét értjük, például egy időben született, házasodott, szült, elvált, iskolát végzett emberek. A generáció demográfiai értelemben a kohorsz egyik sajátos fajtája, szociológiai értelemben pedig egy olyan életkori csoportot jelöl, amelyet a közösen megélt történelem alakít ki. Nem minden kohorsz válik generációvá, hanem csak azok, amelyeket azonos történelmi tapasztalatok formáltak élményközösséggé és az ebből fakadó másságuknak tudatában vannak*” – olvasom a Vikipédiában. A 150 év, melynek nyomait kutatom, jó esetben négy generációt is szülhetett, persze eltérő időben, helyeken és egymástól gyökeresen eltérő társadalmakban.

A rajtévnék 1850-et veszem. Az 1848-as európai forradalmak során széles földrajzi környezetben a szabadságvágy (liberalizmus) generációkat szült. Magyarországon a márciusi ifjakat, akik szabadságot, függetlenséget akartak, és a polgári társadalomért indultak harcba. Sokan közülük még a kiegyezésben is részt vettek, lehetnek ők a modern Magyarországot megteremtő generáció. Joggal lehetnek példaképei utánuk következő több generációnak is. Azt követően jó fél évszázadig nem alakult ki ilyen markáns generáció, hiába voltak közben jelentős történelmi események. Talán a Monarchia felbomlását, Trianont fiatalon megélőkben a revánsvágnak, az újrakezdésnek volt valamelyest generációképző ereje. Igazában úgy vélem, hogy a 2. világháború után a *Fényes szelek* nemzedéke, a népi kollégiumokban felnőtté válók generációja (1945–50) bírt korszakváltó lehetőséggel és erővel. A protestáns népi kollégium tradícióit felhasználva elsődlegesen a tehetséges parasztfiataloknak nyújtottak tanulási lehetőséget, s ezzel egy képzett, öntudatos paraszti értelmiség létrehozását és hatalomba juttatását szolgálták. A kommunista hatalom hamar ráértett ennek veszélyeire, és feloszlatták a kollégiumokat, így ez a generáció széthullott ugyan, de vallott és követett értékeik, tagjaik és kapcsolatrendszerük továbbra is komoly hatással voltak a formálódó magyar értelmiségre.

1960-as években szerveződött meg az a generáció, amely az európai diákmozgalmak és az „új baloldal” mozgalmainak hatására, a szabadságra vágyva Magyarországon is átformálta a fiatalok jelentős részének gondolkodását, magatartását, viszonyulásukat környezetükhöz. Elsődlegesen a zenén keresztül hatottak, de a gombafejű Beatlesek és a hosszú hajúak hazánkban formálódó nemzedékéből kinövő fiatal értelmiségre a nyugati kultúra más elemei (irodalom, film, tánc, öltözködés) is jelentősen hatottak. A televíziózás, a „*Szabad Európa*” hallgatása, a becsempészett új kultúra (hanglemezek, az öltözködésben a farmer, a szoknyák, cipők, szemüvegek), a táncdalfesztiválok és a szaporodó koncertek közönsége generációvá kezdett érni. Ezzel a generációval nőttünk fel mi kilencen, testvérek is. A Metró, az Omega és Illés és énekesek, a helyi, kisvárosi zenekarok egyre nagyobb tömegeket mozgattak meg. 1968-ban élte virágkorát a Nagy Generáció a nyugatinak nevezett világban. Diáklázadások sora kezdődött az Egyesült Államoktól Franciaorszáig. Az amerikai

fiatalok megelégtették a vietnami háborúzást: „MAKE LOVE, NOT WAR!” – hirdették. A francia lázadó fiatalok ellen De Gaulle-nak a katonaságot kellett bevetnie. Megjelentek az új baloldali, helyenként szélsőséges ideológiák. A keleti blokk országait – elsősorban a reformálható szocializmusban hívókat – sokkolta a „prágai tavasz”. A fennálló rendszerek megváltoztatására törekvő fiatalok világszerte egységes generációt kezdtek alkotni, lázadásuk életformaváltásra, valamint az értékrend megváltoztatására irányult. Jelentős generációs feszültségek is keletkeztek, melyekre Magyarországon „rájátszott” a hatalom is. Az idősebb nemzedéket elsősorban a külsőségek: a hosszú haj, a farmernadrág, cipők, csattok, szemüvegek és persze a zene, és az ezzel együtt megjelenő új, deviánsnak minősülő magatartási formák irritálták, zavarták. Emlékszem, akkor pár hónapig nekem is szakállam volt, és akkor vágattam le, amikor Szarvas éber rendőre (sic!) bekísért a helyi rendőrségre, és a következő ultimátumot adta: vagy azonnal levágatom, és órákon belül jelentkezem az őrsön, vagy száz forintos büntetés és új személyi igazolvány, de addig meg ne lászon az utcán. Lévéen a rendőrség pár száz méterre házunktól, így ki sem tehettem volna a lábam az apai házból. Egyszáz forint – ez pont az apanázsom volt, amit egy hónapra kaptam otthonról, így aztán nem kellett sokat töprengenem a megoldáson. Meg aztán egy hónap múlva Sopronba igyekeztem, ahová valóban új személyi igazolvány kellett volna, no meg határsávedengély. Biztosan lecibáltak volna a határőrök a vonatról már Csornánál. (Egyébként *Kossuth-szakállam* volt, és mintha Leninnek is lett volna szakáll, nem beszélve Fidelről, de ezt most hagyjuk!)

Az évtized végére a történelem bedarálta ezt a generációt is; itt is, ott is a következő harminc évre minden maradt a régiben. „*Miért hagytuk, hogy így legyen?*” – tette fel a kérdést Bródy és énekelte Koncz Zsuzsa. Cseh Tamás gitárral a kezében ne-meurópáról (sic!), a „szovjet-közép-európai” létezésről énekelt. Ezek a dalok napjainkban új értelmet kapnak – mondhatnám: sajnos –, pedig Magyarország uniós tagsága után aligha van már értelme Kelet-Közép-Európáról beszélni, igaz, a változás most is nagyrészt a „*múlt sötét árnyait*” alig ismerő fiatalokon múlik: azt hiszem, hogy nyílik még a sárga rózsza!

OLVASZTÓTÉGELYBEN EURÓPA KÖZEPÉN

Próbálom megérteni azon népek viselkedését, alkati és mentális tulajdonságait, azaz jellemzőit, melyekkel valamilyen – ha nem is mindig vérségi – kapcsolatunk az elmúlt 250 év alatt létrejött. Mi jött át a nemzeti karakterekből a magyar jellemzőkbe? Igyekeztem megismerni azokat a társadalmakat, melyekben éltek és élnek anyánk unokatestvérei és távolabbi rokonaink az elmúlt két évszázadban.

Többször csak „a belgák”-ként említettem azokat a vér szerinti rokonokat, akik a német–belga, a német–holland–belga vagy a német–francia határok mentén éltek, és oldaláról ír, angol, holland és francia vér is keveredik bennük, esetleg igazi franciák. Anyai rokonaink másik része a határ menti Aachenben, Bonnban és Kölnben élt, élő németek. E két rokon ág utolsó 5-6 generációjával igyekeztem megismertetni a ma élőket, és szembesíteni Európa középén, de annak is inkább a keleti felén élő rokonaikkal.

Richard Hill *Mi, európaiak* című könyvében szellemes megállapításokat gyűjtött össze általában az európai emberekről, és külön-külön egyes nemzetek embereiről:

„Németországban ballottam egy ennél kevésbé szellemes viccet, amely szintén közel jár az igazsághoz. Egy hajóskapitány megpróbálja rábeszélni az utasokat, hogy hagyják el a hajót (a mentőcsónakokat nem tudják elmozdítani, tehát az utasoknak a vízbe kell ugraniuk). A kapitány az egyes nemzetek jellemző ösztönére apellál: 'Azt mondtam az angoloknak, hogy nem lenne sportszerű, ha nem ugranának, a németeknek azt, hogy parancs... az olaszoknak pedig, hogy szigorúan tilos a vízbe ugrani.'

Európai üzleti körökben járja az az anakronisztikus mondás, amely szerint az ideális munkavállaló a következő tulajdonságokkal rendelkezik: 'Az angolok internacionalizmusa, a franciák szerénysége, a németek bája, a spanyolok nyelvismerte, az olaszok pontossága, a belgák autóvezetési kultúrája, a hollandok bőkezűsége, a svájciak vidámsága, a skandinávok gyors észjárása és a görögök érzékenysége.'”

A belgák merevek, kispolgárok, anyagiasak – mondják róluk a szomszéd országok lakói. A belgiumi flamand városok polgárai nagy lokálpatrióták (erős identitás-érzés és lojalitásérzés van bennük). Egy vieri polgár például nem akar közösködni egy antwerpenivel, noha a távolság csak tizenöt kilométer, sőt a vallonokban is erős a lakóhely, a régió iránti elkötelezettség, bár sokan nem is tudják, hogy hol van ez a régió. Pedig ma már minden tizedik flandriai polgár bevándorolt, mert így lettek a flamandok többen a rivális vallonoknál. A fiatalabb flamandok már nem beszélnek franciául, a vallonok eddig sem igen beszéltek hollandul. Ma a legdivatosabb vallon művészek jó része flamand, és így igaz ez fordítva is. A nagyevők a flamandok, akik kiváló marhatokányt készítenek. Az *Economist* című folyóirat írta: *„Szedjük össze néhány nemzeti sztereotípiát, és megvan a rémes európairól szóló vicc. Erkölcsi kiállása a franciáké, barci szelleme az olaszoké, munkaerkölce az angoloké, humorérzeke pedig a németeké. Röviden: belga.”*

Milyen is akkor a belga ember?

„Európa időben első polgársága határozottan őrzi magát, polgári jogaival és nemzeti nyelveivel együtt. A flamand lényegében holland, ám minden településen, a legkisebbeken (tanyákon) is más-más dialektusban beszélnek. Erről rögvest fel is ismerik egymást, így van ez a franciából kinőtt vallonnal is. Vannak tehát az arányos termetű flamandok: velük született jó ízléssel, akik komolyak és szigorú ábrázatúak (az értelmiségieknek szakáll övezi arcát), határozottak és tényszerűek. Aztán a többségükben nagyok és pirospozsgásak – bár Brueghel ilyennek festi a flamandokat – joválisak és barsogók. Majd az Ostkantónéban élő, identitásukat kereső német ajkúak, akik a legbelgábbak, fent, északon, a német–holland határon. Közös bennük, hogy született kertészek, szeretettel ápolják fáikat és sövényeiket. A belga családi és közösségi élet példás. A családokban még ma is együtt élnek néhány évig a fiatal házaspár szülőkkel, az összetartás nagy, néha túl erős. Miként kell akkor belgának lenni? – talán úgy, hogy egyszerre kell igen egyéninek maradni, miközben természetes részévé is válni a nagyobb valóságnak. Teljesen megőrizned magad, és teljes éneddel befogadni más és másokat. Megteremteni és megőrizni kívül és belül a harmóniát” – írta róluk Pálffy József (Benelux államok).

A hollandokat sem hagyhatom ki, akik fősvények és nyárspolgárok, vallja róluk Simon Schama: *„Hollandnak lenni még mindig azt jelenti, hogy ki kell egyezni a materializmus ellenszenves, ám elkerülhetetlen morális kétértelműségeivel, s naponta meg kell élni a nukleáris fegyverekről szóló vasárnapi prédikációkat és a járdasúrolós bétfői szertartásait.”*

Hogyan is állunk az angol hidegvérrel? Érdekes embereknek tűnnek, társasági lények, rugalmasak és felkészületlenek. Azt is mondják róluk, hogy beképzettek, lusták, iskolázatlanok, sznobok, zárkózottak és túlzottan káros osztályöntudattól is szenvednek. A történelmi civódások okán érdemes a franciákkal összevetni tulajdonságaikat. Közös bennük, hogy a brit és a francia egyszerre akar önmaga és más lenni: tehát hajlamosak a kérkedésre? Az angolok – az európai kontinensen élők számára – egyedien, vagy inkább furcsán közelítik meg az élet több kérdését. Vegyünk példát a babonákból: ha fekete macska fut keresztben előttünk: az nekik szerencsét, nekünk viszont balszerencsét okoz (igaz, nálunk az sem mindegy, hogy balról, vagy jobbról jön-e a cica?). R. Hill szerint kering egy brit történet arról, hogy a waterlooi csata frontvonalai között egy fekete macska szaladgált. Utólag visszatekintve úgy tűnik, hogy a briteknek és szövetségeseiknek szerencsét hozott, míg a franciáknak balszerencsét. A briteket idegesíti, ha a gyerek keze az asztalon van. A kontinenslakókat az idegesíti: mit csinál a gyerek, amikor az asztal alatt tartja a kezét? Ezért nálunk a kezeknek a tányér két oldalán, az asztalon kell nyugodniuk, míg az angoloknál lehet matatni az asztal alatt. Ha már az evőasztalnál vagyunk, és sótartó is van az asztalon, ha az angol, akkor csak egy lyuk van a tetején, ha a kontinensen terítettek, akkor többlyukú – ez az utóbbi talán ügyesebb megoldás, főként ha nedvszívó rizsszemek is vannak a tartóban. Konzervatív szokás szerint a Wellington-bélszín a kedvencük. 1500-ban hirdették ki I. Erzsébet királynő rendeletét, mely szerint este nyolc óra után már nem szabad verni az asszonyokat, de napközben is minden férj csak a saját hüvelykujjánál vékonyabb pálcát használhatott a fenyegetéshez. Tisztálkodási szokásaink eltérnek: a britek mosdanak, kádaznak, míg mi szíve-

sebben zuhanyozunk. Az angolok könyvespolcain a könyvek gerincén bal felé állnak a betűk, a mi könyvespolcunkon jobb felé – ebben talán ők praktikusabbak, mert így a letett könyv címe is olvasható. Talán a leginkább figyelemre méltó, ahogyan a „balra hajts” tartja magát a szigeteken és volt gyarmataik egy részén. Az európai vezetők jobbra hajtának: a kutatók azt állítják, hogy a kontinensen lakókat – pontosabban a franciákat – bosszantotta, hogy a bal oldali közlekedés során a szembejövő lovas hintók kocsisainak összeakadtak az ostoraik, nosza, hajtsunk jobbra, legfeljebb a járdán közlekedőket, vagy a fák ágait érte el az ostor.

35 évvel ezelőtt Newcastle-ban jártam egy nemzetközi folklórfesztiválon. A nyitónempezségen bemutattak az egyetem keleti nyelvek tanszékén oktató professzornak. A professzor úr megkért, hogy vegyek részt másnap este a helyi írók, költők, zszurnaliszták baráti összejövetelén. Már otthon, ösztönösen készültem valami ilyesmire, mert számos apró ajándékot és Arany János *A walesi bárdok* című versének angol fordítását táskámba tettem. A professzorral történt előző napi találkozásunk alkalmával kiderült, hogy a keleti nyelvek, de főként az orosz nyelv ismerője, és meg volt győződve arról, hogy én, egy magyar értelmiségi, kiválóan beszélek oroszul. (Tévedett, hiszen a kötelező orosz csupán a nyelvi gátlásaim kifejelesztésére volt alkalmas.) Másnap este egy ódon ház toronyszobájában találtam magam, úgy harminc irodalmár társaságában. Körülbelül azzal az érdeklődéssel fogadtak, mint én tettem volna egy afrikai emberevővel. Földgömbön és térképen keresték Magyarországot, hagytam, hogy kínlódjanak, és keressék csak a Volga és Mongólia környékén (talán az őshazánkról tudtak valamit?). Aztán kértek, hogy magyarul beszéljek, olvassak nekik. Ez is megtörtént. Ezután előjöttem *A walesi bárdokkal*. Igen szegényes angol tudásomból a felolvasásra még futotta. Ettől ámulatba estek. Aztán néhány földrajzi, történelmi és irodalmi ismeretemet „csillogtattam meg” előttük – Angliáról. Szó, mi szó, fenemód összelegeledtünk, folytatásként egy közeli pubban megittunk egy-két üveg whiskyt, lekísértük pár pohár Guinness-szel. A következő napokban kézről-kézre adtak, egy újságíró meg szép riportot közölt a találkozásról – Robinson Péntekjével.

Az írekről én a polgár- és vallásháborús évek emlékeit őrzöm, és elhittem az ír gazdasági csodát, ami mára szertefoszlott. Szeretetre méltóak, tudatlanok – írják róluk, de bennem nem ez a kép él. Inkább az Amerikába kivándorolt legendás ír katolikus dinasztia, köztük a Kennedyk hatottak rám.

Francia pezsgő és a párizsi nő, no meg a sanzonok. *Micsoda vonzó dolgok, pedig udvariatlanok, sovíniszták, sőt kapzsis – mondják róluk. Felnagyítják saját fontosságukat, a kelleténél individualistábbak, és mindig igazuk van. Barátságosak, humorosak és csipkelődők. Gondolják róluk, hogy állandóan csigát esznek, lehet, de a „burgundi marha” is remek étel. Megint a filmművészetet hívom segítségül, a francia új hullám nagyjainak filmjeit többször megnéztem egykor a debreceni egyetem aulájában. Természetesnek gondolom, hogy elsősorban az angolokkal vetik többnyire össze őket. „Az angolszász megfigyelőkben alakult ki az a téves következtetés, hogy a franciák könnyelműek és komolytalanok – nagyjából ezt a képet festették a franciák a spanyolokról száz évvel ezelőtt. Semmi sem állt távolabb azonban az igazságtól. A túlsó partról érkezők őszinte megrökönyödésére tudnak néha szinte a mandarinok módján kimértek lenni. Attól a franciától, aki jó családból*

származik, párizsi és/vagy hivatalos minőségben jelenik meg, ne várjunk mosolyt, pláne ne együtt érző nevetést – egy magas rangú tisztviselő „profi előnevetőt” fogadott azzal a céllal, hogy vendégei bátrabban reagáljanak a borzalmas vicceire. A franciák, ha akarnak, tudnak nagyon szorgalmasak és szörnyen öntettek is lenni. Egyesek, elsősorban a politikusok, túlságosan okosak, ennek folytán gyakran ellentmondásba keverednek, de a franciák ugyanannyira képesek a fair viselkedésre, mint a britek. Ez talán arra vezethető vissza, hogy szeretik, ha a világ elismeri őket (nem szeretetre vágynak).” (Richard Hill: *Mi, európaiak*)

Taljánok és mi. Szigethy G. Moses a „nemzetiségideáljáról” írt tanulmányában a magyar és az olasz népet meghatározó vonásokat hazájuk éghajlatával hozza összefüggésbe. Szerinte: „a magyar a ’mérsékelt hideg ég’ szülötte, nemzeti szabadságáért hevesen buzog, erős, bátor, vendégszerető, jó szívű nemzet, most vígságra, majd szomorúságra nagymértékben hajló”, míg az olasz mintegy délvidéki földjéhez hasonul: „az olasz ég kies és forró, innen az olaszok muzsikára, festésekre s metszési művészégekre születnek, a poesis szent lángja sebesen lobog köztük, s a szépért ég, reszket szívek, a muzsikai, festési és metszési művészség legnagyobb génie-jeit náluk találjuk. Az újabb időkben beves, forró képzelete tüzes, ravasz, bosszúálló, alattomos, fántászt-egoista.”

Neves költőnk, Berzsenyi Dániel „az olasz puhasággal” a „férfias magyar erkölcsöt” állítja szembe. Aztán jöttek a múlt század közepén az olasz újhullámos filmek. A nagy olasz filmrendezők nagy férfi színészekkel (Fellini, Antonioni, Vittorio de Sica, Gassman) és a szuper díváikkal (Giulietta Masina, Gina Lollobrigida és Sophia Loren, majd Claudia Cardinale. A szánni valók, a bohócok, a szerelmesek, az életvidám és a tragikus figurák alakítói. Nekem személyes ismereteim, baráti kapcsolataim alapján többnyire az Emilia tartományban élőkről van személyes benyomásom, a déliekről majdnem semmi. Magyarországon talán a legelső volt az a hivatalos baráti kapcsolat, amely a (Bologna melletti) olasz Budrio és a magyar Gyula városok között a Vasfüggöny árnyékában jött létre, és hatalom engedélyét bírta. C. Giorgio és én is megírtam ennek a lassan fél évszázados kapcsolatnak a történetét. Negyven évvel ezelőtt a testvérvárosba utazva léptem először Itália földjére, újdonsült barátaim körében közel San Egidiohoz, anyai dédapám szülőfalujához hamar otthon érzem magam. Valamit megőrizhettek dédapai génjeim.

Kiegyensúlyozottabb képet őrzök róluk, persze csupán az elmúlt fél évszázadból. Én nem puhaságnak gondolom a lazaságot, a férfiak nőhódítási kedvét, a sport szeretetét – elsősorban a foci- és biciklimániájukat –, hanem szabad önkifejezésnek, természetük vállalásának. Jó üzleti szellemük, alkudozó és vitatkozó kedvük dicséretes. Meggyőző akaratuk, hevesen gesztikuláló stílusuk sem riaszt, és veszíteni is tudnak: nem hálnak bele. Szenvedélyesen politizálnak, de tudnak váltani, és ha kell, kompromisszumokat kötni. Tömegben „veszélyesebbek”: tíz olasz vadász már ural egy vidéki éttermet, főként ha eltaláltak néhány vadat, esetleg megsöréteztek egy-két hajtót. La Dolce Vita, minek az a sok idegeskedés. „Nessuno é perfetto” – senki sem tökéletes. Szóval, minek ez a sok hűhó?

A fenti sorokból kitűnik, hogy elsősorban az olasz férfiokról van képem, a lányokról, asszonyaikról olvasmány- és filmélményeim sematikusak: vannak köztük szépek is, de kevés az „isteni Gina”, és sem az asszonyok, sem a családayák, sem

a nonnák nem uralják úgy a családot, mint hinnénk. Elegáns középkorú és idősebb hölgyek és a globalizált göncök hajadonjai éppúgy fellelhetők, mint Párizsban vagy Londonban. Honfitársuk, Barzini szerint gyakran előfordul, hogy egy olasz súlyos és őszinte szavakat mond (düh, irigység, érdekeinek és méltóságának védelme vagy szenvedélyes szerelem hatására), és szeme sarkából azt lesi, milyen hatással van a közönségre. Hivatkozik az olaszok feszült színpadiasságára, pimasz közvetlenségére, amely üdítően hat az északi önfegyelemhez, álságos vagy valós hidegséghez szokott külföldiekre. Színpadiasak, finomak, romantikusak, keményfejúek. Remek és változatos a konyhájuk, és ez akkor is igaz, ha a spagetti és a lyukas makaróni egy jó sugóval mindig előkerül.

64. Németek: szászok, svábok és osztrákok

Harciasak, népiesek, mindig hatékonyan dolgoznak, savanyúak. A németek agresszívok, önzők és érzélgősek, mindenkit ugráltatnak, kisebbségi komplexusuk van, és hajlamosak az aggodalmaskodásra. A németek csak önmaguk szeretnének lenni. A németek szemében a tisztaság és a csendes viselkedés alapvető erény. A szabályok azért vannak, hogy betartsák őket. A németek jellemzésekor a „kon” előtagú szavak: konzervativizmus, konformitás, konszenzus, kontinuitás igen gyakoriak, ami a német családok tekintélyelvűségét tükrözi.

„Az idők során rendszeresen megfigyeltem, hogy a társadalmi konformitás iránti igény különösen fejlett az idősebb generációkban: a jó polgárok (gutbürgerlich) rosszállóan néznek a csak kissé különc angolokra, akiket egyértelműen marslakóknak tartanak. Ezek az idősebb középosztálybeli németek finom pasztellszínbe öltöznek, égszínkébe és galambszürkébe, ami a társadalmi álcázás egyik formája” – írta róluk Richard Hill.

„Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, Der bleibt ein Narr sein Leben lang!” – azaz „aki nem szereti a bort, az asszonyt és a nótázást, bolond marad élete végéig”, mondják a szászok. A lutheránus szászokkal ellentétben a svábok mind katolikusok voltak. A bajor csülök mellé pár korsó bajor sör dukál, a szász wurstok finom mustárral és káposztával szintén „sörélesztők”. A szászok a csehekkkel vetekszenek a knédli, káposztás, barnamártással tálalt sertéssültön.

Az osztrákok tulajdonságainak felvázolásakor a magyar kutatók jól teszik, ha óvatosak. Közös történelmi múltunkból előtörhet a kurucos vitézségünk az együgyű labanc generálisokkal szemben. Aztán méltán gyűlöljük Haynaut, de szerethetjük a szabadságharcunkban a mi oldalunkon harcoló osztrák tiszteket. Jobb tehát, ha külső ítézeteket hívunk. „Csavaros észjárásúak, sznobok, idegengyűlölők” – írják róluk. *Az osztrák lélek* című könyvében Erwin Ringel azt írja, hogy honfitársai „a szentimentális negatív önértékelés és a határtalan nagyság érzése között ingadoznak”. Richard Hill ennek igazolását látja *„abban a kóros osztrák szokásban, hogy teljesen békésnapon párbeszéd közben a túlradó lelkesedést egyik pillanatról a másikra mély apátia váltja fel, vagy fordítva. Kétségtelenül nagyon nebeztelnek a németek gazdagságára, ráadásul egyesek a kultúrájuk elleni német összeesküvést is felfedezni vélik. Rendkívül súlyos „nem itt találták fel” komplexusban is szenvednek.”*

Az osztrák uralkodók, a Monarchia szelleme mélyen bevésődött reflexeinkbe. II. József reformjai megtörték az egyházzal szövetséges magyar nemességen, a kiegyezés hamuja alatt is parázs izzott. Horthy nem engedte visszatérni Károly királyt, a kormányzó király nélküli királyságot kormányzott majdnem negyedszázadon át. Ma is hol példaként tekintünk az osztrák államra, hol megfélelkezni igyekszünk róluk, és fejük felett Németországra kacsintunk, vagy keletnek fordulunk, ahol a vörös hajnal már sárgába fordult. Sokat tanulhatunk tőlük rendben és tisztaságban, meg szorgalomban, sőt, vendéglátásban is. A bécsi szeletet krumplisalátával pedig csak ők tudják jól elkészíteni. Talaly keresztanyámat, Andreát látogattuk meg Sigmundhershbergben. Úgy dél tájban topantunk be megnézni az idős nénit, aki pár perc múlva akkora bécsit rakott elénk, hogy őszinte sajnálatunkra nem tudtuk az egészet elfogyasztani.

A mai Romániát alkotó népek együttesében nehezen állapíthatók és írhatók le a közös vonások. A nemzeti karakter igen nehezen és csak külön-külön ragadható meg. Olcsó sztereotípiák – ebben az esetben a románságra általános érvényűnek vélt megállapítások, benyomások – olvashatók ugyan, de többnyire korábbi korokból és egyes népcsoportokról (pl. havasi románok, moldovaiak és mások), valamint aszerint is eltérő a vélemény, hogy a határaikon belül, vagy kívül élő románokról tették a megállapításokat. Néhányat felsorolok: jámbor és békülékeny, nagy tűrőképességű, reménykedő, passzív és szendergő, fogékony a művészetekre. Többségükben vallásos emberek, akik az Istent, a papot, a törvényeket és a hatóságot igen tisztelik, az ő gondolkodásukat és cselekedeteiket áthatja a humanizmus. Érdekeseek még a román gyökerű „mokány” szavunk jelentését firtató leírások. Az eredetileg román emberekre (még inkább a havasi román népcsoport, a mócok tagjaira) utaló jelzőt zömök, szívós, durva, faragatlan, de ugyanakkor önérzetes és szilárd jellemű emberekre, másrészt gyanakvókra és hamar gyűlölködőre is mondják. Bălcescu álma a „gazdatudattal élő román ember” volt. A szélsőséges jelzők engem nem érdekelnek. Előzőekben tettem említést az erdélyiekről és a székely emberekről, számos esetben velük való összevetésben jellemzik a románságot. Csalóka képek azok is, hiszen ha Erdély, akkor a székely, a szász és a magyar sztereotípiákat kéne összegyűrni. Nehéz ebben eligazodni, és ezek a nemzeti sztereotípiák állandó változásban is vannak. Kedvenc ételeikkel is ez a helyzet, mert ha román, akkor (zöldséges, marhahúsos, pacalos) csorba a leves, és mitite jön utána, de ha székely, akkor nem székelykáposzta (mert ott az nincs, mint ahogyan a „brassóit” is Budapesten ette egy Brassói nevű zszurnalista), hanem a juhtúrós puliszka pityókás kenyérrel. Meséltem már székely vicceket, elviccelem hát ezt is. Egy régi, olcsó (?) vicc szerint egy ország romlásba döntéséhez magyar politikusok, román közgazdászok és egyiptomi katonák kellenek.

65. Hungaricum

Mitől lesz, lehet valaki magyar, illetve viselkedik magyarként? Magyar az, aki magyarul beszél, magyarul érez és Magyarországon él? No, nem! A magyarok harmada nem a mai Magyarország határain belül él. Akkor tehát magyar az, akit annak anyakönyveznek, önmagát annak vallja, és a környezete is annak tartja? Ez is hibádzik! Ha csak anyánkra gondolok – igaz, őt ez a kérdés egyáltalán nem izgatta –, aki hűsége-

vesen lett magyar állampolgár, de itt született, itt élt (kivéve a Szőrényváron eltöltött hat iskolai évét). Akkor hát kik tekinthetők magyaroknak? Dávid Zoltán szerint: „A legjobb eligazító természetesen az anyanyelv. Akinek anyanyelve magyar, minden bizonnyal magyar. Vannak azonban kivételek. Azok például, akik magyar anyanyelvűek, de azt elfelejtették, és egy új nyelven érintkeznek a környezetükkel. Az is előfordul, hogy magyar anyanyelvű egy más népbe olvadva bele, nem vallja magát többé magyarnak. Sajátos a helyzet a Magyarországon született, de Izraelben élő zsidókkal, akiknek magyar az anyanyelvük, de hazájuknak Izraelt tartják, és magukat – nemcsak állampolgári, de népi alapon is – izraelieknek tekintik, még ha nyelvükön kívül műveltségük és szellemi hagyományaik Magyarországhoz kötik is őket. Ezért vannak zavarban a statisztikusok, hová sorolják az Izraelben élő mintegy 200-220 ezer, magyarországi születésű és magyar anyanyelvű izraelit. Megoldásnak kínálkozik az olyan statisztika, amely különválasztja a magyarokat és a magyar anyanyelvűeket. Több országban, ahol a felmérések az anyanyelvről is érdeklődnek, a magyar anyanyelvűek száma könnyen megállapítható.”

A magyarságot nyilvánvalóan különböző módokon lehet megélni aszerint, hogy hol, milyen környezetben és milyen körülmények között nyilvánulnak meg. Magyar-nak lenni az anyaországban természetes és konfliktusmentes állapot lehetne, ha ebből időnként nem csinálnának politikai attrakciókat. Teljesen másként hat a magyar identitás, ha valaki kisebbségi létben él itt a Kárpát-medencében. Itt gyakran nehezedik rá politikai, kulturális és néha gazdasági nyomás is, amelynek során – ha az egyén a nemzeti identitását meg akarja őrizni – bizony ellenállásra kényszerül. Megint más dolog bárhol Nyugaton magyarnak lenni, ahol vagy maga az érintett, vagy szülei, felmenői telepedtek le. Itt ugyan nincs kényszer, de mégsem könnyű úgy beilleszkedni és élni, hogy az ember ne adja föl a saját nemzeti hagyományait. Talán túl nagy feneket kerítünk ennek az ügynek, nem is szólva arról, hogy az egyén identitásának csak egy része a nemzettel való azonosulás.

Már Széchenyi sem volt meglegedve polgártársai viselkedésével, azóta a helyzet nem sokat javult, sőt, mintha romlott volna. Önsorsrontó a viselkedésünk: mintha az alkoholizmus, a túlzott nikotinéhség és az evés-ivás-dohányzás tenne bennünket boldoggá. Egyszer élünk! – hirdetik sokan fennen. Igen, de meddig? Mert hamar halunk, és sokszor önszántunkból. Ha a 350 ezer drogfogyasztóhoz hozzáadjuk a 800 ezres alkoholista sereget (mitől nem drog az alkohol?), akkor bizony manapság Magyarország lakóinak több mint egytizede halálra ítélte magát.

Már említettem, hogy konfrontációra hajlamosabbak vagyunk, mint együttműködésre. Hol vannak már István király intelmei?! Az összekülönbözés elsődleges mozgatója az egymással szembeni bizalmatlanság. Talán azért, mert mindig veszélyeztetve éreztük magunkat a minket körülvevő népektől? Vagy azokon túl is a Kárpát-medencét előzőnlő tatároktól, törököktől, az osztrák és az orosz hódítóktól? Talán ezért lettünk olyan leleményesek, és mi hasznunk lett ebből? Kutatások bizonyítják, hogy a magyar lakosságban tizenhét különböző rassz lelhető fel: többféle magyar törzs, őrmények, ruténok, horvátok és svábok, és persze a manapság kormányainknak legtöbb fejtörést okozó cigányok. Néhány megállapítás Richard Hilltől már-már egyenesen hízog: „A magyarok elragadó emberek: ugyanolyan szolgálmasak, intelligensek, ügyesek, mint más népek tagjai. Különösen érzékenyek, szubjektívek,

empatikusak, büszkéek ('túl büszkéek abhoz, hogy másokat meghallgassanak'), végtelenül emocionálisak és esetenként hisztériásak. Kimondottan individualisták, kultúrájuk erősen kapcsolatorientált és magas kontextusú. A mediterránokkal versenyre kelhetnek az érintés finomságában, bensőségességében és becéző szavakban, ám bár az olyan, valaha népszerű kifejezések, mint az 'angyalkám', a 'drágám' és az 'édeském', lassanként kimennek a divatból.'

Mondják azt is ránk, hogy vendégszeretők vagyunk; igaz, csak nem általában; a vidéki magyar még sokat őriz eleink vendégszeretetéből, de nemrég egy ide vonatkozó tanulmányban már csak a közepes jegyet érdemeltük ki. Híresnek gondoljuk a magyar konyhát, de a gulyáson és szalámin kívül alig van híre ételeinknek.

2009-ben a „World Value Survey” által elvégzett nemzetközi értékvizsgálatból az derül ki, hogy a világ kulturális értéktérképén Magyarország az ortodox keresztény kultúrkörhöz áll a legközelebb, helye valahol Bulgária és Moldova között lehet. Megállapította a vizsgálat, hogy a magyarok bizalmatlanok, nehezen tűrik, tolerálják a másságot, önmegvalósításukkal kevésbé törődnek, közéleti, politikai aktivitásuk alacsony, nemigen izgatja őket a polgári és politikai szabadságjoguk érvényesítése. Ha mindezeket összevetem anyai nagyapánk és rokonainak levelezéséből, a naplóból lesűrhető civil kurázssal, arra a következtetésre jutok, hogy a civil társadalmunk százéves késésben lehet az európai vonulattól.

Hányan vagyunk – bányan lehetünk? – címet adta Dávid Zoltán, a probléma avatott kutatója az írásának:

„Abány statisztika, annyi változat. Pontosan ma sem tudni, hány magyar él elszórva a világban. Egy-két kivételtől eltekintve csak becslésekre lehet támaszkodni. Hivatalos vagy tudományos statisztikai felmérések hiányában mindenki, aki a kérdéssel foglalkozik, különféle módszerek és szempontok alapján próbálja megállapítani a nyugati szórványokban élő magyarok számát. Aki fel akarja becsülni a Nyugaton élő magyarok számát, vizsgálatainak eredményeként valóban csak arra adhat választ, hogy 'bányan lehetnek'. Mindent egybevetve talán nem túlzás, ha másfélmillióra becsülnék a világ – köznyelven – Nyugatnak nevezett részében (amelybe például a Távol-Kelet és Ausztrália is beleszámítódik) élő magyar, magyar anyanyelvű vagy származású emberek számát.’

A szomszédos országokban 2 millió 450 ezren élnek ma, országunkon belül legföljebb 10 millióan vagyunk, nyugaton másfél millióan, akkor úgy 14 millió magyar lehet a Földön.

A magyarság nagy fordulatai idején mindig rendre nekiveselkednek – általában politikai indulatból – őseink kutatásának. Sajnos vagy hiányoztak/hiányoznak a korrekt tudományos kutatások, vagy rosszul használják fel az eredményeket. Így történt ez 1821-ben, majd a Monarchia idején, aztán a Horthy-korszakban, a szocializmus internacionalizmusában, majd fellángolt a rendszerváltáskor, és 20 évre rá a Julianus-program igyekezett tudományos alapokon tisztázni őstörténetünket. Biológiai és kulturális rokonságunk felfedezése során a nyelvi rokonság vizsgálata két évszázados múltra tekint vissza, a genetikai rokonság vizsgálataihoz a 20. század végére megszülettek az eszközök. Egyes kutatók szerint elég az átörökítő anyagok, a mitokondriális DNS-ek összehasonlító vizsgálata, mások szerint nem, mert az elmúlt évezredek alatt genetikailag is átalakult az ember, s lett egységesen európai.

„Egész őstörténetünket 1821-ben találták ki. Kutatásaim során megtaláltam a bécsi kancelláriának azt a leiratát, amelyben fölkéri az osztrák történészeket, hogy a rebellis magyaroknak egy olyan őstörténetet írjanak, amelyre nem büszkék. És akkor kitalálták azt a bobócságot (ma már annak vesszük, ma már elmúlt az ideje), hogy őseink valahol az Ob folyó alsó folyása mentén, az Uráltól keletre együtt éltek a finnekkel. Hál' Istennek a finnek 2003-ban átírták tankönyveiket. Az új finn történelemtankönyvek így kezdődnek: 'eddig az volt a nézet, hogy a magyarokkal rokonok vagyunk. Mára kiderült: barátság van, de genetika nincs.' Ennyi" – írta nemrég egy cikkében Kiszely István, aki biológus, pontosabban antropológus. Természetesen csak szemezgetek írásából, akit érdekel, netán izgalomba hoz az írása, olvassa el tanulmányait, könyveit. Az se zavarjon senkit, hogy ezt a tudós embert 1960-ban besorozta a magyar belső elhárítás, és a rendszerváltásig jelentett nekik Feledy Zsolt fedőnéven. Engem sem zavar, bár jelentéseiben „papjainkról”, a „Hét sváb”-ról is szó van, de leginkább Hagemann Frigyes regnumos atya és társainak bekasztizását segítette. Erkölsileg elmarasztalható ugyan, de elmélete csak tudományos bizonyítékokkal cáfolható.

Időnként összezsápolnak a finnugorok és a turániak – belepiszkálnak a genetikába, a nyelvészetbe a politikusok –, aztán kitűnik, hogy igazában arról van szó, hogy egyszer európai rokon kell, egyszer meg Attila hun népe és birodalma, így próbálván megfelelni politikai szándékoknak. Egyesek szerint Ménrót Hunor fiának hunjai, illetve Magor fiának magyarjai már nem is raboltak olasz, frank földön, s nem kincseket, csak tapasztalatokat gyűjtöttek, a szentgalleni kolostorban pedig babazsúrt rendeztek a szerzeteseknek.

Mostanában Raskó István genetikusnak a honfoglaló magyarok csontvázain végzett DNS-kutatásai nyújtanak némi reményt őseink „feltalálására”. A professzor éveken át vezetője volt annak a kutatásnak, amely a honfoglaló magyarok és a ma élő genetikai állományát hasonlította össze. A kutatás eredményeit így összegezte: „Azt tudjuk, hogy az uráli népek férfijai között hatvan-hetven százalékban jelen van egy bizonyos genetikai jellemző. Ez a bélyeg a ma élő északi finnugorok körében harminc-negyven százalékos arányban fordul elő. A mai nők esetében viszont alig három-öt százalékos arányban mutatható ki az ázsiai eredet. Azaz felhígult az ázsiai génmintánk, döntően európai eredetű a génkészletünk.”

Mindezekből az következik szerinte, hogy „... nincsenek magyar, német, román, szlovák gének. Az embernek magának van egy génkészlete. Amiben különbözünk, az a beszélt nyelv.”

Nemrég olvastam egy nyilatkozatot Czákó Gábor írótól: „A legnagyobb probléma az, hogy nem folyik széles körű tudományos vita a nyelvrokonság kérdéséről, s ha van is egy-két tanácskozás (négyévenként finn-ugor kongresszust rendeznek például), az többnyire belterjes vagy ellenséges a bírálókkal szemben.”

Amikor olvastam a nyilatkozatot, óhatatlanul Szarvas nagy fia, egy akadémikus nyelvész Lőwy néven írt verse derítette elmém, ki egyszer fenn járt Helsingforsban, hol sok finn tudós szívesen fogadta őt. Nemrég egy szarvasi barátommal egy BT.-t, azaz Baráti Társaságot alapítottunk a szabadszájú numizmatikus tiszteletére és saját mulatságunkra, bármily sekély e kék (sic!).

66. Nem magyarok a magyarokról

A kívülről, azaz a *nem magyarok* szemével is érdemes magunkra tekinteni. Patrick Leigh Fermor, egy 19 éves angol fiú 1934-ben, úton Londonból Konstantinápoly felé fél év alatt gyalogszerrel keresztülvág az országon, majd évtizedek múlva, a hetvenes években, már mint a nagy hagyományú angol útleírás világszerte ismert, élő klasszikusa nekiül, és emlékezetből, valamint naplója és egy újabb, önellenőrző látogatás alapján fölidézi és megírja fiatalkori utazását. A művelt angol, sőt, amerikai, nyugat-európai olvasóközönség tekintélyes része ma ennek a sok kiadást megért könyvnek alapján képzelel el Magyarországot és Erdélyt, vagy indul el, hogy közelebbről is megnézze magának. Így írt Fermor a Kárpát-medence népeiről: „*Erdély, a temesvári bán-ság, a Nagy Magyar Síkság, a Tátra hegység, Bukovina, Galícia, Podólia, Lodoméria, Morávia, Bobémia, Valachia, Moldávia, Besszarábia és főként maguk a Kárpátok – milyen közel állt Ausztria–Magyarország és szomszédai geográfia a régebbi nemzedékek képzeletvilágához! Graustrark, Ruritánia, Borduria, Syldevia jut az eszembe, meg egy sereg képzeletbeli királyság. Zsarnokok tobzódtak bennük, ádáz harc dúlt a trónért: árnyék, árulás, tömlőcbe vetett trónkövetelők, pártütő udvaroncok világa. Démoni, monoklis kardforgatók, vártorony magányában sorvadozó királynék, égbe meredő szirtek, sötét erdők, síkságon száguldozó félvad paripák, vándorcigányok, akik gyermekeket rabolnak a várból és vadgesztenyelével barnára festik őket, vagy ott ólálkodnak a falak tövében, s búrjaik zengésétől majd meghasad a várúrno szíve. Őrült nemes urak és vad parasztlázadások is előfordultak, és kiugrott az útra a rabló, a félig martalóc, félig Robin Hood, s félelmetes vadalmafa-busángjával megálljt parancsolt. Olvastam az Alföld betyárjairól, erre most már baidouk-ok és pandour-ok vették át a szót, és a vízválasztó túloldalán megjelentek szörmekucsmásan, gyöngysorokkal ékesen a román fejedelemségek nagy bojárjai, kísérteties boszpodárok szinte mítikus asszonyaikkal, akiknek magas, ágas-bogas korona tilt a fején – erődokolosok freskóin vonultak festett körmenetben.*”

A magyar nem indogermán nyelv, a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik, de ezek között a népek között a magyarok ma már senkivel sem tudják megértetni magukat. Erősebben él bennük a finn rokonság, bár nyelvileg közelebb állnak kisebb ugor népekhez. A nyelvészeti kutatások több rokonságot mutattak ki a magyar és a türk nyelvcsalád között, és ezzel a korábban egyértelmű finnugor származás részben kérdésessé válhat. A magyarok meg vannak győződve arról, hogy nyelvük különleges, nagyon nehéz, és egy idegen számára általában megtanulhatatlan. Ezáltal a magyarok magukat egyrészt érdekesnek, de egyben hátrányosan megkülönböztetettnek vélik. Nagy bennük a nemzeti öntudat, sőt, a nemzeti büszkeség, amely a saját történelem ismeretével, a történelmi ismeretek fontosságának tudatával párosul. Azért tulajdonítanak ennek az átlagosnál nagyobb fontosságot, mert az ország a történelmi időkben gazdagabb, hatalmasabb, híresebb, jelentősebb volt, mint ma. Sajnálkoznak azon, hogy más, ma jelentősebb európai nemzetek képviselői mennyire nem ismerik ezt a dicsőséges magyar múltat, sőt, igazán nem is nagyon érdekli őket.

A honfoglalásuk idején a Kárpát-medencébe érkező magyarok túlélésének ideológiai előfeltétele a kereszténységre való áttérés volt. A legfontosabb, amire a magyarok ma is büszkék, hogy Géza fejedelem a kereszténység nyugati változata mel-

lett döntött. Ennek ugyanis a későbbi európai fejlődés szempontjából óriási jelentősége volt, amit persze – valljuk meg őszintén – akkor még nem lehetett sejteni. A legtöbb fenyegető veszély, az elmaradottság, a gazdasági kizsákmányolás, az ázsiai influenza pedig Keletről jött. Utólag tudjuk, hogy minden, ami fejlődést, civilizációt, innovációt jelentett, az a későbbiekben Nyugatról érkezett. Ezért szinte görcsösen hangoztatják az ezeréves nyugati orientációjukat. A hálátlan Nyugat védőbástyájaként emlegetik országukat, idézve a tatár, a török, az orosz bolsevik terjeszkedés elleni harcaikat. Igaz, a törökök a franciákkal megegyezve – ha úgy tetszik, szövetségben – vonultak 1526-ban Mohács mezejére, s az osztrákok az orosz cárt hívták segítségül 1849-ben, és a németek is megegyeztek az oroszokkal 1939-ben, és 1956-ban is csak némi biztatásra, sajnálkozásra futotta a Nyugattól.

A magyar pesszimizmus („nekünk Mohács kell!”) a katasztrófhelyzetekben sorozatosan csődöt mondó, mindenkori magyar elittől ered. Ez okozta Mohács tragédiáját, azt követően számos kisebb jelentőségű történelmi szituációban, majd 1849-es küzdelmeink során és a 20. században: 1919-ben, 1921-ben, 1944-ben, 1946-ban sorra nem tudták érvényre juttatni a magyar érdekeket. Lelkesedtek a francia forradalomért, de az État-Nation („egy állam, egy nemzet”) eszméjét nem kívánták megvalósítani. Így aztán sorsszerűen kerültek szembe a Magyar Szent Korona országaiiban a nemzetállam üdvére esküvő értelmiséggel és politikai vezetőikkel. Vannak történészek, akik azt vallják, hogy ha nincs a Habsburg-birodalom, akkor Magyarország előbb roppan össze a nemzetiségek nyomása alatt. A Monarchiát feldarabolták Versailles-ban, a hitleri rémálom szerencsére nem valósult meg, és szétesett alig fél évszázad alatt a Szovjet Birodalom is. Ki merete volna gondolni? Ki merete volna megjósolni? Kimondani, netán óhajtani?

A magyarok közül sokan nemzetünk nagyszerűségének bizonyítására az irodalom, zene, tudomány, sport és más területeken elért nagyszerű eredményeiket szívesen sorolják, hangoztatják, ez a dicsekvés egy kívülálló számára néha nevetségesnek is tűnik. Ezek a kiemelkedően tehetséges emberek lehettek ugyanis magyar magyarok, de lehettek a munkásságuk, eredményeik idején a nemzetiséghez tartozó magyarok, akár a mai szomszédos államok területéről; de lehettek, s voltak a holokauszt során elpusztított vagy elmenekült magyar zsidók, és még mások is. Sok Nobel-díjasunk külföldi magyarként nyerte el a címet: azokra az emigránsainkra, magyar származású világpolgárookra igen büszkék vagyunk. A magyar Teller Ede, a hidrogénbomba atyja nem kapott ugyan Nobel-díjat, de Fermi és Szilárd Leó társaságában a 20. század kiemelkedő fizikusa volt. A professzor bizalmas barátja – az egyetlen, akinek a híres fizikus a több évtizedes kiátkozás után interjút adott – Z. László rádiós újságíró volt, aki a rendszerváltás után közösen jegyzett könyveikkel méltó helyre emelte Tellert a magyar tudósok panteonjában.

Sokan elítélik, ha egy magyar elhagyja hazáját. Pedig a magyarság sok sikeres képviselője – sajnos a világhírűek legtöbbször (tudósok, feltalálók, felfedezők, fotósok, filmrendezők, írók és költők, zeneszerzők és festők) korábban elhagyta az országot. Liszt Ferenc, akit a legnagyobb magyar zeneszerzőnek tartanak, nem tudott magyarul, nem Magyarországon komponált, Erkel Ferenc közvetlen felmenői pozsonyi németek, vagy hollandok? – igaz, a magyar nemzeti opera megteremtője már Magyarországon született. Ugyanabban a magyar kisvárosban, ahol asztalos inas volt a ta-

lán legmagyarabb festő, a Munkácsról Lieb Mihályként kivándorló Munkácsy Mihály. Ugyanott, de nem mesternél, hanem az árvaházban eszmélt a „kun és félig székely” szülők gyermeke, József Attila. Lehetne még számtalan példát hozni, de az említettek mostanában ünnepelték: születésük bicentenáriumának alkalmából az egyiküket a világ, másikat szerényen csak hazája; a harmadiknak, a festő születésének 110. évfordulójáról mintha elfeledkeztünk volna, s József Attila centenáriuma is elhomályosult a rendszerváltás kódében. Máshol is ünneplik, talán még jobban is a kiemelkedő teljesítményekre képes élőket vagy elhunytakat, de korántsem izgatja annyira az ünneplőket a hősök származása, mint a magyarokat. Kit érdekel a világban, hogy Liszt osztrák vagy magyar, netán szlovák, és Beethoven német volt-e vagy osztrák? Éppoly szívemarkoló a Liszt *Magyar rapszódia*ja, mint Beethoven *Örömdá*ja, amely ma az Európai Unió himnusza.

GÉNJEINKTŐL ÉNJEINKIG

67. „Ember lesz az én kis unokám”

Egy filmdal címét kölcsönöztem, egy olyan dalét, amely megdobogtatta anyánk s apánk szívét, s melyre később azt hangoztatták: Megértel! Jó érzéssel olvastam Richard Hill *Mi, európaiak* című könyvében a szerző véleményét az egységes Európáról:

„A kelet-európai országoktól megfosztott Óvilág volt számunkra természetes, bolygott ezek a népek az európai eszmény szerves részei, és jelentős szerepet játszottak a mai európai gondolkodás és kultúra kialakításában.”

„Nemcsak a kelet-európai országoknak kell politikamentesen felülvizsgálniuk történelmüket: mindenki előtt ismeretes, hogy ott az igazságot meghamisítva próbálták összhangba hozni a korszak ideológiájával. Az emberek emlékeznek még arra, hogy milyen volt a kommunizmus idején (a nyugat-európaiaknak még korábban kell visszanyúlniuk, hogy rendezzék a történelmüket), sajnálatos módon azonban úgy tűnik, többen foglalkoznak azzal, hogy a régi, szemenszedett hazugságok helyébe új mítoszokat és áldentitásokat állítsanak.

Történelmi perspektívából nézve azonban mi, nyugat-európaiak sokkal többször ábrázoltuk hamisan az eseményeket. A német, olasz és spanyol fasiszta rendszerek hazugságai azt a bagyományos ideológiai és gyakran kegyetlen totalitarizmust tükrözik, amely a keresztes hadjáratokkal kezdődött, és évszázadok során az inkvizícióban, a katolikus spanyol uralkodók maradiságában, a civil és vallási pogromokban intézményesült. A nyugat-európai országoknak hasznukra válna, ha a korábban objektívabban vizsgálnák meg egyéni és közös történelmüket.”

A magyarországi szocializmus 45 éve alatt szüleinknek volt mit eltagadni génjeinkből, talán még túl is biztosították magukat, de könnyű most a mértékről szólni! Mindenesetre fura szituáció lehetett, amikor 1953. június közepén az iskolai tanévzáró ünnepélyen – mint kitűnő bizonyítványos végzős elsős – szavaltam: *„Királyok, hercegek, grófok, naplopók és burzsoák, reszkessetek, mert feltámad az elnyomott proletár!”* Máskor meg verseltünk a nép nyakán élősködő hájas papokról, meg a gyárosokról és a kulákokról – anyánk ott ült a hallgatóság soraiban, és figyelmesen hallgatta.

Persze otthon meg lettem dicsérve; talán ezért, mert egy szuszra el tudtam mondani, és nem sülttem bele a szövegbe. Rákosi Matyi, „a legjobb apa”, mindannyi magyar gyerek apja pedig kifejezetten büszke lehetett volna rám. Kisgyermekként nem igen érdekelt, tényként fogadtam el azt, hogy egy szegény, sokgyermekes, kicsit rejtélyes értelmiségi családban élek. A „rejtélyes” egy kis magyarázatra szorul. Időben 1945 és 1960 között vagyunk, mikor is le kell tagadni nagyszüleimet (mindkét ágit), anyámnak el kell felejtetni apját, testvéreit és az európai nyelveket, apámnak le kell mondania a kézenfekvő szakmai igazságokról. Egy ma már alig ismert fogalommal tudom jellemezni akkori helyzetemet: a kettős nevelés „áldozatának” tarthatott a ko-

rabeli szocialista pedagógia. Mégis a sok elhallgatásból is sok minden átszűrődött. Az érettségim évében, egy esős-borús-fázós, „nemszeretem” reggelen, 1963. november 22-én (aznap éppen 18 éves lettem) kora reggel a szülői szobából apánk által vezérelt gyermekszobai hangszóróból John F. Kennedy meggyilkolásáról jöttek a hírek. A suliban, az osztályban, mindenki részvétellel kommentálta az erről szóló híreket. Ma sem tudom igazán, hogyan alakulhatott ki ez az együttérzés a Kennedyyal bennünk, akiket Amerika gyűlöletére neveltek! Ez már a világot behálózó hírközlés (kommunikáció) sikere, a televíziózás győzelme volt? Vagy talán ránk, az akkori maturálókra – akik eléggé „értelmiségi bagázs” voltunk, élünkön latintanár osztályfőnökünkkel, aki nem igen rejtette véka alá a rendszer és kiszolgálói iránti megvetését – a „szabad európás” rádiózások, a Tinédzser partik hatottak így? Formáltak minket Paul Anka, Cliff Richard, Elvis Presley és a beat nemzedék, a Beatlese, Bob Dylan, Jim Morrison innen-onnan becsempészett lemezei. Egy-két jobb film, egy pár jó könyv, amit átengedett nekünk Aczél elvtárs? Talán mindez összeállt a tudatunk alsóbb szféráiban, és együtt hatott a tragédia pillanatában az együttérzéssel a szimpatikus elnök és családja iránt. Az érettségim előtt érettségem egyik meghatározó mozzanatává vált ez a gyilkosság. A következő évben járta be a világot az Animals együttes előadásában Eric Burdon dala, *A felkelő nap háza*. Azóta közel fél évszázad telt el, „megrakodva búval és örömmel” – mondhatnám megéltük a Kennedy klán tündöklését és letűnését. Megírták J. F. Kennedy elnök maffiakapcsolatait, liaisonját Marilyn Monroe-val és másokkal, férfimód elnéztük neki, de mi, az akkori fiatalok, rossz szemmel néztünk özvegyére, aki Onassis milliomos karjában vigasztalódott („ha eldobod egykor az özvegyi fátylat” – s eldobta Petőfi özvegye, Júlia után Jacqueline Kennedy is), mert megterhelte romantikus lelkünket. Évekkel a nevezetes elnökgyilkosság után a két fivér, Bobby és Ted is hasonló sorsra jutott. Nemrég távozott az amerikai képviselőházból az utolsó Kennedy, a Patrick. Mai eszemmel úgy ítélek, de inkább úgy gondolom, hogy J. F. Kennedy nem volt kiemelkedő elnök, de gyilkosa „nagyá tette” őt.

Milyen is volt az a lázadó ifjúság? Angliában John Osborne a drámájában haraggal nézett vissza (sic!), és az arról készült filmben dühöngött. Amerikában az „Édentől keletre” James Dean lázadt, és később Marilyn Monroe bájai és szenvedélye izgatta a „Kallódó emberek”-et (sic!); megjelent Magyarországon is Salinger *Zabhegyezője*, és Kerouac is elindult az „Úton”. 1957-ben Üvölteni kezdett (sic!) Allen Ginsberg. Az Elbától keletre 1958-ban a Hamuból gyémántot varázsolt Andrzej Vajda, és Zbigniew Cybulskinak, az ifjú forradalmárt megjelenítő színésznek arca örökre belénk vésődött. Itthon Jancsó Szegénylegényei senyedtek egy akkor még egyáltalán nem vidám barakkban.

1968-ban diáklázadások törtek ki szerte a világban, az Egyesült Államoktól Japánig, Lengyelországban, Franciaországban. Megtanultuk Daniel Cohn Bendit, Rudi Dutschke, nevét, és ismertük már Che Guevarát és Maót. Az amerikai fiatalok fellázkodtak San Francisco állami egyetemén, ők az első hippik, akiknek követői a vietnami háború elleni tiltakozásként gitárt pengetve biztattak ölés helyett ölelésre: „Ölelj, és ne háborúzz!” Megörökítette a hippik világát Michelangelo Antonioni a *Zabriskie Point*-ban, s 1960-ban kifulladásig szólt a rockzene Woodstockban. Itt megállok egy pár gondolat erejéig.

A gitár diadalmenetének gondolom az 1930-tól eltelt fél évszázadot. A spanyol *guitarra* az Amerikai Egyesült Államokból indulva hódította meg a világot. A magányosan vándorló amerikai folkénekesek – köztük talán Bob Dylan volt a legnagyobb – elmaradhatatlan zeneszerszáma volt a gitár. Sorra jelentek meg a gitárvirtuózok: Eddie Cochran, Eric Clampton, Scottie Moore (Elvis gitárosa volt), Keith Richard. Aztán áram alá került (sic!) a hangszer Muddy Waters kezében, aki „the electric guitar”-jával fellármázta Chicagót. Elektromos gitár nélkül nem igen hódítja meg a világot a rock and roll, hiába jött volna Elvis Presley, Jerry Lee Lewis, Johnny Cash és a legnagyobb varázsló, Jimi Hendrix. Európából, pontosabban a Szigetországból, Liverpoolból indulva megforgatták az egész világot (sic!) – no, nem a kommunista ifjak! –, hanem az angol Beatlesek. Zenében is forradalmiak voltak, de ők hevítették a lázadó ifjúságot Londonban, Berlinben, Párizsban, New Yorkban, San Franciscóban és szerte a világon. A „Si lavz jú je-je-je...” átszűrődött a Vasfüggönyön, megmételvezve a szocialista tábor ifjainak lelkét. Sorra alakultak a magyar zenekarok, európai hírnevet szerzett a nagy hármas: a Metró, az Omega és az Illés. John Lennon békeharcba kezdett, s feleségével Yoko Onóval járták a világot, és protestáltak a béke mellett. Aztán a már magányos Beatles terhessé vált a háborúsdiban érdekelték számára, s M. D. Chapman pisztolylövései leterítették őt a Dakota-ház kapujában (és ez, sajnos, nem dakota vicc volt!). Imagine!

68. Szocialista életünk kellékei

Kezdem az édességekkel:

Sport, Édes Anna és társai voltak az egyforintos vagy forintos csokik. Budapest étcsokoládé, amely kicsi és nagy táblában volt kapható. A Kedvenc nugátos táblacsoki volt 5,80 -ért. Apánk meglepte őt Ezüsttel és Arannyal, ezek kiskocka csokik voltak kókusz és gesztenyeízesítéssel. De mamának az igazi kedvence akkoriban a Melba volt (igaz, már a jobb időkben), apró csokik különböző gyümölcsös töltetekkel. Mint már említettem, 1956 őszén és a később érkező nyugati csomagokban igazi (fekete) csokik is érkeztek, felragyogott a mama szeme, amikor meglátta, majd nagy részét eladta a szomszédoknak (ki kellett fizetni a vámot). Ide sorolom a nápolyikat, többnyire szójamázzal, vagy valami fehér savanyúval töltve, valamint a fogainkat edző háztartási kekszeket.

Folytatom az üdítő italokkal:

Az 50-es, 60-as években a sláger a Bambi volt; 2 decis csatos üvegben árusították. Szintetikus aroma helyettesítette a málna, a citrom és a narancs ízét. Őrzök egy bontatlan üveggel, de azt már reklámcéllal a Budapesti Gyógyfürdő Rt. koppintotta. Almuska volt a Bambi mellett a másik menő üdítő, almából készült és szintén 2 decis volt.

Ételkonzervek:

A mi körünkben a legkedveltebbek a májkonzervek voltak, a 2,30-as sertésmáj- és a 2,50-es marhamáj-konzerv, de az utóbbi csak ünnepnapokon. Megjegyzem,

apánk ezekből csodát tudott művelni: egy félmaréknyi konzervmájhoz hozzácsapott egy maréknyi (púpos fakanál) disznózsírt, „összeturmixolta”, és a Daridától (pékségből és kisboltból) hozott finom, olykor még meleg (a serclije néha hiányzott, mert azt útközben a boltból hazafelé tartva lecsipkedtük) kenyérre kente. A kenés technikája a következő volt: fogta a karéj, fél karéj kenyérszeletet, felvette a késre a zsírmájkrémet, és végighúzta, majd visszafelé húzva a kés pengéjét lekaparta. Így aztán este megkent 11 kenyeret úgy, hogy még reggelire is maradt a krémből. Amit Jézus művelt a kenyér és bor szaporításával, az elbűjhatott a fater technikája mögött.

A „Különleges vagdalthús” konzerv 7,50 Ft-ért már a luxus kategóriába tartozott, ez, valamint a 6 Ft-os olajoshal-konzerv a fizetést közvetlenül követő hétvégi ünnepnapok vacsoráit fényesítette.

A hús és húskészítmények közül lókolbász és a lecsókolbász kilója hús froncsi volt (szemléletesebb nevén: kétforintos kolbász). Tőkehúst a hatóságiból vette apánk (csak ő vehette, mert ő értett hozzá!), micsoda mócsingok voltak, és meddig főzte anyánk a petrón?! Akkortájt tettem egyenlőségelet az ehetetlen és a hús közé, így évekig nem ettem. De a palacsintát, a gombócot, azt igen!

Szeszes italaink – mármint apánké!

A „vegyigyümi” (teljes nevén: vegyes gyümölcspálinka) vitte a prímet, a kredenc (nagyképűen: a tálaló) felső, üvegezett részében tartotta, és reggelente, estelente felhajtott egy gyűszűnyit. Eme nedű – bár pálinka névre hallgatott – ízesített krumpliszesz volt. Apánk hozzászokhatott a Székelyföldön. Aztán 56-ban ez sem volt, előkerült a kukta házi szeszfőzde, a hullott kerti gyümölcsök és cukor stb. felhasználásával. (Ó, ha megélhette volna, hogy szabadon főzhessen öven liter!)

A bor, amely ünnepi, vasárnap, kártyanapi italként többnyire fröccs formájában került a pohárba (egy korty a mamának!), többnyire Kövidinka, kiemelt ünnepeken Kadarka volt. Az előző kettő elvétve látott szőlőtőkét (apánk szerint kukoricaszáron forrt a bor), bár én úgy gondolom, inkább a tömegméretű termelés áldozatai voltak. Ma már igazi jó bort csinálnak ezekből a szőlőfajtákból. A kadarka, vagy Fekete Dinka, vagy Törökszőlő úgy négyszáz éves, kiváló fajta. A szőlőt a törökök elől menekülő szerbek hozták az albániai Shkodrai-tó (Szkutari-tó) környékéről. A rácok nyelvén szkodarból lett kadarkát a Tiszántúlon, a Vajdaság északi részén telepítették. A szőlőből illatos, fűszeres rubinvörös sillerbort készítettek. Márai Sándor szerint: „bornak nem igazi bor, de italnak enyhe és szórakoztató”. Na, hát akkor milyen lehetett az, amit apánk ivott az ötvenes években? Dúdolt is hozzá: „...csak egy liter Kadarka kell, és az ember nem törődik semmivel!” Azért ezt, a Márai szerint „nem igazán bort” Liszt Ferenc évről-évre ajándékba küldte IX. Pius pápának (meg egy-két európai királynak). Nemrég Pásztor Istvánnal, a vajdasági tartomány elnökhelyettesével beszélgettem, aki szorgalmazni kezdte a kadarka becsületének helyreállítását (talán már meg is tették azt a kiváló vajdasági és hazai borászok), és felélesztve Liszt Ferenc gesztusát, ismét küldenek Róma érsekének, XVI. Benedeknek (Joseph Ratzinger mellesleg gyakorlott sommelier) az év legjobb kadarkájából. Élesszük fel a kövidinkát is (dinka az is, csak kövi!), könnyű, lágy asztali bor készül belőle a Nagyalföldön. A fröccs elengedhetetlen alkotórésze a szóda, és erre a hungaricumra Ágotafalváról emlékszem; azért, mert a nagynéni reggel kitette az üres üvegeket az utcaajtó elé, mellé a pénzt, és bár hallhatta a szódás csilingelését, mégis csak akkor

hozta be, amikor arra térült, vagy engedte le a kútba a teli szódás üvegeket (próbálná most, ugyanúgy kinn hagyni az utcán az üvegeket és a rávalót!).

Végül, de nem utolsó sorban a sörök. A nagy barna üvegben barna csavaros műanyag kupakkal a Családi Sör a rekkenő nyári hőségben került (ha került!) az ünnepi asztalra, inkább alá, hogy fel ne melegedjen, vagy egyenest a Szaratovból (ez egy szovjet gyártmányú, szörnyen zajos hűtőgép volt). Ez igen! – törölte le a habot bajszáról apánk. Amúgy a Kőbányait itta, de legjobban a csapoltat szerette, habbal. Nyáron a ligeti kerti pavilonban (mamának Bambi, neki egy korsóval) ismerte a pincért, így csak annyi habbal kapta, amennyi illett. Mialatt ők dőzsöltek (sic!), mi, gyerekek a ligeti köröndön szaladgáltunk. A mama nyalogatta Bambiját, tudva, hogy nemsokára lihegve feltűnik valamelyik gyereke, aki meg akar halni a szomszúságtól, és csak a Bambi mentheti meg. A papa haragudott ezért, szerencséjére a pavilon mellett volt egy kifolyós artézi kút, ahová elhajtott minket, vedelőket.

Maradjunk a káros szenvedélyeknél, tehát apánk dohányzási szokásainál:

Az apánk által irányított nagybirtokon termesztettek dohányt, tehát jól ismerte, s tudta is, milyen például a kapadohány. Az inséges ötvenes évek közepén szerzett magának szárított dohánylevelet, otthon aprította, majd selyempapírba csomagolva pöfékelt és köpködött az ebéd után. Mikor már jobb sora volt, a következőket szíta:

A Munkás járt az élen (a Sztahanovista, de ilyen cigi nem volt, miért is nem?). Ez volt a legolcsóbb szűrő nélküli, 3 forintért adtak 25 darabot, volt Nikotex is. Kossuth – talán ezt jobban szerette, mert hazafias szívásnak tűnt! Ki tudja? Erős, 25 db-os, szintén filter nélküli cigaretta 3,50-ért. Majd jött a fellengzős ezüst Kossuth, amely már 20 darabos volt, és Nikotex változatban is létezett. Terv: első változatban az 5 éves; ez egy erős, jó bűdös, filter nélküli cigaretta volt. Talán nem igen sajnálta, amikor „Füstbe ment”, a sztahanovistákkal együtt (sajnos ezeken kellett felnőnünk nekünk; abból lopunk otthon, ami volt.). Később megjelent a Terv filteres változata 3,60-ért, Románc néven. Az enyhébb hatvanas években megjelentek az első Fecskék – először rövid, majd később hosszú, filteres cigarettafajta volt 4,40-ért. A Harmónia csak színesítette a palettát, de a Portit már én is rendszeresen szívtam, pedig iszonyúan gyenge minőségű albán cigaretta volt 7 friccsért. A Savariára is emlékszem: egy fahéj ízű, filteres hazai cigarettakülönlegesség volt. A mentolos Filtolt és elődjét, a mentolos szipkát már mi szívtuk. Azért apánk óvta az egészségét is, időnként használta a Kálky szipkát, de élete vége felé a Superfilt szipkába (egy kis műanyag dobozkában két darab volt belőle, egy fehér és egy fekete színű) gyűrögette filteres Fecskéit.

Nagy ünnepeken – főleg, ha ajándékba kapta – szivarozott is, hol a nagyon bűdös Csongort, hol a haloványabb Tündét harapta, szívtá.

Kedvenc járműveink:

A kis kék női egyharmados Csepel keróval kezdem ezt a tárgykört, mert az úgy a szívemhez nőtt (a fenét nőtt! – maradt az egyharmados). Történt, hogy valami szellemi gikszer folytán a harmadik elemiben négyes alá rontottam az év végi bizonyítványom. Apánk megfedett, mire nyeglén azzal reagáltam: „Ha kell, jövőre kitűnő leszek!” Erre a roposztomra lecsapott a fater: „Oké, akkor lesz bicikli.” Ezt a perspektívát látva némi szerencsével és a tanerők jóindulatából egy év múltán orra alá toltam

a kitűnőt. Szavatartó ember volt apánk, összekuporgatott pénzével (akkor a havi keresete – melyből a 11-est, amely családunk létszáma volt, nem pedig büntetőrúgás, bár ki tudja? – lehetett úgy 600 froncsi, a kerő meg 285). Elsétáltunk a járműboltba, és megvette a fent említett kék színű bicajt. Hazakerekeztem, és boldogan róttam a köröket a kastély nagy udvarán. Örömöm csak addig tartott, amíg két kishúgom nem jelentette be igényét a kerő kipróbálására; nagylelkűen engedtem nekik egy-egy kört; a második körben a kisebb eltaknyolt vele, elferdült a kormány, megsérült egy kissé a máz. Lenyomtam neki egy maflást, ő meg bömbölve hazafutott; a faterral tért vissza, aki megkínált egy pár nyaklevessel.

Szipogva kérdeztem:

– Akkor ezt a biciklit én kaptam, vagy közös?

– Azt ígértem tavaly, hogy veszek egy biciklit. Itt van! Világos!

Kezdett világos lenni, de utólag úgy emlékszem, hogy az enyém maradt, igaz közös használatban.

A benzinüzemű kecskék

Apánk első járgányát a Dongó, egy kerékpárra szerelhető segédmotor hajtotta, amely a nyomatékot dörzshajtással adta át a hátsó gumibroncsnak. Azt követte a Berva, amelyik már igazán jó segédmotornak számított, bár emlékeim szerint néha úgy kellett hazatolni a Duzzasztótól, ahol horgászott. Ilyenkor otthon darabokra szedte – többnyire az adagolót, tehát nem a motor volt a hibás, hanem a szar benzin! –, összerakta; mégsem ment; bedühödött! Innen datáljuk a családi mondást (gyermeki sottogás a háta mögött): „Ideges ember nincs, csak rossz Berva!”

Megemlítek a teljesség igényével még egy-két akkortájt futó robogót: Babetta, 50 köbcentis csehszlovák moped-különlegesség volt, mellyel szükség esetén szintén lehetett biciklizni is. Hazai gyártmányú volt a Panni robogó és a Tünde, a Riga szovjet gyártmányú, 50 köbcentis kismotor volt, ennek egyik változata a Verhovina (Veriga), a slusszos gyertyáival. És végül talán a Simson még belefért a 60-as évekbe, amely NDK-gyártmányú, 50 köbcentis jó kismotor volt, ha megspécizték, vitte még a nyolcvanat is.

A tágabb családi körben használt motorok közül ültem Gyula nagybácsim IZS-én, amely a szovjet ipar remeke volt: „ment izs, meg nem izs”. Oldalkocsija is volt, olyan jó háborús járgánynak tűnt. Ültem a Csepel magas hátsóján, amikor Feri bácsi kötözésre szállított az orvoshoz. Ebben az időben láttam lédig motort (sic!) is, Józsi bátyám, egy ifjú matematikus tanerő szerzte. Egy zsákba ömlesztett kék DKW volt, amit egy hónapon át, szerelt össze. A Pannónia kiváló magyar márka volt, emlékeim szerint egy másik tanár hasított vele; a fiai elől ültek a tankon, a vadászkutya meg a hátsó ülésen. No, meg keresztfiam, Gábor és öccse is szereztek egyszer egy ilyet, de anyjuk tanácsára hamar túladtak rajta. 250-es Jawa Kornidesz apósomnak volt – szépen rendben tartotta a csehszlovák motorkerékpárt; 350-es kivitelben, sőt oldalkocsival is forgalomba hozták.

Az autósodák

Meg kell emlékeznem a motor és autó közti átmenetet képező Velorexről. Ezt a rokkantaknak szánt háromkerekű autót egy csehszlovák gyártmányú Jawa 350-es motor hajtotta, a vászonkarosszérián belül két ülése volt; környezetünkben az izületei miatt mozgáskorlátozott Feri bácsi hajtotta.

Hiteltelen volnék, ha nem írnék a Trabantról. A hajdani P-70 követője volt a Trabant 600-as, 601-es. Az öcsémnek volt először a családban, inszeminálni járt vele (messziről meghallották a hangját és felbúgtak a kocák). Ez volt az I-es számú prolikocsi. Műanyag karosszériájú, kétütemű, kéthengeres, elsőkerék-meghajtású járgány, amely sem motorolajat, sem fagyállót, sem egyéb luxus folyadékokat nem igényelt. Egyszer kért az öcsém, mennék vele a munkába, mert kettérepedt a kormányművet és a kerékmeghajtó rudazatot összekötő gumitömlő, azt kéne marokkal szorítani, amikor ő forgatja a kormányt. Befektetett a lába közé, ott hanyatt fekve felnyúltam a gumitömlőhöz, megragadtam és imádkoztam, nehogy éles kanyart vegyen. Nyár volt, jó poros földúton száguldtunk, amikor megérkeztünk jobban megörültem, mint az anyakocák.

Jártunk Barkasszal, amely kétütemű mikrobusz volt, talán egy megerősített Wartburg (VEB Fabrik). Apánk úti beszámolójában pedig szerepel a Robur, egy zajos NDK-gyártmányú kisbusz.

A szórakozás – avagy a szabadidő hasznos eltöltésének szocialista kellékei

Azért a televízióval kezdem, mert ezekben az években igazán az volt a meghatározója világra látásunknak. Első ízben és évekig az iskola auditoriumában elhelyezett Dunát bámultuk, amely az Orion gyár majdnem kör alakú nagyképernyős tévéje volt. Azon néztük a nemzetközi műkorcsolya-bajnokságokat. A budapesti Európa Bajnokságot a Kisstadionból közvetítették. Ott ugrált nagyokat Sjoukje Dijkstra; a férfi győztes a francia Calmat lett, ott győzött párosban a német Kilius–Bäumler-duó: „Óh, az a Marika!” Táncolt még a Roman testvérpár és a magyar Regőczy–Sallay pár, az első helyre az angol Shermann–Philip táncolták magukat. Pár év múlva Almási Zsuzsi siklott képernyőnkön, és forgott, mint a szélmalom kereke. No, meg izgatottan figyeltük a Táncdalfesztivált. Otthon, úgy emlékszem, az első tévénk egy kis képernyős Tisza volt, vagy a Vadásztölténygyár terméke, a Kékes? Megjegyzem, a katódsugaras képcsőt felhasználó televíziós rendszer egy magyar mérnök, Tihanyi Kálmán találmánya, és a „távolbalátó” színesítése, a színes adás pedig P. C. Goldmark, szintén magyar származású mérnök szabványa (a mikrobázás hanglemezzel együtt); az említett találmányok megvalósítása, a készülékek gyártása nem Magyarországon kezdődött! 1957 május elsején indult a Magyar Televízió kísérleti adása.

Kihagyom a rádiómárkáink felsorolását, melyeken hallgattuk ugyan a Szabad Európát, a Tinédzser Partit, a Magyar Rádióban a Made in Hungaryt, a Táncdalfesztivál téli mutációját, és főként a fiúkkal a focimeccseket. Pacsirta, ez a márka maradt meg bennem, de talán a film és Törőcsik Mari miatt, pedig rádiómárka volt, Orion gyártmányú, otromba, csöves mono készülék, sok hangszóróval, sok hullámsávval, beépített forgatható antennával, URH sávval. Még meg kell emlékeznem a szovjet Szokolról (magyarul Sólyom), mert harminc évig ez vezette a zsebrádiók toplistáját, gyakran befőttes gumival rárögzített két laposelemmel.

A házibulikon – akkor még zsúrokon – a lemezjátszók mellett megjelentek a magnók. A BRG (Budapesti Rádiótechnikai Gyár), a Beloianisz szalagos, majd kazettás magnókat gyártott. A Terta szalagos, csöves magnó volt, a Tesla egy csehszlovák gyártmányú híradástechnikai termék.

A fogamzásgátlás korabeli eszközei:

Mivel az előzőekben már bulikról volt szó, és ekkorra már Ratkó néni nyugdíjba vonult, meg kell emlékezni a lassan divatba kerülő fogamzásgátló szerekről. Megjegyzem, erről aligha tárgyalhattak lánytestvéreink anyáinkkal, aki a Vatikánra hivatkozva negligálta a témát, de az élet persze.... A *Nők védelmében* volt az egyetlen, akkor kapható felvilágosító könyv, melyet legalább mi, fiúk elolvastunk.

A fogamzásgátlás gyára a Magyar Ruggyantaggyár volt – gumiabroncsok és egyéb termékek gyártója –, melynek abszolút biztonságos terméke az MRG, fonetikusán Emergé óvszer volt, rendesen besíkporozva, hogy a használatig össze ne ragadjon. Majd jött a C-film és a Timidon zselé, valamint az első tabletta.

Útleveleink

Aztán amikor megnyíltak, nyiladoztak a határok, elsősorban Jugó, Csehszko és Lengyel felé mehettünk (talán Romániába is, de minek?). Kiváltottuk Majakovszkij piros útlevelét, a szocialista útlevet, amely a baráti országok (DDR, CS, PL, RO, BG) mellett a félbaráti Jugoszláviába és a testvéri Szovjetunióba is érvényes volt (csak éppen nem lehetett oda menni). Kirándulásaink hű kelléke a fényképezőgép, melyből két márkát említek, a magyar 6x9-es Pajtás fényképezőgépet a kispajtásoknak, és 300 francsiért a Szmerna 6-ot, a kisfilmes, szovjet gyártmányú műanyag gépet a KISZ-es fiataloknak.

Becsempészett cuccok

A kékből – a nyugatra érvényesből – először akkor még csak az igazán megbízható polgártársak (elvtársak) kaphattak. Amikor már a halandók is kaptak kéket, akkor megszületett a „valutalap” (nem összetévesztendő a mostani nemzetközi Valutalappal!). Ez kizárólagosan magyar valutalap volt, az útlevél méretével megegyező, hajtogatható rózsaszín lap, amely a szűkös valutakeret adagolt kiosztására szolgált, ezért bár mindenkinek járt, de nem mindenkinek jutott. Akinek jutott is, és még szerzett is mellé (meg el sem kapták a határon), az vette-hozta a farmereket, az orkánkabátot, a hanglemezeket, a nylonharisnyát és a nyloninget. Később, kivédendő a nyugati marhapásztörök gatyáinak invázióját, megszületett a hazai farmer, a Trapper, melyet „Tripper”-nek is becéztek, de kedvesebben „Lady Hortobágy”-nak, mivel a lovas-lasszós-ostoros reklámját gyakran játszotta a tévé. „*Trapper farmer drága kincs! Jó, ha van, de jobb, ha nincs!*”

A Vörös Hadsereg

1956–68 okán kénytelen vagyok kitérni a váll-lapjukon és derékszíjuk csatján cirkill betűkkel CA jelzést (a Szovjetszka Armija rövidítését) viselő szovjet hadsereg katonáira. Amikor a ruszkik bevonultak Afganisztánba, nálunk az a vicc járta, hogy a CA, az a Camping Afganisztánt jelzi. De volt más is, miszerint az oroszok csak 12 évente kapnak nyugati útlevelet, mármint 1944-ben európai, 1956-ban magyar és 1968-ban csehszlovák passzust.

69. Ergo Conclusio

„Egy ember elbatározza, hogy lerajzolja a világot. Múlnak az évek, s ő tájak, országok, begyek, öblök, bajók, szigetek, balak, házak, szerszámok, csillagok, lovak és emberek képével tölti ki a teret. Halála előtt nem sokkal veszi észre, hogy e gondos vonal-útvesztő a saját arcvonásait ábrázolja.

Jorge Luis Borges

A szocialista-kommunista negyvenöt év talán legnagyobb bűne az identitás elvétele szüleinktől, kényszerítés a vallott értékek meg(le)tagadására. Az alkalmazkodás számtalan árnyalata született meg. Apánk a munkájába és a családjába „menekült”, anyánkat igazán semmi sem rendítette meg, bízott Istenben. Aztán bekövetkezett a sokak által remélt fordulat, meghozza egy vértelen rendszerváltás (ne feledjük, kellett hozzá egy informatikai forradalom és Gorbacsov, az SZKP főtitkára). Megindult a túlekedés a „damaszkuszi úton” is, és kiderült: itt senki sem akart szocializmust. (Ez talán túlzás, de mondjuk úgy: a többség nem akart!) Tömegével „születtek” a kádári idők ellenállói. Családok, barátok, kedves ismerősök kezdték „mérégetni” egymást. Igazi jó magyar vircsaft kerekedett, aki tehette és akarta, elkezdte keresni a mentséget múltbeli viselkedésére, tetteire. Mondván például, hogy nem volt szabad a vallást gyakorolni: templomba járni, ott esküdni, a gyerekeket megkeresztelni, első áldozásra, bérmlásra vinni, hittanra járni, és sok más dologban is mentegették magukat. Pedig a múlt század hatvanas éveinek végén már-már elnézték, úgy is mondhatnám: szabad volt (puha diktatúra!), csak vállalni kellett a következményeket. Szüleink vállalták, így együtt masíroztunk a vasárnapi szentmisékre, megtöltöttünk majdnem egy egész padsort (csak középiskolásként maradoztunk el, már aki – és többnyire a fiúk). Megkeresztelték gyermekeiket, házasuló gyermekeiktől elvárták a templomi esküvőt, és még unokáik részére is kikövetelték az áldást (engedményt tettek: el lehetett vonulni és titokban megtenni). Még ahhoz is volt bátorságuk, hogy a legnehezebb években is boldogok legyenek. Emlékszem, hogy apánk, aki a két földtulajdont érintő törvény miatt (*„mert fokozatosan búzzák ki a paraszt alól a földet”* – mondta) egyszerre szitkozódott és könnyezett. Ugyanő szomorúan mondogatta a rendszerváltás utáni években: *„most verik szét Európa legjobb mezőgazdaságát”*. Sajnos igaza lett, de szerencséjére már nem élte meg. A magyar mezőgazdaság 1990 után eltűnt Európa élvonalából. 2002-ben az öntözésre berendezett és vízigigi engedéllyel is rendelkező, közel 185 ezer hektár terület mindössze 60 százalékát öntözték. Kiváló adottságokkal bíró országunkban a rendszerváltást követő tizenöt év alatt közel 30 százalékkal esett vissza a mezőgazdasági termelés, miközben a világban ugyanennyivel bővült. A hatvanas évek végére értük el az 1938-as mezőgazdasági termelés szintjét, és a 70-es évek közepén – amikor apánk nyugdíjba vonult – a magyar mezőgazdaság már világszínvonalon termelt. Sajnos a munkában eltöltött 40 esztendeje után még megélte, amikor politikusaink rommá zúzták a magyar agráriumot. Ha élne most, és azt olvasná, hogy hazája a 25-35 mázsás hek-

táronkénti termésátlag és a gabonakereskedők ügyeskedései miatt búzabehozatalra szorul, és Ukrajna – ahol az ő ifjúkorában hét millióan haltak éhen – ma búzaexportőr, bizony elkezdenének rángani nyakán az inak, s mondaná indulatos keservében: „a rossebb essen a Minisztériumba!” (Papa, nincs is Minisztérium – mármint mezőgazdasági!)

A családi gazdálkodás iránti nosztalgia (vagy a földbirtoklási vágy, vagy csupán az ügyeskedő vagyonszerzés) két millió kis- és minibirtokost szült. Csakhogy az eltelt fél évszázad alatt átalakult a világ, s megváltozott Európa országaiban (francia, német, osztrák földön) a földbirtok szerkezete és a családi birtokok nagysága. Németországban az elmúlt tíz-tizenöt év alatt a családi birtokok harmada átalakult vagy megszűnt, vagy társas vállalkozásokban egyesült. Ott is, nálunk is a kihalt szülők után örököseik, a fiatalok is otthagyják a falut, nem akarnak, vagy nem tudnak a mezőgazdálkodásból, az állattenyésztésből megélni. Igen, de nekik legalább volt jó harminc évük, de a mi családi gazdaságainknak kevés és rosszul adagolt állami támogatás mellett már kőkemény piaci körülmények között kellett, kellene helytállni. A magyar politikai vetélkedés „felülírta” a szakmát a mezőgazdasági privatizáció során a kereskedelembe, az agrártámogatásokban egyaránt.

70. A génáramlás

Az elmúlt 150 év alatt délről északra és viszont áramoltak ősi génjeinek a nagy folyók mentén. Czeizel Endre használja a génáramlás fogalmát (*A magyarság genetikája* című könyvében): „*A magyarság ismeretében a bevándorlásoknak jelentős lehetett a hatása a népesség génállományára. Hiszen ha generációnként 5%-os a génbeáramlás a népességbe, akkor 300 év alatt az eredeti génállomálynak csak 70%-a marad meg, ezer év alatt pedig a gének 87%-a kicserélődik.*”

Akkor 150 év alatt mintegy 35%-os kicserélődéssel lehet számolni. Persze a szerző országnyi arányokról beszél és nem egyedi esetekről. Családfánk esetében az általam megismert hat generáció csak a külső jellegzetességek és betegségek vizsgálatára nyújt lehetőséget. Egyik sem volt célom. A külső, fizikai jelleget is csak felületesen, a fényképek, a portrék nagyvonalú összehasonlításával mutattam be. Példának említem legkisebb öcsémet, aki nagyon hasonlít apai nagyapánkra, vagy a Máriák vonásait, amelyek generációkon keresztül az anyai ágat idézik, és említettem már, hogy egyik anyai nagybátyánk az olasz, a másik a németalföldi nagyapjára hajaz. De a 10 testvér (a tizedik csak virtuális) szinte 5:5 arányban váltogatja az apai, illetve az anyai vonásokat. Az alkati, arcvonásbéli hasonlóságok nem jelentik minden esetben érzelmi, akarati tulajdonságok egyezését is. A Galton-féle örökség-törvény írja le, hogyan feleződnek meg generációról generációra a családon belüli közös gének. Mivel az ivarsejtekben a kromoszómák feleződnek (46 kromoszómából 23-23 kerül egy ivarsejtbe), így a családi génjeink fele-fele közös a gyermekben, a nagyszülő és unoka génállománya már csak negyedrészt azonos, a dédik génjeinek nyolcadát hordozzuk, ükszüleinktől már csak 1/16-od részt örökölhetünk, és végül (ameddig „ellátok”) a hatodik generáció génarzenáljának már csupán 32-ed részét. Mondjuk 25 ezernek a génállományunkat, akkor a 32 egyenes ági rokonunk (szülő-

párok) génjeiből már csak 800 található bennünk. Soma unokám az ősapja (szépapja előtti őse) génjeiből már csak négyszázat örökölt.

A genetika előretörése napjainkban is zajlik. Az évszázad fordulóján elkészült az emberi gén térképe. A géntérképezők kevéssel több, mint három milliárd kémiai vegyület sorrendjét állapították meg. Egy ember géntérképének elkészítése ma még horribilis összeg (úgy tíz millió dollárba kerülhet), majd amikor ezer dollárért elkészülhet egy géntérkép, akkor lesz igazán nagy jelentősége az egyes emberek számára. Az Amerikai Egyesült Államokban április utolsó hetének péntekje a Nemzeti DNS-nap: a nyilvánosságot vállaló önkéntesek részvételével elindult a Személyes Genom Program. A piacon DNS-teszteket árulnak. Viszonylag jól tesztelhetők az örökletes agyi degeneratív betegségek, a Huntington-kór, az Alzheimer- és a Parkinson-kór esetleges megjelenése az idősödő emberekben, de valószínűleg nem az említett piaci változattal.

Arra, hogy az ember mennyire tartja saját kezében sorsát, és mennyiben határozzák meg azt a kromoszómáiban hozott és rejtőző gének, ma is nehéz választ adni. A boldogság – ha hisszük, ha nem – 50-60 százalékban genetikai adottságunk függvénye, és még a sikertelenségre is van mentség. Szüleink boldognak tudták, hitték magukat: mert felerészt örökölték, 25-30 százalékban elsajátították, azután pedig megvédték boldogságukat. A genetika és az orvostudomány egyes betegségeket, a kirívó alkati és lelki, viselkedési anomáliákat okozó gének helyét már képes kikutatni, és a megelőzésben, a gyógyításban hasznosan él is vele. Az antropológia a nagy embercsoportokat a genetikai állományuk szerint csoportosítja, de a normálisnak ítélt életalakulásról legfeljebb a determinizmusról vitázó filozófusoktól hallani. Én mostanában döbbenek rá arra, amikor kedvtelésből családi őseink életét kutatom, mennyire visszatérnek bennem az elfelejtett, feledésbe merült életek.

ISTEN VELETEK!

Lawrence Durrell írja az *Alexandriai négyes* című regényében: „Az ember azért ír, hogy visszanyerje elvesztett ártatlanságát.” Talán így tettem én is? Most viszont lepergetem az édesanyánk temetéséről elmémbe őrzött filmet.

Egy évszázadon át időről időre, helyről helyre értük, a halottakért, köztük rokonaink lelkéért szóltak a harangok Bruggétól Iwanfeldén át Bräiláig. Tájak, ahol anyánk sohasem járt, csak anyai dédapja látta meg ott a napvilágot, hogy gyermekévei múltával lehajózzon a Pó folyón és Trieszten át az Adriáról a Fekete-tengerre, majd fel a Dunán Pestre s Bécsbe.

Most az ő unokájának, anyánknak teste az Elba forrásától fakadó génjeit őrző apánk mellé készül. Ötvennégyen állunk a ravatal körül, úgymond vérégi rokonok; ötvennégyen osztozunk felerészre, negyed- és nyolcadrészt kromoszómáiban rejtőző génjein, és mindazon, amit életének kilencven esztendeje alatt szétosztott közöttünk. Megszólalt a harang! A búcsúztató lányhangon szól, melyet a halott kedvence, Liszt Ferenc zongorajátéka kísér:

„Figyeljete a harangszóra! Bruggétól Óbudán át Bräiláig! Figyeljete a harangszóra!”

Tavas van. Egy a sok tavasz közül, ez éppen egy a bukott magyar forradalom után. Kellemes, enyhe szél boltívi illatot hoz a mocsárciprusok tövétől, zongorajáték hallatszik a parti kastély nyugati szárnyának egyik ablakából. Úgy kora délután lehet, vége az ebéd utáni mosogatásnak, ragyog a konyha, a Mama könnyű kartonrubát vett fel, és lányai unszolására (bár örömmel) felbajította a nagymama – az édesanyja – pianínójának égett-fekete fedelét, és zongorázni kezdett.

Ritka, csodás pillanat ez, nem ismélődik vasárnapról vasárnapra. Ez a nap, a mai kivétel. Reggel a megszokott vasárnapi menetrend szerint indult az élet. A Mama úgy „félidős terbesen” reggelibe parancsolta a családot, miközben előkészítette a nyolc tiszta alsóneműt, zoknit s rubát (talán akkor még csak betet, és egy tiszta pólót a legkisebbnek?), és ellenőrizte a szandálok ragyogását. Sietni kell, a család (kivéve apánkat, akinek templomba járni akkor nem volt ildomos) nem késbet el a tízórási miséről. Meg is érkeztiünk időre – úgy fél padsort elfoglaltunk a templomban –, a mama által kiosztott 10-10 filléreket szorongatva markunkban, melyet majd a perselybe dobunk.

Hazaérve a miséről a Mama főzni kezdett, és délben már asztalhoz, az ebédhez parancsolta a népes családot, és egy órára már a rácsos tészta is kisült.

Most kora délután, amikor még mindig belengi az ebédlőt a rácsos tészta illata (baracklekvár és darált dió volt rajta – már amikor futotta rá), és a Mama kotta nélkül, az ujjáiból varázsolja elő a csodás futamokat a zongorából. Körötte székeken, szőnyegen a hallgatóság, zömében a lányok; az asztalnál apánk meg valami ócska dobányból cigarettát sodor. A Mama játszik a zongorán, s arcán boldog, szelíd, de messzibe tekintő mosoly ül.

Ott akkor, s talán azóta sem tudunk arról, hogy mit idézhetett fel a dallam a Mama kedves, mosolygós homlokának redői mögött:

- fiatalon elbunyyt édesanyját, vagy a Nyugatra távozott Ópapát idézte?
- könnyű tavaszú vagy zord téli begyeket, kék és/vagy sötét Dunát?
- a ligeti családi villát, vagy egy rideg zárda falait?
- magyarul, németül vagy franciául subantak át benne a gondolatokat?
- ki tudja?

A Mama 1915. október 26-án Iwanfeldén született belga állampolgárságú bányásziskolányinak, aki talán az aacheni-leuveni apai nagyszülőktől „örökölte” a külföldön élő és ott nagyra becsült, de ízig-vérig magyar zenét komponáló Liszt Ferenc, a „zongorázó abbé”, s vele a zene, a zongorajáték szeretetét.

Ki tudja? Ő ezzel sosem foglalkozott, arra nem volt ideje.

Még alig nyolc éves, amikor véget ér számára a boldog gyermekkor. Édesanyja, a nagymamánk, Caselli Clotild az ötödik gyermekét nem tudja megszülni,

Ópapa Ligetről sietve viszi autójával a vajúdó édesanyját a pesti kórházba, de a haldoklóval megállnak az Óbuda előtti kis kápolnában, ahol a Mama édesanyja elvérzik.

A Mama ritkán sírt, a könnyezés luxusát nem engedte meg magának, de az édesanyja elvesztésének fájdalma még nyolcvanévesen is zokogásra fakasztotta. A kislány, Mimi gyermekkorra ezzel véget ért. Özvegyen maradt apja, Paul nagyapánk, talán az elvesztett kedves feleség iránti bálából, tiszteletből, vagy a haldokló kedves kérésére Turnu Severin francia nővérek vezette zárdájába küldte tanulni a lányát. A halott édesanya, nekünk Ómama, valamikor, házassága előtt abban a zárdában tanította zongorázni a kisasszonyokat. Ott, abban a Duna-parti városban – talán a vásárnapi misére jövet-menet – ismerkedett meg a hivatali megbízásból a Regát bányái iránt érdeklődő fiatal belga mérnökkel, Paullal – anyai nagyapánkkal, Ópapával.

A Mama ritkán mesélt, talán ideje sem volt rá, talán így védte magát, családját, gyermekeit – ma már ki tudja? De idős korában némi faggatásra már beszélt múltjáról. Borzongva idézte fel a pillanatot, amikor a lánchídi hajóállomásra kifutott vele a hajó, és napokon át vitte őt lefelé a Dunán, áttörve a Vaskapunál a Kárpátokat – egy számára teljesen idegen kultúrájú, és ijesztő balkáni város, Szörényvár Szent Szűzről elnevezett intézetébe.

Évről-évre tíz nehéz hónap következett, amikor talán csak a jeles érdemjegyek okoztak számára örömet és a papa, valamint a fivérek, Ernő és Leó levelei. Igazán szép leveleket írt válaszul, de a szomorúságot, a magányt, a leveleiben a nevelőnők szigorú cenzúrája miatt soha nem lebetett megüzenni.

Írta baza apjának Ligetre, és Ernst és Leó öccseinek Bécs/Karlsburg Intézetébe, hogy 'én jól vagyok, jól tanulok, megdicsérték, nagyon várom, hogy találkozhasunk, hogy együtt lehessünk... ti mikor mentek baza, Apa megy értetek? Nagyon várom a júniust – vigyázzatok magatokra. Szerető nővéretek, Mimi.'

Akkor, mikor végre hazatért – azok a nyarak, amikor végre együtt a család? –, mégsem, vagy alig beszélt erről, valószínűleg azért, mert édesanya nélküli nyarak voltak már! De a fotók mégis árulkodtak, árulkodnak Mimiről, a közös családi kirándulásokról a papával, a fiúkkal: – igaz, a fotókon nincs nevető arc, csak halvány mosoly és szőfogadó tekintet.

Édesapánk viszont főként öregebb éveiben szívesen mesélt. Mesélt a kamasz- és a fiatal felnőtt korának élményeiről, amikor lovon, homokfutón járta az Iratos birto-

kot, lőtt fácánt és nyulat. Megkönnyezte boldog ifjúkorát, de mivel 1944-ben elkergették onnan családját – az apja, a nagyapánk gazdatiszt volt ott –, apánk soha többé nem volt bajlandó közelébe se menni annak a batárnak.

A Mamát iwanfeldei látogatásain ismerte meg apánk. Nagynénje, keresztanyja élt ott a faluban bányatiszt férjével, és az egyik nagybátyja is könyvelő volt a bányatársaságnál, ahol Ópapa, a későbbi apósa főmérnök volt. 1943-ban házasodtak össze. A mama a háború küszöbén született, háborúban házasodott, háborúban szülte első gyermekét – mindig a háború s a háború! Mindig menekült és mindig vesztett valamit. Mégis nyertesnek, boldognak tudta magát, s mégis oly távol állt tőle a panasz, a sópánkodás – hitte és viselte sorsát.

Legfeljebb a hideg, a fázás hagyott benne rossz emlékeket: 1943 telén Csíkszeredában az Erdőalján, a Gazdaképző Iskola szolgálati lakásában a mínusz negyven fokból nem sokat enyhített a vaskályba melege. Majd jöttek a szolgálati helyek a „fűtötellen” kastélyokban: Gyulán, Kenderesen, Szarvason, ahová a rendszer számára megbízhatatlan apánkat irányították. Azóta Mama még a legmelegebb nyárban sem indult el kabát vagy kardigán nélkül. Mert kellett a kabát 1944 telén is, amikor karján az alig egy éves kislányával katona férje után indult Ausztriába. Apánk századát Zwettl városában kvártélyozták be, ahonnan több napos eltávozásokat kérve Sigmundshergben, egy közeli kisvárosban találkozott a Mamával. Egy rokon családnál letek egymásra ismét, együtt járva a tavaszi erdőt, hegyi réteket. Pár hétig ismét boldogok voltak.

Aztán apánkat orosz fogolyszereplény vitte – de akkor már kelet felé. A mama ismét egyedül maradt, kislányával és második gyermekével a szíve alatt indult vissza baza (?), Magyarországra. Igen, kérdőjellel a baza után, de talán ő soha nem tette fel ezt a kérdést, minek? Ő csak ember volt, Isten földi teremtménye: feleség és anya. Mindegy hogy hol, elfogadta: itt élnie s bálnia kell!

Igaz, csak 1938-tól lett magyar állampolgár – bár itt, Magyarországon született. A magyarságára büszke apánk, apai nagyapánk vallotta: „bázádnak rendületlenül légy híve, ő magyar!”

És a mama ezt is elfogadta; talán Szűz Mária a magyarok királynéja is segített neki ebben. Ki tudja?

Még Ausztriában kapta a levelet édesapjától: 'Kislányom, megyek tovább Belgiumba, a rokonokhoz Bruggébe. Isten óvjon Téged és a Családod!' És nemsokára érkezett egy fotó édesapjáról, amint úton Brugge felé Bad Honnef temetőjében áll és imádkozik szülei sírjánál.

A mama „elveszti” apját is (talán követhette volna Nyugatra, de ez valószínűleg meg sem fordult a fejében, de arra sem gondolhatott, hogy egy évtizedig még látogatóba sem engedik ki ebből az országból). Egy évtizedet várt a találkozásra, mikor is bazajött? – vagy visszajött? – édesapja, az Ópapánk meghalni. Lejárt a biológiai órája, megérezte, és az iwanfeldei temetőben felesége és korán elhunyt kisgyermekével együtt megpihenni.

Apánkat 1945 tavaszán elengedték az oroszok. Keserves, de számukra mégis boldog évek jöttek, édesanyánk sorra szülte gyermekeit, amiért hol kinevelték, hol megdicsérték. Többször kitüntető plecsnival „jutalmazták” – pedig ő nem a baza javára szült, hanem Isten ajándékait hozta a világra, és gondozta, nevelte. Büszke

volt kilenc gyermekére, később boldog volt 23 unokája láttán, és megsimogatbatta a 13. dédunokáját is.

Közben sorban eltávoztak szerettei: Ópapa után pár évvel a fivére, Ernő, és eltemette kedves kisöccsét, Leót is. 1997-ben meghalt apánk. Véget értek a kora esti folyóparti séták, hol egy parti padon kettesben minden nap élvezhették a környezet, a víz látványát, mely éppúgy lehet az Elba, a Rajna, a Pó, a Tisza, de még inkább a Duna vize:

*Nem lehet azt megmondani / Mi szép van a Körösparton,
Tán a nyárfá, tán a nyírfa, / Tán a hajnal, tán az alkony?
Tán a vízbe csüngő fűzfá, / Selymes ága, bűs bomálya,
Tán a zengő nádas / Édeskedves muzsikája?
Számadó Ernő: Nem lehet azt elmondani...— részlet*

A Mama egyre több balottért mondta imáit, és persze térdelt értünk is, az élőkért. Magára maradt, de mindig várt valakit, várta baza a gyermekeit, akkor is várta, amikor már alig ismerte fel őket, de oly boldog volt, amikor valaki ült mellette és fogta a kezét.”

A búcsúztató utolsó mondatát, és Liszt zongora-szonátájának utolsó akkordjait a messzi távolban kibontakozó szivarvány látványa teszi földöntúlivá. Ave Maria zenéjére merül egyre lejjebb a koporsó, majd kilenc gyermekének egy-egy szál fehér rózsája hull alá. Mintha őrző angyalaink is elköszönnének tőle, vagy éppen magukkal ragadják oda, ahová már napok óta készült, s arcán messzire tekintő, nyugodt mosollyal lassan eltűnik a felhők között.

Átnézve a virággal borított sír fölött, a kriptá mögött felsejlik az olasz gróf kastélya. A kastély sziluettje tűnik fel, amelyet vasárnaponként a rácsos tészta illata lengett be, ahol a maradék süteményen civakodtunk mi, gyerekek, s ahonnan a „Tavaszi zsongás”, a mama zongorajátéka kihallatszott. Pedig az emberi butaság, otrombaság már régen lerombolta a kastélyt, melynek ablakából kitekintve a nyári alkonyatban a holt folyó túloldalán a vízben álló ciprusok aranyszínnel köszöntek el naptól. Elenyészett vele a mi kis szigetünk, mert ez a dolgok rendje.

„Senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens egy része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy mint ha egy hegyfokot mosna el, vagy barátaid házát, vagy a te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért bár sose kérdezd, kiért szól a barang: érted szól.”

John Donne: *Akiért a barang szól*

